

T.C

26786

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM MEDENİYETİ VE SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

KLÂSİK DEVİR OSMANLI CAMİLERİNDE

MİNARENİN KONUMU

(1500-1600 arası örneklerde)

Bayezit Camii'nden Sultanahmet'e kadar)

Doktora Tezi

Aygün Ülgen

Danışmanı : Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM

İstanbul - 1993

İÇ İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ

I . GİRİŞ	1
A . Konunun Çerçevesi	2
B . Kaynaklar ve Yöntem	17
II . KATALOG	21
III . KLASİK DEVİR OSMANLI MINARELERİ	275
A . Kütle Kompozisyonunda Minare	275
1 . Cephe Proporsiyonları ve Ölçüler	283
2 . Şerefe Sayıları	289
B . Plan Şemasında Minare	290
1 . Gelişmiş Tipler	292
a . Ana Kütle Minareleri	292
b . Avlu Köşe Minareleri	299
2 . Ana Tipler	300
C . Dekorasyonda Üslûp Bütünlüğü	302
(Gövde planı, şerefe, mukarnas, şebeke, külâh, gövde dekorasyonu, çini kullanımı, alemler)	
IV . DEĞERLENDİRME	312
A . Ana Kütle Minare İlişkisi	312
B . Plan Şeması	315
C . Dekorasyon Bütünlüğü	316
D . Klâsik Sonrası Gelişme	319

SONUÇ	322
ÖZET	326
BİBLİYOGRAFYA	329
LEVHALAR	359

ÖNSÖZ

Mimarî sanatımızın en yüksek seviyeye ulaştığı Klâsik Osmanlı döneminde minarelerimiz, en mevzun ve endamlı şekle kavuşmuş, aynı zamanda İslâm ülkeleri minarelerine nazaran farklı bir kimlik kazanmıştır.

Bu dönem minarelerini kütle kompozisyonu, plan şeması ve dekorasyonu açısından olduğu kadar, özellikle konumları açısından ele alan bir yayına rastlanmamış olması, böyle bir konuyu araştırmaya yönelmemizin sebebi olmuştur.

Dolayısıyla bu araştırma , konuyla ilgilenenlere fayda sağlarsa ve bu konuda bir başluğu doldurabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Öncelikle bu konuya dikkatimi çekip, beni yönlendiren, tez çalışmalarımın başından sonuna kadar teşvik ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Selçuk Mülâyim'e minnet ve teşekkür borçluyum.

Ayrıca tezimle ilgili fotoğrafların sağlanmasında yardımlarını gördüğüm Y. Mimar. Uzm. Aras Neftçi'ye de teşekkür ediyorum.

İstanbul, 1993

Aygün Ülgen

I . GİRİŞ

İslâm ülkeleri mimarisinin merkezini teşkil eden başlıca yapı tiplerinden olan cami ve mescitlerin en karakteristik unsurlarından biri olan minare, bu yapılar için simgesel bir değer taşımaktadır. Öyle ki minare, söz konusu yapılara dönem ve üslûp özellikleri bakımından belirli bir kimlik vererek, yapılara kent dokusunda daha anlamlı bir hale getirir. Bu özelliği ile minare, kubbe, eyvan, taş kapı ve dekoratif ayrıntıları aşan görsel bir üstünlüğe sahiptir.

Cami nasıl ki islâm toplumunda ibadet şekline uygun bir mekân tesis etme düşüncesinden ortaya çıkmışsa, minare de bu düşünce ile oluşmuştur. Caminin taşıdığı manevi ifadede minarenin de payı olduğu kuşkusuzdur. Ancak bu pay bazı durumlarda ve ülkelerde azaltılmış, çöğaltılmış, ama yine de minareye hep büyük önem verildiği görülmüştür. (1)

İslâm mimarisinde yapıların dış formlarının içsel anlamla ve mimarî kullanılabilirliğin manevî önemle ilişkilendirildiği bilinmekte olup, minareyle bütünleşmiş geometrik formlar aynı zamanda bazı manevî özelliklerle sembolize etmektedir. Mesela bir tür bezeme tekniği

1) . Ekrem Hakkı Ayverdi, Makaleler, Özal Mat., İstanbul, 1985, s. 60.

olan mukarnas, göksel arketiplerin aşağıya yansımalarını, yeryüzüne doğru inişini temsil etmektedir. Aynı şekilde kubbenin iç formu gökyüzünü, dış formu ilâhi güzellik yönünü yani "Cemâl"i, dikey minare ise ilâhi haşmeti yani "Celâl"i sembolize etmektedir. (2)

Müslümanları namaza çağrının Hz. Muhammed'in Medine'ye yerleştiği günlere kadar uzanan bir işlev olduğu ve ezan okumak için peygamberin evinin damının kullanıldığı bilinmektedir. Önceleri özel bir mimarî forma gerek duyulmadan yapılan minareler, zamanla değişik bölgelerde çeşitli formlarda oluşmuşlardır. Böylece gerek Mısır ve İran, gerekse Anadolu'da yapılan çok sayıda minare, toplumsal, sultanî ya da sadece estetik bir simge olma niteliğini taşımıştır.

İbadete ilişkin bir işlevin ifadesi olan minare, aynı zamanda bulunduğu yerde müslümanların varoluşlarının bir ifadesidir de. (3)

A . Konunun Çerçevesi

Manāra veya minār kelimesi İslâm ül-

2). Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm Sanatı ve Maneviyatı, İnsan Yay., 1992, s. 61-62.

3). Oleg Grabar, İslâm Sanatının Oluşumu, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 92.

kelerinde her türlü kule anlamında kullanılmakta olup, İslâmiyetten önce gözetleme veya işaret verme kulelerini ifade etmekteydi. (4)

Camilerin dışında veya bitişiğinde ince bir kule şeklinde yüksekçe taş, tuğla veya ahşaptan yapılan minarelere önceleri ezan okunan yer anlamına mi'zene de denilmiştir. (5) Hicretin ilk yıllarında namaz vakitlerinin bildirilmesi için boru çalmak, ateş yakmak, iki odunu birbirine vurarak çıkan seslerle insanları namaza davet etme gibi fikirler tartışılmış, neticede bunların yerine ezan okunması kabul edilmiştir. (6) Kelime anlamı "ışık veren", "ışık saçan" olan "manāra", ortaya çıkmadan önce ezanların yüksek bir çatıdan veya bir duvar üzerine çıkıp okunduğu, böylece insanların namaza davet edildiği bilinmektedir. (7)

İslâm mimarîsinde ilk minare, m.s.

673'te Muaviye zamanında Mısır valisi Müslime tarafın-

4). Ernest Diez, "Manara", The Encyclopaedia of Islam, Vol III, L.R. Leiden, Brill, 1936, s. 227.

5). Celal Esad Arseven, "Minare", Sanat Ansiklopedisi, M.E.Basımevi, İstanbul, 1966, s. 1409.

6). Mehmet Kartal, "Minarelerin Oluşumu ve Kayseri Minareleri", İlgi, Yıl 23, Sayı:59, İstanbul, 1989, s.

7). Ernst Kühnel, Die Mosche, Graz, Verlag für Sammler, 1974, s. 13-14.

dan Amr Camii'nde inşa ettirilmiştir. Ezanın dönerek okunması gerektiğinden üzerlerinde şerefeler oluşturulan minareler artık caminin ayrılmaz bir elemanı olarak İslâmiyetin yayıldığı bölgelerin bünyesine uygun şekilde çeşitli örnekler ortaya koymuştur. (8)

Özellikle m.s. 1000 yıllarından itibaren İslâm ülkelerinde düzenli olarak inşa edilmeye başlayan minareler, camiden başka hangâh, türbe ve medreselere de eklenmiş, gerek şekil ve form, gerekse tezyinat bakımından değişik bölgelerde yerel varyasyonlar göstermiştir. (9)

İslâm ülkeleri minarelerini batı ve doğu minareleri olarak iki grupta incelemek mümkündür. Batı İslâm minareleri, Kuzey Afrika ve İspanya'dan Suriye'ye kadar yayılan bölgelerde inşa edilen dört köşe kulelerdir. Bu köşeli minareler kornişlerle katlara ayrılmış, pencereler vasıtasıyla da iç mekânla ilişkileri sağlanmıştır. Doğudaki İslâm minareleri ise çoğunlukla silindirik ve ince olup, saf, abidevî yapılardır. (10)

İran ve Orta Asya'da medrese, mescit ve

8). Erdem Yücel, "Minareler ve Hoparlörler Konusu", -Arki-
tekt, İstanbul, 1966, s. 28.

9). Nurhan Atasoy-Afif Bahnassi-Michael Rogers, The Art
of İslâm, Unesco and Flammarion, 1990,
s. 21.

10). Ernest Diez-Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, 1. Ü. Ed.
Fak.Yay. No:627, Doğan Kardeş Bas.mev., İstanbul,
s. 166.

türbe gibi mimari yapılardan oluşan külliyelerin elemanları haline gelen minareler ,⁽¹¹⁾ Mezopotamya'da ilk Abbasi camileriyle birlikte zigguratların benzeri silindirik kulelere dönüşmüştür.

9. yüzyılda Mısır'da ise Tolunoğulları, Suriye ve Mezopotamya minare tiplerinin birleşiminden oluşan kendi stillerini ortaya koymuşlardır. Bu tipin özelliği, alt kısımların kare, üst kısımların silindir şeklinde olması ve minare merdiveninin dıştan yerleştirilmesidir. Daha sonra Irak, Orta Asya, İran ve Hindistan'da yapılan minareler ise silindir şeklindedir.

Gaznelilerin yıldız şeklinde minareleri ile Hindistan'da Delhi'deki Kutub Minar oldukça ayrı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁽¹²⁾

Silindirik, köşeli veya yivli gövdeli Türkistan ve Horasan minareleri ise Türk minarelerinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. ⁽¹³⁾

Türklerin ateş yakarak uzaktan işaret

11). The Minarets of Khiva, Özbekistan, 1978, s. 11-13.

12). Doğan Kuban , Muslim Religious Architecture, Leiden, E. J. Brill, Netherlands, 1974, s.6.

13). Emel Esin, "Türk Minaresinin Orta Asya'daki Öncüleri Hakkında", Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi (In Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı), Atatürk Üniv. Ed. Fak. Yay., Sevinç Mat., Ankara, 1978, s.104.

vermek için "kargu" denilen çok yüksek kuleler inşa ettikleri bilinmektedir. Kargular ile dinî metinler ve azizlerin kemiklerinin saklandığı dört köşe ve kademe-
meli yapılar olan stupalardan oluşan, Türkçe adıyla "idiz ev" denilen pagodaların, Türk minareleriyle yakın ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir. (14)

Karahanlı minarelerinin, gerek Budist merkezini olan Kaşgar'da, gerekse biraz doğudaki Uygur illerinde bulunan pagodaların şekillerinden ilham alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla anıtsal Türk minarelerinin meydana getirilişi, modern tarihçilerin Karahanlı dediği Hâkânî Türk sülâlesinin 926 tarihinde İslâmiyeti kabulü ile başlamaktadır. Karahanlılar 992'de Batı Türkistan'ı alarak ilk tuğla minarelerini inşa etmişlerdir. Bunu diğerleri takip etmiş olup, bunlar arasında Burana ve Tirmiz minareleri ile Buhara'daki Vabkent Minaresi en önemlilerindendir.

Timurlu devrinde ise Türkistan'da yapılan minareler arasında, Semerkand medreselerinin minareleri önemli yer tutmaktadırlar. Bunlara örnek olarak Uluğ Bey, Şirdâr ve Bibi Hanım Mescidi minareleri verilebilir. 18. yüzyılda Türkistan'da kalın ve yüksek minareler de yapılmıştır. (15) Bunlardan Hive'deki Emin Han Med-

14). Emel Esin, "Türk Minaresinin Orta Asya....", a.e., s. 107-109.

15). Emel Esin, "Minare", Türk Ansiklopedisi, c. XXIV, M.E.B., Ankara, 1976, s. 211.

resesi'nin minaresi 14.2 m. apında olup, boyu 26 m. ye kadar ykselebilmıştır. (16)

Türk slleleri idaresindeki Horasan ve Azerbaycan bölgelerinde ise minareler Karahanlı üslûbunda gelişme göstermiştir. Yuvarlak kesitli, gövdesi tezyinatlı ve kitabe kuşığı bulunan bu tuğla minareler, üslûp bakımından Türkmenistan ve Merv'in kuzeyinde de devam etmiştir. (17)

Karahanlılar, Gazneliler ve Hindistan'da Delhi'deki Kutub Minar'da görüldüğü gibi Türkler çeşitli minare şekilleri denemişler, neticede Selçuklular İran'da silindirik ve ince , uzun minareleriyle kendilerine en uygun şekli bulmuşlardır. 1058 tarihli Damgan Mescid-i Cuma'sının minaresi, 1060 tarihli Save Mescid-i Meydan Minaresi ile Mescid-i P menār'ın silindirik minaresi, Selçuklu minarelerinin en güzel örnekleri arasında yer almaktadırlar. (18)

Büyük Selçukluların inşa ettikleri tuğla minareler, türbelerle birlikte Selçuklu tuğla işçiliğinin en başarılı örneklerini teşkil etmektedirler. Yukarıya doğru hafifçe daralan silindirik gövdeli bu minareler, nadiren çokgen gövdeli bir kaideyle

16). The Minarets of Khiva, s. 24-25.

17). E. Esin, "Minare", a.e., s. 211-212.

18). Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, M.E.B., İstanbul, 1972, s. 62-64.

tabana bağlanmışlardır. Anıtsal görünümlü bu minarelerin çoğunun külâh ve şerefeleri bugün mevcut değildir. Gövdelerini süsleyen tuğla işçiliği ise baklava, haç ve yıldız motifleriyle geometrik kompozisyonlardan oluşmaktadır.

Selçukluların İran'da yaptıkları bu minareler, Anadolu'da yaptıklarından oldukça farklıdır. Bu farklılığın en belli başlı sebebi, Anadolu'da Selçukluların tipik inşaat malzemelerinin taş oluşudur.

Anadolu'da çoğu günümüze kadar gelen Selçuklu mescit, cami ve medrese minareleri bulunmaktadır. Selçuklular taş mimariye İran'da olduğu gibi tuğla minare eklemişlerdir. Malzemeler aynı olmasına rağmen Anadolu'daki Selçuklu minareleri İran'dakinden dekor ve form açısından farklılık göstermektedir. Genellikle silindirik ve basık bir gövdeye sahip Anadolu'daki Selçuklu minarelerinde kare kaide taştan yapılmıştır. Çoğu kez yapıya bitişik olarak, medreselerde ise taş portalin üzerinden yükselmektedirler. (19) Anadolu'da minarenin taç kapı üzerine yerleştirilişi Orhan Cezmi Tuncer'e göre ilk defa İlhanlılar döneminde gerçekleştirilmiştir. Buna örnek olarak, Konya Sahip Ata Camii (1258), Sivas Sahip Ata Medresesi (1271), Sivas Cüvey-

19). Gönül Öney, "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme", Kültür ve Sanat, Yıl 2, Sayı:4, İstanbul, 1976, s. 7.

ni D r lhadisi (1271), Erzurum Hatuniye Medresesi ile Niğde Sungur Bey Camii verilebilir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere minare,değişik türde yapılara yerleştirilebilmiştir. Ayrıca gerek konum, gerekse sayıları değişebilmektedir. Konya Sahip Ata Camii minaresi, tek minarenin portal üzerine yerleştirildiğı ilk örnek olarak kabul edilmektedir. (20) Sade bir görünüme sahip olan Selçuklu camii, mescit ve medreselerinde bütün süsleme portalde ve özellikle minarelerde toplanmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Selçuklu minarelerinde  ini süslemenin yoğun bir şekilde arttığı ve zenginleştiğı dikkati çekmektedir. Bu yüzyılda Anadolu'da minareler açısından önemli bir yenilik olmuştur. Gönül  ney'e göre Konya Hatuniye Mescidi minaresi, portal üzerine yerleştirilen ilk çift şerefeli minare örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Portal  zerine çift minare yerleştirilmesi uygulaması ise Anadolu'da yine Selçuklular tarafından 13. yüzyıl ortalarında başlatılmıştır. Sivas Gök Medrese ve  ifte Minareli Medrese bunun en güzel örnekleridir. (21)

Medreselerin portalleri üzerinde yerleştirilen çift minare geleneğı, Karahanlıların önemli eserlerinden biri olan ve 12. yüzyılda yapılan Ayşe Bibi

20). Orhan Cezmi Tuncer, Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara, 1986, s. 85.

21). Gönül  ney, "Büyük Selçuklu Devri...", s.a., s. 7.

Türbesi'nden ,Azerbaycan'da Nahçıvan'daki Mümine Hatun Kumbeti'nin avlu duvarları üzerine, oradan da Anadolu'ya gelmiştir. Ayşe Bibi Türbesi'nde dar ve uzun portal üzerinde iki köşede, alt ve üst kısımları geniş, ortaları dar iki kule yer almaktadır. Azerbaycan Atabekleri'nin ilk hükümdarı Şemse'din İldeniz'in hanımı Mümine Hatun için oğlu Kızıl Arslan tarafından yaptırılan 1186 tarihli kümbet ise 25 m. boyunda, dıştan çokgen gövdeli, içten silindirik olarak yapılmıştır. Kümbetin etrafındaki avlu duvarlarla çevrilidir. Bu avlu duvarının giriş kısmında, iki tarafında silindirik kuleleri olan sivri kemerli bir portalin bulunduğu söz edilmektedir. Ancak sonradan çift kuleli bu anıtsal giriş yıkılmış, sadece kümbet ortada kalmıştır.(22)

Anadolu'da Selçuklular tarafından portal üzerine yerleştirilen bu minareler, Osmanlı döneminde medreseden ayrılarak camiyle mimarî bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Selçuklu mimarisinde kullanılan tuğla malzeme yerini taşa bırakmış, böylece minareler hem incelmış, hem de sadeleşmiştir. Osmanlı döneminde asıl biçimini bulan kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek , külâh ve alem den oluşan minare, daha sonra teknik ve estetik bakımından önemli aşamalar kaydetmiştir. (23)

Anadolu'da iki ayrı kültürden etkilenmiş

22) . Oktay Aslanapa, Türk Sanatı I, s. 26.

23) . Mehmet Kartal, "Minarelerin Oluşumu....", a.e., s.11.

başlıca iki minare biçiminin hakim olduğu görülmektedir. Güney doğu Anadolu'da Suriye (Arap) gelenegine bağlı dört köşe gövdeli minareler yapılmıştır. Daha sonra ise Asya (Türk) gelenegine bağlı minareler inşa edilmeye başlanmıştır. Suriye'de Emeviler döneminden beri yerleşerek tesirlerini Anadolu'da gösteren minareler, 16.yüzyıla kadar inşa edilmeye devam edilmiş, daha sonra yerini Asya'dan gelen Türk tesirli yuvarlak minarelere bırakmıştır. Anadolu'da bunlardan başka özellikle mescitlerde rastlanan basit bir minare şekli daha vardır. Doğrudan doğruya yapıya, ya da avlu duvarının bir cephesine bitişik bir merdiven ile bunun yukarı ucundaki bir şerefeden ibaret olan ve Kayseri-Nevşehir bölgesinde çokça rastlanan bu tip minareler, "minber biçimi minareler" olarak adlandırılmışlardır.(24)

Minarelerin Klâsik Osmanlı dönemi öncesi konumlarına gelince; ait oldukları cami, medrese, mescit, türbe gibi yapılarla birlikte planlanan minarelerin, yapıyla organik bağlantılarında tek tip değil, değişik konumlar sergiledikleri dikkati çekmektedir.(25) Anadolu'da yerleşen Türkler tarafından yapılan ve yerleri belli olmayan minarelerin bu açıdan bilinen örnekleri üç grupta

24). Semavi Eyice, "Minare", İslâm Ansiklopedisi, c.VIII, M.E.B., İstanbul, 1979, s. 329-331.

25). Abdüsselam Uluçam, "Irak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", Yüzüncü Yıl Üniv. Fen-Eđ.Fak. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, c. I, Van, 1990,s. 34.

incelenebilir:

- a)- Camilerin üzerine yapılan minareler ki, Fustat'taki Amr Camii minaresi bu tip minarelere bir örnektir.
- b)- Caminin önüne ayrı olarak yapılan ikinci gurup minareye örnek ise Samarra Ulu Camii ve İbn Tolun Camii minareleridir.
- c)- Camilerin hemen yanına veya kenarına yapılan anıtsal minareler ise üçüncü gurubu oluşturmaktadır. Buna örnek olarak Gaznelilerin ve Selçukluların 11. yüzyıldaki minareleri verilebilir. (26)

Minareler uzun yıllar boyunca adeta doğru konumu ararcasına çok değişik yerlere ayrı olarak inşa edilmişlerdir. Erken dönemde sayısı ve konumu belirlenmemiş olan bu minareler, Anadolu'da ya yapıdan biraz uzağa kaidesiyle birlikte, ya hemen yapının bitişiğine, ya da yapının duvarına bitişik olarak üzerinden yükselmişlerdir. İdeal konuma ulaşamayan bu arayışlar sırasında, daha ilerki yıllarda yapılan ilginç ve renkli yapılar yanında, Erken Osmanlı döneminde, minareler açısından eski örneklerin tekrarlandığı görülmüştür.

11 ve 13. yüzyıllar arasında caminin anıtsal görünümü açısından ek bir unsur olarak önemli rol oynayan minareler, ihtişamlı portaller gibi başlı başına

26)- Hüsrev Tayla, "L'emplacement du minaret dans le plan de la Mosquée Turque et son effet Architectural", Fifth International Congress of Akademia Kiada Printed in Hungary, Budapest, 1978, s. 811.

bir sembol durumundaydılar. Aynı zamanda yüksekliği ve görünümüyle, caminin yükselen silüetine karşı muazzam bir kontrast teşkil etmekteydiler. Cami ve minarelerde bundan sonraki gelişmelerle minare yavaş yavaş abidevi önemini kaybetmiş, bağımsız bir anıt olarak değil, caminin tamamlayıcı bir elemanı olarak önem kazanmıştır.

Erken Osmanlı döneminden itibaren minarelerin birbirlerine yakın vaziyette camilerin sağ ve sol köşelerine yerleştirildiği, böylece klâsik dönemin formunu hazırladıkları görülmektedir. (27) Osmanlılar, inşa ettikleri camilerde minarenin konumu bakımından çok araştırma yapmışlardır. Meselâ ilk eserlerden biri olan Bursa Orhan Camii'nde minareyi kuzey duvarının sol köşesine, Bursa Hüdavendigâr Camii'nde üst revakın ucuna, Yıldırım ve Yeşil camilerinde ise yaklaşık 25 m. ara ile kuzey cephesinin iki köşesine yerleştirmişlerdir. Osmanlıların Selçuklu medreselerindeki çifte minarelerden ise hiç etkilenmedikleri görülmektedir.

Minarelerin konumunun kesinliği konusunda aceleci olmayan Osmanlıların, mimarî görüşlerinin olgunlaşmasından sonra bu konuda bir karara varabilmeleri için , aradan bir süre zaman geçmesi gerekmiştir. Mina-

27). Hüsrev Tayla, " Die Rolle des Minarets In Der Türkischen Architectur" , VHT International Congress of Turkish Art, Budapest, 22-27 September, 1975, s. 133-135.

relerin artık değişmeyecek şekilde buldukları biçim, oran ve yerlerini, meselâ 1425-26 tarihli Edirne Muradiye Camii ve yine aynı yıllarda yapılan Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii'nde elde etmelerine rağmen , minarelerin konumu ile ilgili son uygulama ve karar bir yüzyıl geçtikten sonra kesinleşebilmiştir.

14. yüzyılda genellikle cami kuzey duvarının bir köşesine veya iki başına oturtulan minarenin böylece kaide ve pabuç kısmı ortadan kalkmış, bu tarzda minare yapımı yaklaşık 80 yıl kadar sürmüştür. Bu zaman süresince yapılan yapılardan Bursa Ulu Camii, Filibe Hüdavendigâr Camii , Kütahya Yıldırım Camii ve Edirne Eski Camii örnek olarak verilebilir. Bursa Ulu Camii'nin sonradan yapılan giriş cephesinin solundaki minaresi, camiye bitişmemekte, aynı durum Edirne Eski Camii'nin Sultan II. Murat tarafından ^{yaptırılan} iki şerefeli minaresinde de görülmektedir. Eski Camii'nin ilk yapılan tek şerefeli minaresi ise , Sultan I. Murat tarafından yaptırılan Filibe Hüdavendigâr Camii minaresi gibi cami duvarı üzerinden yükselmektedir.

Kütahya Yıldırım Camii'nde ise minare, 16. yüzyılda ön tarafa eklenmiştir. Sözü edilen bu yapılardan yaklaşık bir yüzyıl sonra minare, Edirne Üç Şerefeli Camii'de birden önemli bir aşama kaydetmiş, böylece alışlagelmişin dışında bir ölçü ve şekil karşımıza çıkmıştır. Öyle ki bu cami, kendinden sonra ge-

len camilere plan bakımından olduğu kadar, mevcut dört minaresi de gerek sayı , gerekse konum bakımından örnek olmuştur.

Artık Edirne Uç Şerefeli Camii'nden sonra klâsik öncesi Osmanlı dönemi mimarîsinde minare için yer arama meselesi kalmamıştır. Minarelerin kalınlıkları ise erken Osmanlı dönemi minarelerine nazaran oldukça farklı olup, bu dönemden sonra kalın minare yapımı azalmış, minarelerin kalınlıkları genellikle bir müezzinin geçeceği çapta tutulmuştur. (28)

Minarelerin sayısı ise yine Osmanlı döneminde kural olarak sultan camilerinde cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerde iki adet olarak yapılmıştır. Diğer camilerin minaresi ise genellikle kuzeyde giriş cephesinin sağına yerleştirilmiştir. Bununla birlikte bazı selâtin camilerde ikiden fazla minarenin yer aldığı görülmektedir. (Süleymaniye, Sultanahmet, Selimiye)⁽²⁹⁾

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir takım din adamlarının, şeyhülislâmın önderliğinde camilere eklenen minarelerin, İslâmî inançlara aykırı olduğu düşüncesini ileri sürdüklerinden bahsedilmektedir. Bu kişiler aynı zamanda camilerde sadece birer minare bırakılıp, diğerlerinin yıktırılmaları ve bunları yapmanın "bi'dat" ol-

28). Ekrem Hakkı Ayverdi, Makaleler, s. 64-68.

29). Doğan Kuban, Muslim Religious Architecture, s. 7.

duğunu savunmuşlardır.⁽³⁰⁾ Kendilerine Kadızadeliler ya da Fakılar adı verilen vaizler, padişaha giderek Peygamber döneminden sonra benimsenmiş bütün yeniliklerin ortadan kaldırılması, bunun yanı sıra İstanbul'daki selâtin camilerinin birer minaresi dışında diğer minarelerinin yıkılması için izin istemişlerdir. Tasavvuf ve tarikat mensuplarına düşman olup , halkın geri kalışını dinden uzaklaşarak bir takım yenilikleri kabul etmesine bağlayan Kadızadelilerin, bu istekleri batıl olduğundan kabul edilmemiş, kendilerine nasihat fayda vermeyince, elebaşları Kıbrıs'a sürülmüştür. ⁽³¹⁾

Minarelerin ortadan kaldırılması halinde ibadet yapılarının neler kaybedeceği düşünülürse, özellikle Klâsik Devir Osmanlı cami mimarîsinin bu bağlamdaki gücünün büyük çapta, minare boyutları, sayıları ve konumlarıyla yakından ilgili oldukları anlaşılır. Bu husus aynı zamanda kubbeli Bizans kiliseleriyle Osmanlı camileri arasında hemen farkedilen temel ayrımlardan biri olmaktadır.

Minarelerin konumu açısından ise denile-

30). İsmet Zeki Eyüboğlu , Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987, s.133.

31). Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Başaran Mat., İstanbul, 1988, s. 251-253.

bilirki Sinan'dan önceki uygulamalarda yerleri kesin belli olmayan minareler, Sinan'la birlikte caminin kuzey duvarının iki köşesine bir, iki ve üç şerefeli olarak yapılmışlardır.⁽³²⁾ Böylece minare, en mütenasip ve mevzun şeklini Osmanlı döneminde, mimarî sanatının en yüksek dereceye ulaştığı 16. yüzyılda, Mimar Sinan zamanında almıştır. Dolayısıyla araştırmamızın ağırlıklı konusu olan; Klâsik Devir Osmanlı döneminde minarenin konumu , ayrıntılı bir katalog bölümü çerçevesinde örnekleri tek tek ele alındıktan sonra , farklı boyutlarda değerlendirilecektir.

B.. Kaynaklar ve Yöntem

Genel olarak minareler konusuna Türkçe ve yabancı dilde yayınlanmış çeşikli makale ve kitapta yer verildiği görülmektedir. Bu yayınlardan bazıları minarenin tezyinatı, bazıları ortaya çıkışı, bazıları ise tarihi gelişim süreci içinde geçirdiği formal değişikliğe ve yöresel farklılıklara değinmektedirler. Ancak dikkati çeken şey, bu konuda yayınlanmış Türkçe kaynakların azlığıdır. Mevcut yayınlar arasında özellikle Semavi Eyice'nin "İstanbul Minareleri" hususundaki

32). Selçuk Mülayım, Sinan ve Çağı , M.Ü.Fen-Ed.Fak.Yay No:10, İstanbul, 1989, s. 78.

tez ve makalesi, Türk minareleri hakkında bizi aydınlatan temel bir kaynak olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. Semavi Eyice'nin İslâm Ansiklopedisi c.8, Celal Esad Arseven'in Sanat Ansiklopedisi c.3 ve Emel Esin'in Türk Ansiklopedisi c. 24'te yazdıkları "minare" maddeleri ise araştırmalarımız sırasında Anadolu ve Anadolu dışındaki ülkelerde bulunan minareler hakkında bizi bilgilendiren yayınlar arasında yer almaktadır.

Sözkonusu yayınlardan başka Ernest Diez'in The Encyclopaedie of İslam 'da yer alan "Manāra" maddesi ve Oktay Aslanapa ile birlikte hazırladıkları Türk Sanatı adlı kitap, yine minare ile ilgili genel bilgileri kapsamı açısından önem taşımaktadır. Türk mimarisinin Selçuklu döneminde inşa edilen minarelerin tezyinatı hakkında ise bir diğer önemli kaynak, Gönül Öney'in "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme" adlı makalesidir. Ayrıca Hüsrev Tayla'nın "Die Rolle des Minarets der Türkischen Architectur" ve "L'émplacement du Minaret dans le plan de la Mosquée Turque et son effet Architectural" adlı makaleleri ise cami mimarisi açısından minarenin durumundan bahseden önemli yayınlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki minare konusundaki yayınlar arasında makaleler, kitaplardan fazla olup, özellikle bazı makaleler verdikleri detaylı bilgilerle araştırmamızda bize kitaplar kadar faydalı

olmuşlardır.

Yukarıda sözü edilen yayınlardan başka minareler hakkında çeşitli kitap ve makaleler yine araştırmamızın bibliyografya kısmında belirtilmiştir. Ancak bu eserlerde de dikkati çeken nokta, Klâsik devir Osmanlı minareleri hakkında derli toplu bir çalışmanın mevcut olmayışdır.

İslâm ülkeleri dinî mimarî eserlerinin minarelerine nazaran farklı bir kimlik kazanmış olan Klâsik Osmanlı dönemi minareleri aynı zamanda yine bu dönemde en uygun şekline kavuşmuştur. Bu dönem minarelerinin kütle kompozisyonu, plan şeması ve dekorasyonu açısından olduğu kadar, konumları açısından da ele alındığı bir kaynağa rastlanmamıştır. Bu bakımdan özellikle Klâsik Osmanlı dönemi minarelerinin konumuna ilişkin çalışmamızın, bir boşluğu dolduracağı umudunu taşımaktayız.

Bu araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş başlığı altındaki I. Bölümde konunun çerçevesi, kaynak ve yayınları ile yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. II. Bölüm Klasik Osmanlı dönemi öncesi ve sonrasında yapılmış örnekler olarak Ayasofya ve Sultanahmet Camii'nin de içinde yer aldığı, Klasik Osmanlı döneminde yapılmış 29 cami ve mescidin minarelerinin konumu açısından incelendiği bir katalogdan oluşmaktadır. Katalogda yer alan yapılar inşa tarihleri göz önüne alınarak kronolojik bir düzene göre sıralanmıştır. Araştırmamızın III.

~~Bölümünde~~ Klâsik Osmanlı dönemi minarelerinin 1500-1600 yılları arasındaki örneklerinde kütle kompozisyonu, plan şeması ve dekorasyon bakımından minarenin durumu üzerinde durulmuştur. IV. Bölümde ise araştırmamızın ortaya koyduğu bilgiler ışığında, Klasik Osmanlı dönemi minarelerinin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmamız, sonuç kısmından sonra bibliyografya, levhalar ve fotoğraflar ile tamamlanmaktadır. Planlarda ise Ali Saim Ülgen'in 1938-1962 yılları arasında hazırladığı Mimar Sinan yapılarının Rölöve ve Restitüsyon çizimleri esas alınmış, ancak yerinde yapılan ölçü ve kontrollerden sonra planlar amaca uygun şekilde düzenlenmiştir.

II . KATALOG

KATALOG NO : 1 , Lev : 1,a , b , c , d.

ADI : AYA SOFYA

YERİ : İstanbul , Sultanahmet.

TARİHİ : M.Ö. IV. yüzyıl.

MİMARİ : Anthemios ve Isidoros.

GENEL BİLGİLER:

Adını İsa'nın vasfı olan sofia (ilâhi hikmet) dan alan Aya Sofya'nın ilk binası, İstanbul'un birinci tepesi üzerinde ahşap çatılı bir bazilika olarak inşa edilmiştir. I. Constantin tarafından yaptırılan, ancak oğlu Constantinus zamanında tamamlanan bu yapı, 404 yılında meydana gelen bir ayaklanma sırasında yıkılmış ve imparator II. Theodosius tarafından 415'te tekrar inşa ettirilmiştir. Ancak bu ikinci yapı da 532'de çıkan Nika isyanında yanınca imparator Justinianos tarafından Tralles (Aydın)'li Anthemios ile Miletos (Milet-Balat)'lu Isidoros adlı iki mimara yeniden yaptırılmıştır. 537 yılında yapımı tamamlanan bu Aya Sofya büyük bir törenle açılmıştır.

538 yılında geçirdiği depremle kubbe-

sinin doğusu çöken Aya Sofya, mimar İsidoros'un yeğeni genç İsidoros tarafından tamir edilmiş ve kubbe öncekinden 6.25 m. yükseltilmiştir. Kilise yeniden yapılarak 562'de ibadete açılmıştır. İmparator II. Basileios zamanında 986'da meydana gelen depremde bu kez kubbenin bir kısmı tekrar çökünce , Ermeni mimar Tiridat tarafından kilise tamir edilmiş ve açılışı 994'te yapılmıştır.

1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından istilâsı sırasında hasar gören Aya Sofya, daha sonra Bizans idaresi sırasında İmparator II. Andronikos tarafından 1317'de tamir ettirilerek kuzey ve güney duvarına destek payandalar yaptırılmıştır. Bir süre sonra bazı kısımları tekrar çöken ve yeniden tamir ettirilen Aya Sofya, İstanbul'un fethinden hemen sonra camiye çevrilmiştir.

Böylece Fatih tarafından tahrib olması önlenen Aya Sofya'nın içine Sultan III. Murat zamanında minber, mahfil ve kürsü eklenmiştir. Dışına yanına ise Sultan III. Murat , III. Mehmet ve şehzadeler için eklenen türbeler, bir hazine oluşturmuştur. Aya Sofya'nın fetihten sonra yağhane olarak kullanılan vaftizhanesi de türbe haline getirilmiş, I. Mustafa ile Sultan İbrahim buraya gömülmüştür.

1739'da Sultan I. Mahmut tarafından Aya Sofya'nın yan sahnına güzel bir kütüphane yap-

tırılmıştır. 1740'ta avluda bir şadırvan ve sıbyan mektebi, arkada ise aşhane-imaret inşa ettirilmiştir. Aralıklı olarak tamirler geçiren Aya Sofya'ya Sultan Abdülmecid tarafından bir kasr-ı hümayun ile hünkâr mahfili ve muvakkithane ilâve edilmiştir. Aslı Fatih zamanında yapılmış olan ve Aya Sofya'nın etrafında Türklerin inşa ettiği külliye'nin bir parçası olan medrese ise yıkıldığından, 1846-49 yılları arasında yeniden temelden itibaren yaptırıldığı sanılmaktadır. Bir süre çeşitli amaçlar için kullanılan bu medresenin 1935'te boşaltılmış, daha sonra da Müzeler İdaresi'nce yıktırılmış olduğundan söz edilmektedir. Aya Sofya 24 Ekim 1934'te müzeye çevrilmiştir.⁽³³⁾

Bir büyük orta nef ve iki daha küçük yan neften oluşan Aya Sofya'nın iç ve dış narteksi, apsisi ve şimdi mevcut olmayan avlusu bulunmaktadır.⁽³⁴⁾ Yan nefler mekânı yükselterek yapıya ihtişam vermekle birlikte, karanlık ve mistik bir unsur yaratmaktadır. Üst örtü sistemi bir merkezi kubbe ve iki yanında iki yarım kubbeden oluşan Aya Sofya, bu bakımdan Süleymaniye Camii'ne benzetilmektedir. Öyle ki bazı batılı yazarlar bu konuda aşırılığa kaçarak Süleyma-

33)• Semavi Eyice, "Ayasofya" , Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.IV, İstanbul,1991, s. 206-209.

34)• Alpay Pasinli, "Ayasofya Mozaikleri", Sanat Dün-yamızı, Yıl 9, Sayı:25, İstanbul, 1982,s.3.

niye Camii'ni yanlış bir değerlendirme ile Aya Sofya'nın kopyesi olarak görmüşlerdir.⁽³⁵⁾

Aya Sofya'nın 78 X 71 m. lik ana mekânı bir bazilika ile merkezi yapının kaynaşmasından oluşan merkezi bir plan şeması göstermektedir. Kubbe kasnağına 40 pencere açılmıştır. Yüksekliği 56 m. yi bulan kubbenin iki yanında doğu ve batıda iki yarım kubbe yer almaktadır.⁽³⁶⁾

Aya Sofya bir büyük orta nef ve daha küçük iki yan nef , iç ve dış narteks ile apsis kısımlarından oluşmaktadır.⁽³⁷⁾ Aya Sofya'yı yapan mimarlar, merkezi kubbe ve iki yarım kubbenin dairesel tabanlarını oturtacak bir alt yapıya ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü bazilikal planın orta nefi, basit bir dikdörtgendir. Dolayısıyla Aya Sofya'da ortaya çıkan bu geometrik problemin çözümü, ilk defa büyük ölçüde pandantif denilen küresel üçgenler şeklinde geçiş elemanlarının kubbe ile duvarlar arasına yapılmasını gerekli kılmıştır. Böylece ortadaki büyük hacmin köşeleri ile yarım kubbelerin al-

35). Ulya Vogt Göknıl, Living Architecture Ottoman, Grosset et Durlag, New York, 1966, s. 93.

36). Selçuk Mülayım, Sinan ve Çağı, s. 72.

37). Alpay Pasinli, "Ayasofya Mozaikleri", a.e., s.3.

tına gelecek şekilde dairesel revaklar halinde nişler yerleştirilmiştir. (38)

Orta mekânı çok ferah ve haşmetlidir. Yan nefler ise mekânı yükselterek ihtişam vermekle birlikte karanlık ve mistik bir hava yaratmakta ve plastik unsurlar fonksiyonel yapı elemanlarının gizlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Merkezî kubbenin iki yanına yerleştirilen birer kubbeli planı bakımından Süleymaniye Camii'ne benzetilen Aya Sofya⁽³⁹⁾, Türk mimarları için belki bir teşvik rolü oynamakla birlikte, asla bir model olmamıştır.⁽⁴⁰⁾

Aya Sofya'nın içinde sayıları yüzden fazlayı bulan sütunlar, iki yanda dehliz ve galerileri oluşturmaktadırlar. Yukarı galerilere çıkış iç narteksten sağlanmaktadır. İç cephe duvarları renkli taş ve mermerlerle kaplıdır. Zemin döşemesi mermer olup, merasim yeri mozaiktir. Kapılar ise devrinden kalmadır.⁽⁴¹⁾

Dış cephenin soğuk ve monoton görünümüne

38). Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul, 1970, s. 77-78.

39). Arçan Akın, "Mimar Sinan, Ayasofya ve Süleymaniye" Arkitekt, c.35, n0:320, İstanbul, 1965, s.134.

40). Ulya Vogt Göknıl, Living Architecture Ottoman, s.93.

41). Tahsin Öz, İstanbul Camileri, c.I, T.T.K. Bas.mev., Ankara, 1987, s. 28-29.

karşılık iç cephe gerek mimarî düzen, gerekse süslemeler bakımından oldukça güzeldir. Özellikle duvarlarda yer alan, 9. ve 12. yüzyıllar arasında yapılmış olan mozaikler zaman içinde tahribata uğramalarına rağmen günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu mozaiklerde figürlerin dışında kalan bazı fonlarda altın, figürlerin yapımında ise değişik ton ve renklerde mozaiklerin kullanıldığı görülmektedir.⁽⁴²⁾ Yapının içinde bu mozaiklerden başka bugün görülen 7.5m. çapında Mustafa İzzet Efendi'nin hattı ile yuvarlak levhalar asılmaktadır.

Minarelerin Konumu :

İstanbul'un fethinden önce geçirdiği bir depremde hasar gören Aya Sofya'nın onarımı için İmparator Constantin tarafından Fatih Sultan Mehmet'ten bir mimar göndermesi istenmiştir. Fetihten önce İstanbul'a gelen Ali Neccar, Aya Sofya'ya bir payanda içinde, bir minarenin başlangıç merdivenini , kaidesini yapmıştır.⁽⁴³⁾

Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra camiye çevrilen Aya Sofya'nın ilk minaresi batıdaki yarım

42)., Alpay Pasinli, "Ayasofya Mozaikleri", a.e., s.4.

43). Erdem Yücel, "Mabedlerin kıymetlisi: Ayasofya", Tarih Konuşuyor, c.5, Sayı: 25, Halk Bas. mev., İstanbul, Şubat 1966, s. 2035.

kubbenin yanında bulunan iki kulecikten güneydekinin üzerinde ahşap olarak inşa edildiği kabul edilmektedir.⁽⁴⁴⁾ Ahmet Refik, bu tahta minarenin daha sonra ortadan kaldırılarak, tuğladan bir minare yapılmasına karar verildiğini belirtmektedir.⁽⁴⁵⁾ Bugünkü tuğla minarenin Fatih devrine ait olduğu ileri sürülürse de, S. Eyice'ye göre Sultan II. Bayezit devrinden kalmış olması daha muhtemeldir. Ayrıca Aya Sofya'nın güney-doğusundaki yivli minarenin ise Bayezit döneminde yapıldığı öne sürülmekte, ancak Edirne Selimiye Camii minarelerine çok benzediğinden, Mimar Sinan eseri olarak kabul edilmelidir.

Sultan II. Selim zamanında Aya Sofya'nın onarım ve etrafının düzenlenmesi çalışmaları sürdürülmüş, bu arada etrafındaki evler yıktırılarak, Aya Sofya'ya takviye payandalar yapılmış ve yapı sağlamlaştırılmış, bir minare daha yapılmıştır. Bu minarenin güney-doğudaki yivli minare olması ihtimali kuvvetlidir.⁽⁴⁶⁾ Daha sonra Sultan II. Selim'in yapılmasını emrettiği kuzeydeki iki minare ise ölümü üzerine Sultan III. Murat tarafından yaptırılmıştır. Aya Sofya'nın Fatih minaresi olarak adlandırılan, ancak II. Bayezit tarafından yaptırılmış olduğu ileri sürülen tuğla minaresi, meyilli bir istinad duvarı üzerine

44). S. Eyice, "Ayasofya", a.e., s. 207.

45). Ahmet Refik, Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı, Devlet Bas.mev., İstanbul, 1935, s. 21.

46). S. Eyice, a.e., s. 208.

oturmaktadır. Kısa bir kaide ve pabuç kısmıyla devam eden minareye, istinad duvarı üzerine kadar içinden ayrı bir merdivenle çıkılmakta ve ikinci bir girişle bu minareye geçilmektedir.⁽⁴⁷⁾ Dikkatlice incelendiğinde üç inşaat devresi geçirdiği anlaşılan bu minarenin kaidesi kare olup, oldukça kısadır. Üzerinde kısa bir pabuç kısmı vardır ve yayvan baklavalardan oluşmaktadır. Bu , 15.yüzyıl minarelerinde görülebilecek bir tezyinattır. Gövresi tamamen tuğladan olan minarenin şerefesinin altının Fossati zamanında mukarnaslı olduğu gravürlerden anlaşılmaktadır. Petek kısmının üzerinde girlandlar bulunmakta ve bu kısmın 1894 zelzelesinde zarar görmüş olduğu , sonradan tamir edildiği sanılmaktadır. Minare sivri bir külâhla örtülüdür.

Aya Sofya'nın güney-doğu köşesindeki Bab-ı Hümâyun yönüne bakan minaresinin Sultan II.Bayezit Devrine ait olduğu ileri sürülmekte,⁽⁴⁸⁾ ancak S. Eyice'ye göre bu mi-

47). M. Lütü Yazıcıoğlu, İstanbul'da Minare Kaideleri, Konumu, Şekli, Devirsel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma, İ.D.M.M.A. Lisansüstü Tezi, İstanbul, 1974-75., s. 14.

48). Bkz : Erdem Yücel, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, Sayı:6, İstanbul, Aralık 1989, s.30, E.Yücel, "Mabedlerin Kıymetlisi.", a.e., s.2036, Ev Çelebi, Seyahatname, c. I-II., İstanbul, 1986, s.90, Albert Gabriel, En Turquie, Paris 1953, s. 6, Tarık Mümtaz Göztepe, Ulu Camiler, Dinî Abideler, İstanbul, 1973, s.65, Hadi Altay, "Ayasofya Müzesi", Türkiyemiz, Yıl4, Sayı:11, İstanbul, Ekim, 1973, s.43, Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l Cevâmi, s.4, Reşat Ekrem Koçu, "Ayasofya", İstanbul Ansiklopedisi, c.III, İstanbul, 1960, s.1445.

nare gerek teknik, gerekse tezyinat bakımından o devre göre olgun bir üslûp ifade etmektedir. Dolayısıyla Mimar Sinan eseri olma ihtimali fazla olan bu yivli minare⁽⁴⁹⁾ özellikle hatlarındaki incelikle dikkati çekmektedir. Abi-devî kaidenin Sultan Ahmet Çeşmesi'ne bakan cephesi bir silme ile ikiye ayrılmıştır. Altta bir çerçeve , bunun ortasında ise sivri kemerli bir kapı bulunmaktadır.

Minarenin kaide kısmı, Aya Sofya'nın takviye payandalarından birini oluşturmaktadır. Kaidenin cephesinin üst kısmında köşelerde küçük sütunlar yer almaktadır. Pabuç kısmı ise alışlagelmişin dışında olup, uzundur.

Kitlevî kaideden ince ve yuvarlak gövdeye geçişi sağlayan pabuç kısmında tezyinat olmayıp , oldukça sadedir. Gövdenin yukarıya doğru incelişinin pek bir benzeri yoktur. Dış yüzü dikey çubuklarla süslü olan gövdede bu çubuklar oldukça kalındır. Çubukların aralarında kalan kısımları oluk şeklinde yivlenmiştir. Bu çubuklar gövdenin aşağısında ve yukarısında yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Minarenin gövdesindeki tek şerefenin altında sarkıtmalı mukarnas çıkmalar yer almaktadır. Şerefe korkuluğu, dört kollu yıldız şeklinde süslü ve şebekelidir. Petek kısmının üzeri girlandlıdır. Bu tezyinattan dolayı peteğin geç devirlerde tamir edildiği sanılmaktadır.

Bu minarede gerek pabuç kısmının uzunluğu

49). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 37-38.

ve kalınlığının, gerekse Edirne Selimiye Camii minarelerine benzemesi, mukarnasların ince ve sarkıtmaların yoğun oluşu gibi sebeplerden ötürü Mimar Sinan eseri olabileceği ileri sürülmektedir.

Aya Sofya'nın Sultan III. Murat tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan diğer iki minaresi ise, klâsik Osmanlı üslûbunun özelliklerini kısmen de olsa taşımaktadır. Tamamen kesme taştan olan bu minarelerde basit bir kaide kısmı ile çok uzun ve üçgenlerden oluşan pabuç kısmı dikkati çekmektedir. Gövde ile pabuç arasındaki silme, şerefe altında da tekrarlanmaktadır. Birer şerefeli bu iki minarede gövde dikey çubuklu olup, kalındır. Minarelerin birer şerefesinin korkulukları onikigen ve altıgenlerin kesişmesinden oluşan süslerle ajurludur. Şerefe altları mukarnassızdır. Bunun sebebi, geç devirlerde tamir görmüş olabileceğine bağlanmaktadır. Petek kısımları sonradan tadil edilmiştir. Her iki minare de sivri bir külâhla örtülmekte, bu külâhın altında küçük nişler içine mavi çinilerin yerleştirildiği görülmektedir. (50)

Bu iki minareye de giriş içerden sağlanmaktadır. Soldaki minarenin içinde iki yol mevcuttur. Bunlardan birisine üst kat galerilerden gizli bir bağlantı sağlanmıştır. Bu minarede aşağıdan devam eden merdiven şerefeye kadar çıkmakta, ancak biraz daha devam ederek kesilmektedir. Diğerlerine nazaran Aya Sofya'nın kütlesi

ile en iyi uyum sağlayan minareler bu iki minaredir. (51)

Sedat Çetintaş'a göre Ayasofya minareleri 50.00m. yüksekliğinde ve tek şerefe için 4.77 m. çapa sahiptir. Minarelerdeki kalınlık ve sadelik, ayrıca mukarnassız oluşları gibi özellikler, Sinan tarafından bilhassa uygulanmıştır. Çünkü Aya Sofya'nın dıştan görünen sadeliği ile minareler böylece uyum içinde olabilecektir. Özellikle binanın cephesinde yaptığı iki minare Aya Sofya'nın ağır görünümüne uygun ve ahenk içinde olabilmesi amacıyla Sinan tarafından kalın yapılmıştır. (52)

Bizans ve Türk dönemlerinde birçok onarımdan geçmesi sebebiyle orijinal şeklini koruyamadan günümüze gelen Aya Sofya'nın dört minaresinden giriş cephesinin iki yanında olanları, konumları bakımından Bursa Yıldırım Camii'nin tek şerefeli iki minaresiyle benzerlik göstermektedirler. Bursa Yıldırım Camii'nin iki minaresi, son cemaat yeri ile cami kitlesinin birleştiği köşede yer almaktadırlar.

Edirne'de 1437-47 tarihleri arasında yapımı tamamlanan ve Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Üç Şerefeli Camii'nin dört minaresinden cami kitlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alan ikisi Aya Sofya'nın giriş cephesindeki iki minareye konumu ba-

51). M. Lütü Yazıcıoğlu, a.e., s. 14.

52). Sedat Çetintaş, "Minarelerimiz", Güzel Sanatlar Mecmua -
51, Sayı:4, İstanbul, 1942, s. 69.

kımından benzemektedir. Edirne Üç Şerefeli Camii'nin diğer iki minaresi avlu köşelerinde yer almakta, bu minareler Aya Sofya'da ise farklı bir konumda, avlu yerine cami kitlesinin diğer köşelerinde yerleştirilmiş durumdadır.

Aya Sofya'da giriş cephesindeki iki minare konumu bakımından İstanbul Şehzade Camii'nin iki minaresiyle benzerlik göstermekte, Şehzade Camii'nde de minareler giriş cephesinde, cami ile avlunun birleştiği köşelerde yer almaktadır.

İstanbul Süleymaniye Camii'nde ise dört minare avlu ile cami kitlesinin köşelerine yerleştirilmiştir. Aya Sofya'da cami kitlesinin giriş cephesi köşelerine yerleştirilen iki minare konumu bakımından İstanbul Süleymaniye Camii'nin iki minaresiyle benzerlik göstermektedir. Aya Sofya'da diğer iki minare caminin güney cephesi köşelerinde yer almakta, Süleymaniye Camii'nde ise bundan farklı olarak diğer iki minare avlu köşelerinde bulunmakta, dolayısıyla minareler cami kitlesinden uzaklaştırılmış olmaktadır.

Aya Sofya'ya minarelerinin konumu bakımından en çok benzeyen yapılardan biri Edirne Selimiye Camii'dir. Aya Sofya'nın dört minaresi, Selimiye Camii'ndeki gibi camikitlesi köşelerine yerleştirilmiştir.

İstanbul Sultanahmet Camii'nde de altı minareden dördü, Aya Sofya'daki gibi cami kitlesi köşelerinde olup konumu bakımından benzerlik göstermektedir.

diğer iki minaresi ise avlu köşelerinde yer almaktadır.

İstanbul Yeni Camii'de cami kitlesi ile son cemaat yerinin birleştiğı köşelerdeki iki minare, konumu bakımından Aya Sofya'nın giriş cephesindeki iki minareye benzemektedir.

KATALOG NO : 2 , Lev:2 , a, b.
 ADI : Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii
 YERİ : İstanbul, Fatih.
 TARİHİ : 1500 civarı.
 MİMARİ : Belli değil.

GENEL BİLGİLER:

Fatih Karagömrük yakınında , eski adıyla Zincirlikuyu mevkiinde, Fevzi Paşa Caddesi üzerinde bulunan bu cami, Atik Ali Paşa Camii, Zincirlikuyu Camii ve Vasat Ali Paşa Camii olarak ta adlandırılmıştır.⁽⁵³⁾ Kurucusu II. Bayezit dönemi sadrazamlarından Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nin de kurucusu olan Hadım Ali Paşa'dır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen ve 1500 yıllarında yapıldığı sanılan caminin ⁽⁵⁴⁾ 1648 (H.1058) yılında geçirdiği zelzele sonrası harap olduğu ve daha sonra da büyük bir tamir gördüğü bilinmektedir. 18.yüzyılda tekrar onarım geçiren camii, son olarak Vakıflar tarafından 1956-57 yıllarında restore edilmiştir.

Caminin yakınında dispanser olarak kullanılan Atik Ali Paşa Medresesi, Çifte Hamamı ve Hattat Rakım'ın türbesi bulunmaktadır. ⁽⁵⁵⁾

53). Haki Demir ve diğerleri , Fatih Camileri, İstanbul, 1991, s. 222.

54). Tahsin Öz, İstanbul Camileri, c.I, s. 159

55). Haki Demir ve diğ., a.e., s.223.

Camiye dıştan bakıldığında duvarlarının muntazam iki sıra kesme taş ve üç sıra tuğla~~dan~~ almalı düzenle örüldüğü dikkati çekmektedir. Cephe duvarları üzerinde iki sıra halinde dizilen pencerelerle aydınlanan caminin üzerinin eş büyüklükte kışınla kaplı altı basık ve sağır kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir.(56)

Dış avlusu çok küçük olan caminin 18. yüzyılda geçirdiği bir zelzelede yıkılan son cemaat yeri (57), 1960'da aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Üç kubbeli son cemaat yerinin sağında minare yer almaktadır.(58)

Tek girişi bulunan camii, son cemaat yeri ile birlikte 300 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Basık kemerli cümle kapısı üzerindeki kitabe Hattat Mustafa Rakım Efendi'ye aittir. Caminin mimarı bilinmemektedir.

Bursa'daki dikdörtgen planlı çok kubbeli Ulu Camii ile plan olarak benzerlik gösteren Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii, harim kısmında iki ayak üzerinde altı adet, son cemaat kısmında ise üç adet

56). Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 121.

57). S. Eyice, "İstanbul", İslâm Ansiklopedisi, c.5/2, M.E.B., İstanbul, s. 1214/65.

58). İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezit ve Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520), V, İstanbul, 1983, s.175.

olmak üzere dokuz adet kubbeyle örtülmüştür. (59)

Erken Osmanlı döneminde çok yaygın olan çok kubbeli ulu cami tipinin ufak ölçüde bir tekrarı olan yapı, mimarisi bakımından eski geleneklere bağlı bir örneğin İstanbul'daki tek temsilcisi olması sebebiyle önem taşımaktadır. İstanbul'da bu caminin yapımından çok sonra, bir değişiklik olmak üzere plan olarak, aynı tertibin bir defa daha hatırlandığı ve Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Camii'nde(1573) uygulandığı görülmektedir. (60)

Caminin iç kısmında bulunan mahfili ve kürsüsü ahşaptır.⁽⁶¹⁾ Mihrap alçıdan olup, yeni olduğu tahmin edilmektedir. Minber ise taştan yapılmıştır.⁽⁶²⁾

Minarenin Konumu :

Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresinin sonradan ilâve edildiği, kaidesinin değişik inşaatından anlaşılmaktadır. Kesme taştan yapılan minarenin özellikle kare kaidesinin cami ile birlikte aynı dönemde yapılmadığı bellidir.⁽⁶³⁾ Ancak 1658/ H.1058 zelzelesine ait onarım kararlarını iht-

59). Haki Demir ve Diğerleri, a.e., s. 222.

60). S.Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/65.

61). H. Demir ve Diğer., a.e., s. 223.

62). İ. A. Yüksel, a.e., s. 175.

63). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, Berksoy Mat., İstanbul, 1963, s. 69.

va eden vesikaya dayanılarak, caminin iç avlusundaki üç adet kemerle birlikte minaresinin şerefeye kadar veya tamamen yıkılmış olup, onarıldığı fikri de ileri sürülmektedir.⁽⁶⁴⁾ Minareye giriş dışardan sağlanmaktadır. Minarenin kare kaidesinden gövdeye geçiş , üçgenlerden oluşan basık bir pabuç kısmıyla sağlanmaktadır. Pabuç ile gövde arasında bir bilezik bulunmaktadır. Şerefeye altı helezon şeklinde yivlidir. Şerefeye korkulukları ise geometrik kabartma şebeke tezyinatlıdır.⁽⁶⁵⁾ Caminin minaresinin üzeri kurşun kaplı bir külâhla örtülüdür.

Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii'nin minaresi, üç kubbeli son cemaat yerinin cami ile birleştiği köşede, cami kitlesine bitişik olarak dışta ve sağda yer almaktadır. Bursa'da 1386-1400 yılları arasında yapılan Ulu Camii'nin plan olarak ufak bir ölçüde tekrarı olan bu camii, minaresinin cami köşesinde yer alması bakımından Bursa Ulu Camii ile benzerlik göstermektedir. Ancak son cemaat yeri olmayan Bursa Ulu Camii'nin mevcut iki minaresi, caminin giriş cephesinin köşelerine yerleştirilmiştir.

Sultan Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii'nin tek şerefeli minaresi, konumu bakımından Zincirlikuyu Camii'ne benzemektedir. Edirne Muradiye Camii'nin beş gözlü son cemaat yeri ile cami kitle-

64). A. Yüksel, a.e., s. 176.

65). S.Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 69.

sinin birleştigi köşede minare sağda yer almaktadır. Her iki caminin minaresi konum bakımından benzemekle birlikte tek farklı tarafları, Muradiye Camii'nde minare sağda cami üzerinden yükselmekte, Atik Ali Paşa Camii'nde ise minare sağda cami kitlesine bitişik olarak dışta yer almaktadır.

Zincirlikuyu Camii minaresi ile konumu bakımından en çok benzerlik gösteren yapılar arasında İstanbul Mahmut Paşa Camii ile Murat Paşa Camii sayılabilir. Her iki caminin tek şerefeli minareleri Zincirlikuyu Camii'nde olduğu gibi son cemaat yeri ile cami kitlesinin birleştigi köşede, dışta ve cami kitlesine bitişik olarak yer almaktadırlar. Aynı uygulama Sultan II. Bayezit döneminin ilk yıllarında yapılan İstanbul Davut Paşa Camii'nde de görülmekte, bu camide de minare, beş gözlü son cemaat yerinin cami kitlesi ile birleştigi köşede, dışta ve cami kitlesine bitişik olarak yerleştirilmiştir. Gerek İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa, gerekse Davut Paşa Camii'nde minarelerin kare kaidelerinin Zincirlikuyu Camii'ndeki gibi üç cephelerinin dışa açık olmaları bakımından da benzerlik göstermektedirler.

Mimar Sinan'ın çiraklık eseri olan İstanbul Şehzade Camii' de ise iki minare avlu ile cami kitlesinin birleştigi köşede, cami kitlesine bitişik olarak dışta bulunmakta ve konumları açısından Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii minaresi ile benzerlik göstermektedir. Daha sonra yapılan Süleymaniye Camii'nde bu

kez dört adet yapılan minarelerden ikisi avlu , ikisi ise cami köşelerine yerleştirilmiştir. Zincirlikuyu Camii'nde olduğu gibi Süleymaniye Camii'nde de cami kitlesi köşelerine yerleştirilen minareler birbirine konum açısından benzemekte , her iki caminin minareleri de dışta yer almaktadır.

İstanbul Süleymaniye Camii'nden çok sonra yapılan İstanbul Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nin, plan bakımından benzerlik gösterdiği Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii'nin, minarelerinin konumu açısından tamamen farklı olduğu dikkati çekmektedir. Zincirlikuyu Camii'nde cami kitlesine bitişik olarak dışta yer alan minarenin, Piyale Paşa Camii'nde cami giriş cephesinin ortasında yükseldiği görülmektedir. Piyale Paşa Camii'nde giriş cephesinde, son cemaat yerinin üzerinde yükselen minare, Zincirlikuyu Camii'nde ise dışta kaidesi ile birlikte camiye bitişik olarak yer almaktadır.

KATALOG NO : 3 , Dev : 3, a., b , c .
 ADI :BURMALI MESCİT (Emin Bey Mescidi)
 YERİ :İstanbul, Şehzadebaşı.
 TARİHİ : 1505'ten önce.
 MİMARİ : Belli değil.

GENEL BİLGİLER :

Şehzade Camii'nin yanında, Bozdoğan kemeri yakınında, Belediye Sarayı karşısında olan bu mescit, Hadikatü'l-Cevâmi'de belirtildiğine göre 1554 (H.961)'te ölen Mısır kadısı Mevlâna Emin Nureddin Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır.⁽⁶⁶⁾

Kurucusunun adından dolayı Emin Bey Camii'--de denilen bu yapıya, Burmalı adının verilmesi, minaresinin kaidesinden şerefe altına kadar gövdesinin burmalı tezyinattan oluşmasındandır.⁽⁶⁷⁾

Şehzade Camii'nin inşasından, yani 1505 tarihinden önce yapıldığı sanılan bu mescidin Şehzade Camii'nin dış avlu duvarı önünde de olsa sağlam halde günümüze kadar gelebilmesi, Sultanın müsaadesi ve Mimar Sinan'ın uygun görmesi ile mümkün olabilmıştır.⁽⁶⁸⁾

66). Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l-Cevami, C.I, Dersaadet, 1281, s. 65.

67). Reşat Ekrem Koçu, "Burmali Mescit", İstanbul Ansiklopedisi, c.VI, İstanbul, 1963, s. 3143.

68). Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 190.

8.34 X 8.33m. boyutlarında bir iç mekâna sahip olan mescidin üzeri tek bir çatıyla örtülüdür. Beden duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladan örülmüştür. Bu duvarlar her cephede iki sıra halinde kirpi saçakla son bulmaktadır. Mescidin kemer sistemi tuğladan yapılmış olup, sivridir. Son cemaat yeri üç göz halindedir. Ahşap tavanlıdır ve dört mermer sütunla taşınmaktadır. Mescide giriş, son cemaat yerinin sağındaki kapıdan sağlanmaktadır. Buradaki yan duvarda bir hücre mevcut olup, duvardaki iki pencere arasında bir mihrap yer almaktadır.

Mescidin cephe duvarlarında, altta ve üstte ikişer pencere vardır. Basık kemerli giriş kapısı üzerinde hazırlanan kitabe yeri pembe mermerle etrafı çevrilmiştir. Ancak içi boştur. Mescide girildiğinde içeride dikkati çeken mihrap ve minberin yeni olduğu görülmektedir.

Burmali Mescid'in haziyesinde Emin Nurreddin Bey yatmakta, mezar taşındaki kitabede ölüm tarihi h.961 olarak belirtilmektedir. Bir süre ibadete kapatılan bu mescitte vaktiyle bir atölyenin faaliyet gösterdiği, haziyesinin harap durumda olduğu ve son cemaat yeri sütunları arasına duvar örüldüğü belirtilmektedir. Ancak 1960 yılından sonra girişilen restorasyon çalışmalarında son cemaat yerinin sonradan eklenen bu duvarları yıkılmış ve mermer sütunlar ortaya çıkarılmıştır. Üzeri ise piramit şeklinde bir çatıyla örtülmüştür.

tür. Günümüzde oldukça sağlam vaziyette olan bu mescit, halkın ibadetine açıktır. (69)

Minarenin Konumu :

Mescit gibi zarif ve ahenkli bir üslûpta yapılmış olan tek şerefeli minare, mescidin ana kütle-
siyle son cemaat yerinin birleştiği köşede, sağda yer
almaktadır. Mescide bitişik ve dışa taşkın vaziyette
olup, tuğladan yapılmış burmalı minarenin İstanbul'da
başka örneği yoktur.

Minare kaidesi kesme taştandır. 15. yüz-
yıl minarelerindeki gibi çokgen olan kaidenin üzerinde-
ki pabuç kısmı, kaideden biraz dışa taşkındır. Bu kıs-
mın üzerinde gövdedeki burmaların yivlerini oluşturan
süngü ucu şeklinde kabartma motifler mevcuttur. Pabucun
üzerinde devam eden minarenin gövdesi, şerefe altına ka-
dar helezoni bir şekilde kıvrılan burmalı çubuklar halin-
dedir. Semavi Eyice'ye göre böyle bir minareyi inşa et-
mek için özel olarak tuğla yapılması gerektiği düşünö-
lürse, küçük camilerde monotonluktan kurtulmak için o
devirde ne çok gayret sarfedildiği anlaşılmaktadır. (70)

Minarenin gövdesi içindeki merdiven
taştan ve tek yolludur. Gövdeyi dıştan saran burmalar,
şerefe altında dikey duruma gelmektedir. Şerefe altı
mukarnaslı olmayıp, taştan geniş nişli çıkmalar halinde-

69). İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezit
ve Yavuz Selim Dev., s. 246-247.

70). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/72.

halindedir. Şerefe korkuluğu ve petek kısmı orijinal olmayan bu minarenin, üzeri sivri bir külâhla örtüldür.(71)

Burmali Mescit , minaresinin konumu bakımından Bursa'da 15. yüzyılda yaptırılan Ahmet Dâî Mescidi'ne benzemektedir. Ahmet Dâî Mescidi'nde de üç gözlü olan son cemaat yerinin mescit kütlesiyle birleştiği köşede, sağda, dışa taşkın vaziyette minarenin yerleştirildiği görülmektedir. Bursa'da minaresinin konumu bakımından Burmalı Mescit'e benzeyen bir başka yapı da Tuz Pazarı Camii'dir. Tuz Pazarı Camii'nde de minare son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede yer almaktadır. Dışa taşkın vaziyetteki bu minarenin farklı tarafı, son cemaat yerine bitişik ve solda yerleştirilmiş olmasıdır.

Burmali Mescit'in minaresinin konumu bakımından benzerlik gösterdiği bir başka yapı da, Yalova-Karamürsel arasındaki Hersek kasabasında, Fatih'in vezirlerinden Hersekoğlu Ahmet Paşa tarafından yaptırılan camiidir. Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi , Burmalı Mescit'te olduğu gibi, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede yer almaktadır.

71). S. Kyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 48.

KATALOG NO : 4 , Lev: 4 , a , b .
 ADI : DİZDARİYE MESCİDİ
 YERİ : İstanbul, Kadırga.
 TARİHİ : 1505.
 MİMARİ : Belli değil .

GENEL BİLGİLER :

Sultan II.Bayezit zamanında yeniçeri kâ-tibi olan Mehmed Said bin İbrahim tarafından yaptırıldığı kîtabesinde belirtilen bu mescidin inşasına 1504 (H.910)'te başlandığı ve yapının 1505 (H.911)' te tamamlandığı belirtilmektedir. (72)

Tamamen kesme taştan yapılan mescidin üzerindeki tek kubbe, onikigen kasnağa oturtulmuştur. Mescidin cephe duvarlarında altta on, üstte altı adet pencere bulunmaktadır. Son cemaat yerinde üstte pencere yoktur. Kubbe kasnağına açılan üç pencere ve cephe duvarlarındaki pencereler ile mescidin içi ferah bir görünüm kazanmaktadır.

Mescit kare planlıdır. Kubbe köşeleri trompludur. İç mekânı 8.75 X 8.75m. boyutlarında olan mescidin son cemaat yerinin derinliği ise 4.20m.dir.

Son cemaat yerinden mescide giriş sağ-

72). Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l-Cevâmi, c.I, s.109.

da, dipte yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Son cemaat duvarının iki penceresi arasında bir mihrap vardır. Mescide girildiğinde tam karşıda bir yuvarlak mihrap daha bulunmaktadır.⁽⁷³⁾ Minberi ahşaptır. Mescidin son cemaat yerinin dış duvarındaki kitabede, 1901'de Sultan II. Abdülhamid tarafından tamir ettirildiği belirtilmektedir. ⁽⁷⁴⁾

Minarenin Konumu :

Dizdariye Mescidi minaresi , mescit kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, mescide bitişik, dışa taşkın vaziyette, sağda yer almaktadır. Çokgen kaideli minareye giriş mescit içindedir.⁽⁷⁵⁾

Tamamen kesme taştan yapılmış olan minarenin pabuç kısmı basık baklavalara sahiptir. Üzerinde yükselen çokgen gövde saçağa kadar mevcut olup, külahı yıkılmış iken yeniden yapılmıştır. Ancak eski bir resminden, şerefe altının orijinal minarede, alveollerden oluştuğu anlaşılmaktadır. ⁽⁷⁶⁾

Dizdariye Mescidi, minaresinin konumu bakımından Bursa'da 1459'da Oruç Bey'in kızı ve Zağnos Paşa'nın hamını Sitti Hatun tarafından yaptırılan Sitti Hatun (Kanberler) Mescidi'ne benzemektedir. Bu mescit-

73). Aydın Yüksel, a.e., s. 244.

74). Tahsin Öz, İst. Camileri, c.II, s. 48-49.

75). A. Yüksel, a.e., a.y.

76). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 132.

te de mescidin kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışa taşkın minare, sağda yer almaktadır.

Edirne'de 1482 yılında yapımı tamamlanan Sitti Hatun Camii minaresi konumu bakımından Dizdariye Mescidi minaresine benzemekte, her iki yapıda da minare tek şerefeli olup, son cemaat yeri ile yapının birleştiği köşede , sağda ve dışa taşkın vaziyettedir.

İstanbul'da gerek Şehzadebaşı'ndaki Burmalı Mescit , gerekse Fatih'teki Hacı Hasanzade Mescidi, birer şerefeli minarelerinin konumu açısından Dizdariye Mescidi ile aynıdırlar.

Dizdariye Mescidi, İstanbul Defterdar'-daki 1540-41 tarihli Defterdar Mahmut Çelebi Mescidi'-ne tek şerefeli minaresinin konumu bakımından benzemektedir. Bu mescitte de minare, Dizdariye Mescidi'ndeki gibi son cemaat yeri ile mescit kütlesinin birleştiği köşede, sağda , dışa taşkın vaziyette bulunmaktadır.

1490 yılında İstanbul Sultanahmet'te yapımı tamamlanan Firuz Ağa Camii'nde de tek şerefeli minare, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, dışa taşkın vaziyette , camiye bitişik olarak yer almaktadır. Ancak aralarındaki fark, Firuz Ağa Camii'nde minarenin solda olması ve minare girişinin dışardan sağlanmasıdır.

KATALOG NO : 5 , Lev : 5 , a , b , c , d .
 ADI : BAYEZİT CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Bayezit.
 TARİHİ : 1505 / H. 911.
 MİMARİ : Hayrettin ? , Kemalettin ? , Yakub
 Şah bin Sultan Şah? .

GENEL BİLGİLER :

Cami, kendi adıyla anılan İstanbul'un merkezi bir yerinde, Bizans devrinde şehrin en büyük meydanı olan Forum Tauri'nin köşesinde, Sultan II. Bayezit tarafından yaptırılmıştır. Külliye olarak yapılmış olup, cami, türbe, aşhane-imaret, sıbyan mektebi, tabhaneler, medrese ve handan meydana gelmektedir.⁽⁷⁷⁾ Bu büyük cami ve müstemilâtı, geometrik bir düzene göre sıralanmayıp, şehrin ortasındaki bu geniş saha üzerinde topoğrafyaya uygun olarak yerleştirilmiştir.⁽⁷⁸⁾ Külliye'nin ortasında cami, onun doğusunda imaret ve han, uzakta medrese ile daha batıda hamam yer almaktadır. Caminin

77). Semavi Eyice, "İstanbul'da Sultan Bayezit Külliyesi", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.3, Sayı:8, İstanbul, Nisan 1989, s. 11.

78). S. Eyice, İstanbul, Petit Guide à Travers Monuments Byzantins et Turcs, İstanbul, 1955, s. 40.

güney doğusunda sıbyan mektebi, güneyinde ise türbeler bulunmakta, iki yanındaki kanatlarda tabhaneler yer almaktadır.(79)

Caminin temel atma ve tamamlanma tarihlerini veren Arapça kitâbesi,cümle kapısı üzerinde bulunmaktadır. Şeyh Hamdullah tarafından celî sülüs ile mermer üzerine kabartma olarak yazılan bu kitâbeye göre, 1501 / H. 906'da yapımına başlanan Bayezit Camii'nin inşaatı, 1505 /H.911'de sona ermiştir. (80)

Bayezit Camii ve külliyesinin mimarı hakkında değişik görüşler vardır. Uzun süre caminin mimarının Hayrettin olduğu kabul edilmiştir. Bir süre sonra mimarının Kemalettin olabileceği ileri sürüldüyse de, bu konuda bir vesikaya rastlanmamıştır.(81) Daha sonra ise Rıfki Melûl Meriç tarafından mimarın Yakub Şah bin Sultan Şah olduğu iddia edilmiştir.(82)

79). Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s. 134.

80). Rıfki Melûl Meriç, "Bayezit Camii Mimarı,II.Sultan Bayezit Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Bayezit Camii ile Alâkalı Hususlar,Sanatkârlar ve Eserleri", Yıllık Araştırmalar Dergisi, II, Ajans Türk Mat., Ankara, 1958,s.8.

81). Celal Esad Arseven, Türk Sanatı, Akşam Mat., İstanbul, 1928, s. 151.

82). R. M. Meriç, "İstanbul Bayezit Camii Mimarı, İkinci Sultan Bayezit Devri Mimarları ile Bazı Binaları", Milletlerarası I.Türk Sanatları Kongresi,19-24 Ekim 1959, Ankara, 1959, s. 32.

Çevre duvarı yıkılmış durumda olan Bayezit külliyesinde geriye kalan yapılar, medrese, mektep, imaret , Sultan Bayezit ve Selçuk Hatun türbeleri ile hamamdır. Klâsik üslûptaki medrese , giriş kapısının sağında önceleri büyük bir havuz bulunduğundan, "havuzlu medrese" olarak ta anılmaktadır.⁽⁸³⁾ Bu medrese günümüzde Vakıflar Hat Sanatları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Sıbyan mektebi, Hakkı Tarık Us Kitaplığı, tabhane veya imaret ise Bayezit Devlet Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Bu amaçla kullanılmak üzere hanın da bir bölümü kütüphaneye eklenmiştir. Hamam ise restore edilerek Üniversite Kitaplığı'na verilmiştir. Yola bakan türbe, Büyük Reşit Paşa'nındır. Caminin batı kanadında Veliyüddin Efendi Kütüphanesi bulunmaktadır.⁽⁸⁴⁾

Osmanlı mimarisinde klâsik devrin müjdecisi olan Bayezit Camii'nin avlusuna üç büyük kapıdan girilmektedir. Ortasında mermerden zarif bir şadırvan bulunan avlunun ⁽⁸⁵⁾ Eski Saray tarafındaki kapısı, saray kapısı, solundaki kapı, imaret kapısı, sağındaki kapı ise meydan kapısı olarak adlandırılmıştır.⁽⁸⁶⁾

83). Cihan Özsayınar, "Bayezid Medresesi ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi" İlgi, Yıl:20, Sayı:45, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1986, s.3.

84). O. Aslanapa, Osm. Devri Mim., s. 139-141.

85). Suut Kemal Yetkin, Türk Mimarisi, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970, s. 193.

86). S. Eyice, "İstanbul'da Sultan II. Bayezit...", a.e., s.17

İki kat pencereleri ile revaklı şadırvan avlusu, cami ile aynı ölçüde eşit bir kare bölüm halinde olup, 20 sütunlu revaklar avluyu çevrelemektedir. Yedi kubbeli son cemaat yeri, üç tarafı çeviren bu revaklarla bütünleşmiş gibidir.

Son cemaat yerinin çok uzak olarak dış köşelerine (tabhane köşelerine) tek şerefeli iki minare yerleştirilmiştir. Camiye dıştan bakıldığında , kubbenin etrafını çeviren payanda kemerleri ve kubbeciklerle örtülü silindirik ince kulelerin , yapının ana kitlesine zayıf ve cılız bir ifade verdiği dikkati çekmektedir. Buna karşın revaklı avlu ile caminin cepheleri oldukça başarılı bölümlerdir.

Caminin ana kubbesinin dış kitlede belirli ve hakim olduğu görülmektedir. İki yarım ve küçük kubbeler, mekânı büyütmede, aynı zamanda orta kubbeyi desteklemektedirler. Ayrıca bunlar kubbenin aşağısında yer almakla dış plastikte, yardımcı elemanlar olduklarını hissettirmektedirler. Kubbenin dört köşesinde ikişer tane olmak üzere sekiz ağırlık kulesi dört kemerle kubbe kasnağını desteklemektedir. Kubbe kasnağında 20, yarım kubbelerde yedişer olmak üzere 34 yuvarlak pencere açılmış olup, pencerelerden süzülen ışıklar, caminin içine ferah bir görünüm kazandırmaktadırlar. Tamamen kesme küfeki taşından yapılmış olan caminin şadırvanlı avluya açılan büyük kapısından başka, iki yanda da birer kapısı bulun-

maktadır.(87)

Bayezit Camii'nin planı, dört filayağı üzerine oturtulan kubbe ile kuzey ve güneydeki yarım kubbeler ve bunların iki tarafında yer alan beşer kubbeli tabhane kanatlarından meydana gelmektedir.(88) Tabhanelerin cami ile sıkı ilişkileri, bunların bazen ibadet, bazen ise sosyal amaçlar için kullanıldığını göstermektedir.(89)

Plan bakımından çok defa Aya Sofya'ya benzetilen Bayezit Camii'nin merkezi bir kubbe ve iki yarım kubbeden başka plan ve mimarî bakımından Aya Sofya'ya benzer bir yanı bulunmamaktadır.(90) Ana kubbe ile birlikte iki yarım kubbe kullanıldığından özellikle batılı araştırmacılar tarafından Aya Sofya'nın tekrarı olarak görülen Bayezit Camii'nin Aya Sofya'daki statik hatlardan tamamen arındırılan bir taşıyıcı sisteme sahip olduğu dikkati çekmektedir.(91)

87). O. Aslanapa, Os. Dev. Mim., s. 137.

88). İ. Aydın Yüksel, a.e., s. 192.

89). Haluk Sezgin, Türk ve İslâm Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış, Mimar Sinan Univ. Mat., İstanbul, 1984, s. 141.

90). O. Aslanapa, a.e., s. 137-138.

91). İhsan Mungan, "Mimar Sinan ve Kubbe Statığı", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s. 181.

Klâsik Osmanlı devri mimarîsinin XVI. yüzyıl başında İstanbul'da eriştiği abidevî bir ifadenin örneği olan Bayezit Camii (92), başlangıç devrinden devam edegelen plan esasını sarsarak önemli bir atılım yapmıştır. Bu yapıda öncelikle başlangıç eserlerinde mevcut olmayan kare bir plan üzerine büyük bir avlu düşünülmüş, meydana getirilen bu avludan caminin cümle kapısına giriş sağlanmış, asıl bina ilk defa merkezi olarak yükseltilmiştir. Merkezi kubbe büyültülmüş, kubbeyi taşıyan kemerler de dört fil_ayağına dayandırılarak temele oturtulmuştur. (93)

Camiden içeri girildiğinde, kubbeyi taşıyan dört filayağının aralarında doğu ve batıda olmak üzere iki porfir sütun yer almaktadır. Hünkâr mahfili, mihrap ve minber mermerden olup, süslemeleriyle dikkati çekmektedir. (94) Caminin ahşaptan kapı ve pencere kanatları ise işçilik bakımından devrinin en güzel örneklerindendir. (95)

92). Aptullah Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami, Ankara, 1964, s. 109.

93). Sedat Çetintaş, Osmanlı Türk Mimarîsi, Başvekalet Mat., Ankara, 1934, s. 9.

94). Tülay Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarîsinin Gelişmesi, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl. Dok. Tezi, İstanbul, 1974, s. 263.

95). S. Eyice, "İstanbul'da Sultan II. Bayezit Külliyesi", a.e., s. 17.

Minarelerin Konumu :

Osmanlı mimarîsinde değişik bir sistem uygulanarak tabhanelerin en dış köşelerine yerleştirilen Bayezit Camii minareleri, birer şerefeli olup, iki adettirler. Bu minarelerin değişik zamanlarda hasara uğrayıp tamir gördüğü bilinmektedir. Evliya Çelebi caminin kubbesi ile beraber minarelerinin 1509 / H.915 - yılında yer depremi sırasında yıkıldığından bahsetmektedir.⁽⁹⁶⁾ Daha sonra tamir gören yapının bu kez 1683 / H.1095'te minare külâhlarının bir yangınla tutuştuğu ⁽⁹⁷⁾, 1746 / H.1159 'da ise İstanbul'da meydana gelen bir yangında hasar gördüğü hakkında bilgiler mevcuttur. Bu yangında minarelerden birine yıldırım düşmesi neticesi minare külâhının alev alarak yandığı, daha sonra ise tamir edildiğinden bahsedilmektedir.⁽⁹⁸⁾

Bayezit Camii minareleri taştan olup, soldaki minare orijinal değildir. Sağdaki minare ise 1953-

96). Haluk Şehsuvaroğlu, "Bayezit Hamamları ve İstanbul Depremleri", Türkiye Turing Ot. Kur. Belle-teni, No: 129, İstanbul, Ekim 1952, s.7.

97). S. Eyice, "İstanbul'da Sultan II. Bayezit....", a.e., s. 15.

98). Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat İspan Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, Berksoy Mat., İstanbul, 1963, s. 389.

1954 yıllarında tamir görmüş ve orijinal süslemesini günümüze kadar korumuştur. Süslemenin her iki minarenin kaidesinde ve sağdaki minarenin gövdesinde yer aldığı dikkati çekmektedir. Sağdaki minarenin gövdesinde pişmiş topraktan kırmızı renkli şeritler ve geometrik süslemeler bulunmaktadır.

Bu minareler özellikle kaide kısımlarının süslemeleri bakımından eşsiz ve önemlidirler. Kare kaidelerin temel kısımları iki kademe halinde yükseltilmiş, onun üzerine başlı başına bir mimarî eser niteliğinde olan kaideler yerleştirilmiştir. Bu kaidelerin köşelerinde başlık ve kaideleri stalaktitli sütunlarla minareye dıştan irtibat sağlayıp geçit veren kapılar yer almaktadır. Renkli mermerlerle çevrelenmiş bu kapılar, abidevî bir görünüm arz etmektedirler.

Kaide cephelerinin aşağısında yer alan çerçevelerin içine sivri kemerli nişler yapılmıştır. Yukarı kısımları ise birer çerçeve ile bölünmüş, bu çerçevelerin içlerine ikinci bir çerçeve yerleştirilmiştir. Ortalarında kırmızı, beyaz ve yeşil kakma olarak yapılan kare panolar bulunmaktadır. Bu panoların meydan tarafına bakanları, geometrik şebeke motifleriyle süslüdür. Yanlarda kufî hatla satrançlı denilen yazıyla (hatt-ı makılî) dört "Elhamdülillah" yazısı vardır. Kapı üstlerinde ise aynı hatla "İhlâs suresi" işlenmiştir.

Kaide ile pabuçların birleştiği yerde te-

pe tomurcukları motifi yer almakta, bu motifin benzerlerine avlu kapısının taçlarında da yer verildiği görülmektedir. (99)

Bayezit Camii minarelerinde kaidenin abidevi görünümüne karşın, gövdeye geçişi sağlayan pabuç kısmı kısadır. Geçiş unsuru olarak baklavalara yerine prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Sağdaki minarenin gövdesinde kırmızı porfir taşından kakma tekniğinde yapılmış düzgün aralıklarla sekiz şerit dolanmaktadır. Bu şeritlerin aralarında geometrik motifler mevcuttur. (100)

Bu minare, gövdesindeki tezyinat bakımından İstanbul'daki tek örnek olup, aynı zamanda Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemi minarelerinin son temsilcisi olması sebebiyle de ayrı bir önem taşımaktadır.

Şerefe çıkmaları dört sıra halinde sarkıtmalı mukarnaslarla süslenmiştir. Ajurlu mermer şebeke korulukları ise klâsik üslûpta yapılmıştır. (101) Onikigenlerin kesişmesinden meydana gelen geometrik motifler yer almıştır. Petek kısmı oldukça sadedir. Üst kısmında küçük nişler içine yapılmış kakma tekniğinde renkli kırmızı taşlar dikkati çekmektedir. (102)

99). S. Eyice "İstanbul'da II. Sultan Bay..", a.e., s. 19.

100). Turgut Cimcoz , 17. Yüzyıl Sonuna Kadar İstanbul Minareleri, İ.Ü. Ed. Fak. San.Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1973, s. 32.

101). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 40-41.

102). T. Cimcoz, a.e., a.y.

Birbirinden oldukça uzakta bulunan ve yan kanatların dış köşelerine yerleştirilen Bayezit Camii'nin zarif minareleri , artık dış mimarinin de önemle ele alındığını göstermektedirler.⁽¹⁰³⁾ Daha önceki örneklere bakıldığında minarelerin farklı konumlarda olduğu görülmektedir. Örneğin 1414 tarihli Edirne Eski Camii'nin iki minaresi, cami küntlesinin köşelerinde yer almaktadır. Burada caminin asıl minaresi , duvar üzerinden yükselmekte, Sultan II. Murat tarafından yaptırılan diğer minare ise cami küntlesinin köşesinde , ancak camiye bitişik olmayıp biraz açığında bulunmaktadır. Dolayısıyla İstanbul Bayezit Camii'nin son cemaat yeri boyunca uzanan dış köşelerinde uzakta yer alan minareler, burada cami küntlesinin köşelerine yerleştirilmiştir.

Bayezit Camii gibi avlusu üç yönden revaklarla çevrili Sultan II. Murat'ın 1437-1447 yılları arasında yaptırttığı Edirne Üç Şerefeli Camii, Osmanlı mimarisinde minarelerinin konumu açısından da önemli bir yapıdır. Edirne Üç Şerefeli Camii'nin minarelerinin İstanbul Süleymaniye Camii minareleri gibi ikisi avlu köşelerinde, diğer ikisi ise cami küntlesine bitişiktir. Buna karşın Bayezit Camii minareleri cami giriş cephesi köşelerinde yer almakta, ancak bu minarelerin konumu Üç Şerefeli ve Süleymaniye'deki gibi olmayıp, minareler diğerlerinin aksine camiden oldukça uzak , dış köşelere yerleştirilmiştir.

⁽¹⁰³⁾ . S. Eyice, "Mimar Sinan'ın Osmanlı Dönemi Türk Mimarisinin Gelişmesindeki Yeri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, Sayı :4, İstanbul, Nisan 1989, s. 78.

tir.

Edirne camileri içinde minarelerinin konumu açısından İstanbul Bayezit Camii'ne en çok benzeyen yapı, Edirne Bayezit Camii'dir. 1488 yılında tamamlanan Edirne Bayezit külliyesinde caminin birer şerefeli iki minaresi, İstanbul Bayezit Camii'ndeki gibi tabhanelerin dış köşelerine yerleştirilmiş, dolayısıyla her iki minare arasında meydana gelen uzaklık 55m.yi bulmuştur. (104) Ancak İstanbul Bayezit Camii'nde bu uzaklık, 79m. olarak daha fazladır. (105)

İstanbul Bayezit Camii'nin aksine 1396-1400 tarihli Bursa Ulu Camii'nde birer şerefeli iki minarenin cami kitlesine bitişik konumda yer aldığını görmekteyiz. 1366-1369 tarihli Bursa Şehadet Camii ise, minaresinin konumu açısından ilginç bir yapı olup, burada da yine Bayezit Camii'nden farklı olarak caminin tek şerefeli minaresi dört kubbeli son cemaat yerinde beşinci kubbenin yerini alarak buraya yerleştirilmiştir. (106)

Minarelerin cami kütlesine bitişik olarak yerleştirilmesi uygulamasının, 1462 tarihli İstanbul Mahmut Paşa ve Sultan II. Bayezit'in ilk yıllarında yapılan Davut Paşa camilerinde de devam ettiği dikka-

104). Oktay Aslanapa, Osm. Dev. Mimarisi, s. 126.

105). S. Eyice, "İstanbul'da Sul. II. Bay..", a.e., s.19.

106). O. Aslanapa, a.e., s. 16.

ti çekmektedir. Ancak Bayezit Camii'nde minarelerin cami kütesinden uzaklaştırılarak bu uygulamanın değişime uğradığı görülmektedir.(107)

Sinan'dan önceki uygulamalarda konumları belli olmayan minarelerin daha sonra Sinan'la birlikte caminin kuzey duvarında iki köşede tek, iki veya üç şerefeli kuleler halini aldığı görülecektir. İlk önemli gelişmelerin ana kütenin kuzey cephesinin iki yanında olmak üzere Bayezit Camii ile Edirne Üç Şerefeli Camii'de tamamlandığı ve bu şemanın İstanbul Süleymaniye Camii'nde de tekrarlandığı görülmektedir. (108) Bayezit Camii'nde tabhanelerin iki ucuna yerleştirildiğinden dağınık gibi görünen minareler, İstanbul Şehzade Camii'nde tekrar cami ana kütesinin köşelerine yerleştirilmekle daha derli toplu bir hale getirilmiştir.

Bayezit Camii ve külliyesinin olduğu gibi minarelerinin de klâsik Osmanlı döneminin ilk örnekleri olmaları bakımından önemi büyüktür. Aynı zamanda bu minareler , cami kütesi ile ilişkileri , yani konumları açısından da farklı ve ayrıcalıklı bir yere sahiptirler.

107), E. Makki Ayverdi- Aydın Yüksel, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, Baha Mat., İstanbul, 1976, s. 76.

108). Selçuk Mülâyım, Sinan ve Çağı, s. 78.

KATALOG NO : 6 , Lev : 6 , a , b .
 ADI : HACI HASANZÂDE MESCİDİ
 YERİ : İstanbul, Fatih.
 TARİHİ : XVI. yüzyıl başı.
 MİMARİ : Sinan ?

GENEL BİLGİLER :

Hacı Hasan'ın torunu Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığı, ölünce cami civarına gömüldüğü, ayrıca bir medresesi olduğu Hadika'da belirtilen bu mescid, (109) Fatih, Çırçır'da, Sinan Ağa Mahallesi Hacı Hasan Sokagındadır. Mezarlığının bir kısmı çocuk parkı yapıldığından Mehmed Efendi'nin türbesi de kaybolmuştur. (110) Halk tarafından " Eğri Minare" de denildiği belirtilen bu mescit için (111) Evliya Çelebi "mükellef bir mescit olduğu " ve Sinan tarafından yapıldığından bahsetmektedir. (112) Semavi Eyice'ye göre bu tarihlerde Sinan'ın böyle bir yapıyı yapmış olması mümkün görülmemekte, ancak Tezkiretü'l Ebniye'de Sinan'ın eserleri arasında yer alan Tok Hacı Hasan Mescidi'nin

109). Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l Cevami, c.I, s.88.

110). Haki Demir ve Diğerleri, a.e., s. 107.

111). Hilary Sumner-Boyd-John Freely, Strolling Through Istanbul A Guide to the City, Redhouse Yay., İstanbul, 1973, s. 455.

112). Evliya Çelebi Seyahatname , c.I, s. 237.

bu bina olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Si-
nan belki de 1505 / H.911 tarihinden evvel yapılmış olan
ve 1505 zelzelesinde yıkılan mescidi tamir etmiş, ya da
yeniden yapmıştır. (113)

Hacı Hasanzâde Mescidi tamamen kesme küfe-
ki taşından , ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir. Son
cemaat yeri 4.75m. olan mescidin iç hacmi, 8.30 m. X
8.40 m. dir. Halen muhafaza edilen tamir kitabesine
göre mescid, 1552 / H.1274'te yanmış, Hüseyin Ağa tara-
fından tekrar tamir ettirilmiştir. 1965 yılında da ona-
rım geçirdiği bilinen mescidin mihrabı mermer, minberi-
nin ise tavanı ve kürsüsü ahşaptır. Kadınlar mahfiline
giriş içerdendir. Mihrap üzerinde bir pencere bulunmakta-
dır. (114)

Minarenin Konumu :

Hacı Hasanzâde Mescidi'nin minaresi, mes-
cid kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, mes-
cide bitişik ve dışa taşkın vaziyette, sağda bulunmakta-
dır. Harap durumda iken Vakıflar tarafından gövdeden yu-
karısı yeniden yapılmıştır. Minarenin çokgen olup, dışa
taşkın olan kaidesi, pabuç kısmıyla gövdeye bağlanmakta
ve arada bir kaval silme yer almaktadır. Gövde tuğla dizi-

113). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 47.

114). İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezit...,
s. 253.

lerinin baklava biçimi yerleştirilmesiyle tezyinatlı bir görünüm almıştır. Çok eski Türk minarelerini andırmaktadır. Şerefe altının geniş niş dizilerinden, korkuluğunun ise klâsik şebeke tezyinatlı olduğu bilinmektedir.

Hacı Hasanzâde Mescidi minaresi konumu bakımından Bursa'da 1459 tarihli Sitti Hatun Mescidi ile benzerlik göstermekte, her iki yapıda da çokgen kaideli tek şerefeli minare, mescit kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, mescide bikişik olarak sağda yer almaktadır.

1482'de Edirne'de yapılmı tamamlanan Sitti Hatun Camii minaresi de konumu bakımından Hacı Hasanzâde Mescidi minaresinin aynıdır.

Tire'de 1472 tarihli Rum Mehmet Paşa'nın yaptırdığı camide tek şerefeli minare, üç gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede dışa taşkın vaziyette, camiye bikişik olarak sağda yer almakta, bu konumuyla Hacı Hasanzâde Mescidi minaresine benzemektedir.

İstanbul Davut Paşa'da XVI. yüzyılda yapılan ancak inşa tarihi kesin bilinmeyen Çivizâde Kızı Mescidi, ya da Çavuş Camii olarak bilinen yapı, minaresinin konumu bakımından Hacı Hasanzâde Mescidi'ne benzemektedir. Her iki mescitte de tek şerefeli minare, son

cemaat yeri ile mescit kütlesinin birleştigi köşede sağda yer almaktadır.

İstanbul Eyüp'te 1554-55 yıllarında yapımı tamamlanan Davut Ağa Mescidi ise yine minaresinin konumu bakımından Hacı Hasanzâde Mescidi ile benzerlik göstermektedir. Birer şerefeli minareler her iki mescitte de sağda bulunmaktadır.

Hacı Hasanzâde Mescidi minaresinin konumu açısından İstanbul Kasımpaşa'daki Sokullu Mehmet Paşa'nın kethüdası Yahya Efendi tarafından yaptırılan Yahya Kethüda Mescidi'ne benzemektedir. Bu mescitte de minare, son cemaat yeri ve mescit kütlesinin birleştigi köşede sağdadır. Aralarındaki farklı taraf, Hacı Hasanzâde Mescidi minaresinin çokgen kaidesinin mescide, Yahya Kethüda Mescidi'nin ise kare kaidesinin son cemaat yerine bitişik ve dışa taşkın vaziyette oluşlarıdır.

KATALOG NO : 7 , Lev: 7 , a , b .
 ADI : SULTAN SELİM CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Fatih.
 TARİHİ : 1522 / H. 929.
 MİMARİ : Acem Alisi ? , Mimar Sinan ?.
GENEL BİLGİLER :

Bulunduğu semte adını veren Yavuz Selim Camii, İstanbul'un surlar içindeki yedi tepesinden en hakimi olan beşinci tepenin Haliç yamaçları üzerinde, 1522 tarihinde inşa edilmiştir.⁽¹¹⁵⁾ Yavuz Sultan Selim'in sağlığında Edirne Bayezit Camii'nin planına uygun olarak yapılmasını emrettiği bu cami, onun ölümü üzerine 1522'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamamlanmıştır.⁽¹¹⁶⁾ Caminin kurucusunun ve mimarının kim olduğu hakkında değişik görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar kurucusunun I. Selim olduğunu, bazıları ise Kanuni Sultan Süleyman olduğunu ileri sürmekte, mimarının ise Acem Alisi ya da Sinan olduğundan bahsetmektedir.⁽¹¹⁷⁾ Ancak Aptullah Kuran'a göre 1520'li yılların başında Sultan Se-

115). M. Sinan Genim, "XVI. yüzyılda İstanbul Şehri", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1988, s. 124.

116). S. Eyice, İstanbul, Petit Guide A Travers..., s.62.

117). M. C. Erten, Ünlü Camilerimiz, İstanbul, 1968, s.33.

lim Camii ve türbesi gibi önemli bir inşaatın Sinan'ın sorumluluğuna verildiğini düşünmek yersizdir. Çünkü bu yıllarda Sinan'ın henüz mimari kişiliği böyle bir camiye yapacak kadar gelişmemiştir.⁽¹¹⁸⁾ Oktay Aslanapa'ya göre ise külliye'nin mimarı olduğu ileri sürülen ve Yavuz'un Çaldıran Savaşı'ndan sonra İstanbul'a getirmiş olduğu Acem Alisi'nin bu kadar kısa sürede Osmanlı mimari üslûbunu benimsemiş olması ve böyle bir eseri meydana getirmesi mümkün değildir.⁽¹¹⁹⁾

Sultan Selim külliyesi Hadika'ya göre cami, tabhaneler, imaret, sıbyan mektebi ve türbelerden oluşmaktadır.⁽¹²⁰⁾ Çoğu günümüze sağlam halde gelmeyen külliye binalarından imaretin yerinde bugün Kız Meslek Lisesi bulunmaktadır.⁽¹²¹⁾

Caminin iki avlusu olup, iç avlunun etrafı revaklarla çevrilmiştir. 18 sütun üzerine 20 kubbeli revaklı avlunun ortasında zarif bir şadırvan yer almaktadır.⁽¹²²⁾ Caminin kible kapısındaki üç satırlık

118). Aptullah Kuran, Mimar Sinan, s. 18.

119). Oktay Aslanapa, Osm. Dev. Mimarisi, s. 160.

120). Hüseyin Ayvansarayî, Hadikatü'l Cevâmi, c.I, s.14.

121). Aptullah Kuran, a.e., s. 70.

122). Rakım Ziyaoğlu -Hayrettin Lokmanoğlu-Emin Raşid Erer, Turistik İstanbul Rehberi, Halk Basımevi, İstanbul, 1950, s. 130.

Arapça kitabede, Yavuz Sultan Selim tarafından yapılması için emir verildiği ve 1522/M. 929 yılında tamamlandığı belirtilmektedir. Caminin kible tarafında türbe kapısı, Haliç'e bakan tarafında Kırkmerdiven kapısı, batısında ise çarşı kapısı olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır.⁽¹²³⁾

Sultan Selim Camii'nin dış cephelerine bakıldığında, bu cephelerin bir takım özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Mihrap yönünde takviye payandalarının kubbe eteğinden başlayarak yere kadar devam ettiği farkedilmektedir. Payandalar arasında iki kat halinde pencereler bulunmakta, bunlardan üsttekilerin sivri kemerli olup, kırmızı beyaz alternatif olarak taşlarla süslendiği dikkati çekmektedir. Alt kat pencereleri ise düzdür. Bu pencerelerin üzerlerinde dikdörtgen silmeler içine alınlıklar yerleştirilerek, bunlarında etrafının kırmızı beyaz taşlarla süslenmiş olduğu görülmektedir. Cami yan kanatlarının üzerleri kubbelerle örtülmüş olup, kubbe kasnakları köşelidir. Bu yan mekânların cephesinde bir giriş kapısı ve pencereler yer almaktadır.

Avluya bakan cephede ise esas camiye giriş kapısı bulunmaktadır. Bu cephede tek sıra pencereler vardır. Bu dikdörtgen pencereler mermer sövelerle çerçevelenmiş ve demir şebekelidir.⁽¹²⁴⁾

123) . Kemalettin Tuğcu, "Sultan Selim Camii", Hayat Tarih Mecmuası, c.I, Yıl:3, Sayı:4, İstanbul, 1967, s.40.

124) . Ponsu Karahasan, İstanbul Sultan Selim Camii ve Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1965, s.19-20.

Caminin iki yanlarında bulunan tabhanelerin ibadet kısmı ile ilişkileri son derece kısıtlıdır. Bu bölümlerin ortalarında birer sofa ile köşelerinde odalar yer almaktadır. Tabhanelerin esas kütle-den alçak tutulmuş olması, kütleinin aşırı geometrik görünümünü yumuşatıcı bir etki yaratmıştır.⁽¹²⁵⁾

İstanbul Sultan Selim Camii'nde Eğirne Bayezit Camii planının aynen tekrarlanmış olduğu görölmektedir.⁽¹²⁶⁾ Cami kare bir plan üzerine oturtulan yüksek bir kubbe ve doğu ile batı duvarına bitişik dokuzar kubbeli tabhanelerden oluşmaktadır.⁽¹²⁷⁾ Bu tabhanelerin ikişer tane ana mekâna , birer tane de dış avluya açılan kapıları bulunmaktadır. Kubbe kasnağında 24 penceresi olan⁽¹²⁸⁾ Sultan Selim Camii'nin kubbe çapı⁽¹²⁹⁾ 24.5 m. dir. Oldukça sade bir plana sahip olan camide kubbe, pendentifler üzerine oturmaktadır. ⁽¹³⁰⁾ Sahın

125). Haluk Sezgin, Türk ve İslâm Mimarisine..., s.

126). Oktay Aslanapa, Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1988, s. 10.

127). Halil Eğhem, Camilerimiz, Kanaat Kütüp., İstanbul, 1932, b. 49.

128). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 271.

129). O. Aslanapa, "Mimar Sinan'dan Önce", Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Sayı: 170, İstanbul, 1987, s. 22.

130). Ponsu Karahasan, a.e., s. 13.

kısmı 24.50m. boyutlarında kare planlı olup, dört duvarın üzerine oturtulan kubbenin kasnağı dıştan payanda kemerlerle takviye edilmiştir.(131)

Sultan Selim Camii'nde mihrabın solunda hünkâr mahfili, sağdaki duvarın tam ortasında müezzin mahfili, kible kapısı üzerinde de bir mahfil bulunmaktadır. Caminin içine girilirken görülen oyma ve kakma sanatı örnekleri son derece güzeldir. Minber mermerdendir.(132) Mihrap ve minber klâsik üslûpta yapılmıştır. Kapı ve pencere kanatları ise ahşap işçiliğinin en güzel örnekleridir. Kubbe kasnağı ve pendentifleri süsleyen kalemişleri ise 19. yüzyılda yapılmıştır.(133) Caminin dışında mihrabın önüne gelen yerde Sultan Selim'in türbesi bulunmaktadır. Duvarları son derece güzel çinilerle kaplı bu türbeden başka diğer türbeler, Vehzadeler türbesi ile bu türbenin yanında yer alan ve 1891'de yaptırılan Sultan Abdülmecid'in türbesidir. Yavus Sultan Selim Türbesi yanında bulunan ancak 1894 depreminde yıkılan türbe ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından annesi Hafsa Sultan için yaptırılmıştır.(134)

131), Celal Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, Menşeiinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim ve Tezyini Sanatları, Maarif Basımevi, İstanbul, y.y. s. 317.

132). Kemalettin Tuğcu, "Sultan Selim Camii", a.e., s.41.

133). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 272.

134). O. Aslanapa, Osman. Dev. Mimarisi, s. 159-160.

Minarelerin Konumu :

Caminin yüksek olmayan birer şerefeli iki minaresi (135), İstanbul'un silüetinde Haliç'in ucunda kendini göstermektedir. (136) Sultan Selim Camii minareleri , iç avlu ile yan mekânların camiyle birleştiği yerde, dışa doğru yapılmışlardır. Minarelerin iki cephesi dışa bakan kare kaideleri, yan mekânların seviyesine kadar yükselmektedir. Bütün yapıda olduğu gibi bu kare kaidelerde de tam bir sadelik mevcuttur. İnce bir silme kaide cephesini çerçevelemekte, bunun ortasında sade ama temiz taş işçiliğiyle yapılmış olan kapı kemeri yer almaktadır. (137) Bu kapının üzerine sivri kemerli bir alınlık yerleştirilmiştir. Minarelerin pabuç kısımları oldukça kısadır. Gövdeye geçiş unsuru olarak pabuç kısmında prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Pabuç kısmının üzerinde kakma tekniği ile yapılmış kırmızı taştan iki şerit arasında bir kaval silme dolaşmakta ve bu bölümü gövdeden ayırmaktadır. Çokgen olan gövdenin bitiminde kırmızı taştan kakma tekniğinde süslemeler mevcuttur. Tamamen kesme taştan yapılmış olan Sultan Selim Camii minarelerinde şerefe altı üç sıra

135). Evliya Çelebi, Seyahatname, c.I-II, s. 107.

136). Ernest Hamboury, Constantinople, Guide Touristique,
Ed. John A. Rizzo, Constantinople, 1929, s. 302.

137). Ponsu Karahasan, a.e., s. 20.

stalaktitli olup, şerefe korkulukları onikigenlerin kesişmesinden meydana gelen geometrik süslerle ajurludur. (138)

İstanbul Sultan Selim Camii'nde son cemaat yerinin iki yanında minareler dış köşelere yerleştirilmiştir. Kare planlı minare kaidelerinin iki cephesinin açıkta olduğu görülmektedir. Sultan Selim Camii ile minarelerinin konumu açısından benzerlik gösteren ve 1325 /M. 726'da yapıldığı tahmin edilen Bursa'nın ilk yapılarından Alâüddin Bey (Paşa) Camii'nin tek şerefeli minaresi, üç gözlü son cemaat yerinin dış köşesine yerleştirilmiştir. Minarenin sekizgen kare kaidesinin beş cephesinin açıkta olduğu dikkati çekmektedir. Alâüddin Bey Camii'nde minare kaidesinin Diğer üç cephesi cami kütlesi içinde yer almakta , Sultan Selim Camii'nde bundan farklı olarak minarenin açıkta olmayan iki cephesi son cemaat yeri ve cami kütlesine bitişik vaziyette bulunmaktadır.

Diğer yandan Orhan Gazi tarafından 1339/ M. 740 tarihinde Bursa'da yaptırılan Orhan Gazi Camii'nde ise Sultan Selim Camii'nin aksine beş kubbeli son cemaat yerinin cami ile birleştiği köşede yerleştirilen tek şerefeli minare, cepheden dışa taşkın olmayıp, cami duvarının üzerinden yükselmektedir. Edirne'den minarelerinin konumu açısından enteresan bir örnek ise Ru-

138). Turgut Cimcoz, a.e., s. 33.

meli Beylerbeyi Amasyalı Şah Melek Paşa'nın 1429 tarihli camiidir. Bu caminin kuzeyinde giriş yoktur. Camiye giriş yan cephelerden sağlanmaktadır. Sultan Selim Camii'nde iki yanlarda dışa yerleştirilen minarelerin aksine, Şah Melek Paşa Camii'nde minarenin kuzey doğu köşeye yerleştirildiği dikkati çekmektedir.

Sultan Selim Camii'nde minareler simetrik olarak sağ ve sol yanlarda inşa edilmiştir. Harim ile esas iç mekânın kesiştiği yerde, iki köşeye iki cepheleriyle bağlanmışlardır.

İstanbul Bayezit Camii'nde tabhanelerin dış uzak köşelerine yerleştirilen minareler burada tabhanelerin dış köşelerinde değil, camiyle avlunun birleştiği yerde, dış köşelerde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu minareler cami kütesine yakın olup, Bayezit Camii'nde olduğu gibi uzak değildir. Bu durum kütle kompozisyonunu kenarlara doğru açılmayıp, daha derli toplu bir hale getirmektedir. Sultan Selim Camii'nde ayrıca minare kapıları Bayezit Camii'nden farklı olarak mih-raba ters yönde açılmaktadır.

Sultan Selim Camii'ne minarelerinin konumu açısından en çok benzerlik gösteren yapılardan biri de İstanbul Şehzade Camii'dir. Aralarındaki tek fark, cami kütesinin avlu ile birleştiği köşelerde yer alan minarelerin Şehzade Camii'nde cami kütesinin dış köşelerinde, Sultan Selim Camii'nde ise avlu duvarının ca-

mi ile birleştigi dış köşede yer almasıdır. Ayrıca her iki camide de kare planlı kaidelere sahip minarelerin iki cephesi dışa bakmakta, diğer iki cepheleri ise Sultan Selim Camii'nde tabhane ve avlu duvarına, Şehzade Camii'nde ise cami kütlesi ile doğu ve batıdaki dış mahfillere bitişik olarak yerleştirilmişlerdir.

İstanbul Süleymaniye Camii'nde sayıları dörde çıkan minarelerden ikisinin avlu köşelerinde diğer ikisinin yine Sultan Selim Camii'ndeki gibi cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerde yer aldığı görülmektedir. Ancak Süleymaniye Camii'nde minareler Sultan Selim Camii'ndeki gibi cepheden dışa taşkın değildir.

İstanbul'un büyük selâtin camilerinden biri olan Sultan Selim Camii, aynı zamanda Osmanlı mimarisinde klâsik üslûbun öncülerinden biri olması açısından da önemli bir yapı olarak kabul edilmektedir.

KATALOG NO : 8 , Lev: 8 , a , b . c .
 ADI : BÂLÎ PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Fatih.
 TARİHİ : 1546 / H. 953.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Bâî Paşa Camii, Fatih'ten Edirnekapı'ya kadar uzanan Bayrampaşa Caddesi'ne , şimdiki Vatan Caddesine inen yamaçta inşa edilmiştir.Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabede, vezir İskender Paşa'nın kızı Hüma Hatun tarafından 1504-1505 /H.910-911 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Genellikle caminin II. Sultan Bayezit'in vezirlerinden Bâî Paşa tarafından yaptırılmaya başlandığı ve onun 1495'te ölümü üzerine karısı Hüma Hatun tarafından bitirildiği görüşü yaygındır.

Tartışmalı bir yapı olan Bâî Paşa Camii, bazılarına göre 1509 zelzelesinde yıkıldığından Mimar Sinan tarafından yeniden yapılmış ve bu sebeple tezkiirelerde adı belirtilmiştir. 1504'te tamamlandığı belirtilen yapı, Mimar Sinan'ın bu tarihlerde daha İstanbul'da olmadığı düşünüldüğünde tezkiirelerde adının geçmiş olması ve Sinan'a mal edilmesi , durumu tartışmalı bir hale sokmuştur. (139)

139). Semavi Eyice, "İstanbul'da Bâî Paşa Camii ve Mimar Sinan", Prof. Dr. Bekir Aütükoğlu'na Armağan, İ.Ü. Ed.Fak. Bazımevi, İstanbul, 1991, s. 508-509.

Ancak Semavi Eyice'ye göre bu cami , Sultan II. Bayezit zamanında yapılıp, Mimar Sinan tarafından onarılmış veya yenilenmemiş, temelden Mimar Sinan tarafından 1546/ H. 953 tarihinde inşa olunmuştur. (140)

Bâlî Paşa Camii'nin İstanbul'da meydana gelen 1633 yangınında zarar gördüğü (141), daha sonra 1766 yangınında tahribata uğradığı bilinmektedir. Bu zelzelenin arkasından son cemaat yeri sütunları yenilenen cami, en büyük tahribata ise 1894 zelzelesinde uğramış , kubbe bütünüyle çökmüş, beş kubbeli son cemaat yerinin üstünü örten kubbeler ile bunları taşıyan kemerler yıkılmıştır. Daha sonra üzerine ahşap bir çatı örtülerek kullanıma açılan cami, bu kez 1918 Fatih yangınında tekrar yanmış ve caminin etrafı tamamen boş kalmış, cami uzun zaman harabe halinde durarak 1938'de yeniden yapılmıştır. Bu sırada yeniden yapılan kubbesi ise devrinin üslûbuna uymayan bir görünümüdür. (142)

İstanbul camilerinde Cumhuriyet döneminde yapılan ilk restorasyonlar sırasında ele alınan Bâlî Paşa Camii'nin 1935-36 yıllarında ana kubbesi yeniden yapılmıştır. Ancak son cemaat yeri olduğu gibi bırakılmış, bu kısmın yaptırılması ise Vakıflar tarafın-

140). S. Eyice " İstanbul'da Bâlî Paşa...", a.e., s. 521-522.

141)- Mustafa Cezar , "Osm. Dev. İst. Yapılarında...", a.e., s. 335.

142)- S. Eyice, "İstanbul", İslâm Ansiklopedisi, c.5/2, M.E.Basımevi, İstanbul, 1988, s. 12.

dan 1975 yılında gerçekleştirilmiştir.

Meyilli bir arazi üzerinde temiz bir işçilik ile kesme küfeki taşından yapılan caminin cephele-
rinde ahenkli bir biçimde yerleştirilmiş, üç sıra halin-
de üçer pencere dizisi yer almaktadır. Bunlardan iki alt
sıradakiler, sivri kemerli ve mermer çerçeveli olup üst
sıradaki iki yan pencere ise yuvarlaktır. Pencereilerin
hepsindeki şebekeler son tamirlerde yapılmıştır.⁽¹⁴³⁾

Camîde dış cephede dikkati çeken özellik-
lerden biri de alt pencere kemer aynalarının boşaltılmış
olmasıdır. Sağ ve solda üç sıra üzerinde üçer pencere
bulunmakta, her cephedeki son sıra pencerelerden yanlar-
daki iki pencerenin yuvarlak olduğu dikkati çekmekte-
dir. ⁽¹⁴⁴⁾

İstanbul Bâli Paşa Camii'nin beş bölümlü
ve altı sütunlu son semaat yerinin yakın tarihlerde yapıl-
dığı sütun başlıklarından anlaşılmakta olup, bu başlık-
larda 18. yüzyıl ortalarından itibaren yaygınlaşan
Barok üslûbun hakimiyeti görülmektedir. Caminin zengin
mukarnaslı bir niş içinde açılan cümle kapısı kemerinin
üzerinde kitabe bulunmaktadır. ⁽¹⁴⁵⁾ Kırmızı ve beyaz

143). S. Eyice, "İst. Bâli Paşa...", a.e., s. 518-519.

144). İ. Aydın Yüksel, "Osm. Mim. II. Bayezit..", s. 183.

145). S. Eyice, "İst. Bâli Paşa...", a.e., a.y.

mermerden geçmeli olarak yapılan cümle kapısı basık kemerlidir. Son cemaat duvarının en uçlarında sağda minareye, solda de mahfile çıkan kapılar vardır.(146)

Cami tek kubbeli olup, plan itibariyle karedir. Kubbe kible yönünde beden duvarlarına kuzeyde ve yanlarda ise büyük kemerlere oturtulmuştur. Kemerler beden duvarlarına saplanan ayaklarla üçe bölünmüş ve bu ayakların üzerinde orta mekânın üç tarafını dolanan mahfiller yerleştirilmiştir.(147) Camide kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmakta olup, kubbe çapı 12 m. kadardır. Kubbenin baskısını karşılayabilmek için üç duvarda takviye payandaları içerde yapılmış, sivri kemerlerle bunlar birbirine bağlanmış ve üstlerinde üç taraftan mekânı saran mahfiller yerleştirilmiştir. Kible duvarında köşelerin, dışa taşan payandalar halinde olduğu dikkati çekmektedir.(148)

Cami içerden yaklaşık 14.15 X 14.95m. boyutlarındadır. Minberi E. Hakkı Ayverdi'ye göre başka bir camiden getirilmiştir, taştan ve sadedir. Ahşap kürsü ve şamdanlar ise Aya Sofya müze olduğunda bu camiye nakledilmiştir.(149)

Hadikatü'l Cevâmi'de caminin yanında olduğu belirtilen Bâlî Paşa ve karısı Hüma Hatun'un türbe

146)* İ. A. Yüksel, Osm. Mim. II. Bayezit..., s. 181.

147)* Aptullah Kuram, Mimar Sinan, s. 95.

148)* S. Eyice, "İst. Bâli Paşa...", a.e., s. 520.

149)* İ. A. Yüksel, a.e., s. 182-183.

ve mezar taşları ile caminin vakıf kitabesinde belirtilen şadırvan bugün mevcut değildir.⁽¹⁵⁰⁾

Minarenin Konumu :

İstanbul Bâli Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi, beş gözlü son cemaat yerinin camikütlesinden dışa taşan gözlerinden batı tarafındakinin arkasında yer almaktadır. Bunun simetriği olarak doğu tarafında ise kule biçiminde küçük bir mekân bulunmaktadır.⁽¹⁵¹⁾

Caminin sağında minare girişi, solunda ise mahfil girişi bulunmaktadır. İki minareli olarak tasarlandığı ve bu mahfil merdiveni kulesinin ise yapılması düşünülen ikinci bir minarenin temeli olduğu hususunda halk arasında bazı söylentiler mevcuttur. Öyle ki Bâli Paşa'nın çifte minareli olarak bu camiyi yaptırmayı planladığı, ancak bunun padişah tarafından öğrenilmesi üzerine bir cellat gönderildiği, inşa halinde iken camide namaz kılan Bâli Paşa'yı celladın beklediği, ancak Bâli Paşa'nın secde de iken öldüğü gibi söylentiler vardır. S. Eyice'ye göre caminin iç mimarisinin de gösterdiği gibi selâtin camilere mahsus olan çifte minarenin böyle vezir camilerinde yapılmış olması daha önceki uygulamalara aykırıdır. Minare kaidesine simetrik olarak yapılan bu çıkıntı yalnızca mahfil merdiveni için yapılmıştır. Bu çıkıntının dış yüzünde güzel taştan bir kuşevi bulun-

150)• S. Eyice, "İst. BâliPaşa..", a.e., s. 521.

151)• O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim..., s. 141.

maktadır. Çıkmalı iki katlı ve saçaklı olan bu küçük bölüm adeta 16. yüzyıl Türk evlerinin modeli gibidir.⁽¹⁵²⁾

Bâli Paşa Camii'nin minare kaidesinin son cemaat yerinin kenarlarındaki kemerlerden birinin arkasına dayandığı görülmektedir. Mimar Sinan'ın son cemaat yerini buna benzer biçimde kullandığı bir başka yapı da İstanbul SiliVRikapı'daki Hadım İbrahim Paşa Camii'dir. ⁽¹⁵³⁾ Bâli Paşa Camii'nin minaresinin Sinan tarafından tasarlanıp yeniden inşa edildiği hususunda görüşler de mevcuttur.⁽¹⁵⁴⁾

Geçirdiği yangın ve zelzelelerle kısmen yıkılan cami ve bilhassa minare, 1934-35'lerde tamir edilmiştir. 1894 zelzelesinde minarenin sağlam kaldığı, ancak şerefeden yukarısı yani petek kısmının yıkıldığı bilinmektedir.⁽¹⁵⁵⁾

Caminin minaresinin oldukça yüksek bir kare kaidesi vardır. Pabuç kısmında gövdeye geçiş unsuru

152). S. Eyice, "İst. Bâli Paşa...", a.e., s. 519.

153). Metin Sözen ve Diğerleri, Türk Mimarisinin Gelişmesi ve Mimar Sinan, İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, 1975, s. 163.

154). Aptullah Kuran, "The Mosques of Sinan", Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest, 1978, s. 562.

155). S. Eyice, a.e., s. 520-521.

olarak prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Minarenin kaideden sonra pabuç kısmı bir silme ile başlamaktadır. Bu kısım kısadır ve buna rağmen 15. yüzyıl minarelerinin aksine bu camide pabuç kısmının binadan tamamen ayrı olduğu dikkati çekmektedir. Minare binaya sadece kaide ve temel ile bağlantılıdır.⁽¹⁵⁶⁾ Gövde kısmı çubuklu olan minarenin bu özelliğini Mimar Sinan'ın diğer camilerinde de görmek mümkündür. Yukarıda birbirine sivri bir kemer şeklinde bağlanan çubuklar, aşağıda kabartma olarak ufak bir çiçek motifi ihtiva eder şekilde yerleştirilmişlerdir. Şerefe altı çıkmaları mukarnas dizileri halindedir. Şebeke korkulukları ise geometrik süslemelidir. Minarenin petek kısmı orijinal değildir.⁽¹⁵⁷⁾

Bâlî Paşa Camii'nin minaresi, tamamen kesme taştan yapılmıştır. Konumu açısından bu minare, 1414 tarihli Edirne Eski Camii'ndeki iki minareden çift şerefeli olan ve Murad Hüdâvendigar tarafından yaptırılan ikinci minarenin konumu ile benzerlik göstermektedir. Her iki yapıda da minare, son cemaat yerinin cami ile birleştiği köşede, cami yan cephesinin bitişiğinde dışa doğru inşa edilmiştir. Aralarındaki fark, Edirne Eski Camii'nin kaidesinin Bâlî Paşa Camii'ndeki gibi yapıya bitişik olmayıp, biraz açıkta yapılmış olmasıdır. Diğer yandan Bursa'da 1425-26 yıllarında yapımı tamamlanan ve Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye

156). M. Lütü Yazıcıoğlu, İstanbul'da Minare Kaideleri, Konumu, Şekli, Devirsel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma, İ.D.M.M.A. Lisansüstü Tezi, İstanbul, 1974-75, s. 35.

157). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 56.

Camii'nde, Bâli Paşa Camii'nde olduğu gibi son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşelerde yer aldığı görülmektedir. Ancak Bâli Paşa Camii'nde son cemaat yeri , Bursa Muradiye Camii'nden farklı olarak cami cephesinden dışa taşkın olduğundan, burada caminin mevcut tek minaresi, son cemaat yerinin dışa taşan köşelerinden birinin arkasında , cami kütlesine bitişik olarak yerleştirilmiştir.

1485 tarihli İstanbul Davut Paşa Camii'nde Bâli Paşa Camii'nde olduğu gibi konumu açısından benzerlik gösteren tek şerefeli minarenin kaidesinin üç cephesinin açıkta, bir cephesinin ise cami kütlesine bitişik olarak yerleştirildiği görülmektedir. Bâli Paşa Camii ^{minare} kaidesi ise iki cephesi açıkta, diğer iki cephesi son cemaat yeri ve camiye bitişik durumdadır. Öte yandan 1522 tarihli İstanbul Yavuz Selim Camii'nde minareler, tabhaneler ile avlu duvarının kesiştiği yerde, dış köşelere yerleştirilmiştir. Minareler burada camiden uzaklaşmış durumdadır. Halbuki Bâli Paşa Camii'nde bunun aksine minare, son cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşede yer almakta, minare kaidesi cami kütlesi ile son cemaat yerine iki cephesiyle bitişik olup, diğer iki cephesi açıkta bulunmaktadır.

Bâli Paşa Camii'nden daha sonra yapılan İstanbul Şehzade Camii'nde iki tane olan minarelerin sayısı, Süleymaniye Camii'nde cami kütlesi köşeleri ile

avlu köşelerinde olmak üzere dördü bulmaktadır. Böylece, Bâlî Paşa Camii'nde olduğu gibi, son cemaat yeriy-le cami kütlesinin birleştiği köşelerde tek veya iki olarak yerleştirilen minarelerin sayılarının daha sonra arttığı görülecektir.

İstanbul Bâlî Paşa Camii, minaresinin simetriğinde solda yar alan kulemsi çıkıntı bakımından ilginç bir yapıdır. Mahfil çıkıntısı için fazlaca büyük olan bu alt yapının, bir minare inşası için hazırlanmış olabileceği düşüncesi akla daha uygun gelmektedir.

KATALOG NO : 9 , Lev : 9 , a , b , c .
 ADI : MİHRİMAH SULTAN CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Üsküdar.
 TARİHİ : 1546-47 / M. 953-954.
 MİMARİ : Sinan

GENEL BİLGİLER :

Caminin kurucusu Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve sadrazam Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan'dır. (158)

Üsküdar'da denize yakın bir yerde meydana bakan yüksek bir teras üzerinde kurulan Mihrimah Sultan Camii, bir külliye olarak düzenlenmiş olup, caminin dışında medrese, imaret, sıbyan mektebi, hamam, meşrutalar, han, erzak ambarları, muvakkithane, türbeler, çeşme ve hazireden oluşmaktaydı. Bu külliye yapıları İskele Meydanı'nın topoğrafik durumuna uyandırılarak kademeli bir şekilde yerleştirilmiştir. (159) Eremya Çelebi'nin belirttiğine göre, arkasında koruluk olan külliyenin önünde ise İskele meydanı dolmadan önce sahil yer almaktaydı. (160)

158). Hüseyin Ayvansarayî, Hadika, c.II, s. 186.

159). Yıldız Demiriz, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii", Sanat Dünyası, Yıl:7, Sayı:20, İstanbul, Eylül 1980, s. 17.

160). Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1952, s. 296.

Bütün bu külliye yapılarından günümüze cami, medrese, hamam, sıbyan mektebi ile iki türbe gelmiştir. Meşrutaların Sultan Abdülmecid zamanında yandığı, imar gerekçesiyle muvakkithanenin ise 1956'da yıktırıldığı bilinmektedir. (161)

Mihrimah Sultan külliyesindeki handa, külliye'nin bin parçası olan imaret yer almaktaydı. Evliya Çelâbi tarafından kaleye benzer bir yapı olduğu bildirilen imaret⁽¹⁶²⁾, 1722 yılında yanmış, iki yüzyıl harabe halinde kaldıktan sonra Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılmıştır.⁽¹⁶³⁾

İskele Camii veya Büyük Camii olarak da isimlendirilen Mihrimah Sultan Camii,⁽¹⁶⁴⁾ kapısı üzerindeki Arapça kitabede belirtildiğine göre 1547 /H. 954 tarihinde tamamlanmıştır. (165)

Caminin klâsik anlamda bir avlusu bulunmamaktadır. Bunun sebebi yapının denize çok yakın bir yerde olmasıdır. (166) Mimar Sinan avluya yer olmadığından,

161) Yıldız Demiriz, "Üsküdar'da Mihrimah...", a.e., s.17.

162) Aptullah Kuran, "Form and Function in Ottoman Building Complexes" Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s.135.

163) A. Kuran, "Şam Süleymaniye Külliyesi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Türkiye İş Bankası Kült. Yay., İstanbul, 1988, s. 171.

164) Halil Edhem, Camilerimiz, s. 52.

165) A. Kuran, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", Boğaziçi Univ. Dergisi, Vol.III, 1975, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1976, s. 46.

166) Haluk Sezgin, a.e., s.

son cemaat yerini ikinci bir sundurma ilâvesiyle genişletmiştir. (167) Böylece caminin iki kademeli hale gelen son cemaat yerinin beş kubbeli revakı üç yandan bir sundurma ile sarılmış, bu sundurma ayrıca caminin kible ekseri üzerinde bulunan şadırvanın üstünü örtecek biçimde denize doğru uzatılmıştır. Beş kubbeli son cemaat yerinin cephesi yüksek olarak yapılmıştır. Ancak gerek sundurmanın dik oluşu, gerekse eliböğründelere basan geniş saçakların revak eteğini daha aşağıya indirmesi, eğimli kurşun örtü yüzeyini çok arttırmış, bu durum caminin deniz cephesine ağır bir görünüm vermiştir. Camide bu görünümü daha da ağırlaştıran ikinci bir husus ise, ana kubbenin üst yapı ile bağlantı şeklidir. Kubbe kasnağı buradan kare küp biçiminde bir kaideye oturmaktadır. (168)

Mihrimah Sultan Camii'nin son cemaat yeri Mimar Şinan'a özgü bir uygulama olup, Osmanlı cami mimarisine bu camiyle girmiştir. (169)

Tamamen kesme küfeki taşından yapılan ve üst örtüsü kurşunla kaplı olan caminin şadırvanı beyaz mermerden ve çokgen yapılmış olup, ortasında mermer fıskiye

167). Gündüz Özdeş, "Mimar Sinan'ın Şehirciliği", II. Uluslararası Türk ve İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihî Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol II, İ.T.Ü. İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 46.

168). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 59-60.

169). A. Kuran, "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", Sanat, Sayı: 6, Tifdruk Mat., İstanbul, Haziran 1977, s. 12.

bir havuzu bulunmaktadır. (170)

Camiye dıştan bakıldığında yüksekçe dört duvar üzerine oturtulan basık bir kubbe dikkati çekmektedir. 10m. apındaki bu ana kubbe ,üç taraftan yarım kubbe-lerle çevrilmiştir. Yarım kubbeler ise köşelere doğru iki-şer çeyrek kubbe ile genişletilmiş, mihrap yarım kubbesi-nin iki yanına ise birer küçük kubbe yerleştirilmiştir. eyrek kubbelerde üçer, yarım kubbelerde dörder, ana kub-be kasnağında 16 pencere mevcuttur. Caminin ön cephesinde yarım kubbe ve köşe kubbeleri olmayıp, beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Caminin bu son cemaat yeri kubbelerin-den yukarıya doğru yükselen cephesi , keskin köşeleri ve dışarıya yansıyan kemer profili ile kapalı ve sert bir etki yaratmaktadır. Kemer içinde üstte üç, altta beş pen-cere ve bunların geometrik alçı şebekeleri ile cephenin sertliğı yumuşatılmak istendiyse de bu giderilememiştir.⁽¹⁷¹⁾

aminin diğere cephelerinde de beden duvar-larında iki sıra pencereler yer almakta, giriş cephesinde alt sıradakiler sağır kemerli üst sıradakiler sivri kemer-li olan pencereler, aynı düzeni diğere cephelerde de fark-lı olarak devam ettirmektedir.

Dış ölçüleri 27.30m. X 21.80m. olan ve yanlamasına düzenlenmiş dikdörtgen bir kütleyle sahip olan cami yapı kanatları ve mihrap tarafı yarım kubbeler-

170). Hikmet Ülgen, İstanbul Camileri, Tan Mat., İstanbul, 1966, s. 73.

171). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 190-192.

le beslenen kubbeli bir orta mekân ile kible duvarı köşelerinde dikdörtgen mekânı tamamlayan küçük kubbeli mekânlar şeklinde düzenlenmiştir. Caminin ana kubbe çapı, 11.40m., yüksekliği ise 24.20m. dir. Ana kubbe sivri kemerlere oturtulmuş, kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe kasnağı ise dört köşede çift kemerle payanda ile desteklenmiştir.(172)

Mihrimah Sultan Camii'nin ne iç, ne de dışındafazla süse yer verilmemiş olup, sade bir görünümü vardır. Camide bulunmayışı dikkati çeken bezeme türü çini-lerdir. Türk çini sanatının dorukta olduğu bir dönem olan XVI. yüzyılda, bu ölçüdeki bir camide çiniye yer verilmeyişi, şaşırtıcıdır. Ancak buna rağmen yapıda XVI. yüzyıl öncesinde ve sonrasında Osmanlı sanatında benzerine rastlanmayan cinsten bir bezeme örneğiyle karşılaşılmaktadır. (173) Caminin içini süsleyen kalemişi nakışlar, 1953-63 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılan onarımlarda eklenmiştir.(174) Mihrap ve minber mermerden, müezzin mahfili ve vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmıştır.(175)

Minarelerin Konumu :

Mihrimah Sultan Camii'nin tek şerefeli iki minaresi, beş gözlü son cemaat yerinin cami kütlesi

172). A. Kuran, "Üsküdar'da Mih. Sul. Kül..", a.e., s. 12.

173), Yıldız Demiriz, "Üsküdar'da Mih. Sul.Câ..", a.e., s.20.

174). A. Kuran , "Üsk. Mih. Sul.Kül.", Bogaz.Üniv.Der., s.45.

175). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 292.

ile birleştigi köşelerde yer almaktadır. Minarenin kare kaidesinin iki cephesi dışa açık, diğer iki cephesi ise son cemaat yeri ile cami kütlesine bitişik durumdadır. Minare kaideleri silmelerle çerçevelere ayrılmış, bunların içine üstüste ikişer niş açılmıştır. Minarelere son cemaat yerindeki iki kapıdan girilmektedir. Bu kapılardan soldakinin üzerinde kakma tekniği ile yapılan güzel bir mozaik levha mevcuttur.

Minarelerin pabuç kısmında geçiş unsuru olarak prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Gövde ile pabuçu bir kaval silme ayırmaktadır. Çokgen gövdenin sade olduğu ve yukarıda bir kaval silme ile sona erdiği görülmektedir. Cami minarelerinde erken Osmanlı dönemine özgü izlere rastlanmaktadır. Şerefe altındaki çıkmalar çok yüksek tutulmuştur. Bu yükseklik ve gövdenin üst kısmındaki bileziğin bu tesiri arttırması, ayrıca çıkmaların arasında kuvvetli gölge ışık oyurları yaratan derin niş ve mukarnasların olmayışı şerefelerin sade bir görünüm arzemesine sebep olmuştur. (176)

Böylelikle şerefe altındaki çıkmaların yüksek tutulması ile gövde ve şerefe arasındaki orantı iyi ayarlanamamıştır. (177) Şerefe altları mukarnaslı olan minarelerin şerefe korkulukları altıgen ve dokuzgenlerin kesişmesinden meydana gelen dörtlü düğüm ve yıldız

176). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 50.

177). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 61.

şeklindeki süslerle ajurludur. Pekek kısmı gövdeye göre ince olup, çokgendir. Petek üzerinde ise üzeri kurşunla kaplı sivri bir külâh bulunmaktadır.(178)

Semavi Eyice'ye göre caminin sağ tarafındaki minaresi, diğerine göre daha ince ve yüksek olduğundan, iki minare aynı zamanda yapılmamıştır ve aralarında devir farkı olabileceği fikrini akla getirmektedir.(179)

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii minareleri, konumları itibariyle Bursa'da Sultan II. Murat tarafından yaptırılan 1426 tarihli Muradiye Camii ile benzerlik göstermektedir. Bursa Muradiye Camii'nin beş gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan iki minaresi ile Mihrimah Sultan Camii minareleri arasındaki farklı taraf, Muradiye Camii minarelerinin cami kütlesine bitişik olarak, ancak Üsküdar-Mihrimah'taki gibi cami kütlesinin son cemaat yeri boyunca uzanan dış köşelerinde yer almayışındır.

Aynı durum 1434 tarihli Edirne Muradiye Camii için de söz konusudur. Bu caminin tek şerefeli minaresi, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede bulunmaktadır. İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa Camilerinde de tek şerefeli birer minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede yer

178). Turgut Cimcoz, a.e., s. 41.

179). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 50.

almaktadır. Mihrimah Sultan Camii'nin minareleri ile konumları bakımından benzerlik gösteren bu minarelerin kaideleri, bir cepheleri ile cami kütlesine bitişik, dışa taşkın durumda olup, üç cepheleri dışa açıktır.

İstanbul'da 1586 tarihli Mesih Mehmet Paşa Camii'nde beş gözlü son cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşede, cami kütesine bitişik olarak minare dışta yer almaktadır. Mesih Paşa Camii'nin minaresi konumu açısından Mihrimah Sultan Camii minarelerine benzemekle birlikte, Mesih Paşa Camii'nde minare biraz farklı olarak cami kütesinden dışa taşkın şekilde yerleştirilmiştir.

Mihrimah Sultan Camii minareleri, konumları bakımından 1540 tarihli İstanbul Bâli Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi ile benzerlik göstermektedir. Bu camide de minare, Mihrimah'taki gibi cami kütesine bitişik dışa taşkın durumda olup, kare kaidenin iki cephesi dışa açık, diğer iki cephesi ise camiye ve son cemaat yerine bitişik, adeta duvarlarla kaynaşmış bir konumda bulunmaktadır.

İstanbul'da Şadrazam Rüstem Paşa tarafından yaptırılan 1560-61 tarihli Rüstem Paşa Camii'nde Mihrimah'taki gibi çift son cemaat yeri mevcuttur. Rüstem Paşa Camii'nde beş gözlü son cemaat yerinin önünde tek eğimli çatıyla örtülü revaklı kısım, son cemaat yerini üç yönden çevirmektedir. Gerek Mihrimah Sultan Camii, gerekse Rüstem Paşa Camii'nde tek şerefeli minare, pabuç kısımları ile beraber büyük sundurmanın üzerinden yükselmeleri bakımından benzerlik göstermektedirler.

KATALOG NO : 10 , Lev : 10 , a, b, c,d.
 ADI : ŞEHZADE CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Şehzadebaşı.
 TARİHİ : 1548 / H. 955.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Şehzade Camii ve külliyesi vaktiyle kuzeyden Bozdoğan Su kemeri'yle, güneyden ise "Yeniçeri Eski Odaları" adıyla anılan kışla ile sınırlanmış çayırılık bir yere inşa edilmiştir. Bizans çağında "Philadelphium" , Türkler zamanında ise "Direklerarası" veya "Şehzadebaşı" denilen bu kaşabalık ve hareketli semtin, 20. yüzyıl başına kadar İstanbul'un en önemli mevkii olduğu bilinmektedir.(180)

Kanuni Sultan Süleyman bu mevkiye 1543'te ölen oğlu Şehzade Mehmet'in anısına bir külliye yaptırılmasını istemiş (181), Şehzade'nin türbesinin yanında büyük bir cami, medrese, mektep, imaret, tabhane, han ve muvakkithaneden ibaret külliye böylece inşa edilmiştir. Mimar Sinan tarafından yaptırılan ve 1544-48 / H. 951-955 yılları arasında dört yılda tamamlanan bu

180). Ali Saim Ülgen, "Şehzade Camii ve Hey'eti", Mimarlık, Yıl:IX, Sayı: 5-6, İstanbul, 1952,s.14.

181). Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klâsik Çağı ", Mimarlık, 5. yıl, Sayı:49, İstanbul, 1967, s. 16.

küllîye , klâsik Osmanlı üslûbunun en önemli abidele-
rinden biridir.⁽¹⁸²⁾ Şehzade Camii'nde medrese ve tab-
hane, harem avlusu üzerinde ve avlunun kuzey kenarın-
da yer almaktadır. Caminin dış harem avlusunun doğusun-
da imaret ve mektep bulunmaktadır. Caminin hazire-
sinde ise yine türbe mevcuttur.⁽¹⁸³⁾ Şehzade Mehmet'in
üzeri dilimli kubbe ile örtülü sekizgen türbesi, cami-
nin mihrap tarafındaki bu hazirededir.⁽¹⁸⁴⁾

Istanbul'da 1718 yangınında minare kü-
lâhları ve caminin döşemesi, 1782 yangınında ise yine
minare külâhları ile hünkâr mahfili hasar görmüştür.⁽¹⁸⁵⁾

Caminin dış avlusunun beş kapısı bulun-
maktadır.⁽¹⁸⁶⁾ 12 sütun üzerine oturtulan 16 kubbe ile ör-
tülü revak, mermer döşemeli avluyu çevrelemektedir. Av-
lunun ortasında bir şadırvan bulunmakta, bu şadırvanın
IV. Murat döneminde yaptırıldığı bilinmektedir.⁽¹⁸⁷⁾

182). O. Aslanapa, Mim. Sin. Hay.ve Eserleri, s. 14.

183). Reşat Ekrem Koçu, "Şehzade Camii", Hayat Tarih
Mecmuası, c.I, Yıl:2, Sayı:6, İstanbul,
Temmuz 1966, s. 37.

184). Beyhan Erçağ, "Şehzade Mehmet Camii", İlgi, Yıl:
22, No: 53, İstanbul, 1988, s. 8.

185). Halil Edhem, Camilerimiz, s. 55-56.

186). İ. Hakkı Konyalı, "Ölümünün 400. yıldönümünde
Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan'a Yap-
tırdığı Eserler"-2 " Tarih Konuşuyor, c.6,
Sayı:33, Halk Basımevi, İstanbul , Ekim :
1966, s. 2740.

187). O. Aslanapa, a.e., s. 16.

Camiye dıştan bakıldığında kare kaide üzerinde kademeli olarak yükselen kubbeler dikkati çekmektedir. Ana kubbe kasnağını çeviren her pencere arasında birer plaster bulunmaktadır. Ayrıca pencereler arasında daha seyrek olarak yerleştirilen payandalarla kubbe desteklendirilmiştir. (188) Ana kubbenin oturduğu kare kısmın dört köşesine ve mevcut yarım kubbelerin yanlarına dört ağırlık kulesi konmuş, böylece kemerlerin itme kuvveti ve açılmaları önlenmiştir. Bunlar aynı zamanda camiye kademeli bir yükseliş sağlamaktadır. Bu yarım kubbeler de yarım yuvarlak ikişer eksedra ile genişletilmiştir. (189) Klâsik Osmanlı mimarisi plan bakımından olduğu kadar, dış görünüş bakımından da ahenk ve uygunluğu her açıdan elde etmeyi başarmıştır. Şehzade Camii'nde bunun en güzel örneğini görmek mümkündür. Burada orta kubbeyi dört yandan kucaklayan ve taşıyan yarım kubbe-lerin birleştikleri yerlere konulan üstü kubbeli taştan kulecikler ile caminin dört köşesindeki küçük kubbeler, caminin kat kat yukarıya doğru yükselişinde sağlamlık, canlılık ve hacim ahenginin varlığı dikkati çekmektedir. (190)

Şehzade Camii'nin örtü sisteminde yer alan üzerleri kubbeli ağırlık kuleleri, aynı zamanda

188) İnci Alakut, Şehzade Camii, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1963-64, s. 12.

189) Suut Kemal Yetkin, Türk Mimarisi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970, s. 203.

190) Ekrem Akurgal, "Sanat Tarihi Bakımından Sinan", Ankara Univ. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi, c.II, Sayı: 3, Ankara, 1944, s. 381-382.

caminin kademe kademe yükselen profilinde bir duraklama noktası vücuda getirerek, gözleri dinlendire dinlendire tepeye doğru çekmekte ve güzel bir profil oluşturmaktadır. Ağırlık kuleleri ile köşelerdeki kubbelerin etrafı akroter frizi ile süslenmiştir. Lotus ve palmetlerden oluşan bu friz ayrıca dört yarım kubbe ile eksedrarların eteklerini de çevirerek bütün camiyi çepeçevre dolaşmaktadır.⁽¹⁹¹⁾ Şehzade Camii'nde üst yapının hareketliliği ile alt kütleinin ağır görünümü arasındaki karşıtlığı revaklarla hafifleten Sinan, böylece uyumlu bir akış sağlamıştır.⁽¹⁹²⁾

Caminin dış cephelerine bakılacak olursa, mihrap yönünde destek payandalarının yarım kubbe ve eksedrarların eteğinden başlayarak yere kadar indiği görülmektedir. Payandalar arasındaki sivri kemerli nişlerin içinde iki kat halinde pencereler bulunmaktadır. Üst kat pencereleri sivri , alt kat pencereleri ise düzdür. Caminin doğu ve batı cepheleri ise birbirine simetrik olarak yapılmıştır.

Camiye üç kapıdan girilmektedir. Üç kapıdan ikisi yan cephelerde yer almaktadır. Sinan'ın bu yapıda uyguladığı önemli bir yenilikte yan cephelerde arkat kullanarak o güne kadar uygulanan masif duvar ka-

191), Celal Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi... , V.Fas., s. 321.

192), M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 167-168.

rakterinin değiştirilmesini sağlamasıdır.⁽¹⁹³⁾ Caminin yan cephelerindeki kapılar sofalara açılmaktadır. Yan sofalar, ikişer kemer gözlü bölmelerden meydana gelmiş olup, her bölmenin üzeri iki küçük kubbe ile örtülmüştür.⁽¹⁹⁴⁾

Caminin avlu cephesinde esas cümle kapısı yer almaktadır. Bu cephede de diğer cephelerde olduğu gibi, iki sıralı pencereler bulunmakta, alttakilerin düz, üsttekilerin ise sivri kemerli olduğu görülmektedir.

Şehzade Camii plan itibariyle üstü açık bir ön avlu ile kapalı ibadet mekânı ve bunların birleştikleri köşelerde yer alan iki minareden meydana gelmektedir. Caminin merkezî kubbesi dört taraftan yarım kubbelerle çevrilmiş, köşelere ise küçük kubbeler yerleştirilerek kare tamamlanmıştır.⁽¹⁹⁵⁾ Böylece hem planda, hem de hacim ve mekân düzenlerinde mutlak sayılabilecek bir merkezîliğe ulaşılmıştır.⁽¹⁹⁶⁾ Caminin

193). Murat Eriç, "Sinan'ın Malzeme Kullanım Anlayışı", II. Uluslararası, Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol.II, İ.T.Ü.İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 130.

194). Semra Ögel, "Şehzade Mehmet Camii'nin Dış Yan Sofaları", Vakıflar Dergisi, XXI, İstanbul, 1990, s. 151-153.

195). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 58.

196). Bülent Özer, "Cami Mimarisinde Çoğulculuğun Temsilcisi olarak Mimar Sinan", Yapı, Sayı:75, İstanbul, Ekim 1987, s. 36.

iç hacmini teşkil eden kare, dört poligonal ayaklı bir merkezî baldakin çevresinde, mutlak simetrik bir sistem haline sokmuştur. Şehzade Camii'nde orta kubbenin yarım kubbelerle desteklenmesi, merkezi kubbeli yapı tarihinin önemli bir aşaması olarak kabul edilmektedir.(197)

Sinan, uyguladığı bu plan şeması ile cami planında yenilikler ortaya koyarken medrese, misafirhane ve hanı da caminin uzun aksına paralel bir aks üzerinde sıralamış, böylece camiden ayrı olarak sosyal içerikli bir blok oluşturmuştur.(198) Sinan, caminin kare planında köşelerde yerleştirilen dört filayağı üzerindeki kemerlere büyük merkezî kubbeyi oturtmuştur.(199)

Yaklaşık 1560m²lik bir alanı bulunan caminin planı karedir.(200) Caminin merkezî kubbesinin çapı

197). Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mim. Klâsik...", a.e., s. 16.

198). Gönül Cantay, "Sinan Külliyyelerinde Kervansaray Planlaması", II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol.II, I.T.Ü.İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 93.

199). Sedat Çetintaş, Osmanlı Türk Mimarisi, s. 11.

200). Hulusi Güngör, "Mimar Koca Sinan'ın Üç Büyük Camii'nde Mekân-Strüktür İlişkisi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s. 136-139.

19 m., kubbenin yerden yüksekliği ise 38m. dir. (201)

Merkezî kubbe, dört yarım kubbe, her yarım kubbe de ikişer çeyrek kubbe ile çevrilmiştir. Sinan Şehzade Camii'nde merkezî planlı Osmanlı caminin en gelişmiş örneğini vermiştir. Dolayısıyla caminin planı adeta dinamik, statik ve armonik bir şekil alemi sergilemektedir. (202)

Caminin içinde minberi, mihrabı ve müezzin mahfili mermerden yapılmış olup, hünkâr mahfili kenarlarında ikişer, ortada dört ahşap sütuna oturmaktadır. (203)

Minarelerin Konumu :

Şehzade Camii'nin şadırvan avlusunun cami ile birleştiği köşelerde dışta ikişer şerefeli iki minarasi vardır. Caminin kapılarının üzerlerini örten revakların başlangıç noktasını minarelerin kaideleri teşkil etmektedir. Kaideyi meydana getiren taşların düzgün yerleştirilmesi ile bu kısım adeta revak dizisinin ilk bölümü hissini vermektedir. (204) Camiye bitişik avlu duvarlarından daha çıkıntılı olan minare kaidelerinin kuzey yüzlerinde silmeler ve renkli kakmalarla süslü birer kapı bulunmaktadır. (205)

201). Aptullah Kuran, The Mosque in Early Ottoman Architecture, Chicago and London, The University Of Chicago Press, 1968, s. 198.

202). Behçet Ünsal, "Türk Camisinin Plan Şekli ve Esasları", Türk Yurdu, Yıl:49, Sayı:275, Ankara, Temmuz 1959, s. 60.

203). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 295.

204). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 49.

205). Jale Erzen, Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri, ODTÜ Mim.Fak.Bas.İşliği, Ankara, 1981, s. 38.

Minare kaideleri o zamana kadar yapılanlardan farklı olarak temel kısımları biraz yüksekçe yapılmış, kare kaide kısmı bunun üzerinde yükselmiştir. Kaidenin üst kısmında tepe tomurcukları frizi yer almakta, bunun üzerinde yükselen pabuç kısmının üzerinde ise gövde bulunmaktadır. Bütün klâsik minareler gibi çok cepheli olan Şehzade Camii minareleri, nervürler ve oymalı süslemelerle bezenmiştir.⁽²⁰⁶⁾ Minare gövdelerini süsleyen bu kabartma motifler başka yapıların hiçbirinde tekrarlanmamıştır.⁽²⁰⁷⁾ Minarelerin dikey çubuklar ve kabartmalarla süslenerek taş yapının ağır görünümü yumuşatılmaya çalışılmıştır.⁽²⁰⁸⁾ Taşların yontulmasıyla elde edilen minare gövdesindeki kabartma motifler, çağdaşlarının en zengin motifleridirler. Şerefelerin ilkinin altındaki çıkmalar kısa ve geniştir. Buna karşın üstteki şerefelerin çıkma dizileri daha yüksektir. Bundan sonraki minarelerde bu husus daima uygulanmıştır. Dikey çubuklar iki şerefe ve petek arasında devam etmektedir. Alt şebeke korkuluklarındaki renkli kakmalar ve şebekeler bakımından dekoratif bir manzara arz etmektedirler.⁽²⁰⁹⁾

206). Celal Esad Arseven, L'Art Turc Depuis Son Origine Jusqu'a Nos Jours, Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 162.

207). S. Eyice, "Mimar Sinan'ın Osmanlı Dönemi Türk Mimarisinin Gelişmesindeki Rolü", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, Sayı:4, İstanbul, Nisan 1989, s. 79.

208). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 58.

209). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 49.

Şehzade Camii'nin 41.5m. yüksekliğinde iki şerefeli iki minaresi , avlu ile cami kütlesinin birleştiği köşede dışta yer almaktadır.⁽²¹⁰⁾ Minareler, konumu bakımından 1426 tarihli Bursa'da Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Camii'ne benzemekle beraber, Muradiye Camii'nin tek şerefeli iki minaresi, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer almakta , ancak Şehzade Camii'ndeki gibi cami dışında yükselmektedir.

Yine Edirne'deki camilerin en eskilerinden olan 1400 tarihli Yıldırım Bayezit Camii ve 1434 tarihli Edirne Muradiye Camiilerinin tek şerefeli birer minaresi ile Bursa Muradiye Camii'nin minaresi, son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede bulunmaktadırlar. Bu camilerin minareleri Şehzade Camii minarelerine konumları açısından benzemekle beraber, Şehzade Camii minareleri gibi cami kütlesinden dışa taşmamaktadırlar.

Şehzade Camii minarelerine konumu bakımından benzerlik gösteren bir başka yapı da Edirne Üç Şerefeli Camii'dir. Bu caminin dört minaresinden son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan iki minaresi, Şehzade Camii'ndeki gibi cami kütlesine bitişik ve dışta bulunmaktadır. Aynı uygulama İstanbul Murat Paşa ve Mahmut Paşa camilerinde de görülmektedir. Her iki camide de tek şerefeli birer minare, cami kütlesine

210). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mimarisi, s. 188.

bitişik ve dışta yer almaktadır.

Istanbul'da 1522'de yapımı tamamlanan Yavuz Sultan Selim Camii'nde son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde bulunan iki minare Şehzade Camii'nin minarelerine konumları açısından benzetmekle birlikte farklı tarafları, Yavuz Selim Camii'nde minareler, cami kütlesine değil de son cemaat yerine bitişik olarak dışta yer almaktadırlar.

Şehzade Camii ile minarelerinin konumu bakımından en çok benzerlik gösteren yapı İstanbul Süleymaniye Camii'dir. Süleymaniye Camii'nin dört minaresinden cami köşelerinde yer alan ikisi, Şehzade Camii'ndeki gibi, cami kütlesine bitişik olarak dışta yer almışlardır. Aynı zamanda bu minarelerin kare kaideleri iki cephesi ile dışa açık, diğer iki cephesi cami kütlesi ile Şehzade Camii'ndeki gibi burada da mevcut olan yan cephelerdeki giriş revaklarının ucuna bitişik durumdadır.

Istanbul Şehzade Camii, Sinan'ın ilk eserlerinden olmakla birlikte gelişmiş bir plan ve kütle tesiri ile klâsik formların en seçme unsurlarını toplamış, Osmanlı mimarisinin en önemli yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Sinan 16. yüzyıl ortalarına doğru ulaşacağı klâsik sadeliği, Şehzade Camii minarelerinde süslemeye fazlaca önem verdiği için daha ortaya koyamamıştır. Ancak klâsik Osmanlı üslûbundaki minareye doğru ilk önemli adımı Şehzade Camii minarelerinde atmış ve ideal oranlar bu caminin minarelerinde belirginleşmiştir.⁽²¹¹⁾

211) A. Kuran, Mimar Sinan, s. 61.

KATALOG NO : 11 , Lev : 11 , a , b , c .
 ADI : HADİM İBRAHİM PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Silivrikapı.
 TARİHİ : 1551 / H. 958.
 MİMARİ : Sinan

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'da Silivrikapı semtinde bulunan bu küçük fakat zarif cami, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliğinde kubbe veziri olan İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hadım ağalığına yükselen İbrahim Paşa 1562-63 /H.970 yılında ölünce, Silivrikapı'da yaptırttığı bu caminin yanındaki açık türbede gömülmüştür.(212)

Caminin türbeden başka mektep, hamam ve çeşmeden ibaret bir külliye olarak yapıldığı, Hadika'da belirtilmektedir.(213)

İkisi avlu, biri cümle kapısında olmak üzere üç tarih kitabesi bulunan caminin bu kitabelerinden, 1551 yılında Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.(214) Hadım İbrahim Paşa Camii'nin avlu

212). Beyhan Erçağ, "Mimar Sinan'ın İnşa Ettiği Türbeler" VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1988, İstanbul, 1989, s. 224.

213). Hüseyin Ayvansarayî, a.e, s. 29.

214). Tahsin Öz, İstanbul Camileri, c.II, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987, s. 75.

duvarları güney-batıda Türbe Sokağı ile batıda Silivri-kapı tarafı ve kuzeyde Silivrikapı Caddesi tarafından külliyei çevrelemektedir. Geniş bir avlunun ortasında yer alan camiye⁽²¹⁵⁾ dıştan bakıldığında üç duvarının taş ve tuğladan, son cemaat yeri duvarının ise düzgün küfeki taşından yapıldığı görülmektedir. Beş kubbeli son cemaat yerinin orta kubbesi , diğerlerinden daha yüksektir. Caminin kare kütesi yarım küre biçiminde büyük tek bir kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbe 12 m. çapındadır. Her köşede bir çift kemerli payandanın desteklediği bu ana kubbe dıştan 16 pencereli yuvarlak bir kasnağa, içerden ise altları mukarnaslı konsollarla beşlenen oluklu tromplara oturmaktadır. Trompların bastığı duvarlar, üç yönde içten payandalı olup, yüksektirler.⁽²¹⁶⁾

Caminin kuzey cephesinin duvarı, son cemaat yeri üzerinde yükselmekte ve duvarın tam ortasında bir pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı cepheleri birbirinin tamamen aynı olan caminin cephe duvarları üzerinde altta iki, üstte üç pencere yer almaktadır. Alttaki pencereler silmeli ve üzerleri içi dolgulu sivri kemerli olup, üstteki pencereler ise mermer söveli ve sivri kemerli olarak yapılmıştır. Camide gerek kubbe, gerekse saçaklar ve payanda kemerleri kurşunla kaplanmıştır.

Son cemaat yerinden camiye girerken giriş kapısının iki tarafında ikişer pencerenin yer aldığı gö-

215) • Duran İşmen, Hadım İbrahim Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1966, s. 8.

216) • A. Kuran, Mimar Sinan, s. 94.

rülmektedir. Mermer söveli ve silmeli bu pencereler sivri kemerli olup,  ini panolarla süslenmiştir. Buradaki giriş kapısı ise a a  işçiliğinin en güzel örneklerindendir. Cami içinde kare me andan kubbeye geçiş, tromplarla sağlanmıştır. (217)

Hadım İbrahim Paşa Camii'nin Metin Sözen'e göre özelliği, Sinan'ın daha sonra uyguladığı bu tür yapıların ilk  rneği olmasıdır. Bu yapıdaki yenilik, cami içinde alttaki hareketli kemerlerle iç yapının zenginleştirilmesi ve böylece tek kubbeli yapıların dar sınırları içinde değişikliğe gidilmiş olmasıdır. (218)

Caminin planı karedir. Kubbe, planda sekizgen oluşturan desteklere oturmaktadır. Yanlara ve girişe doğru derin nişler oluşturan bu cami, nişleri ayıran duvar payelerinin meydana getirdiği dayanaklarla, sekiz dayanaklı camilerin aynı zamanda bir öncüsü durumundadır. (219)

Ancak caminin dışından taşıyıcı strüktürün esasının sekizgen olduğunu yansıtan hiç bir belirti olmadığı dikkati çekmektedir. (220)

.217). Duran Işmen, a.e., s. 12.

.218). Metin Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 170.

.219). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 209.

.220). Selçuk Batur, "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi  zerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, I, İstanbul, 1968, s. 144.

Caminin içinde trompların üzerinde dolaşan tahminen bir metre kadar genişliğinde bir galeri mevcuttur. Kubbe kasnağı bu galeriden itibaren başlamaktadır. Caminin mermer müezzîn mahfili ile⁽²²¹⁾, kakmalı geçme ahşap kapı kanatları, mermer minber ve mihrabı, ahşap ve taş işçiliğinin en güzel örnekleridirler.⁽²²²⁾ Cami içinde sayıca az olan çiniler ise daha ziyade ayetleri içeren örnekler olarak pencere ve mihrap üstlerinde bulunmaktadır. ⁽²²³⁾ Bu çiniler bakımından caminin bir önemli tarafı da , Osmanlı mimarisinde taşa yerleştirilmiş yuvarlak çini panoları ile belli bir cephe düzeni gösteren tek örnek olmasıdır.⁽²²⁴⁾

Hadım İbrahim Paşa Camii, 1648 ve 1753 depremlerinde hasara uğramıştır. Özellikle 1753 depreminde minaresi yıkılarak kaidesi ve batı duvarı çatlamıştır. 1763-64 tarihlerinde cami restore edilerek minaresi tekrar yapılmıştır. Son onarımı ise 1933-44 yılları arasında geçirmiştir.⁽²²⁵⁾

221) , Duran İşmen, a.e., s. 12.

222) . S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/66.

223) . Nermin Sinemoğlu, "Mimar Sinan Dönemi Duvar Çiniciliğinin Tekniği ve Gelişimi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, 1988, s. 243.

224) . Şerare Yetkin, "Hadım İbrahim Paşa Camii Çinileri", İlgi, Yıl:20, Sayı: 45, İstanbul, 1986,s.26.

225) . S. Eyice-M. İhsan Tunay-Baha Tanman, Fotoğraflarla Fatih Anıtları, İstanbul, y.y., s. 81.

Minarenin Konumu :

Caminin tek şerefeli minaresi, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede, son cemaat yerinin dışa taşan gözlerinden batı tarafındakinin arkasında yer almaktadır. Bunun simetriğinde doğuda bir merdiven hacmi mevcuttur. Kaide üzerinde yükselen pabuç kısmı üçgenlerden oluşmakta ve gövde ile arasında bir kaval silme bulunmaktadır. Onaltıgen gövde dikey çubuklu olup, bitiminde şerefe altında bir kaval silme daha vardır. Gövde üzerindeki tek şerefenin korkuluğu çok kenarlıdır. Her kenarda kartuş şeklinde süsler mevcuttur. Şerefeden sonra petek kısmı daha ince olarak devam etmektedir. Minarenin üzeri kurşunla kaplı sivri bir külâhla örtülüdür.(226)

Hadım İbrahim Paşa Camii'nin minaresinin iki girişi bulunmakta, bunlardan biri cami, diğeri ise son cemaat yeri revakına açılmaktadır. Revaka açılan giriş kapısı üzerinde 1.10m X 0.60m. boyutunda bir çini alınlık olup, bu alınlığın etrafını firuze zemin üzerinde uzanan ince siyah kıvrık daldan çıkan rumîli bir bordür çevrelemektedir.(227) Burada giriş üzerinde lacivert zemin üzerine Arapça olarak "Size selâm olsun ki ne güzel insanlarsınız" ibaresi yazılıdır. Kapının sağ yanındaki duvarda bir madalyon içinde "Zenginlik ve şifa veren yetici" , sol yanında ise yine bir madalyon içinde "Çok ihsan eden" kelimeleri tek-

226). Duran İşmen, a.e., s. 12.

227). Şerare Yetkin, "Hadım İbrahim Paşa", a.e., s. 24-25.

rarlanmaktadır.(228)

Hadım İbrahim Paşa Camii minaresi konumu bakımından Bursa'da 1425-26 yılları arasında yapımı tamamlanan ve Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Camii'ne benzemektedir. Bu caminin tek şerefeli iki minaresi, Hadım İbrahim Paşa Camii'ndeki gibi son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer almaktadır. Ancak Hadım İbrahim Paşa Camii'nde son cemaat yeri, Bursa Muradiye Camii'nden farklı olarak cami cephesinden dışa taşkın olduğundan , caminin tek minaresi son cemaat yerinin dışa taşan sağ köşesinde cami kütlesine bitişik olarak arkaya yerleştirilmiştir.

İstanbul'da gerek Mahmut Paşa, gerekse Murat Paşa camilerinde son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği sağ köşede, dışta cami kütlesine bitişik olan tek şerefeli minareleri , konumları açısından İbrahim Paşa Camii minaresine benzemektedir. Ancak bu camilerde minarelerin kare kaideleri üç cepheleriyle dışa açık, Murat Paşa Camii'nde minare girişi dışardan, Mahmut Paşa Camii'nde ise içerden yapılmıştır. Hadım İbrahim Paşa Camii'nde minarenin kare kaidesinin iki cephesi dışa açık, bir cephesi cami , diğer cephesi ise son cemaat yerine bitişik durumdadır. Minareye giriş ise hem içerden hem de son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

1560'lı yıllara tarihlenen İstanbul'da Fın-

228). Abdülkadir Erdoğan, "Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii" , Vakıflar Dergisi, Sayı:1, Ankara, 1938, s. 30.

Fındıklı Molla Çelebi Camii ile, Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'nde de tek şerefeli birer minare, Hadım İbrahim Paşa Camii minaresi ile konumu bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki camide de minare beş gözlü son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede sağda yer almaktadır. Cami kütlesinden dışa taşan son cemaat yerinin köşesinde camiye bitişik olarak arkaya yerleştirilen bu minarelerin , İbrahim Paşa Camii minaresi gibi iki cepheleri dışa açık, diğer cepheleri ise cami ve son cemaat yerine bitişik durumdadır. Minare girişleri ise Fındıklı Molla Çelebi Camii'nde hem içerden , hem dışardan, Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'nde ise sadece dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Kadırga'da Sokullu Mehmet Paşa için yaptırılan 1571-72 tarihli caminin tek şerefeli minaresi de İbrahim Paşa Camii minaresine konumu açısından benzemektedir. Cami kütlesinden dışa taşan yedi kubbeli son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede sağda yer alan minare, iki cephesi dışa açık , diğer iki cephesi ile cami ve son cemaat yerine bitişik durumdadır. Minare girişi cami içindedir. İbrahim Paşa Camii'nde ise minarenin cami ve son cemaat yerinden olmak üzere iki girişi vardır.

İstanbul'da Bâli Paşa Camii ve 1586 tarihli Mesih Mehmet Paşa Camilerinin minareleri, Hadım İbrahim Paşa Camii minaresi ile konumu bakımından aynıdırlar. Ancak Bâli Paşa ile Mesih Mehmet Paşa camilerinde minare

giriş i dışardan, Hadım İbrahim Paşa Camii'nde ise hem içerden, hem de dışardan sağlanmaktadır.

Minarelerinin konumu açısından İbrahim Paşa Camii'ne benzeyen bir başka yapı da İstanbul'da Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'dir. Bu camide de tek şerefeli minare, cami kütlesinden dışa taşan yedi gözlü son cemaat yerinin sağ köşesinde arkada bulunmaktadır. Her iki caminin minaresinin arasındaki farklı taraf, Edirnekapı Mihrimah Camii'nde minarenin cami beden duvarlarına bitişik olarak üzerinden yükselmesidir.

İstanbul Eyüp'te 1580'li yılların başında yapımının tamamlandığı tahmin edilen Zal Mahmut Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi de, konumu açısından Hadım İbrahim Paşa Camii minaresine benzemektedir. Cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede sağda yer alan bu minare, kare kaidesinin üç cephesinin dışa açık oluşu ile farklılık göstermektedir. Zal Mahmut Paşa Camii minaresinin dışardan olmak üzere tek girişi vardır.

İbrahim Paşa Camii'nde ise iki giriş bulunmaktadır.

KATALOG NO : 12 , Lev: 12 , a , b .
ADI : SİNAN PAŞA CAMİİ
YERİ : İstanbul, Beşiktaş.
TARİHİ : 1555 / H. 963.
MİMARİ : Sinan

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli yakasında Beşiktaş semtinin en işlek çaddelerinden birinin kenarında bulunmaktadır. Caminin yapımının 1550'li yıllarda Kaptan-ı Derya Sinan Paşa tarafından başlatıldığı, ancak onun ölümü üzerine kardeşi sadrazam Rüstem Paşa'nın inşaatı tamamlattığı bilinmektedir. (229)

Camiyi yaptıran Sinan Paşa 1553'te ölmüş, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii'nin yanındaki türbeye gömülmüştür. Doğan Kuban'a göre Sinan Paşa'nın Beşiktaş'taki kendi camiinin yanında gömülmemiş olması, ölmeden önce yapımını başlattığı caminin detaylarındaki gösterişsizlik, taş ve tuğla karışımı bir malzemeyle inşa edilmiş olması gibi hususlar, Sinan Paşa'nın ağabeyi sadrazam Rüstem Paşa kadar zengin olmadığı ve caminin inşaatına öldükten sonra özen gösterilmediğini ortaya

koymaktadır.(230)

Caminin şadırvanı üzerindeki Türkçe kitabeden başka, giriş kapısı üzerinde bir Arapça kitabe bulunmakta, bu kitabede yapınının 1555/H.963 yılında tamamlandığı belirtilmektedir.(231) Sinan tarafından yapılan bu külliye , camiden başka medrese, hamam ve bir de çeşmeden oluşmaktaydı. Caminin güneyinde bulunan çeşme, 1938 yılında Barbaros Meydanı düzenlenirken kaldırılmış, Açık Hava Tiyatrosu'nun karşısına konmuştur. Çifte hamamın yerinde bugün benzin istasyonu bulunmaktadır. 1957 yılında Beşiktaş Caddesi genişletilirken bu hamam da yıktırılmıştır.(232)

Külliyenin en önemli yapısı olan caminin günümüze kadar hasara uğramadan ulaştığı görülmektedir. Ancak 19. yüzyılda geçirdiği onarımda kalemişleriyle bezenildiği , son cemaat revakının ise tahminen bu onarım sırasında kapatıldığı düşünülmektedir. Bugün çok iyi durumda olan caminin 1960'lı yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarıldığı bilinmektedir.

Sinan Paşa Camii'nin avlusunun ortasında bir şadırvan bulunmaktadır. Avluyu uzunlamasına yedi, genişliğine dört açıklıklı revaklar çevirmektedir. Avluya

230). Doğan Kuban, "Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii", Mimarlık ve Sanat, Sayı:3, 1961, s. 115.

231). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 99.

232). A. Kuran, a.e., s. 101.

iki yan kapıdan girilmekte ve dış kapılar avlunun güney uçlarında yer almaktadır.⁽²³³⁾ Caminin medresesi, şadırvanlı avlusunu üç yönden çeviren revakların gerisinde, ahşap bir eyvan ve oniki odadan oluşmaktadır.⁽²³⁴⁾

Son cemaat yerini 8 mermer sütunun yükselettiği meyilli bir ahşap çatı örtmekte ve iki tarafında altlı üstlü dörder pencere açılmaktadır.⁽²³⁵⁾ Son cemaat yerinin arkasında camiye genişletmek amacıyla cami içine alınan asıl son cemaat yeri, ortada aynalı tonoz ve iki yanda ise ikişer kubbeden oluşmaktadır.

Sinan Paşa Camii'nin taşıyıcı duvarları kesme küfeki taş ve tuğladan yapılmış olup, cephe dıştan bakıldığında kırmızı ve beyaz renkli bu görünümüyle dikkati çekmektedir. Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan ibaret almalı örgü sistemiyle oluşan cephe duvarlarının üzerinde yuvarlak ve dikdörtgen çok sayıda pencere açılmıştır. Cami üzerinde kademeli olarak sıralanan kubbeler ve geride göğe doğru yükselen minare, caminin dış kompozisyonunu oluşturmaktadırlar. Ana kubbenin iki yanında ikişer kubbe, bu yan kubbelerle ana kubbe arasında kalan kısımlarda ise daha küçük dört kubbe yerleştirilmiştir.⁽²³⁶⁾

233). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 99.

234). Oktay Aslanapa, "Mimar Sinan'ın Medreseleri", VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1988, İstanbul, 1989, s. 204.

235). Nurten Rakunt, Beşiktaş Sinan Paşa Camii, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, 1965, s. 10-11.

236). Ulya Vogt Göknıl, Mimar Sinan, 1987, s. 155.

Kubbe kasnağına 12 pencere açılmış olan caminin ana kubbesinin çapı 12.60m. dir. (237)

Enlemesine gelişen dikdörtgen bir plana sahip olan caminin ana kubbesi planda altıgen oluşturan altı ayağa oturmaktadır. Ayakların ikisi altıgen planlı olup, güney ve kuzeyde duvar içinde , doğu ve batıda ise serbest durumdadır. (238)

Metin Sözen'e göre Sinan Paşa Camii'nde bir bakıma Edirne Uç Şerefeli Camii'nin plan şeması daha küçük boyutlarda tekrarlanmaktadır. Bu yapıda altı ayaklı camilerin ilk denemesi yapılmaktadır. (239)

Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nin mermerden sade bir mihrap ve minberi ile ahşaptan yapılmış bir vaaz kürsüsü vardır. Hünkâr mahfili ise 1936 restorasyonunda ortadan kalkmıştır. (240)

Minarenin Konumu :

Sinan Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede sağda yer almakta ve dışa taşkın olmayıp cami beden duvarına bitiştiği köşeden yükselmektedir. Minarenin ayrıca bir kaidesi olmayıp, iki duvarın kesiştiği köşeye minare kaidesini oluşturmuştur. Pabuç kısmı gayet sadedir. Bu kısım köşeleri düzlenmiş piramidal şekilde yapılmıştır. Gövde ile pabuç arasında bir kaval silme bulunmaktadır.

237) • A. Kuran, Mimar Sinan, s. 97.

238) • Ulya Vogt Göknıl, a.e., s. 155.

239) • Metin Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 173-175.

240) • Nurten Rakunt, a.e., s. 17.

Gövde yukarıya doğru incelmekte ve bittiği yerde bir kaval silme daha yer almaktadır. Şerefe altı mukarnaslı olan minarenin şerefe korkulukları ise onikigenlerin kesişmesinden oluşan motiflerle süslenmiştir. Gövdeye nazaran ince olan petek kısmında gövdede mevcut olan dikey çubuklar devam etmektedir. Petegin bitişinde ise nişler içinde mavi çiniler bulunmakta, minarenin üzeri sivri bir külâhla örtülmektedir.

Beşiktaş Sinan Paşa Camii minaresi, konumu bakımından Bursa'da 1339 tarihinde yapımı tamamlanan Orhan Camii ile benzerlik göstermektedir. Cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede solda yer alan tek şerefeli minaresi de Sinan Paşa Camii'nin sağdaki minaresi gibi cami beden duvarlarına bitişik olarak üzerinden yükselmekte, bu bakımdan da benzerlik göstermektedir.

Sultan II. Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii'nin tek şerefeli minaresi, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede yer almakta, hem bu konumu bakımından, hem de dışa taşkın olmayıp cami beden duvarlarına bitişik olarak yükselmesi bakımından Beşiktaş Sinan Paşa Camii minaresine benzemektedir. Yine Edirne'de 1429 tarihli Beylerbeyi Camii'nin minaresi de cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede solda yer almakta, konumu bakımından Sinan Paşa Camii'nin minaresine benzemekte, her iki camide de minareler cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Istanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camilerinin tek şerefeli minareleri de Sinan Paşa Camii minaresi ile aynı konumda olup, sağda yer almaktadırlar. Ancak Sinan Paşa Camii minaresi ile farklı tarafları, her iki caminin de minaresinin Sinan Paşa Camii'ndeki gibi cami beden duvarları üzerinden yükselmeyip , camiye bitişik dışa taşkın kaideleriyle zeminden itibaren yükselmeleridir.

Sinan Paşa Camii minaresi ile Inebolu yakınında Küre'de bulunan Ulu Camii veya diğer adıyla Hoca Şemseddin Camii'nin minaresi arasında konumları bakımından benzerlik bulunmaktadır. Üç gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede sağda yer alan Küre Ulu Camii'nin tek şerefeli minaresi, Sinan Paşa Camii minaresi gibi cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Istanbul Şehzade ve Süleymaniye camilerinde de cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alan minareler konumları bakımından Sinan Paşa Camii minaresine benzemekle birlikte, dışa taşkın oluşları ve zeminden itibaren yükselmeleri açısından Sinan Paşa Camii minaresi ile farklılık göstermektedirler.

Istanbul Eminönü'nde Haliç'e hakim durumda inşa edilmiş olan Rüstem Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi de konumu bakımından Sinan Paşa Camii minaresine benzemektedir. Rüstem Paşa Camii'nde de minare cami

ile son cemaat yerinin birleştigi köşede, sağda yer almaktadır.

Mimar Sinan tarafından yaptırılan Ankara'-da Cenabı Ahmet Paşa Camii'nin üç gözlü son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştigi köşede, sağda yer alan tek şerefeli minaresi, konumu bakımından Sinan Paşa Camii minaresine benzemektedir. Ancak bu camide de minare dışa taşkın olup, Sinan Paşa Camii'ndeki gibi minare cami beden duvarları üzerinden değil, zeminden itibaren yükselmektedir.

Sinan Paşa Camii minaresine konumu bakımından benzeyen bir başka yapı da İstanbul Eyüp'te Zal Mahmut Paşa Camii'dir. Zal Mahmut Paşa Camii'nde minare, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştigi köşede sağda yer almaktadır. Ancak her iki cami minarelerinin farklı tarafları, Zal Mahmut Paşa Camii minaresinin dışa taşkın olup zeminden itibaren, Sinan Paşa Camii'nde ise cami beden duvarları üzerinden yükselmesidir.

İstanbul Mesih Paşa Camii'nin sağda, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştigi köşede yer alan minaresi konumu bakımından Sinan Paşa Camii minaresine benzemektedir. Ancak bu camide de , Zal Mahmut Paşa Camii'ndeki gibi minare dışa taşkınlığı ve zeminden itibaren yükselmesi sebebiyle Sinan Paşa Camii minaresiyle farklılık göstermektedir.

Gerek Edirne Selimiye, gerekse İstanbul Sultanahmet Camii'nin minarelerinden avlu ile cami kütle -

sinin birleştiği köşelerde olanları, Sinan Paşa Camii minaresine konumları bakımından benzemekte, Sinan Paşa Camii'nde minare, cami beden duvarları üzerinden yükselmesi bakımından diğer cami minareleriyle farklılık yaratmaktadır.

KATALOG NO : 13 , Lev: 13 , a,b,c,d,e.
 ADI :SÜLEYMANİYE CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Süleymaniye.
 TARİHİ : 1557 / H. 964.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Süleymaniye külliyesi tarihî ahşap evleri, mescit ve mezarlıklarıyla Osmanlı İstanbul'unun sakin fakat çarpıcı bir köşesi olan Süleymaniye semtinde, Haliç'e ve İstanbul'a hakim silüeti ile dikkati çeken önemli bir yapıdır. (241)

Eski Saray'ın yanında, Haliç'e ve Boğaz'a bakan bir sırt üzerinde inşa edilen bu külliye, hem Osmanlı tarihinin, hem de Sinan'ın ve Osmanlı mimarîsinin ustalık çağını temsil eden bir eser olarak adeta bulunduğu çevre ile bütünleşmiş bir tablo izlenimi yaratmaktadır. Usta şairlerin ne bir beyit, ne de bir kelime çıkartıp eklenemeyecek şiirlerine benzeyen bu muazzam külliye , Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. (242)

Süleymaniye külliyesi cami, mektep , onun yanında birbirlerinden küçük bir sokak ile ayrılan iki

241). İlber Ortaylı, İstanbul'dan Sayfalar, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1987, s. 63.

242). İ. Ortaylı, a.e., s. 62.

avlulu medrese (Evvel ve Sani medreseleri), bir tıp medresesi, bimarhane, büyük bir imaret, bir tabhane, kervansaray, caminin Haliç'e bakan doğu tarafında iki medrese (Salis ve Râbi medreseleri), bir darülhadis, bir hamam, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan türbeleri, bu türbeler için bir türbedar odası ve diğer servis kısımlarından meydana gelmektedir.⁽²⁴³⁾

Caminin inşa tarihleri, özellikle açılış tarihleri hakkında değişik görüşler mevcuttur. Ancak genellikle inşaata 1550 yılında başlanıp, tüm inşaatın 1557 yılında tamamlandığı fikri kabul edilmektedir.⁽²⁴⁴⁾ Temel atma ve inşaata başlama tarihleri ile ilgili farklı görüşlerin varlığı, caminin kitabelerinde de dikkati çekmektedir.

Caminin şadırvanlı avluya açılan büyük iç kapısı üzerinde, metni Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan ve ünlü hattat Ahmet Karahisari'nin öğrencisi Hasan Çelebi tarafından yazılan kitabenin tarih kaydında, 1550 / H. 957 'de başlanan inşaatın 1557 / H. 964 yılında sona erdiği belirtilmektedir.⁽²⁴⁵⁾

Mimar Sinan'ın şaheserlerinden biri olan

243). Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klâsik Çağı", s.e., s. 20.

244). Kazım İsmail Gürkan, "Süleymaniye Darüşşifası", Kanuni Armağanı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1970, s. 262.

245). Cevdet Çulpan, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", Kanuni Armağanı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1970, s. 291.

bu önemli yapı, daha önceden yapılan camiler gibi avlu ve sahnın olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Caminin önünde bulunan avlu, bir ana, iki yan kapılıdır.⁽²⁴⁶⁾ Avlu 10'u beyaz mermer, 12'si pembe granit ve ana kapının yakınlarında ikisi kırmızı somakiden yapılmış sütunlarla desteklenen bir revakla çevrilmiştir. Avlu zemini tamamen mermer döşeli olup, ortasında üstü kapalı, kenarları mermer kaplı, metal şebekeli bir şadırvan bulunmaktadır.⁽²⁴⁷⁾

Camiye avludan bakıldığında şehrin batı kesiminden görülen cephede, avlu kubbeleri üzerinde yükselen küçük, büyük yarım kubbeler ve prizmatik kütlelerin son cemaat yerinin sivri kemerli revaklarıyla bütünleştiği görülmektedir. Avlu duvarlarının cepheleri, köşelerinde yükselen minareler ile batı cephesinde dışa taşkın muazzam kütle halinde cümle kapısı ve çift sıra kemerlerle hareketlendirilmiştir. Avlunun beden duvarlarında yer alan pencerelerden alttakiler dikdörtgen şekilli, üsttekiler ise sivri kemerlidir. Doğu-batı ekseninde yükselen caminin yan cepheleri bir tam, iki yarım kubbe düzenine bağlı olarak gelişmekte, bu cephelere uzaktan bakıl-

246). Celal Esad Arseven, L'Art Turc Depuis son Origine..., s. 163.

247). İ. Gülsevil, "Süleymaniye", Türkiye Turing Ot. Kur. Belleteni, Sayı: 35/314, İstanbul, 1972, s. 4.

dığında, avlu ve minarelerin piramidal kütlelere belirgin katkısının olduğu farkedilmektedir.⁽²⁴⁸⁾

Caminin uzun ekseninde, merkezi kubbenin yükü yarım kubbelerle dengelenmektedir. Enine eksenindeki yüklerin ise köşedeki ağırlık kulelerinden başlayan kademelerle zemine doğru akışı dikkati çekmektedir. Camide üstüste dizilerek büyük kubbeye ulaşan yarım kubbelerin oluşturduğu bu piramitsel akış, verrev eksenlerinde de çok uyumlu ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla caminin iç mekânında görülen zeminden kubbeye doğru kademe kademe düzenli ve ahenkli yükseliş, dışta da kubbenin aleminden zemine kadar aynı düzen içerisinde akmaktadır.⁽²⁴⁹⁾ Ana kubbe sanki bizde , dayanacağı yerlere yüklenmiş değil de gökten inmiş veya konmuş izlenimi yaratmaktadır.⁽²⁵⁰⁾ Bu büyük ana kubbenin dışa doğru açılıp genişleyen gücü , kubbe kasnağı etrafındaki plaster ve payandalarla kısmen karşılanmakta, geriye kalan güç ise doğu-batı ekseninde yarım kubbeler ve dört ana yönde de payelerle dengelenmektedir. Caminin dört büyük payandasının dış kütlede meydana getirdiği çıkıntılar, dilimli kubbelerle örtülü-

248). S. Mülayım, Sinan ve Çağı, s. 83.

249). Hüsrev Tayla, "Süleymaniye Camii", Sanat Dünyamız, Yıl:6, Sayı:16, İstanbul, 1979,s.4.

250). Yahya Kemal Beyatlı, Aziz İstanbul, İstanbul, 1985, s. 59.

dür.(251)

Kubbelerden süzülen yağmur sularını boşaltan çörtenler yapıda plastik ifadeyi güçlendiren elemanlardır. Süleymaniye Camii'ne dıştan bakıldığında orta kubbe ile onu taşıyan yarım kubbeler ve köşelerde yer alan küçük kubbeciklerin uyumu, Yeni Camii düzenini andırmakta ise de burada oldukça usta bir elin başarısı hemen farkedilmektedir. Yarım kubbeler büyük kubbenin ağırlığını yanlara dağıtırken, bu kubbeler gerilen , karşı koyan ve yaylanan bir canlılık göstermektedirler.(252) Yapının zemininden kubbeye kadar yükselen her eleman, mimari ahengi sağlayacak büyüklüktedir ve kubbe en üstte bütün azametiyle hakim durumdadır.(253)

Caminin ana kütlesi, orta kesimde iki büyük paye ile yanlardan ayrılmaktadır. Doğu ve batı köşelerde ise, minare kaidelerinin kütlesiyle , duvarı ve yan duvarın birleştiği köşedeki paye aynı işlevi görmektedir. Caminin yan cephelerine gelince; bu cephelerde düz duvarlar sundurma ve revaklarla hareketlendirilmiştir.(254)

Caminin ortadaki büyük kubbesinin yanlara yaptığı baskıyı karşılayan payandaların dikey ifadesini, yan cephelerde üstüste dizilen kemer sıraları ve

251). S. Mülayım, Sinan ve Çağı, s. 84.

252). Ekrem Akurgal, "Sanat Tarihi Bakımından Sinan", Ankara Univ. Dil ve Tarih Çoğ.Fak.Der., c.II, Sayı:3, Ankara, 1944, s. 379.

253). Ziya Koçainan, Mimar Sinan ve XX.Asır Mimarisi (Kısa Bir Tetkik), İstanbul, 1939, s.29.

254). S.Mülayım, a.e., s.y.

galeriler hafifletmektedirler.⁽²⁵⁵⁾

Yüksek mermer sütunları, kubbeleri, dört köşeden yükselen minareleri ile İstanbul'un en güzel abidelerinden biri olan Süleymaniye Camii'nde gölge-ışık oyunları ile belirginleşen kütle kompozisyonu, zengin ifadeli bir biçimler armonisi sergilemektedir.⁽²⁵⁶⁾ Caminin kütle kompozisyonu bütünüyle küresel hacimlerle, prizmatik kenarlı hacimlerin dengesine dayanmaktadır. Alt yapıda büyük dikdörtgen ana gövde, yukarıya doğru dairesel yaylar ve yarım kürelerle dengelenmektedir, en üstte ise yarım küreler görüntüye hakim olmaktadır.

Ortada cami olmak üzere bütün yapıların bir "U" düzeni içinde sıralandığı Süleymaniye külliyesinin genel durum planında, cami dış avlusunun, sokaklar ile diğer yapılardan ayrıldığı görülmektedir. Bu durum 200 X 150m. boyutlarındaki dış avluya, sokakların da ilâvesiyle camiye derin ve geniş bir görsel perspektif sağlanmıştır. Bir büyük kubbe ve bunu destekleyen iki yarım kubbe sistemine göre kurulan caminin planı kareye yakın, kuzey-güney ekseninde uzunlamasına gelişen bir dikdörtgen çerçeve içinde tasarlanmıştır.⁽²⁵⁷⁾ Uzunlamasına gelişen plan itibarıyla Aya Sofya'ya benzetilen Süleymaniye Camii'nde ana kubbe çapı 26.50m., kubbenin

255). E. Akurgal, "Sanat Tar. Bakt Sinan", a.e., s. 380.

256). S. Mülayım, a.e., s. 85.

257). S. Mülayım, a.e., s. 86.

Yerden yüksekliği ise 47.70m. dir. Ana kubbenin itme gücünü büyük ayaklarla yan duvarlar arasındaki birimler karşılamaktadır. Merkezi kubbe dört büyük ayak üzerine atılan kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Süleymaniye Camii'nin planında pek çok yapıda farklı ölçülerde uygulanan bir sistem kendini göstermektedir. Bu sisteme göre caminin planı, cemaatin üstünü örten büyük baldaken tarzında bir iskelete dayanmaktadır.

Süleymaniye Camii'nde ana kubbe ağırlığının dört büyük destekle toprağa, açılma kuvvetinin ise iki yarım kubbe ve payandalarla yanlara iletilildiğini görmekteyiz. Kubbe ağırlığı kasnakta çıkıntı yapan uçan payandalar ve plasterlerle desteklenmekte olup, pencereless kubbe kasnağı ritmik bir dönüşle kubbeyi kavramaktadır.

Ana kubbenin yanlara açılma kuvveti kuzey ve güney cephelerde fazladır. Bu cepheler zeminden saçak seviyesine kadar incelererek yükselen iki büyük kuleyle takviye edilmiştir. Bu kulelerin yanları ve araları revaklarla çevrildiğinden, cephe hareketli bir görünüm kazanmaktadır. (258)

Caminin içinde mihrap, minber, hünkar ve müezzin mahfili ile vaaz kürsüsünden başka Kur'anlar kandiller, asma toplar, çeşmeler, üst mahfiller ile halılar en kıymetli eserlerdir. (259)

258), S. Mülâyim , Sinan ve Çağı, s. 87-89.

259) • Tanju Cantay, XVI.ve XVII.yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, İstanbul, 1989, s. 30.

Caminin kapı kitabesi, avlu kapısı, ana kubbe, yarım kubbe, yan kapılar, kemer üstü, köşe girişleri, mihrap ve minber kitabeleri, celî sülüsün en başarılı yazıları olarak yapının mimarî ifadesine katkıda bulunmaktadır.⁽²⁶⁰⁾ Camideki çiniler, kalem işi süslemeler ve alçı içlik pencereler, 16. yüzyılın mükemmelliğinin doruğuna erişmiş elemanlarıdır. Caminin iç mekânındaki mimarî elemanlar, mimarın süslemecilikte aşırıya kaçmadan dinî fonksiyonu yerine getirebilen bir form yaratma düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yapı, gerek mekân kuruluşu ve kütle kompozisyonu, gerekse aydınlanma düzeni bakımından güçlü bir tasarım ortaya koymaktadır.⁽²⁶¹⁾

Caminin iç mekânı ile dışı ahenk içindedir. Dekorü, oylumlar ve gölge-ışık oyunları ile değer kazanmakta olup, yapıya dışarıdan bakıldığında piramidal kubbelerin ahenkli bir şekilde üstüste konulması ve minarelerin durumunun değişik bir kompozisyon yarattığı görülmektedir.⁽²⁶²⁾

Minarelerin Konumu :

Süleymaniye külliyesinde cami minareleri aynı yükseklikte olmayıp, farklı yükseltiler veren görünümüleriyle İstanbul'un silüetini adeta kucaklamakta-

260). T. Cantay, a.e., s. 35.

261). S. Mülâyim, a.e., s. 90.

262). Albert Gabriel, "Saint Sophie source d'inspiration de la Mosquée Süleymaniye", VI. Congres d'etudes Byzantines, Alger, 2-7 Oct., Paris, 1940, s. 231.

dırlar. Cami avlusunun dört köşesinde yer alan dört minareden camiye yakın olanlar, büyük ve üçer şerefelidirler. Avlunun diğer köşelerindekiler ise ikişer şerefelidirler. Üç şerefeli olan minareler aynı zamanda bir köşe desteği olduğundan, bunların kaide planları dikdörtgen biçiminde düşünülmüş, minarelerin pa-buç kısımları ise üçgen prizma yüzeylerle daireye yaklaşan çokgen bir plana çevrilmiştir. Camiye yakın minarelere uzaktan bakıldığında, en alt şerefe ile ana kubbe aleminin aynı yatay doğru ile birleştiği görülmektedir.⁽²⁶³⁾ Büyük olan minarelerin merdivenleri birinci şerefelere kadar 182'şer, üçüncü şerefelere kadar 250'şer basamaklıdır. Küçük minarelerin merdivenleri ise birinci şerefelere kadar 120'şer, ikinci şerefelere kadar 140'ar basamaklıdır.⁽²⁶⁴⁾ Üçer şerefeli minareler ikişer şerefeli minarelerden daha yüksektir. Camide 10 şerefe kullanmakla Sinan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun 10. padişahı olduğunu sembolleştirmek istediği inancı yaygındır.⁽²⁶⁵⁾

263). S. Mülayım, a.e., s. 85.

264). İ. Hakkı Konyalı, "Ölümünün 400. Yıldönümünde Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan'a Yaptırdığı Eserler, Tarih Konuşuyor, s. 2612.

265). Hüseyin Ayvansarayi, Hadika.., s. 17.

Süleymaniye Camii'nin duvar ve minarelerinde sağlamlığı temin etmek için taşlar birbirine demir kenetlerle bağlanmıştır. Bu demir kenetlerin eğri uçlarının taşların içine sağlam bir şekilde tutunabilmesi için, sokuldukları oyukların içine kurşun doldurulmuştur.⁽²⁶⁶⁾ Minarelerin yivli gövdeleri ile ajurlu şerefeleri, mukarnaslara dayanmaktadır.⁽²⁶⁷⁾ Süleymaniye Camii'nde çok az kullanılan çiniler, minare külahlarının altında dikkati çekmektedirler. Bu turkuaz çiniler, sivri kemerli panolar halinde uygulanmışlardır.⁽²⁶⁸⁾

Camiye yakın olan üç şerefeli minarelerin inşaatı 1554-56 yılları arasında tamamlanmıştır. Avlu köşelerindeki minarelerin inşaatı ise, 1554-55 yılları arasında tamamlanmıştır. Camiye yakın minarelerin, avlu köşelerindeki minarelerden yapımı daha uzun sürmüş, daha pahalıya mal olmuştur. Buna sebep, daha yüksek ve fazla şerefeli oluşlarıdır.⁽²⁶⁹⁾

Süleymaniye Camii'nde iki şerefeli minarelerin kaideleri, iç avlunun tam köşelerinde olup, bunların cephelerinde çerçeveler yer almaktadır.⁽²⁷⁰⁾

266) Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmaretinin İnşaatı, (1550-1557), T.T.K.Basımevi, Ankara, 1972, s. 361.

267) Celal Esad Arseven, Türk Sanatı, Cem Yay., İstanbul, 1970, s. 167.

268) S. Mülayım, a.e., s. 86.

269) Ö. L. Barkan, a.e., s. 73-75.

270) M. Lütfi Yazıcıoğlu, İst. Min. Kaideleri..., s.31.

Bu iki minarenin gövdelerinde Sinan'ın minarelerinde sıkça uyguladığı dikey ince çubuklar vardır. Bunlar üst kısımlarındaki kabartma çubuklar ile birbirlerine bağlanmışlardır. Gövdelerin alt kısımlarında ise ufak rozetler bulunmaktadır. İki şerefeli bu minarelerden soldakinin peteğinin üst kısımlarındaki girlandlar, geç devirlerde yapılan tamirlerden kalmadırlar. Sağdakinde ise klâsik üslûpta yapılmış turkuaz çiniler dikkati çekmektedir. Bu minarelerin şerefeleri mukarnas bezemelidir. Şerefelerin korkulukları, XVIII. yüzyıldan önceye ait olmayıp, daha önceleri bu minarelerin şerefelerinin klâsik üslûpta şebekeli korkuluklara sahip olduğu sanılmaktadır.

Süleymaniye Camii'nin üçer şerefeli olan diğer iki minaresi, iki şerefeli minarelere nazaran süslemeleri bakımından daha sadedirler. Minarelerin kaide-lerinin yan cephelerinde silmelerden oluşan tek bir çerçeve bulunmaktadır. Kibleye ters yönde açılan bu minarelerin kapılarının küçük birer sakıfla örtüldüğü dikkati çekmektedir. Bu küçük sakıflar, köşe teşkil eden iki sivri kemer ve mukarnas başlıklı tek bir granit sütun tarafından taşınmaktadırlar. Üç şerefeli bu minarelerin pabuç kısımları, Şehzade Camii minarelerinin pabuç kısımlarından daha gelişmiş örnekler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu minarelerin kalın gövdelerinin dış yüzleri 18 cephe teşkil etmektedirler. Aynı zamanda gövde ve petek kısımları her şerefede yukarıya doğru gittikçe incelmektedir. Soldaki minare üzerinde yer alan girland motifleri

geç devre aittirler. Bu minare Evliya Çelebi tarafından "Cevahirli Minare" olarak adlandırılmıştır.⁽²⁷¹⁾ Rivayete göre Sinan, caminin temellerinin oturabilmesi için inşaatına bir yıl ara verir. Bunu duyan Acem Şahı Tahmasb, Kanuni Sultan Süleyman'a bir miktar mücevher gönderir.

"Duyduğuma göre camiye bitirmeye kudretiniz kalmamış, vazgeçmişsiniz, gönderdiğim mücevherleri caminin tamamlanmasında kullanın ki bunda bizim de katkımız olsun" der. Buna kızan Kanuni, mücevherlerin inşaat taşları ile kullanılmasını Sinan'a emreder. Sinan'da bu mücevherleri minarenin taşları arasına yerleştirir. Minareye de bu yüzden "Cevahirli Minare" denilir.⁽²⁷²⁾

S. Eyice'ye göre bu hikayenin doğruluğu kesinlik kazanmasa da, İstanbul'a Süleymaniye'nin inşası sırasında gelen bir Safevi elçisine izafe edilen ve halk arasında uydurulan bir dedikodunun rivayet halinde Evliya Çelebi'ye kadar gelen şekli de olabilir.⁽²⁷³⁾

Süleymaniye Camii'nin avlu ile cami kütle- si köşelerinde yer alan dört minaresinden, cami kütle- si ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alanları, konumları bakımından Bursa'da Sultan II. Murat tarafından

271). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 51.

272). Mümtaz Özden, "Mimar Sinan ve Eserleri", Önasya, c.3, Yıl:3, Sayı:32, Şafak Mat., Ankara, 1968, s.19.

273). S. Eyice, "Avrupa'lı Bir Ressamın Gözü İle Kanuni Sultan Süleyman. İstanbul'da Bir Safevi Elçisi ve Süleymaniye Camii", Kanuni Armağanı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1970, s.165.

1426'da yapımı tamamlatılan Muradiye Camii minarelerine benzemektedir. Aralarındaki fark, Bursa Muradiye Camii minarelerinin Süleymaniye Camii'ndeki gibi dışa taşkın olmayışı, zeminden itibaren değil, cami beden duvarları üzerinden yükselmeleridir.

Süleymaniye Camii'nin dört minaresi, konumu bakımından Edirne'de yine Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Üç Şerefeli Camii minarelerinin aynıdır. Her iki camide de mevcut dört minare, avlu ve cami kütleleri köşelerine yerleştirilmiş olup, minare girişleri de dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Şehzade Camii'nin cami kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alan iki minaresi, konumları, cami kütlelerine bitişik dışa taşkın oluşları ve minare girişlerinin dışardan sağlanması bakımından Süleymaniye Camii köşelerindeki iki minare ile benzerlik göstermektedir.

Edirne Selimiye Camii'nin dört köşesinden yer alan minarelerden cami köşesinde olan ikisi, yine Süleymaniye Camii'nin aynı konumda olan ikisi ile benzemektedir. Süleymaniye Camii'nde avlu köşelerinde bulunan diğer iki minare, Selimiye Camii'nde cami köşelerine yerleştirilmiştir. Her iki camide de minare girişleri dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Sultanahmet Camii'nde ise mevcut altı minareden cami ve avlu köşelerinde olan dördü, konumları bakımından Süleymaniye Camii minareleri ile benzerlik göstermektedir.

Süleymaniye Camii minareleri öncelikle bulundukları konum itibarıyla önemlidirler. Bu minareler, Edirne'deki Üç şerefeli Camii minareleri gibi avlunun dört köşesinde yükselmekte, böylece Sinan'ın Üç Şerefeli'nin tesirinde kalarak bu sistemi aynen Süleymaniye'de uyguladığı görülmektedir.⁽²⁷⁴⁾

İstanbul'u haşmetli silüetiyle kucaklayan Süleymaniye Camii minareleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1956 yılında çamiinin kubbe ve kemerleriyle birlikte büyük bir onarım geçirmiştir. Bu onarım sırasında etrafındaki bütün köhne binaların yıkılmasıyla Süleymaniye Camii, bütün güzelliğiyle ortaya çıkarılmıştır.⁽²⁷⁵⁾

274) S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 50.

275) Tarık Mümtaz Göztepe, Ulu Camiler, Dinî Abideler, İleri Sanat Mat., İstanbul, 1973, s. 4.

KATALOG NO : 14 , Lev: 14 , a,b,c,d.
 ADI : KARA AHMET PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Topkapı.
 TARİHİ : 1558-60 / H. 966-968.
 MİMARİ : Sinan

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'un yedinci tepesinin güneyindeki meyil üzerinde, Bayrampaşa Deresi'ne bakan hakim bir noktada, Topkapı Semti'nin adeta bir tacı durumundaki Kara Ahmet Paşa külliyesi, cami, medrese, türbe, sıbyan mektebi ve çeşmeden oluşmaktadır.

Sinan tarafından yapılan bu külliyenin şehircilik bakımından özellikle caminin bulunduğu yer itibariyle çok iyi seçilmiş olduğu, gerek Yenibahçe, gerekse Edirnekapi bölgelerinden bakıldığında anlaşılmaktadır. Caminin çukur mahallelerden kuvvetle farkedilen kütleli bir görünümü vardır. Dağınık vaziyette yerleştirilen külliye binalarından cami, kuzey-doğudadır. Medrese ise camiye şadırvan avlusu ile bitişiktir. Aradan bir yol geçmekte, türbe ile mektep caminin batısında (276) yer almaktadır.

Bu külliye binaları 1553 yılında Rüstem

276]. Ali Saim Ülgen, "Topkapı'da Kara Ahmet Paşa Hey'eti", Vakıflar Dergisi, c.II, 1942, s. 169.

Paşa'nın yerine sadrazam olan ve iki yıl sonra da siyasi sebeplerden dolayı Saray-ı Hümayun'da idam edilen Kara Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. (277)

Sinan'ın yaptığı tek altıgen planlı türbe olması açısından önem taşıyan türbe (278) üzerindeki kitabeden anlaşıldığı gibi 1558 yılında tamamlanmıştır. Türbenin inşa tarihi kesin olmakla birlikte, diğer külliye yapılarının tarihlemesi hususunda değişik görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre inşaatın 1555'ten önce başlamış olabileceği, 1558 ya da 1560 yıllarında tamamlandığı ileri sürülmektedir. (279)

Kara Ahmet Paşa Camii'nin ortasında şadırvan bulunan avlusunun etrafı U şeklinde revaklarla çevrilidir. Bu revaklı avlunun her iki kenarı yedişer kubbe ile örtülüdür. Medresenin avluya açılan tarafı 9 tekne tonozla, dershanenin önü ise bir kubbe ile örtülmüştür. Şadırvan avlusunun gerisinde yer alan ve avlu revaklarını saran medrese ise dershanenin sağ ve solunda sekizer olmak üzere 16 odadan oluşmaktadır. Avlunun dördüncü kenarı, caminin önüne rastlamakta, caminin son cemaat revakı durumundadır. Beş kubbeli revakın iki yanı ise bi-

277). Tahsin Öz, İst. Camileri, c.I, s. 147.

278). Beyhan Erçağ, "Mimar Sinan Türbelerinin Estetiği Üzerine", İlgi, Yıl:23,Sayı:58,İstanbul, 1989, s. 10.

279). Bkz., A. Kuran, Mim. Sinan, s. 106., B. Erçağ, "Mim. Sin. Tür. Est. Üzerine", s. 10., O. Aslanapa, Mim. Sin. Hay. ve Eserleri, s. 68., S. Eyice, "İstanbul", İsl. Ansik., s. 1214/66., T. Öz, İst. Camileri, c.I, s. 147.

rer tekne tonozla örtülmüştür. (280)

Camiye uzaktan bakıldığında önce yüksek avlu duvarları farkedilmektedir. Bu duvarlara iki sıra halinde demir şebekeli pencereler açılmış olup, pencerelerin üzerleri sivri kemerlidir. Şadırvanlı avluya girildiğinde cami tamamen kesme küfeki taşından yapılmış cephe duvarlarıyla dikkati çekmektedir. 12.40m. çapındaki merkezi kubbe eşit uzaklıktaki 6 payanda kemeri ile desteklenmekte, dört yarım kubbeye dayanmaktadır. (281)

Yüksek kubbe kasnağına açılan pencerelerle caminin içi aydınlık bir görünüm kazanmaktadır. Duvar-
dan duvara iç ölçüsü 15.60m.X 24.00m. olan caminin planı (282), enine gelişen bir dikdörtgendir. Merkezi kubbe planda altıgen oluşturan altı sütuna oturmaktadır. Bu sütunlar duvarlardan bağımsız olarak yerleştirilmiştir. Kubbe dört yarım kubbe ile iki yanlara açılmaktadır. Bu yarım kubbeleri köşelerden istiridye kabuğu yivli tonoz bingiler desteklemektedir. Merkezi kubbeye geçiş pendentiflerle sağlanmıştır. Yan mekânların arkasında yer alan galeriler ortadan payandalar ile ikiye bölünmüştür. Bu payandaların içlerindeki merdivenlerle galerilere ulaşılmaktadır. Caminin iki yan girişi daha vardır. Beş kubbe ve

280) . Aysen Bulak, Kara Ahmet Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. lisans tezi, İstanbul, 1964, s.10.

281) . I. Hulusi Güngör, "The dome Sinan's Works", Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s. 167.

282) . A. Kuran, Mimar Sinan, s. 103.

iki yanlarda tonozla örtülü son cemaat yeri cami külesinden dışa taşmaktadır. (283)

Mihrabı ve minberi sade mermerden olan caminin müezzin mahfilinin ise tavanı kalemişleriyle süslüdür. Çinilerin camide oldukça az olduğu dikkati çekmektedir. Kubbesi 1894 zelzelesinde tamamen yıkılmış ve yeniden yapılmış olan caminin (284), çeşmesi bugün mevcut değildir. Sıbyan Mektebi ise Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı olarak kullanılmaktadır.

Kara Ahmet Paşa Camii, 1696-97 ile 1896-97 ve son olarak ta 1955-60 yılları arasında önemli tamirler geçirmiş, buna rağmen günümüze kadar orijinalliğini koruyarak gelebilmiştir. (285) Aynı zamanda mimarisi bakımından Türk mimari tarihinde merkezi planlı yapılara doğru gelişmenin değerli bir aşaması olarak kabul edilmektedir. (286)

Minarenin Konumu :

Caminin zelzelede harap olan ve kısmen yenilenen tek şerefeli minaresi, cami külesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede , sağda yer almaktadır.

283). Ulya Vogt Göknıl, Mimar Sinan, s. 155.

284). Mustafa Cezar, "Osm. Dev. İst. Yapı. Tahribat...", a.e., s. 392.

285). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 282.

286). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/67.

Tamamen kesme taştan yapılan minarenin kaidesi olmayıp, duvar üzerinden yükselmektedir. Pabuç kısmı prizmatik üçgenlerden oluşmakta ve gövde ile arasında bir bilezik bulunmaktadır. Bu bileziğin üzerinde çokgen gövdenin en altına gelen kısımda her kenar içine birer yıldız konulmuştur. Gövdede görülen ve son tamirlerde içlerine çiniler konulan yıldızların benzerlerini Eyüp Camii'nde de görmek mümkündür. Bu çinili yıldızlar gövdenin üstünde şerefe altına rastlayan kısımda da mevcut olup, üzerlerinde tekrar bir bilezik yer almaktadır. Şerefe altı iki sıra sarkıtmalı mukarnaslardan oluşan minarenin, şerefe korkulukları ise geometrik motiflerle süslüdür. Petek üzerinde yer alan ve taştan yontulan külâh, zelzelede hasara uğrayan diğer minarelerin çoğuna eklenen tipin bir örneğidir. (287)

Kara Ahmet Paşa Camii minaresi, Bursa'da

14. yüzyılda yapılan Orhan Camii'nin son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede solda yer alan minaresi ile konumu bakımından benzerlik göstermektedir. Kara Ahmet Paşa Camii'nde son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede sağda cami duvarı üzerinden yükselen minare Orhan Camii minaresine bu bakımdan da benzemektedir. Orhan Camii'nin minaresinin de kaidesi olmayıp, cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Edirne'deki Muradiye Camii'nde tek şerefeli minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin bir-

leştigi köşede sağda yer almakta, cami beden duvarı üzerinden yükselmektedir. Konumu bakımından Kara Ahmet Paşa Camii minaresine benzemektedir.

Istanbul Murat Paşa ve Mahmut Paşa camilerinde de tek şerefeli minareler cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği sağ köşede bulunmakta ve konumu bakımından Kara Ahmet Paşa Camii minaresine benzemektedir. Ancak Kara Ahmet Paşa Camii minaresi, dış konturu bozmadan beden duvarları üzerinden yükselmesi ve kaidesinin olmayışı yönüyle Murat ve Mahmut Paşa camii minareleriyle farklılık göstermektedir.

Istanbul Fatih'te vezir Bâli Paşa için yaptırılan caminin sağda yer alan tek şerefeli minaresi ile benzerlik gösteren Kara Ahmet Paşa Camii'nde , cami kütesinin dışa taşan son cemaat yeri ile birleştiği köşede bulunan minaresi, konumu bakımından Bâli Paşa ile farklılık göstermektedir. Bâli Paşa Camii'nde minare, cami kütesinden dışa taşan son cemaat yerinin kenardaki kubbesinin tam arkasına yerleştirilmiştir. Böylece minare caminin bitişiğinde dışa taşkın olarak yer almıştır. Kara Ahmet Paşa Camii'nde ise son cemaat yerinin dışa taşan köşesinde değil, daha içerde cami kütesinin köşesinde bulunan minare, yine Bâli Paşa Camii'nin minaresinden farklı olarak cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Kara Ahmet Paşa Camii minaresine konumu bakımından benzeyen bir başka camide, 1572-73'te yapılmı

tamamlanan Diyarbakır Behram Paşa Camii'dir. Bu camide de sağda bulunan tek şerefeli minare, cami kütlesinden dışa taşan son cemaat yerinin dış köşesinde yer almaktadır. Konumu bakımından bakımından benzemekle birlikte Kara Ahmet Paşa Camii'nde cami ve son cemaat yerinin birleştiği köşedeki minare, farklı olarak Behram Paşa Camii'nde cami kütlesinden uzaklaşmıştır.

Kara Ahmet Paşa Camii'ne minaresinin konumu açısından en çok benzeyen yapılardan biri ,İstanbul Kadirga'daki Sokullu Camii'dir. Bu camide de Kara Ahmet Paşa Camii'ndeki gibi yedi gözlü son cemaat yeri, cami kütlesinden dışa taşmış olup, minare , cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede yer almaktadır. Her iki caminin minaresi arasındaki tek farklı taraf , Sokullu Camii minaresinin kaidesiyle birlikte zeminden itibaren yükselişi, Kara Ahmet Paşa Camii minaresinin ise kaidesinin olmayıp, pabuç kısmından itibaren cami beden duvarları üzerinden yükselmesidir.

Kara Ahmet Paşa Camii minaresine konumu bakımından benzeyen diğer minarelerin bulunduğu yapılar arasında İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii ile Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'dir. Her iki camide de minare, cami kütlesi ile beş gözlü son cemaat yerinin birleştiği köşede sağda bulunmaktadır. Ancak Kara Ahmet Paşa Camii'ndeki gibi duvar üzerinden değil, minareler kaideleriyle birlikte zeminden itibaren yükselmektedir.

İstanbul Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan

Camii'nin minaresi de konumu bakımından Kara Ahmet Paşa Camii minaresine benzemektedir. Bu camide de dışa taşan yedî kubbeli son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede sağda yer alan tek şerefeli minare, Kara Ahmet Paşa Camii minaresi gibi cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Minaresinin konumu bakımından Kara Ahmet Paşa Camii'ne benzeyen bir başka yapı da vezir Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-24 yıllarında tamamlatılan Gebze'deki camiidir. Bu camide de beş gözlü son cemaat yeri cami kütlesinden dışa taşmakta ve tek şerefeli minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede sağda yer almaktadır. Ancak Kara Ahmet Paşa Camii'nde duvar üzerinden yükselen minare , bu camide zeminden itibaren yükselmesiyle farklılık göstermektedir.

KATALOG NO : 15 , Lev : 15 , a , b .

ADI : RÜSTEM PAŞA CAMİİ

YERİ : İstanbul, Eminönü.

TARİHİ : 1560-61 / H. 969.

MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'un mütevazî bir köşesinde Unkapanı ile Eminönü Caddesi üzerinde yer alan Rüstem Paşa Camii, kalabalık bir semtin içinde muntazam olmayan sokaklar ve binalar arasında kapladığı sahanın darlığına ve düzensizliğine rağmen gerek mimarî elemanlarının gerekse ek binalarının kitlelerinin çok iyi ayarlandığı başarılı bir görünüm sergilemektedir. Aynı zamanda yatay hatlarla sükûn ifade eden revaklı kubbelerin arasından fışkıran abidevî kütlesiyle bulunduğu çukur bölgeye bir hareketlilik kazandırmaktadır.(288)

İnşa kitabesi bulunmamakla birlikte vakfiyesinden anlaşıldığına göre, 1561 yılında yapıldığı sanılan Rüstem Paşa Camii, Osmanlı tarihinin en zengin ve haşmetli döneminde, Kanuni Sultan Süleyman zamanının sadrazamlarından Rüstem Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.(289) Kervansaray . mahkeme binaları, üç katlı hanları, çifte hamamı, bodrum ve dükkanlarıyla as-

288). Ali Saim Ülgen, "İstanbul'da Rüstem Paşa Hey'eti"-
Türkiye Turing Ot. Kur. Belleteni, No:122,
 İstanbul, Mart 1952, s. 9.

289). S. Eyice, "İstanbul", İsl. Ansk., s. 1214/67.

linda bir külliye olarak planlanan Rüstem Paşa Camii, aynı zamanda Mimar Sinan'ın ustalığının bir kanıtı olarak ta karşımıza çıkmaktadır.⁽²⁹⁰⁾ Hacı Halil Ağa Mescidi'nin yıktırılmasıyla onun yerine yaptırılan Rüstem Paşa Camii⁽²⁹¹⁾, İstanbul'un en yoğun ticaret bölgesinin ortasında yer alması ve diğer yapılar arasında boğulmasını önlemek amacıyla değişik bir tertip kullanılarak inşa edilmiştir. Cami yüksek bir kat üzerine fevkani olarak yerleştirilmiş⁽²⁹²⁾, böylece etrafı dükkanlar ve işyerleriyle çevrili arsa, hem çevreden hem de Maliç'ten caminin daha iyi görünmesini sağlamış, cami altına mahzen ve dükkanlar konularak bulunduğu arsadan en iyi şekilde yararlanılması sağlanmıştır.⁽²⁹³⁾ Caminin 1660 yangınında ve 1766 depreminde yıkılan minaresi ve çöken kubbesinin daha sonra yenilendiği bilinmektedir. Cami 1960-61 ve 64-69 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarım geçirmiştir. Günümüzde ise halen onarım görmektedir.⁽²⁹⁴⁾

Rüstem Paşa Camii'ne dıştan bakıldığında,

290). Janine Sourdél-Thomine, Bertold Spuler, Die Kunst Des Islam, Propylaen Verlag, Berlin, 1973, s. 372.

291). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 135.

292). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/67.

293). A. Kuran, a.e., s.y.

294). A. Kuran, a.e., s. 138.

sekizgen tabana oturan orta kubbesi, fevkanî avlusu, sokağı avluya ve avluyu mahfillere bağlayan merdivenle-
ri ile dikkati çekmektedir.⁽²⁹⁵⁾ Caminin kubbesi sekiz-
gen bir kaideye oturmaktadır. Köşelerde yer alan birer
çeyrek kubbe (eksedra), orta mekâna kubbenin yuvarlak-
lığına uygun bir görünüş sağlamaktadır. Ayrıca yanlara
doğru mekânı genişleten üçer çapraz tonoz da aynı za-
manda kubbeyi desteklemektedir. Camiye uzaktan bakıldı-
ğında, yan neflerin küçük tonozlarının çok alçakta kal-
dığı, buna karşın kubbenin yükselerek çevredeki diğer
çok kubbeli yapılara hakim bir görünüm kazandığı şarke-
dilmektedir. Kubbenin etrafına takviye kuleleri konul-
mamış, ancak 24 pencerele kasnağın etrafına sekiz payan-
da kemeri yerleştirilmiştir. Caminin yüksek olan kubbe
kasnağının silmesinden yukarı taşan yuvarlak kemerli
pencereler, klâsik Osmanlı mimarisine yabancı olup, Bi-
zans havasında ve Barok bir etki yaratmaktadır.⁽²⁹⁶⁾

Rüstem Paşa Camii'nin kare biçimli alt
yapısından , muntazam düz duvarlı bir sekizgen yüksel-
mektedir. Bu sekizgenin her yüzünde askı kemerlerinin
kavradığı üçer pencere bulunmaktadır.⁽²⁹⁷⁾

Caminin alt katında depolar ve dükkanlar
bulunmakta, avluya ise merdivenle çıkılmaktadır. Caminin
önündeki son cemaat yerinden başka ikinci bir revakı da-

295). A. Kuran, a.e., s. 292.

296), Uktay Aslanapa, "Rüstem Paşa Camii", Sanat Dünyası
mız, Yıl:6, Sayı: 18, İstanbul, Ocak 1980,
s. 3.

297), Ulya Vogt Göknıl, Mimar Sinan, s. 99.

ha vardır. (298) Caminin beş kubbeli son cemaat yerinin önünde tek eğimli çatı ile örtülü , revaklı kısım son cemaat yerini üç yönden çevrelemektedir.(299)

Rüstem Paşa Camii dört filayağı tarafından taşınan merkezi bir kubbe ile örtülmüştür.(300) Camide kubbeyi taşıyan ayaklar beden duvarlarından kurtarılmış, içeriye alınmış, orta kısım üçer çapraz tonozla örtülen galerilerle yanlara ve kontrforlar arasında kalan dar bir bölümle de arkaya doğru genişletilmiştir.(301) Bu yan kısımların ana kubbenin kasnak seviyesine kadar yükseldiği ve birer mahfili kapadığı görülmektedir.(302)

Bülent Özer'e göre Rüstem Paşa Camii, plan bakımından yayvan bir dikdörtgenin, sekizgen tabana oturan kubbenin belirlediği orta kareyle, bunun yanındaki simetrik iki düşey dikdörtgene ayrılması, ayrıca bu iki boyutlu kompozisyonun mantıklı bir strüktürel sistemle örtülmesi probleminden ibarettir.(303) Cami

298). Haluk Sezgin, Türk ve İsl. Ül. Mim. Top. Bak., s.151.

299). Ulya Vogt Göknıl, a.e., s. 157.

300). M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 178.

301). S. Batur, "Osm. Camilerinde Sekizgen Ayak Sis. Gel. Üzerine", a.e., s. 146.

302). Kemali Şöylemezoğlu, "İstanbul Rüstem Paşa Camii";- II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol.II, İ.İ.Ü. İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 114.

303). Bülent Özer, "Cami Mim. Çoğulculuğun Tem. Olarak Sinan", a.e., s. 46.

enlemesine dikdörtgen planlı olup, dikdörtgenin eni 26.80m. , boyu 19.60m.dir. Ana kubbe çapı 15.20m. olup, yüksekliği ise 22.80m. dir.(304)

Dıştan çok sade ve süslemesiz görünen Rüstem Paşa Camii'nin asıl zenginliği, son cemaat yerinden başlayan ve iç mekanda fazlalaşan çinileridir. Cami, 16. yüzyıl Osmanlı camileri arasında süslemeleri bakımından özel bir yer almakta, camide çini, bütün taşıyıcı alt yapının duvar ve ayaklarının yüzeylerini homojen bir renk armonisi içinde bütünüyle kaplamakta, sadece örtü elemanları bu kaplamanın dışında yer almaktadır.(305) Caminin içinde çinilerin bittiği yerde ise kalem işleri başlamakta, kalem işleri dışarda son cemaat yerinin kubbe ve saçaklarını süslemektedir.(306) Caminin çinileri çok miktar ve çeşitte lâle desenlerine sahiptir. Bu çinilerin İznik ve Kütahya menşeli oldukları ileri sürülmektedir.(307) Bol ve ahenkli bir

304). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 137.

305). Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klâsik Çağı", a.e., s. 28.

306). Muzaffer Datur, "Rüstem Paşa Camii", Arkitekt, c.27, Sayı: 2, İstanbul, 1959, s. 78.

307). Zühtü Yaman, Rüstem Paşa Camii Çinileri, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1977, s. 108.

ışıkla aydınlanan caminin içinde mahfiller üçer bölümlü yan neflere alınmıştır. Mihraþ süslü olup, minber ise devrinin taş işçiliğinin en güzel örneklerindendir.

Minarenin Konumu :

Türk sanatının hem yapı, hem de süsleme sanatı bakımından şaheserlerinden sayılan Rüstem Paşa Camii'nin minaresi, tek şerefeli olup, caminin kuzey-batı köşesinde, cami duvarı üzerinde yükselmektedir. İ. Hakki Konyalı'ya göre cami, altındaki mağazalardan birinin sahibi tarafından içerden minaresinin kaidesi iki metre kadar oyulup genişletildiğinden çatlamış, bunun üzerine Vakıflar tarafından yıktırılan minarenin yapılması, mağazanın, sahibinden satın alınması ile sağlanmıştır.(308)

Rüstem Paşa Camii'nin minaresine son ce-maat yerindeki yay kemerli bir kapıdan girilmektedir. Minarenin pabuç kısmından gövdeye geçiş, prizmatik üçgenlerle sağlanmıştır. Pabuç kısmı oldukça kısadır. Gövde ile pabuç arasında bir kaval silme bulunmaktadır.(309) Caminin göğe doğru yükselen yivli minaresi, ince ve yüksek olup, oldukça zariftir.(310) Şerefeden itibaren yukarı kısımları sonradan yapılan Rüstem Paşa Camii'nde

308) İ. Hakki Konyalı, "Ölümünün 400. Yılı Kanuni S. S. ve Mim. Sin. Yap. Eserler", a.e., s.2744.

309) Turgut Cimçoz, 17. yüzyıl Sonuna Kadar İst. Minareleri, s. 46.

310) Adnan Turani, Dünya Sanat Tarihi, T.T.K.Basımavi, Ankara, 1971, s. 319.

gövdenin orijinal şeklini muhafaza ettiği, gövdeyi süsleyen dikey çubuklardan da anlaşılmaktadır. Gövdenin en üst kısmında ve ince çubukların arasında içleri boş ve küçük rozetler mevcuttur.⁽³¹¹⁾

Tamamen kesme taştan yapılan Rüstem Paşa Camii'nin minaresinin gövdesinde taş işlenmiş olan ince silmeler düşey etkiyi daha da kuvvetlendirmektedir.⁽³¹²⁾ Sinan'ın çok kullandığı vertikal silmelerle hareketlendirilen minarenin şerefe kısmı, oldukça sadedir. Minarenin şerefe altının mukarnassız oluşu bu devrin yapılarına uymayan bir özelliktir. Petek kısmında ise bir orijinallik yoktur. Kûlâh kurşunla kaplıdır.

Rüstem Paşa Camii'nin minaresi, cami kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, cami duvarı ve büyük sundurmanın üzerinden yükselmektedir. Konumu itibarıyla Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Bursa'daki Muradiye Camii ile benzerlik göstermektedir. Bursa Muradiye Camii'nin birer şerefeli iki minaresi, Rüstem Paşa Camii'nin minaresi gibi cami kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yükselmektedir. Yine Sultan II. Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii'nde ise tek şerefeli minare, Rüstem Paşa Camii'nde olduğu gibi beş gözlü son cemaat yerinin cami kütleleri

311). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 56.

312). Ayla Ersoy, İstanbul'daki Altı ve Sekiz Destekli Camilerin Gelişimi, Marmara Üniv. Atatürk Eğt. Fak. Yay. No: 9, İstanbul, 1989, s. 63.

ile birleştigi kuzey-batı köşede yerleştirilmiştir. Bursa ve Edirne Muradiye camilerinin minareleri konumları bakımından Rüstem Paşa Camii minaresi ile benzerlik göstermekle beraber, tek farklı tarafları, her iki camide de minarelerin kare kaideleri ile cami kütlesi üzerinde yükselmesi, Rüstem Paşa Camii'nde ise minarenin kaideden değil , pabuç kısmından itibaren cami kütlesi üzerinde yükselmesidir.

Istanbul'da Davut Paşa Camii'nin minaresi konumu bakımından Rüstem Paşa Camii minaresine benzemektedir. Davut Paşa Camii'nde Rüstem Paşa Camii'nde olduğu gibi son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği kuzey-batı köşede yer alan minarenin farklı tarafı, cami kütlesine bitişik olarak dışta bulunmasıdır. Rüstem Paşa Camii'nde ise minare, cami duvarı üzerinden yükselmektedir.

Istanbul Murat Paşa ve Mahmut Paşa Camilerinde de tek şerefeli minareler, Rüstem Paşa Camii'nde olduğu gibi cami kütlesine bitişik olarak yerleştirilmiştir. İstanbul Bayezit Camii'ne baktığımızda minarelerin konumu bakımından ise daha değişik bir uygulama ile karşılaşmaktayız. Rüstem Paşa Camii'nde son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede dışa taşkın olmayan ve cami üzerinden yükselen minare, Bayezit Camii'nde tabhanelerin en dış köşelerine cami kütlesinden uzağa yerleştirilmişlerdir. Rüstem Paşa Camii minaresinden farklı olarak dışta bulunan bu minarelerin kare

kaidelerinin iki cephesi dışa açık durumdadır. Süleymaniye Camii'nin ise dört minaresinden cami kütlesine bitişik olan ikisinin Rüstem Paşa Camii minaresine konumları açısından benzediği görülmektedir. Kare kaidelerinin iki cepheleri dışa açık bulunan Süleymaniye Camii bu iki minaresi, dışta olmaları bakımından Rüstem Paşa Camii minaresi ile farklılık göstermekte, Rüstem Paşa Camii'nde minare dışa taşkın olmayıp, cami üzerinden yükselmektedir.

Aynı durum İstanbul Şehzade Camii minareleri için de söz konusudur. Şehzade Camii'nde de Süleymaniye Camii'ndeki gibi cami kütlesine bitişik olmaları bakımından Rüstem Paşa Camii minaresiyle benzerlik gösteren minareler, cami kütlesi köşesinde ve dışta yer almaları bakımından ise Rüstem Paşa Camii'minanesiyle farklılık göstermektedir.

İnşa edildiği çukur bölgeye abidevi kütlesiyle hareketlilik kazandıran Rüstem Paşa Camii, dıştan bakıldığında minaresi gibi sade ve süslemesiz bir görünüm ortaya koymasına karşın , klâsik Osmanlı dönemi yapıları içinde özellikle zengin çini süslemeleriyle dikkati çeken önemli bir yapı olarak kabul edilmektedir.

KATALOG NO : 16 , Lev: 16, a , b , c , d.
 ADI : MIHRİMAH SULTAN CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Edirnekapı.
 TARİHİ : 1565 / H. 973.
 MİMARİ : Sinan

GENEL BİLGİLER :

Mihrimah Sultan Camii, Trakya'dan Sarayburnu'na doğru tedricen alçalarak uzanan tepecikler silsilesinin, surların iç tarafına rastlayan en yüksek yerinde inşa edilmiş olup, (313) Sinan'ın orta boy camileri içinde en güzeli ve Osmanlı mimarisinin şaheserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.(314)

Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılan caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1562-65 yılları arasında yaptırıldığı tahmin edilmektedir.(315)

Cami, medrese, mektep, türbe ve çifte hamamdan ibaret bir külliye olarak yapılmıştır.(316)

313). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/67 .

314). Doğan Kuban, Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İstanbul, 1958, s. 44.

315). S. Eyice, İstanbul, Petit Guide à Travers Monuments Byzantins et Turcs, s. 7.

316). A. Kuran, Mimar Sinan, s. 124.

Caminin önünde geniş dikdörtgen bir avlu mevcuttur. Bu avlunun etrafı, revaklarla çevrilidir. Revakların gerisinde doğuda 11, batıda 9 talebe odası ile karşılıklı birer eyvan yer almaktadır.⁽³¹⁷⁾ Cami avlusuna, avlunun kuzey-doğu ve güney -doğu köşelerinden merdivenlerle ulaşılmaktadır. Son cemaat yeri yedi kubbeli ve cami eninden dışarı taşırılmış vaziyettedir.⁽³¹⁸⁾

Camiye dıştan bakıldığında ilk dikkati çeken özellik yüksekliğinin fazla oluşudur. O dönemin önemli bir yolu olan Edirne-İstanbul yolundan gelirken yüksek surların caminin görünüşünü engellememesi için, yan sahnaları surlara kadar yükseltilecek caminin büyük kemerleri, bu seviyeden sonra yapılmıştır.⁽³¹⁹⁾

Camide kubbeye bağlı detay hareketinden ziyade herşeyin kubbede kilitlendiği, askı kemerlerinin ve dış konturların dinamik ve dışa yönelik eğrisel hareketleri dikkati çekmektedir. Sinan burada tek kubbeli kare planlı bir yapı yapmaktan çok adeta güçlü kontur dinamizmine sahip bir cephe kütlesi yaratmıştır.⁽³²⁰⁾

Caminin ana mekanı, tek bir kubbe ile örtülmüştür. Bu camide ana kubbe, büyük ayaklar ve yarım kubbe aracılığı olmadan taşınmıştır. Kare bir planın

317). A. Kuran, a.e., s. 127.

318). U. Vogt Göknil, a.e., s. 153.

319). Hulusi Güngör, "Sinan'ın Düşündüğü Selimiye Çevresi"

Yapı, No:98, İstanbul, Ocak 1990, s. 34.

320) Deniz Eşemenli, "Baldaken Formlu Camilerin Geç Osmanlı Devrindeki Dış Görünümleri Üzerine", Sanat Tar. Araş. Dergisi, Sayı:8, İstanbul, Ağustos 1990, s. 50-51.

köşelerine oturtulan dört büyük kemerin birbirine panti-
dantiflerle birleştirildiği ve dairesel kubbe kasnağı
oluşturulduğu görülmektedir. Büyük kemerlerin oturdu-
ğu köşelere ise ağırlık kuleleri yerleştirilmiş, böy-
lece kemerlerin itme gücü karşılanmıştır. Kemerlerin
içlerine yerleştirilen ince duvarlardaki bol sayıda
pencereler ise ferah ve aydınlık bir mekân yaratmakta-
dır.(321)

Mihrimah Sultan Camii'nin mihrap yönün-
deki cephesinde, diğer cephelerde olduğu gibi ağırlık
kuleleri arasındaki geniş sivri kemer kavsi içindeki
duvarın üst kısmında, üç sıra halinde sivri kemerli
ve alçı şebekeli pencereler açılmıştır. Ağırlık kule-
leri kemer duvarını kesen kornişten sonra da devam ede-
rek payandalar halinde zemine kadar inmektedir. Kule-
ler arasındaki bölümde, mihrap duvarı kornişin hemen
altından başlayarak açılan pencerelerle devam etmekte,
aşağıya doğru meyilli bir çıkıntı yapmaktadır.

Caminin batı ve doğu cephesi ise birbi-
rinin aynıdır. Bu cephelerde kemer duvarının altında
caminin yan mahfillerini oluşturan üç kubbeli kısım-
lar yer almaktadır. Bu kubbelerin eteğinden başlayan
payandalar, burada da zemine kadar devam etmektedir.
Birbirine sivri kemerlerle bağlanan bu payandaların
her birinin içlerinde ise üstte üç, altta ikişer ol-
mak üzere üç sıra pencere mevcuttur. Üst sıradakiler

321). Haluk Sezgin, Türk ve İsl. Ül. Mim. Top. Bak.,
s. 145.

sivri kemerli ve alçı pencere, alttakiler ise dikdörtgen çerçevesi ve demir şebekelidir.

Caminin asıl giriş kapısından başka her iki cephede de ayrıca birer küçük kapı daha bulunmaktadır.

Giriş cephesinde avlunun zeminden yüksekçe yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu cephede kubbeli son cemaat yeri vardır ve kemerlerinden her birinin içlerine rastlayan giriş cephesi duvarlarına iki sıra halinde ikişer pencere yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden üsttekilerin yuvarlak, alttakilerin ise sivri kemerli olduğu görülmektedir.⁽³²²⁾

Doğu ve batı yönlerindeki üçer kubbe ile enine gelişen bir plan gösteren Mihrimah Sultan Camii'nin merkezî kubbesi, yine doğu ve batı yönlerinde doğrudan doğruya cami üzerine , diğer yönlerde ise dört sütuna dayanmakta, dört tarafından da dört askı kemeri üzerine oturmaktadır.⁽³²³⁾

20.25m. , 19m. gibi değişik çap ölçüleri verilen kubbeye ⁽³²⁴⁾ geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe kasnağına 24 pencere açılmıştır. Cami

322). Ülkü Korle, "İstanbul Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi", I.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1965, s. 12-13.

323). Haluk Şehsuvaroğlu, "Mihrimah Camii", "Türkiye Tur. Ot. Kur. Belleteni", Sayı:161, İstanbul, 1955, s. 7.

324). Hulusi Güngör, "The Dome in Sinan's Works", "Environmental Des. Mim. Sin.the Ur. Vis.", s.161.

içinde galeriler mihrap yönü hariç olmak üzere üç taraftan camiyi çevrelemektedir. Caminin dış ölçüleri ise, 39.50m. X 28.00m.dir.⁽³²⁵⁾

Süsleme elemanı olarak caminin içinde hiç çini bulunmayışı dikkati çekmektedir. Kubbenin tümü ve iç duvarlar restorasyonlar sırasında yapılan kalem işleriyle bezenmiştir. Mihrabı ve minberi mermer olup,⁽³²⁶⁾ mükemmel bir işçilik göstermektedir.

Özellikle dış mimarisi bakımından son derece ilgi çekici bir yapı olan Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, 1648, 1690, 1719 ve 1894 depremlerinde hasara uğramıştır. 1719 depreminde kubbeleri çökmüş, 1894 depreminden sonra ise Evkaf Nezareti Genel Müdürlüğü'nce onarılmaya başlanmıştır. Ancak İkinci Meşrutiyet ilan edilince bu onarım durdurulmuştur. Camii şimdiki görünümüne 1956-57 yıllarındaki onarımlarla kavuşmuştur.⁽³²⁷⁾

Minarenin Konumu :

Mihrimah Sultan Camii'nin sağında yer alan tek şerefeli minaresinin ilk bakışta dikkati çeken özelliği, klâsik Osmanlı devri minarelerinin nispetleri-

325). A. Kuran, Mim. Sinan., s. 123-126.

326). Erdem Yücel, "Edirnekapısı Mihrimah Sultan Camisi", Türkiyemiz, Sayı:36, Yıl:12, Apa Ofset Bası. vi, İstanbul, Şubat 1982, s.

327). A. Kuran, a.e., s. 126.

ne uymayan incelikte oluşudur. Minarenin kare kaidesi, cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir. Kaide üzerindeki pabuç kısmının yarısı geniş, üst kısmı ise daha incelerek devam etmekte ve bir silme ile gövdeye bağlanmaktadır. Tamamen kesme taştan yapılan minarenin çokgen gövdesi oldukça uzun tutulmuştur. Şerefe altı mukarnaslı olup, minare sivri bir külahla örtülüdür.

İstanbul'da 1894 tarihinde meydana gelen depremde yıkılan bu minare, Barok üslûpta yapılarak yenilenmiştir. Dolayısıyla orijinalliğini büyük ölçüde kaybetmiş olan bu minare (328), S. Eyice'ye göre eski bir fotoğrafından anlaşıldığı kadarıyla önceleri boğumlu ve konsollu bir şerefe ve garip bir külaha sahiptir. Ancak söz konusu zelzeleden sonra gövdenin ortasına kadar yıkılmıştır. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı mimarlarınca restore amacıyla minarenin kalan gövde parçaları da tamamen indirilmiştir. Bu mimarlar minareyi Sinan'ın üslûbunda inşa ettirecekleri yerde, gövdenin üst kısmını tamamlamayı tercih etmişler, ancak şerefe kısmında 16. yüzyıl üslûbunu yansıtan mukarnaslı çıkmalar yapmışlardır. Dolayısıyla hatalı olarak inşa edilmiş olan bugünkü minare (329), inceliği bakımından da cami kütleleriyle ahenkli bir bütünlük sağlayamamıştır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nin tek şerefeli minaresi, Bursa'da Yıldırım Bayezit tarafın-

328). E. Yücel, "Edirnekapısı. Mih. Sul. Camisi", a.e., s. 6.

329). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 75.

dan inşa ettirilen Yıldırım Camii'nin birer şerefeli iki minaresi ile konumları bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki caminin de minareleri, son cemaat yerinin cami kütlesiyle birleştiği köşede dışa taşkın olmayıp, cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Yine Bursa'da Sultan II. Murat tarafından 1426'da yaptırılan Muradiye Camii'nde de aynı şekilde tek şerefeli iki minare, Mihrimah Sultan Camii'nin minaresi gibi cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer almakta, ancak Muradiye Camii'nden farklı olarak son cemaat yerinin cami kütlesinden dışa taşan köşelerinden birinde, cami kütlesine bitişik olarak yerleştirilmiş durumdadır.

Yine Sultan II. Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii'nde de sağda bulunan tek şerefeli minare, beş kubbeli son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede bina üzerinden yükselmekte, dolayısıyla Mihrimah Sultan Camii minaresiyle konumu itibarıyla benzerlik göstermektedir.

İstanbul Davut Paşa Camii'nde ise sağda yer alan tek şerefeli minare, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede yer almakta, ancak Mihrimah Camii'nden farklı olarak yan kanatlar boyunca uzanan caminin dış köşesine yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii minaresine konumu bakımından en çok benzerlik gösteren örnek-

lerden biri de İstanbul Bâli Paşa Camii minaresidir. Bâli Paşa Camii'nin sağındaki tek şerefeli minare, cami kütlesinden dışa kaşan son cemaat yerinin cami ile birleştiği köşede, camiye bitişik olarak dışa doğru inşa edilmiştir. Mihrimah Sultan Camii'nde de minare son cemaat yeri boyunca dışa taşan cami kütlesinin sağında yükselmektedir. Her iki caminin minareleri konumları bakımından birbirlerine çok benzemekle beraber tek farklı tarafları Mihrimah Camii'nde minare bina beden duvarları üzerinden kaidesiyle yükselmekte, Bâli Paşa Camii'nde ise minare zeminden itibaren kare bir kaide üzerinde yükselmektedir.

Şehzade Camii'nde her iki yan cephedeki revakların ucunda cami ile son cemaat yerlerinin köşelerinde dışta yer alan iki minare, konumları bakımından Mihrimah Sultan Camii'nin tek minaresi ile benzemektedir. Ancak Şehzade Camii'nde son cemaat yeri cami kütlesinden dışa taşmamakta , minarelerin kare kaidelerinin cephelerinin iki yüzleri açık, diğer iki yüzleri ise son cemaat yeri ile cami yan revaklarına bitişmiş durumdadır. Mihrimah Sultan Camii'nde ise minare Şehzade Camii'ndeki gibi zeminden başlamayıp, cami üzerinden yükselmektedir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii minaresi konumu bakımından Üsküdar'da 1547 tarihinde yaptırılan Mihrimah Sultan Camii minareleri ile de benzerlik göstermektedir. Üsküdar Mihrimah Camii'nde de son cemaat yeri boyunca uzanan cami kütlesinin her iki köşesin-

de bulunan tek şerefeli iki minare, cami kütlesinden dışa taşkın yerleştirilmiştir. Her iki camide de minareler bina duvarları üzerinden yükselmektedir.

Yine Mimar Sinan tarafından 1551'de İstanbul Silivrikapı'da yaptırılan Hadım İbrahim Paşa Camii'nde ise beş kubbeli son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede batıda bulunan tek şerefeli minare, Edirnekapı Mihrimah Camii minaresine konumu bakımından çok benzemektedir. Bu camide de cami kütlesinden dışa taşan son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede, cami kütlesine bitişik durumdaki minarenin farklı yanı Mihrimah Sultan Camii minaresi gibi cami beden duvarları üzerinden yükselmemesidir. Hadım İbrahim Paşa Camii'nin kare kaideli minaresinin kaidesinin bir cephesi son cemaat yeri, diğer cephesi cami kütlesine bitişik, iki cephesi ise dışa açık durumdadır.

İstanbul Süleymaniye Camii'nde ise dört minareden cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde bulunan ikisi, konumları itibarıyla Mihrimah Sultan Camii minaresine benzemektedir. Ancak Mihrimah Sultan Camii'nin minaresi bina üzerinden yükselmesi yönüyle farklılık arz etmektedir.

Edirne Selimiye Camii minareleriyle karşılaştıracak olursak, aynı Süleymaniye Camii'ndeki gibi mevcut dört minareden cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alması bakımından iki minaresi, Mihrimah Sultan Camii minaresine konumları açısından

benzemektedir. Ancak Selimiye Camii'nde de bu minareler kaideleriyle zeminden itibaren yükselmekte, Mihrimah Sultan Camii'nde ise minarenin kare kaidesi, cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

Denilebilir ki Mihrimah Sultan Camii'nin kütle kompozisyonundaki yalınlık, bir anlamda minareyi yalnız bırakmakta, aşırı yüksek tutulan minare boyu, ana kütleyle minare arasındaki uyumsuzluğu daha da vurgulamaktadır. Simetriğinde ikinci bir minare düşünülmüş olsaydı, belki restorasyonlardan kaynaklandığı anlaşılan bu aykırılık hafifletilmiş olacaktı.

KATALOG NO : 17 , Lev : 17 , a , b .
 ADI : SOKULLU MEHMET PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Kadırga.
 TARİHİ : 1571-72 / H. 979.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'da Sultanahmet semtinin Marmara yönünde, Kadırga limanı denilen yerde, kitabesine göre 1571-72 /H. 979 tarihinde inşa edilen bu yapı (330), Mimar Sinan tarafından meyilli bir arazide ve Sokullu'nun eşi Esmahan Sultan tarafından kocasının adına yaptırılmıştır. (331)

Caminin avlusunun üç cephesini revaklar ve onların etrafındaki 16 medrese odası çevrelemektedir. Avluya üç kapıdan girilmekte, kapılardan ikisi yanlarda olup, bunların üzerinde kayyum ve müezzin odaları yer almaktadır. Ana giriş kapısı ise caminin uzunlamasına eksenini üzerinde avlu düzeyinden bir kat aşağıdadır. Bu kapıdan bir merdivenle derşhanenin altından geçilerek avluya varılmaktadır. (332) 25.40m. X 18.10m. boyutlarında olan avlunun ortasında 12gen bir şadırvan yer almaktadır.

Camiye dıştan bakıldığında ana kubbesinin, güneyde doğrudan beden duvarlarına, kuzeyde iki

330). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/68.

331). Tarık Mümtaz Göztepe, Ulu Camiler Dinî Abideler, s. 57

332). A. Kuran, Mim. Sinan., s. 106.

ayağa, batıda ise yarım kubbelerle oturtulduğu görülmektedir. Cami beden duvarlarına dayanan kubbe kemerlerinin taşıdığı yerler, payandalarla desteklenmiştir. Gerek güneydeki köşelerde, gerekse yan duvarların ortasında, ayaklar saçak seviyesinde sekizgen kuleler halinde olup, bu kulelerin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Ön ve arka cephelerin üzerindeki yarım kubbelerin altındaki bölümler, mahfil biçiminde düşünülmüştür. Kible kapisinin iki yanında bulunan maksurelerin içindeki arka mahfillerin üstlerinde de ikiz kubbeye örtülmüştür.

Cami beden duvarlarında ikişer guruplar halinde düzenlenen üç sıra halinde pencereler yer almaktadır. Ana giriş cephesinde kapının sağ ve solunda ise ikişer pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin arasına mihrap-cıklar yerleştirilmiştir. En üst sırada kapı üzerine gelen kısımda ise üç pencere daha açılmıştır.

Giriş cephesinin pencere düzeni, kible cephesinde de tekrarlanmıştır. Burada mihrabın tepesinde üç pencere, yanlarda ise üç sıra halinde ikişer pencere mevcuttur. Yan cephelerde ise üç sıra halinde dörder pencere bulunmaktadır.

Cami ana kubbesinde 18, yarım kubbelerde 6, maksureleri örten küçük kubbelerde ise ikisinde birer, ikisinde ikişer pencere yer almaktadır. (333) Böylece gerek örtü sisteminde, gerekse cephe duvarları üzerinde olmak

333) A. Kuran, Mimar Sinan, s. 109-111.

üzere camide çok sayıda pencere açılmıştır.

Karşıdan bakıldığında cami cephesinin bir silme ile iki kata ayrılmış olduğu dikkati çekmektedir. Birinci katta sadece kesme taş, ikinci katta ise üç sıra tuğla bir sıra kesme taş kullanılmıştır.⁽³³⁴⁾ Çapı 13m. olan caminin kubbesi, çokgen bir kasnağa oturmaktadır.⁽³³⁵⁾

Dikdörtgen bir plana sahip olan caminin kubbe kasnağı altı kemere dayanmakta ve altıgen oluşturan bu kemerlerin ikisi giriş ve mihrap duvarında, diğer dördü ise yarım küçük kubbelere açılmaktadır.⁽³³⁶⁾

Kemerleri birleştiren kubbe desteklerinin üzerindeki ağırlık kuleleri , kubbeden yanlara taşan ağırlığı karşılamaktadır. Kubbe desteklere oturduğundan, yan duvarlar hafiflemiş ve taşıyıcı işlevini kaybetmiştir.⁽³³⁷⁾ Caminin asıl giriş cephesinde 7 kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır. Girişin iki yanındaki merdivenlerle galerilere varılmaktadır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yarım kubbelere ise köşelere yerleştirilen mukarnaslarla geçilmektedir.⁽³³⁸⁾ Cami 23.20m. X 18.70m. boyutlu

334). Sevim Taşkın, Kadırga'da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed.Fak.San.Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1955, s. 12.

335). Hulusi Güngör, "The Dome in Sinan's Works" ,a.e., s. 167.

336). Burckhardt Titus, Art of Islam Language und Meanning, World of Islam Festival Trust, 1976, s. 153.

337). Ayla Ersoy, a.e., s. 34.

338). Ulya Vogt Göknıl, a.e., s. 87.

bir iç mekâna sahiptir. (339) Bu iç mekân oldukça ışıklı olup , bütün duvarlardaki pencereler mihrap nişi hariç düzenli sıralar oluşturmaktadır. Bu sebeple ışıkcami içine her yönden eşit olarak girmekte, bu ışıkcı bol-luğu mekâna büyük bir aydınlık sağlamaktadır. (340)

Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin en önemli özelliklerinden biride çinileridir. Bu yapıda çini bezeme mimariyle bağdaştırılmış vaziyettedir. Mermer mihrabın ouvarının orta bölümü 16. yüzyıl çinilerinin en güzel örnekleriyle kaplıdır. (341) Camide kalemişleri, yalnız derslane kapısı, kubbe, pencere çerçeveleri ve sağlı sollu mahfil tavanlarında görölmektedir. Müezzin mahfil-i tavanı, kapı ve pencereler ile vaaz kürsüsü ise en güzel ağaç işçiliği örneklerindendir. (342)

Minarenin Konumu :

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi tamamen kesme taştan yapılmış olup, caminin sağında yer almaktadır. Kaidesi gayet sade olan minare, bir silme ile pabuç kısmından ayrılmaktadır. Pabuç kısmında geçiş unsuru olarak saklavalalar mevcuttur. Bu kısmın üstünde palmet şeklinde küçük yüzeyşel nişler mevcuttur. Bu kısım bir silme ile gövdeden ayrılmaktadır.

339). A. Kuran, M. Sinan, s. 110.

340). U. Vogt Göknıl, M. Sinan, s. 87.

341). Metin Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 186.

342). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 335.

Minare gövdesi Sinan'ın diğer camilerinde uyguladığı dikey çubuklardan oluşmaktadır. (343)

Zarif bir şekilde birbirine bağlanan bu çubukların aralarında kalan düz yüzeylerin üzerinde küçük rozetler yapılmıştır. Sokullu Camii minaresinin en ilginç tarafı şerefesidir. Özenli bir işçilik gösteren bu şerefe, özellikle derin nişleri, sarkıtmaları ve nispetli çıkıntılarıyla oldukça güzel bir eserdir. (344)

Şerefe altındaki mukarnaslar iri damlalı olup, mermer korkuluklar iç içe iki sekizgenden oluşan geometrik motiflerle süslüdür. Onsekizgen gövdedeki dikey çubuklar, petek kısmında da devam etmektedir. Külâh altında ise sivri kemerler şeklinde birbirine bağlanarak kemerlerin arasına rozetler yerleştirilmiştir. Minarenin üzeri sivri bir külâhla örtülüdür. (345)

Minareye son cemaat yerindeki yay kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapı üzerindeki çini kitabe panosunda "Besmele" yazılıdır. (346) Alışlageldiği gibi kuzey-batıdaki cami duvarına bağlantılı olarak yapılmış olan minarenin (347) kuzey-doğu köşesinde ise gale-

343). Turgut Cimcoz, 17. Yüzyıl So.Kad.Osm. Min., s. 18.

344). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 56.

345). A. Kuran, M. Sinan, s. 109,

346). T. Cimcoz, a.e., s.7.,

347). Janine Sourdell Thomine-Bertolli Spuler, Die Kunst Des Islam, s. 374.

rilere çıkan merdiven hacmi yer almaktadır. (348) Sokullu Camii ve medresesi yangın ve deprem gibi felaketlere çok maruz kalmamış, tamirlerle günümüze orijinal yapısını koruyarak gelebilmiştir. Minaresi Mimar Kemalettin tarafından 1923'te yenilenmiş, 1952'de de Vakıflar tarafından restore edilmiştir. (349)

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii minaresi, Bursa Yıldırım Bayezit Camii'nin tek şerefeli iki minaresi ile konumu bakımından benzerlik göstermektedir. Yıldırım Camii'nin minareleri beş gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer almaktadır. Kadırga Sokullu Camii'nde ise tek şerefeli minare, cami kütlesinden dışa taşan son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede sağda yer almaktadır. Her iki caminin minareleri de cami kütlesine bitişiktir. Ancak aralarındaki fark, Yıldırım Camii minareleri kaideleriyle cami beden duvarları üzerinden yükselmekte, Sokullu Camii'nin minaresinin kaidesi ise cami kütlesinden dışa taşkın ve zeminden itibaren yükselmektedir. İki caminin minaresine ^{giriş} cami içinden sağlanmaktadır.

Edirne'de Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Camii'nde tek şerefeli minare, Sokullu Camii minaresi gibi cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, sağda yerleştirilmiştir. Ancak aralarındaki fark, Muradiye Camii'nde cami beden duvarları üzerinde kaidesiyle birlikte yükselen minare, Sokullu Ca-

348). U. Vogt Göknil, a.e., s. 156.

349). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mimarisi, s. 275.

mii'nde cami kütlesinden dışa taşkın ve kaidesiyle birlikte zeminden itibaren yükselmektedir.

Edirne'de 1422 tarihli Gazi Mihal Camii'nde de tek şerefeli minare, caminin doğusunda yer almakta, konumu bakımından Sokullu Camii'nin batısındaki minare ile benzerlik göstermektedir. Gazi Mihal Camii'nde minare Sokullu Camii'ndeki gibi değil, cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir.

İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camilerinde cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde sağda bulunan tek şerefeli minareler, konumları bakımından Sokullu Camii minaresine benzemektedirler. Ancak Sokullu Camii'nde son cemaat yeri cami kütlesinden dışa taşkın yapılmış olup, minarenin kare kaidesi iki cephesiyle dışa açık, diğer iki cephesi , son cemaat yeri ile cami kütlesine bitişik durumdadır. Minare girişi cami içinden sağlanmaktadır. Mahmut ve Murat Paşa camilerinde ise üç cepheleri dışa açık olan ve cami kütlesinden dışa taşan minarelerin girişleri MahmutPaşa Cami'nde içerden, Murat Paşa Camii'nde ise dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Şehzade ve Süleymaniye camilerinde de son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan minareler, konumları bakımından Kadırga Sokullu Camii minaresine benzemektedir. Cami kütlesine bitişik , dışa taşkın kare kaideli bu minarelerin iki cephesi dışa açık, diğer iki cepheleri ise yan revaklara

ve cami beden duvarlarına bitişik durumdadır. Minare girişleri ise her iki camide de dışardan sağlanmıştır. Kadırga Sokullu Camii'nde son cemaat yeri ve camiye bitişik olan minarelerin kare kaidelerinin iki cephesi dışa açık olup, minare girişi cami içinden sağlanmaktadır.

İstanbul'da 1560-61'de yapımı tamamlanan Rüstem Paşa Camii'nde de tek şerefeli minare, caminin sağ köşesinde yer almaktadır. Sokullu Camii minaresine konumu bakımından benzemekle birlikte , Rüstem Paşa Camii minaresi, cami beden duvarları ve büyük sundurmanın üzerinden yükselmesi yönüyle Sokullu Camii ile farklılık göstermektedir.

Sokullu Camiiminareleri İstanbul Eyüp'teki Zal Mahmut Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi ile konumu bakımından aynıdır. Her iki caminin tek şerefeli minareleri, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde dışa taşkın ve camiye bitişik olarak yerleştirilmiştir. Ancak Sokullu Camii minaresinin kare kaidesinin iki cephesi dışa açık diğer iki cephesi ise son cemaat yeri ve cami kütesine bitişiktir. Zal Mahmut Paşa Camii'nde minarenin kare kaidesi, bir cephesi ile cami kütesine bitişik, üç cephesi dışa açık durumdadır. İki camide de minareye giriş içerden sağlanmaktadır.

Mimar Sinan'ın 1560'lı yıllara tarihlenen İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camii ile Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'nde de tek şerefeli minare, Kadırga Sokullu'daki gibi cami kütesi ile son cemaat yerinin birleşti-

ği köşede sağda yer almaktadır. Her iki camide de minarelerin kare kaideleri, Sokullu Camii'ndeki gibi iki cephesiyle dışa açık, diğer cepheleri son cemaat yeri ve cami kütlesine bitişik durumdadır. Minare girişleri ise Kadırga Sokullu'da cami içinden, Fındıklı Molla Çelebi Camii'nde hem cami içinden, hem de son cemaat yerinden, Babaeski Semiz Ali Paşa Camii'nde ise son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

Edirne Selimiye Camii'nin cami kütlesi ile avlusunun birleştiği köşelerde yer alan minareleri, Kadırga Sokullu Camii minareleri ile konumu açısından benzerlik göstermektedir. Cami kütlesine bitişik dışa taşkın minare kaidelerinin üç cepheleri, Sokullu Camii'nde ise iki cephesi dışa açık durumdadır. Selimiye Camii'nde minare girişleri dışardan, Sokullu Camii'nde ise içerden sağlanmıştır.

Kadırga Sokullu Camii minaresi, İstanbul Fatih'te 1586'da yapılan Mesih Mehmet Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi ile de benzerlik göstermektedir. Mesih Paşa Camii'nde sağda bulunan minare, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede camiye bitişik olarak dışta yer almıştır. Kadırga Sokullu'da iki cephesi dışa açık minare kaidesinin yerine, burada minarenin kare kaidesi üç cephesi ile dışa açık durumdadır. Her iki camide de minare girişleri Sokullu'da içerden, Mesih Paşa Camii'nde ise dışardandır.

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin minaresi, klâsik Osmanlı cami minareleri içinde orijinal durumunu koruyarak günümüze gelen bir örnek olması bakımından önem taşımaktadır.

KATALOG NO : 18 , Lev: 18, a , b , c.

ADI : PIYALE PAŞA CAMİİ

YERİ : İstanbul, Kasımpaşa.

TARİHİ : 1573 / H. 981.

MİMARİ : Sinan ?

GENEL BİLGİLER :

Kaptan-ı Derya Piyale Paşa tarafından 1573 tarihinde yaptırılan Piyale Paşa Camii⁽³⁵⁰⁾ ve külliyesi, İstanbul'da 16. yüzyıl ikinci yarısı içinde, Osmanlı mimarisinin en parlak döneminde inşa edilmiş önemli bir yapı topluluğudur. Külliye yapılarının hiçbirinde inşa kitabesi bulunmamakla beraber, Hadika'da vakfiyeye dayanarak 1573 / H. 981 yılının Receb ayında yapınının tamamlandığı ifade edilmiştir. ⁽³⁵¹⁾ Okmeydanı yakınındaki Kasımpaşa semtinde bulunan caminin kuzeyindeki avlusunun çevresinde vaktiyle medrese ve tekke hücrelerinin sıralandığı, avlu girişlerinden birisinde ise önceleri bir sebilin yer aldığı bilinmektedir. Ancak geçen zaman zarfında cami, türbe ve kısmen de olsa hamamın ayak-

350) - Albert Gabriel, En Turquie, Paris, 1953, s.6.

351) - Baha Tanman, "İstanbul Kasımpaşa'daki Piyale Paşa Külliyesi'nin Medresesi ve Tekkesi İçin Bir Restitüsyon Denemesi", Sanat Tarihinde Doğudan Batıya (Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri), Güzel Sanatlar Mat., Şandoz Kül. Yay. No: 11, İstanbul, 1989, s. 87.

ta kaldığı , çarşı, sebil, medrese, tekke ve sıbyan mektebinin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.(352)

Osmanlı padişahlarından II. Selim 'in damadı olan ve 1572'de ölen Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, caminin avlusundaki türbede gömülüdür. (353) Külliye ve özellikle caminin kimin tarafından tasarlandığı hususu tartışma konusu olup, bazıları mimarının Sinan olduğunu ileri sürmekte,⁽³⁵⁴⁾ bazıları ise buna karşı çıkmakta, mimarın Sinan'ın yardımcılarında biri olduğu fikrini kabul etmektedir. (355) Aptullah Kuran caminin Sinan yapısı olduğunun kesin olmadığını, yetenekli hassa mimarlardan birinin yapımı olduğu sonucuna varmaktadır.(356) Tahsin Öz ise Sinan'ın 1573 yılında böyle Ulu Cami tipinde bir yapıyı yapmış olmasını incelemeye değer bul-

352), Antoine Galland, İstanbul'a Ait Günlük Anılar, 1672-1673, c.II, (Çev: Nihat Sırrı Örik), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1973, s. 32.

353). Baha Tanman, "İstanbul Kasımpaşa'daki Piyale....", a.e., s. 87.

354). Bkz : Metin Sözen ve Diğerleri, a.e., s. , Oktay Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 278, S. Eyice, "Mimar Sinan'ın Osm. Mim. Gel. Rolü", San. Tar. Araş. Dergisi, s. 79.

355). Yıldız Demiriz, "İstanbul'da Piyale Paşa Türbesi ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma", Vakıflar Dergisi, c.XIII, Ankara, 1981, s. 387-388.

356). Aptullah Kuran, Mim. Sinan, s. 122.

maktadır. Öz, caminin aslında Sultan I. Selim zamanında kurulan tersaneye ait olduğu ve Kasımpaşa Deresi doldurulup, tersanenin kıyıya taşınmasıyla yapının Piyale Paşa tarafından Sinan'a camiye dönüştürüldüğü görüşünü savunmaktadır.(357)

Piyale Paşa Camii, Risale-i Tezkiretü'l-Ebniye⁽³⁵⁸⁾, Tuhfetü'l-Mîmarin⁽³⁵⁹⁾ ve Tezkiretü'l-Bünyan'da Mimar Sinan'ın eseri olarak geçmektedir.⁽³⁶⁰⁾

Kasımpaşa semtinde bulunan Küçük Piyale Mescidi ile karışmaması için "Büyük Piyale Paşa Camii"-de denilen bu yapı,⁽³⁶¹⁾ ile birlikte külliye binalarının 18. ve 19. yüzyıllarda kısmî onarımlar geçirdiği bilinmektedir.⁽³⁶²⁾

Üç yandan kapısı olan ve hemen hemen 117m X 114 m boyutlarında büyük bir avluda yer alan cami⁽³⁶³⁾

357). Tahsin Öz, İst. Camileri, c.II, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1965, s. 54.

358). Rıfki Melûl Meriç, Mimar Sinan ,Hayatı, Eseri, Ankara, 1965, s. 78.

359). Rıfki Melûl Meriç, a.e., s.26.

360). Saî Çelebi, Tezkiretü'l-Bünyan, İstanbul, 1988, s. 35.

361). Hikmet Ülgen, İstanbul Camileri, s. 87.

362). Baha Tanman, "İst. Kasımpaşa'daki Piyale...", a.e., s. 88.

363). Cengiz Köseoğlu, Piyale Paşa Camii, İ.Ü.Ed.Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1964,s.2.

dışarıdan bakıldığında masif ve etkileyici bir görünüme sahip olup, strüktürel öğelerin dışarıya yansıtılmaları ve pendentiflerin dışarıdan farkedilmeleri ile bu alanda adeta bir devrim yaratmıştır.⁽³⁶⁴⁾ Caminin batı ve doğu taraflarında çift katlı galeriler bulunmakta, bu galerilerin aşağı kısımlarında revakların kemer ve ayaklardan oluştuğu görülmektedir. Üst katta ise kemerler sütunlar tarafından taşınmaktadır.

Caminin enine gelişen giriş cephesinde ritmik bir kademelenme görülmektedir. Bu cephede, birincisi ikincisinden daha yüksek olup her ikisinin de düz çatıyla örtüldüğü son cemaat yerleri bulunmaktadır. Daha geride tonozla örtülü mekânların alınlıkları ile arkalarında yükselen kubbeler ve nihayet arka tonoz alınlığı üzerinde yükselen minare ile yapının dikey hatlarının açık bir şekilde belirtildiği görülmektedir. Cephenin önemli bir unsuru olan yatay-dikey dengesi ahenkli bir şekilde halledilmiş bulunmaktadır.⁽³⁶⁵⁾

Caminin asıl son cemaat revakı, altı paye ile üç bölüme ayrılmış, ve her iki yanda üç kemerle dışa açılmaktadır. İkinci son cemaat yeri ise 22 mermer sütundan oluşmakta olup, düz saçağı yıkılmış durumdadır.⁽³⁶⁶⁾ Asıl son cemaat yeri üç tonozla örtülmekte,

364). Bülent Özer, "Cami Mim. Çoğ. Ustası Mim. Sinan", a.e., s. 203.

365). Cengiz Köseoğlu, a.e., s. 4.

366). Oktay Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 279.

orta tonozda minare, diğer yanlarda ise giriş kapıları bulunmaktadır. Bunlardan soldaki yan mahfillere , sağdaki ise minareye açılmaktadır. Ancak bu ikinci kapı sonradan moloz taşlarla örüldüğünden minareye geçiş iç mekândan sağlanmaktadır.(367)

Giriş cephesindeki orta tonoz, yan tonozlar gibi dışa açık değil , iç mekâna açıktır. Cephe taş ve tuğla karışımı bir duvarla örülmüş olup, bu duvarın içinden minare yükselmektedir. Minarenin kaidâ kısmına rastlayan duvarın önünde mihrap bulunmakta ve bu mihrabın dört sütunlu dikdörtgen planlı küçük bir baldakinle belirtildiği görülmektedir. Diğer hiçbir caminin son cemaat yerinde görülmeyen harap durumdaki bu baldakinin hemen üzerinde minarenin her iki yanında iki pencere bulunmaktadır. Düz söveli bu pencerelerin üzerlerinde boşaltma kemeri olduğu görülmektedir. Böylece minarenin orta tonoz üzerinde yerleştirilmesiyle orta tonoz cephesinde oluşan boş duvar yüzeyi, mihrapta baldakin ve iki pencere ile ortadan kalkmıştır.

Caminin her iki yan cephelerine gelince: bu cephelerin alt kısmını boydan boya kaplayan revakın birinci son cemaat yerinin iki sütunu ile birleştiğini görmekteyiz. Bu revakın üzerinde yer alan dış mahfil ile onun üzerinde yan tonozların cephe ve kubbeleri görülmektedir. Payeler, kemerler, kemer aralarındaki dolgular ile bütün revak cephesi, kesme taştan yapılmıştır.(368)

367) C. Köseoğlu, a.e., s. 8.

368) C. Köseoğlu, a.e., s. 10-11.

Giriş cephesi ve yan cephelere nazaran daha sade olan kible cephesine bakıldığında ise , caminin kible duvarında altı masif payanda ile desteklendiği görülmektedir. Payandalar kemer duvarı hizasında sona ermektedir. (369)

Piyale Paşa Camii'nde her iki yanda önü çift kemerli giriş sahınlıkları yerleştirilmiştir. Camide en dışa yansıyan biçim, üçer kemerden oluşan üç kemer gurubu ile en dış kenarlarda yan koridorlara açılan birer basık kemerdir. Örtü kademesinde her kemer gurubunun üstüne gelen kemer içi alınlığı dikkati çekmektedir. İçlerindeki kemerli pencerelerle bu alınlıklar, en ortada yükselen minare ile birlikte cephe silüetini oluşturmaktadırlar. Piyale Paşa Camii'nde cephelerin bu kadar farklı ele alınışı, yepyeni bir görüntü yaratmakta, dolayısıyla bu cephe biçimsel özelliklerinden çok , farklı karakteri ile enteresanlık arz etmektedir. (370) Caminin üzerini örten tonoz ve kubbelerin kurşun kaplı olduğu görülmektedir.

Piyale Paşa Camii'ne giriş, sağ ve soldaki ana duvarlarda açılan iki büyük kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapılardan doğrudan doğruya geniş bir sahına girilmektedir. (371) İki yanda kapısı olan geniş bir avlu içinde yer alan cami , 56.6m X 45m. lik bir alanı kaplamaktadır. Esas ibadet mekânı ise 30.5m X 19.5m boyutlarında olan ca-

369) . Cengiz Köseoğlu, a.e., s. 14.

370) . Jale Erzen, Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri, O.D.T. Ü. Basım İşliği, Kelaynak Mat., Ankara, 1981, s.16.

371) . T. Mümtaz Göztepe, a.e., s. 40.

minin üzeri 9m. çapında altı kubbe ile örtülmüştür. (372)

Bu kubbeler ortada iki granit sütuna , dört yönde beden duvarlarına oturmaktadır. Yan duvarların önüne mahfiller, arka duvarın merkezine müezzin mahfili ve bunun gerisine de minare konmuştur. Bu düzenlemede kapılar mecburen yanlara kaydırılmıştır. Minare ve müezzin mahfili orta kubbe eksenine rastlamakta, kapıların, yan kubbelerin eksenleri üzerine yerleştirildiği görülmekte, böylece caminin enlemesine üçlü yapısına uygun bir çözüm getirilmiş olmaktadır.

Piyale Paşa Camii'nin revakları ve mahfillerini taşıyanlarla birlikte doksan adet beyaz mermer sütuna sahip olduğu, ancak bunlardan kırkyedisinin ayakta kaldığı, diğerlerinin ise parçalandığı ya da yok olduğu bilinmektedir. (373)

Cami, içindeki güzel çinili bir yazı şeridi, pencere alınlıklarındaki kalem işleri ile mimarî düzeni bakımından eskiye sadık kalmasına rağmen zengin ve yenilikler ihtiva eden bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. (374) Mihrap nişi stalaktitli olup, eşsiz güzellikte İznik çinileriyle kaplıdır. (375) Kısmen tahribe uğramasına rağmen yine de orijinalliklerini koruyabilen caminin, ahşap üzeri kalem işleri günümüze kadar gelen nefis örnek-

372) O. Aslanapa, M. Sin. Hay. Eser., s. 125.

373) A. Kuran, M. Sinan., s. 120.

374) S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/68.

375) Godfrey Goodwin, A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson Ltd, London, 1971, s.278.

lerdir.(376)

Minarenin Konumu :

Piyale Paşa Camii'nin iki kapısının arasında ve giriş cephesinin ortasında bulunan masif bir duvar parçası, minaresini temel teşkil etmektedir. (377) Caminin minaresi beden duvarında ve mihrap aksı üzerinde bulunmaktadır. (378) Cephenin tam ortasında bulunan minare, alışılmış olduğu gibi camiye dışardan bitişmemekte ve ön cephenin kalın duvarının iç tarafından çıkmaktadır. Ortadaki kemer duvarının çatısını delerek yükselmekte, minarenin kemer duvarı içinde kalan kare planlı kaide kısmı, dışarda yatış bir pilastr ile belirtilmektedir. Giriş cephesinde ortadaki dışa kapalı tonozun üzerinde yükselen kaide kısmı, tonoz örtüsünün hemen üzerinde bir kornişle nihayetlenmektedir. Bu kaide kısmından daire planlı gövdeye geçiş, piramidal bir şekil gösteren sade bir pabuçla sağlanmaktadır. Pabuç ile gövdenin birleştiği yerde bir bilezik mevcuttur. Gövde üzerinde hiçbir tezyinat bulunmamakta, gövdenin basit ve yuvarlak olduğu görülmektedir. Gövde üzerinde bulunan basit şerefenin korkulukları sert kalker taşından yapılmış ve üzerinde hiçbir süsleme bulunmamaktadır. Şerefe üzerinde yükselen peteğin üst kısmını ince bir şerit halinde girland motifleri dolanmaktadır. Külâh kısmı çok köşeli yıldız kesitli olup, üzeri kurşunla kaplıdır. Bünyesi itibariyle değil,

376). M. Semih İrteş, "Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'ndeki Ahşap Üstü Kalem İşleri", Vakıflar Dergisi, c.XXI, Türk Dünyası Araş. Vakfı, İst., 1990, s. 173.

377). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 57.

378). H. Sezgin, Türk Isl.Ül.Mim. Top.Bak., s. 154.

caminin giriş cephesinin ortasında yer alması bakımından Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nin minaresi karakteristik- tir. (379)

Piyale Paşa Camii'nde minare, iç mekanda giriş üzerinde yer alan galeride mukarnaslı bir konsol üzerine oturtulmuştur. Cephede minarenin alt kısmına üç kemerli alçak bir revak yerleştirilmiştir. Caminin giriş kapıları bu alçak revakın iki yanında yer almaktadır.İç mekanın orta eskeninde minarenin kütlesi bulunduğu- dan cami girişleri yana alınmıştır. Minare kaidesinin kütlesi ikinci silmeden sonra köşelerde yassılaşmakta, sofanın zeminine kadar inmektedir. Minareye müezzin mahfilindeki bir kapıdan çıkılmaktadır.(380)

Bugünkü minarenin geç devirde yapılmış ol- duğunun en belirgin delili, şerefenin çok basit olması ve petekte girland motifi kabartmalarının varlığıdır.(381)

Kasımpaşa Piyale Paşa Camii konumu açısın- dan da diğer camilerden farklı bir görünüm arz etmektedir. 1326 tarihinde Bursa'da yapılan Alaüddin Bey Camii'ndeki tek şerefeli minare, caminin üç gözlü son cemaat yerinin yanına bitişik olarak dışta yerleştirilmiş^{olup}, karşılaştırıl- dığında Piyale Paşa Camii'nin minaresinden değişik bir ko- numda yer aldığı dikkatî çekmektedir. Piyale Paşa Camii'- nin tek şerefeli minaresinin son cemaat revakının orta- sındaki tonozun üzerinden yükseldiği görülmektedir.

379). Cengiz Köseoğlu, a.e., s. 35.

380). Turgut Cimcoz, a.e., s. 49.

381). S. Eyice, "İst. Minare..", a.e., s. 57.

Sultan Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii'nin minaresi ise cami kütlesinin son cemaat yeriyle birleştiği köşede cami üzerinde yükselmektedir. Piyale Paşa Camii'nde Edirne Muradiye Camii'nde olduğu gibi cami üzerinde yükselen minare caminin üzerinde köşede değil, son cemaat yeri üzerinde yükselmektedir. Edirne'de 1429'da yaptırılan Şah Melek Paşa Camii'nde minare caminin kuzey-doğu köşesinde dışta yer almaktadır. Aynı tarihli Edirne Beylerbeyi Camii'nde ise minare beş gözlü son cemaat yerinin camiyle birleştiği köşede cami kütlesine bitişik olarak yerleştirilmiştir. İstanbul Kasım-paşa Piyale Paşa Camii'nin minaresinin ise Edirne'deki her iki caminin minaresinden çok farklı bir konumda olduğu dikkati çekmektedir.

Diğer yandan İstanbul Mahmut Paşa Camii'nde de minare, cami ile son cemaat yerinin birleştiği yerde ve caminin kuzey-doğu köşesinde bulunmaktadır. Aynı durum Has Murat Paşa'nın İstanbul Aksaray'da yaptırdığı Murat Paşa Camii'nde de kendini göstermekte, burada da minarenin beş gözlü son cemaat yeriyle caminin birleştiği köşede, camiye bitişik olarak dışa doğru yapıldığı görülmektedir. Piyale Paşa Camii'nde ise minare, sözü edilen camilerin minarelerinden farklı bir konumdadır. Minare cami köşelerinde değil, giriş cephesinin tam ortasına yerleştirilmiştir.

Daha sonraki yıllarda yapılan İstanbul Yavuz Selim Camii'nde iki minarenin camiyle avlunun birleştiği dış köşelerde ,İstanbul Bayezit Camii'nde ise son ce-

maat yeri boyunca uzanan tabhanelerin en dış köşelerine yerleştirildiği görülmektedir. Böylelikle cami küblesinden gittikçe uzaklaşan minareler, İstanbul Şehzade Camii ile Süleymaniye Camii'nde cami küblesine tekrar yaklaşmıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan İstanbul Piyale Paşa Camii'nde minarenin önceki uygulamalarda görülmeyen bir şekilde cami küblesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde değil, son cemaat yeri üzerinde tam ortada yükseldiği görülmektedir.

Piyale Paşa Camii, kare hacimlerin üzerini örten eş büyüklükteki altı kubbe ve yapının üç cephesini çeviren revak ile daha çok bedesten, tersane ve benzeri sivil yapıları hatırlatmaktadır. Yapıya bir mihrap ilâvesi ve minarenin taş dekorasyonu ile dilimli külahı ve girland süslemeler, mukarnas kullanılmadan yapılan şerefe düzeni gibi bütün bu hususlara, minarenin daha geç bir tarihte yapıya ilâvesi de düşünülürse, binanın camiye çevrilmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir.

KATALOG NO : 19 , Lev: 19 , a, b, c.
 ADI : MİMAR SİNAN MESCİDİ
 YERİ : İstanbul, Yenibahçe.
 TARİHİ : 1573-74 / H. 981-982.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

İstanbul, Fatih'te Hoca Üveys Mahallesi, Koca Sinan Caddesi'nde bulunan bu mescit, Mimar Sinan tarafından 1573 / H. 981 yılında kendi hayratı olarak yaptırılmıştır.⁽³⁸²⁾ Sıbyan Mektebi ve çeşmeden oluşan yapı topluluğunun bir parçasıdır. ⁽³⁸³⁾ Mescidin yanında avlunun kenarında olduğu Mimar Sinan'ın ikinci vakfiyesinde belirtilen sıbyan mektebi, Fatih yangını sırasında tamamen ortadan kalkmış, çeşme ise geçirdiği tamirlerle günümüze kadar gelebilmiştir.⁽³⁸⁴⁾

1918'de yanan mescidin ise beden duvarları uzun süre ayakta durmuş, zamanla yıkılmıştır. Mescidin ana kütsesi, 1918'den önce Gurlitt tarafından çizilmiş olan kroki, Ali Saim Ülgen'in 1944'te yaptığı restütüsyon projesi ve 1971'de yapılan kazı sonuçlarına göz önü-

382) . Haki Demir ve Diğerleri, Fatih Camileri, s. 169.

383) . Aptullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Mescitleri", Sema-
vi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları, Emre
 Mat., İstanbul, 1992, s. 142.

384) . Erdem Yücel, "Mimar Sinan Mescidi" - Sanat Tarihi
Yıllığı, 1969-70, İstanbul, 1970, s. 49.

ne alınarak 1976 yılında orijinal şekline uygun olarak tekrar yapılmıştır.

Biri açık (yazlık), diğeri kapalı(kışlık) olarak yan yana iki kısımdan oluşan ana kütlenin önünde avlu ve minare yer almaktadır. Kütle duvarları taş ve tuğladan yapılan mescidin⁽³⁸⁵⁾ açık kısmının cephesi üçe ayrılmış olup, kible duvarında ortada mihrap, sağ ve solunda birer iki katlı pencere bulunmaktadır. Kapalı kısmının pencereleri ise doğu ve güneyde ikişer, batı ve kuzeyde üçer tanedir. Her iki kısmın dış duvarları , iki sıra tuğla hatıllı, kesme küfeki taşından yapılmıştır. Mescidin üzeri kiremit döşelidir ve saçaklı bir ahşap çatıyla örtülüdür.

Avlu duvarları mescidin cephe duvarlarından farklı olarak düzgün küfeki taşından yapılmıştır. Avlu kapısı ise mescid ile minarenin arasında bulunmaktadır.⁽³⁸⁶⁾Yıkılmış olan ilk mescidin bazı kalıntılarına dayanılarak Gurlitt tarafından çizilen planında, üst örtü sistemi gösterilmemiştir. Ancak 1944'te çizilen Ali Saim Ülgen'in planıyla Gurlitt'in planı arasında pek fark olmamakla birlikte , Ali Saim Ülgen üst örtü sistemini çatı olarak göstermektedir. Mescidin açık kısmı , Erdem Yücel'e göre içerisinde mihrabı olan ve ibadet mekânını da kısmen kuşatan L şeklinde bir yer olup, burası aynı zamanda biraz

385) • A. Kuran , M. Sinan, s. 314.

386) • A. Kuran, "M. Sinan'ın Mescitleri", a.e., s.143.

genişçe tutulmuş bir son cemaat yeri durumundadır. Mescit giriş kapısının hemen sağından ibadet mekânına geçilmektedir. 10m X 7.60m. boyutlarında olan bu kısımda, girişin karşısına gelen duvarın ortasında, mihrap yer almaktadır. (387)

Minarenin Konumu :

Mimar Sinan Mescidi'nin minaresi, değişik bir üslûpta yapılmış olması sebebiyle mescidin en dikkati çeken yapısıdır. 1918 yangınında mescitle birlikte hasar gören , ancak ayakta kalabilen köşk minare, 1938 ve 1963 yıllarında onarım geçirerek günümüze sağlam halde gelebilmiştir. (388) Avlu girişinin yanına yerleştirilen ve esas kütlede ayrı durumda olan minare, kesme küfeki taşından yapılmış olup, şerefesi yoktur. Silmelerle belirtilen kaide ve pabuç bölümüyle birlikte zemin-den itibaren gövde bitimine kadar sekizgen planlı olarak yükselen minarede kaide ve pabuç gövdeye nazaran biraz daha geniş tutulmuştur. (389)

10m. yüksekliğinde olup 26 basamaklı taş merdivenle çıkılan minarede şerefe yerine, yukarıda sekizgen gövdenin her kenarında birer tane ezan okumaya mahsus pencere açılmış, ayrı ayrı çerçeveler içerisine

387 . Erdem Yücel, "M. Sinan Mescidi", a.e., s. 55.

388) . S. Eyice-M.İhsan Tunay-Baha Tanman, Fotoğraflarla Fatih Anıtları, s. 89.

389) . A. Kuran, "M. Sinan'ın Mescitleri", a.e., s.143.

alınan bu pencereler şerefeyi oluşturmıştır.(390)

Pencerelerin üzerinde minarenin dış yüzeyinde bir yaprakçirizi dolanmaktadır. Üstü küçük basit bir tuğla kubbeyle örtülü olan minarenin kubbesi kurşunla kaplıdır. S. Eyice'ye göre Mimar Sinan Mescidi'nin minaresi Urfa Ulu Camii minaresinin minyatür bir modeli durumundadır. (391) Aynı zamanda baca şeklindeki minarelerin en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Mimar Sinan Mescidi minaresi , 16. yüzyılda İstanbul Uzunçarşı'da yapılan Samanveren Mescidi minaresiyle oldukça farklı konumdadır. Samanveren Mescidi'nde minare solda yer almakta, kaidesiyle mescide bitişik olarak zeminden itibaren yükselmektedir. Oysa Mimar Sinan Mescidi'nde minare mescitten tamamen ayrı ve bağımsız durumdadır.

Fatih tarafından 15. yüzyılda yaptırılan Aksaray'daki Kızıl Minare Mescidi'nin de solda yer alan minaresi, Mimar Sinan Mescidi minaresine konumu bakımından benzemekte, mescide bitişik olması yönüyle farklılık göstermektedir.

İstanbul Defterdar'da 1540-41 yıllarında yapımı tamamlanan ve Defterdar Hattat Nazlı Mahmut Efendi tarafından yaptırılan Defterdar Mahmut Çelebi Mescidi'nde de minare son cemaat yerine bitişik durumdadır. Minarenin mescitten ayrı olmaması sebebiyle Mimar Sinan Mes-

390) . E. Yücel, "M. Sinan Mescidi", a.e., s. 56-57.

391) . S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 62.

cidî minaresinden farklı konumdadır.

Mimar Sinan Mescidi ile minaresinin konumu açısından en çok benzerlik gösteren mescitler arasında İstanbul'da Bey (Silâhi) Mescidi ile Büyükçekmece'de Sokullu Mescidi sayılabilir.

İstanbul Eyüp'te Zal Mahmut Paşa Camii'nin yanında 15. yüzyılda yapıldığı bilinen Bey Mescidi'nin kapısı güney duvarında olup, minare kible duvarı önüne bağımsız olarak inşa edilmiştir. Bu sebeple Mimar Sinan Mescini minaresine benzemektedir.

İstanbul yakınında Büyükçekmece'deki Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa tarafından 16. yüzyıl ikinci yarısında yaptırılan Sokullu Mescidi'nde ise minare avlu kapısının yanında bulunmaktadır. Minber-minare tarzında inşa edilen bu minare, Mimar Sinan Mescidi'nde olduğu gibi mescide bitişik olmayıp, avlu kapısı yanında inşa edilmesi ve bu konumu bakımından Mimar Sinan Mescidi minaresine benzemektedir.

İstanbul Karagömrük'te 1530-31 yıllarında yapıldığı bilinen Uç Baş (Nureddin Hamza) Mescidi'nde minare mescit ana kütesinden uzakta, avlu kapısının yanında yer almaktadır. Bu konumuyla Mimar Sinan Mescidi minaresi ile benzerlik göstermektedir.

İstanbul'da 1577-78 yıllarında yapımı tamamlanan Azapkapı Sokullu Camii'nde de minare , cami kütesinden biraz uzakta yer almakta, bu konumuyla Mimar Sinan Mescidi'nin minaresine benzemektedir.

KATALOG NO : 20 , Lev: 20 , a , b , c , d , e.

ADI : SELİMİYE CAMİİ

YERİ : Edirne

TARİHİ : 1574-75 / H. 982.

MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER:

Edirne'nin yüksek bir noktası üzerine yerleştirilen ve çevredeki arazinin değişik noktalarından bakıldığında hep şehir silüetine hakim bir konumda bulunan Selimiye Camii ⁽³⁹²⁾, "Sarı Bayır" ya da "Kavak Meydanı" denilen yerde 1568-1574 /H. 976-982 tarihleri arasında Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir.⁽³⁹³⁾ Caminin İstanbul'da değil de niçin Edirne'de yapılmış olduğu hususunda çeşitli hikaye ve rivayetler mevcuttur. Bu hikayelere göre, caminin yerinin seçimi, Sultanın gördüğü rüyaya dayandırılmakta, Sinan'ın Edirne'de uzun incelemeler yaptığından söz edilmektedir.⁽³⁹⁴⁾ Ancak bilindiği gibi Sinan, Sultan II. Selim'in emriyle caminin yapılacağı yeri tes-

392). Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Şehirci Yönü", VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1988, İstanbul, 1989, s. 135.

393). M. Tayyib Gökbilgin, XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı-Vakıflar-Mülkler -Mukataalar, Üçler Basımevi, İstanbul, 1952, s. 520.

394). Behruz Çinici, "The Urban Arrangement of the Selimiye Mosque in Edirne", Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma , 1988, s.86..

pit etmek üzere Edirne'ye gitmiş ve şehrin en yüksek tepesini bu iş için uygun bularak caminin temelini attırmıştır. (395)

Cami, medreseler, darülhadis, arasta ve sıbyan mektebinden oluşan Selimiye Külliyesi'nde arastanın Sultan III. Murat zamanında yaptırıldığı bilinmektedir. (396) Mimar Davut Ağa tarafından yapılan arastanın bir bölümü ise , Hasan Kuruyazıcı'ya göre Mimar Sinan'ın yapısıdır. (397)

190 m. X 130m boyutlarında bir dikdörtgen avlunun içine yerleştirilen Selimiye Külliyesi, yaklaşık 28.500 m lik bir alanı kaplamaktadır. Dikdörtgen alanın batısında arasta yer almaktadır. Külliyenin dış avlusuna çarşıdan da olmak üzere beş kapıdan girilmektedir. Revaklı iç avlunun ise üç kapısı vardır. Bu dikdörtgen avlunun ortasında bir şadırvan bulunmaktadır. (398)

Camiye çok uzaklardan bakıldığında şehrin değişik yerlerinden iki, üç, dört minareli olarak zengin ve çok şaşırtıcı görünüm sergilemektedir.

395). Rauf Tuncay, "Edirne'de Selimiye Camii", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Menteş Mat., İstanbul, Ağustos 1969, s. 3.

396). Haluk Sezgin, Türk ve İslam Ül. Mim. Top. Bak., s.154.

397). Hasan Kuruyazıcı, "Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki Arastanın Bir Bölümünün Mimar Sinan Yapısı Olduğu Konusunda Kanıtlar", II. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol.II, İ.T.Ü.İnşaat Fak. Mat. İstanbul, 1986, s. 158.

398). Bülent Çetiner, "Mimar Sinan'ın Ustalık Eseri Selimiye Camii", a.e., s. 3.

Dört köşesinde birer minareli bir dikdörtgen içinde yer alan kare ile sekizgenin taşıdığı tek kubbeli ana kütle ile yükselen tam bir merkezî yapı karşımıza çıkmaktadır.⁽³⁹⁹⁾

Hafif eğik bir tepe üzerinde inşa edilen cami kütesinin dört köşesine konulan minareleriyle adeta bir taç yaratmak isteyen Sinan, bu yapıyla kavramsal bir alan ve birlik yaratarak şehri abidevi bir taçla süslemiştir.⁽⁴⁰⁰⁾

Caminin dış cephesi dört katlı bir kütle halinde olup, piramit biçiminde yukarı doğru kademeli bir yükseliş göstermektedir. Bu kademelenme gökte minarelerin şerefeleri ile devam ettirilmiştir.⁽⁴⁰¹⁾ Bu minareler kat kat aşağıya doğru yayılan ve genişleyen ana kütlelerin yuvarlak ve meyilli hatlarını destek ayakları üzerindeki ağırlık kuleleriyle birlikte toplayıp göklere doğru çıkarmaktadır. Dış görünüşteki bu ahenkli ve in-ve yükseliş⁽⁴⁰²⁾, yarım kubbeler, kuleler, payandalar, pencere düzenleri, renkli taş oyunlar ile Selimiye Camii'nde değişik ritimleriyle yapı plastiğini canlandır-

399). Kemali Söylemezoğlu, "Edirne Selimiye Camii 1569-1575", I. Uluslararası Türk İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül 1981, c.III, İ.T.Ü. Mim.Fak.Baskı Atölyesi, İstanbul, 1981, s.200.

400). Enis Kortan, "The Role of Sinan's Work With in the Urban Context", Environmental Design, Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s. 141.

401). Adnan Turani, Dünya Sanat Tarihi, s. 317.

402). Ekrem Akurgal, "Sanat Tar. Bak . Sinan", a.e., s. 393.

maktadırlar.⁽⁴⁰³⁾ Cami cepheleri kesme taştan yapılmıştır . Dış cephelerde strüktürel ritmin yanısıra, beyaz kesme taşların arasına yerleştirilen ve kırmızı taşlarla yapılan bezemenin devamlı değişen çizgisi ve oranları, cepheye daha da hareketli bir görünüm kazandırmaktadır.⁽⁴⁰⁴⁾

Selimiye Camii'nde ana kubbenin itme gücü dışarda sekiz ağırlık kulesi tarafından karşılanmaktadır. Bu kubbeler payanda kemerlerinin sona erdiği silme üzerinde yükselmektedir. Kubbe kasnağındaki pencerelerden biraz mesafeli olan ağırlık kuleleri, kubbeye kemerlerle bağlanmıştır. Aynı zamanda iç mekanın biçimini dışardan belirtmektedirler. Duvarların silmenin altında bir sekizgen meydana getirdiği görülmekte ve bu duvarların köşelerini birer payanda kemeri desteklemektedir. Bu payanda kemerlerin arasındaki duvar yüzeylerinde ise birer kemer mevcuttur. Cami cephelerinde yer alan bu kemerli duvarlar iki sıra halinde pencerelidir. Köşe kemerleri ise birer yarım kubbe ile birleşmekte, böylece sekizgenden kareye geçiş sağlanmaktadır. Cephede aşağı kattaki kemer duvarlarının pencere ritmlerinin yukarı kattaki kemerduvarlarının ritmine uydurulduğu görülmektedir. Yukarıdaki her kemer duvarına aşağıda üç büyük kemer biçimli ve üç dikdörtgen biçimli pencere isabet etmiştir. Bu pencerelerle galerilerin bol ışıqla aydınlan-

403) • Doğan Kuban, "Sinan'ın Sanatı", Türkiyemiz, Yıl:2, Sayı:3, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, Şubat 1971, s. 9.

404) • Çelen Birkan, Edirne'de Selimiye Camii Restorasyonu, İstanbul, Şubat 1990, s. 18.

ması sağlamaktadır. (405)

Türk Sanatının gelişmesinin zirvesi olan Selimiye Camii, plan bakımından dikdörtgen olup, 44m X 60m. boyutlarındadır. 1560 m²lik bir alanı kaplayan caminin kubbe kasnağında 40 pencere bulunmaktadır. (406) Kubbe sekiz güçlü ayak tarafından taşınmaktadır. (407)

Büyük çaptaki yüksek kubbe sekizgen bir şemaya oturmakta, bu sekizgen, bir kare içinde yer almaktadır. (408)

Sinan Selimiye Camii'nde Edirne Üç Şerefeli Camii'de ulaşılamayan mekân bütünlüğünü elde etmiştir. Cami beden duvarlarını yüksek tutarak enlemesine gelişen cami kütlesi üzerine çaprazlamasına koyduğu dört yarım kubbe ve mihraptaki tek yarım kubbe ile bol ışık yoluyla mekânı bütünleştirmesini bilmiştir. (409) Diğer

405). Ulya Vogt Göknıl, M. Sinan, s. 113.

406). Bülent Çetiner, "M. Sinan'ın Ustalık Eseri Selimiye Camii", a.e., s.3.

407). Hulusi Güngör, "Sinan'ın Teknolojisi", VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan Dönemi Sempozyumu, 5-8 Aralık 1988, İstanbul, 1989, s. 155.

408). Behçet Ünsal, "Türk Camisinin Plan Şek.ve Esasları", a.e., s. 60.

409). A. Kuran, "Mimar Sinan'ın Eserleri ve Camileri Konusunda Kısa Bir Deneme", Boğaziçi Univ. Dergisi, Hümaniter Bilimler, c.IV-V, 1976-1977, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1978, s. 87.

camilerden farklı olarak Sinan Selimiye'de mihraba ayrı bir karakter kazandırmış, duvardan kopararak üzeri kubbeli bir niş şeklinde üç boyutlu çözüme varmıştır.⁽⁴¹⁰⁾

Selimiye Camii kubbesinin çapı hakkında değişik görüşler mevcuttur. 31.22m., 31.28m., 31.30m., 31.35m., 31.5m gibi değişik ölçüler verilmektedir.⁽⁴¹¹⁾

Caminin tahminen 1830 yıllarında İtalyan mimar Fossati tarafından restore edildiği, bu restore sırasında içindeki nakışların ve ayet yazılarının değişikliğe uğradığı bilinmektedir.⁽⁴¹²⁾

1950-55 yılları arasında Ali Saim Ülgen tarafından restore edilen cami, tekrar 1978 ve 1984 yılları arasından Vakıflar tarafından onarımdan geçi-

410). Murat Eriç, "Sinan'ın Malzeme Kullanım Anlayışı", a.e., s. 130.

411). Bkz : A. Kuran, M. Sinan, s. 163., Hulusi Güngör, "Mimar Koca Sinan'ın Üç Büyük Caminde Mekân-Strüktür İlişkileri", a.e., s. 139., Suut Kemal Yetkin, "The Evolution of Architectural Form in Turkish Mosques (1300-1700)", Studia Islamica, XI, 1959, s. 91., M. Oluş Arık, Turkish Art and Architecture, Ankara, 1985, s. 157., Tanju Cantay, "XVI. Yüzyıl Türk Mimarisinde Bazı Tasarım ve Çizim Esasları", II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, Vol II, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, I.T.Ü. İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 57.

412). Erol Çetin, "Sultanahmet Arastası", Vakıflar, İstanbul, 1984, s. 45.

rilmiştir.(413)

Selimiye Camii'nin içindeki çiniler , klâsik Osmanlı döneminin en değerli İznik çinileri olarak kabul edilmektedir.Kalem işi nakışlar tamir edilmiş olup, ana kubbe, yarım kubbe ve tonozların içlerinde yoğunlaşmıştır. Minber ve mihrabı mermerden olan caminin yazıları ise hattat Ahmet Karahisarî'nin talebesi Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır.(414)

Minarelerin Konumu :

Selimiye Camii minareleri, 16.,17.ve 18. yüzyıllarda zelzele veya yıldırım düşmesi gibisebeplerle zarar görmüş ve yıkılmış, daha sonra da çeşitli tamirler geçirerek günümüze gelebilmiştir.(415)

Edirne Selimiye Camii minareleri, kubbeyi

413) . Erol Çetin, "Günümüzde Yapılan Edirne Selimiye Camii Restorasyonu", II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol II, İ.T.Ü. İnşaat Fak. Mat., İstanbul, 1986, s. 218-220.

414) . Ahmet Refik, Türk Mimarları, Marife Basımevi, İstanbul, 1936, s. 19.

415) . Bkz : Arif Uğdeviren, Edirne'de Sinan ve Selimiye'si, İstanbul, 1986, s. 15., Mustafa Cezar, "Os-Dev. İst, Yap. Tah. Yap....", a.e., s. 389., Tülay Reyhanlı, a.e., s. 330..

adeta göğe yükseltir gibi cami kütesinin dört köşesine yerleştirilmiştir. S. Eyice'ye göre batıya giden sefer ve kervan yollarından bu minarelerin uzun süre uzaktan ancak iki tane görülmelerine Sinan tarafından özen gösterilmiştir. Bunlar Sinan'ın yaptığı eserlerde yer seçimi ile eserin uyuşmasına verdiği önemi açıkça belli etmektedir.(416)

Selimiye Camii'nde üçer şerefeli dört minareden ikisinin avlu köşelerinde yer almayıp, dördünün de camiköşelerinde bulunması, bütün dikkatlerin kubbeye çekilmesinin ana sebebidir.(417) Caminin kubbesinde olduğu gibi minarelerinin yüksekliği konusunda da değişik görüşler mevcuttur. 71 m. , 77m., 84m. gibi çeşitli ölçüler verilmektedir.(418)

Selimiye Camii'nin üçer şerefeli ince ve zarif dört minaresinin kaideleri, üç kenarlı bir çıkıntı olarak cephe duvarına dayanmış durumdadır. Her üç kenara birer mukarnaslı niş oyulmuş, kaidelerin üst kısımları gövdeye doğru meyillendirilmiştir. Minarelerin ön yüzlerinde ise birer kapı bulunmaktadır.(419) Kaidelerin bitiminde konsollar yer almıştır. Pabuç kısmında prizmatik üçgenler mevcut olup, bu kısımla gövdeyi ayıran konsollu

416). S. Eyice "Mim.Sinan'ın Osm. Dön. Türk....",a.e.,s.79.

417). Von Ernst Grube, Welt Des Islam, Gutersloh,1968,s.

418). Bkz :Gündüz Özdeş, "Mimar Sinan'ın Şehirciliği",Vol.II, II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Tek. Tar. Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986,s.48.

Ol Aslanapa, Edirne'de Osm. Dev. Abideleri, Üçler Basımevi, İstanbul,1949,s.52.

419). Jale Erzen, M. Sinan Dönemi Cami Cepheleri, s. 35.

silme, ana kütledeki birinci katın üst kısmına isabet eden silmeyle çakışmakta bu durum daha alt seviyelerde de minarenin ana kütleyle olan uyumunu vurgulamaktadır.

Selimiye Camii'nde minare gövdeleri âikey çubuklarla yivlidir. Şerefe altları ise mukarnaslıdır. Bu mukarnasların altında kaval silmeler yer almaktadır. Şerefelerdeki korkuluk levhaları, çokgenlerle süslüdür. (420)

Minarelerin üzeri sivri külahlarla örtülüdür. Hulusi Güngör'e göre Selimiye Camii kible duvarının minarelere en yakın olan pencerelerinden, sağ ve soldaki minarelere duvar içinden bağlantı sağlanmıştır. (421)

Selimiye Camii'nde cami kütlesi ile revaklı avlunun birleştiği köşelerdeki üçer şerefeli iki minareye içerden üç ayrı merdivenle çıkılmakta olup, bu minareler, üçer yolludur. İç içe yerleştirilmiş bu ayrı merdivenlerden geçen müezzinlerin birbirlerini görmeden şerefelere çıkmaları sağlanmıştır. Birinci yol birinci şerefeye ile üçüncü şerefeye, ikinci yol, ikinci şerefeye ile üçüncü şerefeye

420). Oral Onur, Edirne Minareleri, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar.
Böl. Lisans tezi, İstanbul, , s. 36.

421) Hulusi Güngör, "Mimar Koca Sinan'ın Üç Büyük Camiinde Mekân-Strüktür İlişkileri", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s. 137 .. :

1. Birçok rölevede gösterilmeyen bu bağlantıların yıllar önce iptal edildiği ve daha sonra örülen duvarlarla minareye geçişin önlendiği anlaşılmaktadır. Sonradan örülen duvarlar kaldırıldı. Girda müezzinin minareden indikten sonra kötü hava şartlarıyla karşılaşmaması ve giriş kapısına gidene kadar bahçede dolaşmadan camiye girmesi mümkün olacaktır.

üçüncü yol ise birinci ve ikinci şerefelere uğramadan üçüncü şerefeye çıkmaktadır. Arkada cami kütesinin diğer köşelerinde yer alan üçer şerefeli iki minare ise tek merdivenli olarak yapılmıştır. Sırasıyla bir , iki ve üçüncü şerefelere çıkılan bu iki minareye "müezzin minaresi" de denilmektedir. İlk defa Edirne Eski Camii ve Üç Şerefeli Camii'de yapılan iç içe merdivenli minarelerden esinlenerek Selimiye'nin iki minaresini üç yol-
lu yapan Sinan, diğer iki minarede buna gerek görmemiştir. (422) Aynı zamanda bu dört minareyi cami ana kütesinin dört köşesinde tutucu ve bağlayıcı elemanlar olarak kullanan Sinan'ın bu minarelerinde çok belirgin olarak ortaya çıkan simetri dikkati çekmektedir. (423)
Yapının tasavvurundaki mutlak simetri ise ancak bu kadar yükselebildiklerinde kubbe ile uyum içinde olabilecek dört minare ile daha da kuvvetli bir şekilde ifadesini bulmuştur. (424)

Mimar Sinan'ın dinî mimarî alanında ulaştığı en yüksek düzeyi gösteren Selimiye Camii ve bu caminin minareleri, Osmanlı mimarişinin olduğu kadar ülkemizin de en yüksek minareleridirler.

422) . Bülent Çetiner, "M. Sinan'ın Ustalık Eseri Selimiye Camii", a.e., s.4.

423) . Sedat Çetintaş, "Minarelerimiz", a.e., s. 69.

424) . Doğan Kuban, "Selimiye at Edirne Its Genesis and an Evolution of its Style", IV ème Congres International d'Art Turc Aix-en Provence, 10-15 Sept., 1971, Editions de L'Université de Provence, 1976, s. 109.

Selimiye Camii minarelerinin cami kütlesine bitişik olan ikisiⁱⁿ 1396-1400 tarihlerinde Yıldırım Bayezit tarafından Bursa'da yaptırılan Ulu Camii'nin minareleriyle konumu bakımından benzediği görülmektedir. Bursa Ulu Camii'nde tek şerefeli iki minareden Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan soldakinde kare kaidenin üç yüzü, Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan sağdakinin ise sekizgen kaidenin altı yüzü dışa açık durumdadır. Her iki minare de cami kütlesinden giriş cephesi yönünde dışa taşkın olarak yapılmışlardır. Minare girişleri kare kaidede içeriden, sekizgen kaidede ise hem dışardan hem de içerden yapılmıştır.

Edirne Selimiye Camii'nin cami kütlesinin dört köşesine yerleştirilen üçer şerefeli minarelerinin Bursa Ulu Camii minarelerinden farklı tarafları, Selimiye Camii'nde kaideleri üç cepheli olan minarelerin giriş cephesi yönüne doğru değil, caminin her ikiyan cephesine doğru dışa taşkın oluşları ve minare girişlerinin ise hepsinin dışardan sağlanacak şekilde yapılmasıdır.

1437-1447 tarihleri arasında Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Edirne Üç Şerefeli Camii'nde ise Selimiye Camii'ndeki gibi dört minare mevcuttur. Ancak bu minareler, cami kütlesinin dört köşesine değil, ikisi avlu, diğer ikisi ise son cemaat yeriyle cami kütlesinin birleştiği köşelere yerleştirilmiştir.

Osmanlı mimarisinde ilk defa dört minareli olarak yapılan Edirne Üç Şerefeli Camii'nde minarelerden

üç şerefeli olanı o zamana kadar yapılan en yüksek minare iken, Selimiye minareleriyle bu yükseklik aşılmıştır. Dört minaresi de birbirine benzemeyen caminin üç şerefeli minaresinin gövdesi içinden ayrı yollardan çıkılması uygulaması ise yıllar sonra Sinan tarafından Edirne Selimiye Camii'nde minarelerinin ikisinde geliştirilerek tekrar edilmiştir.

İstanbul Şehzade Camii'nin iki şerefeli olan iki minaresi, son cemaat yeriyle cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer almaktadır. Edirne Selimiye Camii'nin iki minaresiyle konumu bakımından benzerlik göstermekte olan Şehzade Camii'nin kare kaideli minareleri, Selimiye Camii'nin üç cephele kaidesi olan minareleri gibi cami yan duvarlarından dışa taşkın olmaları bakımından da birbirlerine benzemektedirler.

İstanbul Süleymaniye Camii'nde ise avlu köşelerindeki iki minareden başka Edirne Selimiye Camii'ndeki gibi son cemaat yeriyle cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan üç şerefeli iki minare, birbiriyle konumları bakımından aynıdır. Süleymaniye Camii'nde cami kütlesine bitişik olarak dışa taşkın yapılan minareler aynı şekilde Edirne Selimiye Camii'nde de tekrarlanmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Süleymaniye Camii'nde avlu köşelerindeki diğer iki minare, Selimiye Camii'nde cami kütlesinin köşelerine alınmıştır. Böylece Osmanlı mimarisinde ilk ve son defa yapılan bir uygulama olarak minareler avlu köşeleri yerine caminin dört köşesine to-

lanmıştır.

Süleymaniye Camii'nin kubbeden uzak iki minaresi, Selimiye Camii'nde kubbeye yakın olarak caminin birer köşesine konulmuştur. Süleymaniye'de minareler avluya önem kazandırmaktadır. Selimiye'de ise avlu dış köşelerinden kaldırılan iki minare dolayısıyla ortaya çıkan boşluk, ana kütleyle yakın olan son cemaat yeri kubbelerinin yükseltilmesiyle dengelenmektedir.

Minarelerinin konumları bakımından Edirne Selimiye Camii'ne en çok benzeyen yapı, İstanbul Sultanahmet Camii'dir. Osmanlı mimarisinde ilk ve son defa yapılan bir uygulama olarak bu yapıda kullanılan 6 minareden ikisi avlu köşelerinde bulunmaktadır. Diğer dört minare ise Selimiye Camii'nde olduğu gibi cami kütlelerinin dört köşesine yerleştirilmiştir.

Selimiye Camii minarelerinin üç cepheli olan ve camikütlesinden dışa taşan minarelerinin yanında, Sultanahmet Camii'nde kare kaideli ve üçer şerefeli dört minare de cami kütlelerinden dışa taşkın olarak yapılmıştır.

Selimiye Camii'nde minarelerle ağırlık külelerinin, ana kütledeki kademelenme ile de şerefelerden sırasıyla yükselişinin tam bir uyum yarattığı dikkati çekmektedir. Caminin minarelerinin konumu ise merkezi ve toplu yapı anlayışına birinci derecede hizmet etmektedir.

KATALOG NO : 21 , Lev: 21, a,b,c,d,e,f.
 ADI : SOKULLU MEHMET PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Azapkapı.
 TARİHİ : 1577-78 / H. 985.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Unkapanı köprüsünün Galata yönünde "Azep-ler Kapısı" denilen yerde, Sokullu Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan bu yapıya, "Sokullu Camii", ya da " Azebkapı Camii" denilmektedir. (425) 1577 tarihinde yapımının tamamlandığı anlaşılan bu cami, Mimar Sinan'ın eseridir. (426)

Galata sırtlarının denize olan meyli üzerine yerleştirilen camii, seçildiği yer itibariyle alçakta kaldığından, taş bir zemin üzerinde yükseltilmiştir. Bu sebeple Osmanlı mimarîsinde fevkanî ya da yükseltilmiş camiler içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. (427)

Günümüzde Unkapanı köprüsünün ucu ile et-

425). Celal Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi Menşeiinden Bugüne Kadar Mimari ,Heykel, Resim ve Tezyi-ni Sanatlar, V. Fas., Maarif Basımevi, İstanbul, y.y.,s. 350-353.

426). Tahsin Öz, İst. Camileri, c.II, s. 7.

427). Paolo Cuneo, "Sinan's Contribution to the Design of Galata Water Front ", Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s. 210.

rafında yapılmış binaların arasına sıkışmış olan Azapkapı Sokullu Camii , 1807 /H. 1222'deki Galata yangınında yanmış, 1894 depreminde harap olmuş, uzun yıllar kapalı kalmıştır. Cumhuriyet döneminden sonra ise onarım geçirerek harap olmaktan kurtulmuştur.(428)

Caminin yapıldığı arazinin uygun olmayışı sebebiyle avlusu yoktur. Son cemaat yeri ise diğer camilerdeki gibi revaklı olmayıp, (429) duvarlarla çevrili bir mekân durumundadır. Bu mekân tek eğimli bir çatıyla örtülüdür ve sivri kemerli pencerelerle üç yönden dışa açılmaktadır.(430)

Altında mahzen ve dükkânlar bulunan bir yapı olarak tasarlanan Azapkapı Sokullu Camii'nin haziresinin batısında ve güneyindeki tek katlı dükkânlar, bugün ortada yoktur. Caminin çevresi açıldığı sırada yıktırılmış ve zemin yükseltildiğinden caminin altındaki dükkânlardan doğu cephesinde bulunanlar, kemer üzengilerine kadar toprak altında kalmışlardır. Haliç yönüne bakan mahzen kısmı da değişikliğe uğramış, mahzenin basık kemerli kapılarından sadece güneydeki bırakılmış, diğerleri ise duvarla kapatılmıştır. Caminin güneyinde de yükseltilen zemin seviyesi , pencere altlarına kadar gelmiştir.(431)

428). A. Kuran, M. Sinan, s. 142.

429). Haluk Sezgin, a.e., s. 154.

430). U. Vogt Göknıl, M. Sinan, s.

431). A. Kuran, a.e., s. 140.

Azapkapı Camii'nin tamamen kesme taştan yapılan cephe duvarları iki kat halinde yükselmektedir. Cephe kompozisyonu, cepheyi ayıran basık payeler ile aralarında ikili ve üçlü guruplar halinde kullanılan pencerelerle elde edilmiştir. Bu pencereler, üstte birer, ikişer ve üçerli guruplar halinde sıralanmaktadır. Demir şebekeli dikdörtgen pencerelerin üzerleri sivri kemerlidir. Gerek bu kemerlerin içi, gerekse üst sırada yer alan pencerelerin şebekeleri geometrik motiflerden oluşmaktadır. Cephe duvarlarının alt sırasını oluşturan pencerelerin üzerleri de sivri kemerlidir.

Duvarla çevrili son cemaat yerinin ön cephesinde ise üzerleri sivri kemerli ve demir şebekeli dikdörtgen 10 pencere bulunmaktadır. Caminin cephelerinde, birinci kat ile ikinci katı birbirinden ayıran silmeler beden duvarlarının bitiminde de bütün camiyi çepeçevre dolanmaktadır.

Caminin ana kubbesi, dört tarafta yarım kubbelerle desteklenmekte, orta hacmin üç yanını, çapraz tonozlar ve küçük kubbelerle örtülmüş bir ikinci hacim çemberi dolanmaktadır. (432) 11.30m. çapındaki ana kubbenin (433) etrafı, üzeri kubbeli ağırlık kuleleri ile çevrilmiştir. Yüksek kubbe kasnağına çok sayıda pencere açılmıştır. Kasnağın üzerindeki basık kemerli ana kubbe-

432). Selçuk Batur, " Osm. Camilerinden Sekizgen Ayak Sis. Gel. Üzerine", a.e., s. 149.

433). A. Kuran, M. Sinan, s. 140.

nin cami kütlesine hakim olan tesiri, yanındaki küçük yarım kubbe ve tromplarla daha da kuvvetlenmektedir.(434)

Ana kubbeyi çevreleyen yarım kubbecikler aynı boyda değildirler. Bundan da önemlisi, üst yapı çekirdeği ile yapının plan kuruluşu arasında asimetrik bir düzenlemenin oluşudur. Camide kütleli dengeyi bozan bir başka unsur da duvarlarla kapalı son cemaat yeridir. Tek eğimli düz bir çatıyla örtülü olan son cemaat yeri, dış görünüş bakımından caminin uzantısı izlenimini vermektedir. Böylece orta kubbe sisteminin merkezden güneye kayan konumu, daha çok göze batmaktadır.(435)

Caminin planı dikdörtgendir. Merkezî kubbe filayaklarına dayanan sekiz kemere oturmuş ve etrafı 8 yarım kubbe ile çevrilmiştir.(436) Sekizgen şemanın bütün kenarlarına eklenen yarım kubbelerden biri mihrap çıkıntısını örtmektedir. Bu çıkıntı dışında planı dikdörtgene tamamlamak için köşelere küçük kubbeler yerleştirilmiştir. Böylece sekiz ayaktan altısı bağımsız, ikisi ise mihrap duvarı içinde bulunmaktadır.(437)

Camiye giriş son cemaat yerinin iki yanındaki kapılardan sağlanmaktadır. İçeride galeriler üç yönde ayakların arkasında payandaların arasına yerleştirilmiştir. Mihrabı ve minberi mermerden olan caminin çinilerinden pek bir şey günümüze kalmamıştır.(438)

434). Doğan Kuban, "Osm. Dini Mim. İç Mek. Teş.", a.e., s.53.

435). A. Kuran, M. Sinan, s. 144.

436). T. Öz, İst. Camileri, c.I, s. 8.

437). M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 201.

438). T. Öz, a.e., a.y.

Minarenin Konunu :

Caminin tek şerefeli minaresi, hiç bir yerde benzerine rastlanmayacak bir şekilde camiden biraz uzakta yapılmış ve bir geçit ile son cemaat yeri köşesindeki merdivene bağlanmıştır. Aradaki bu geçitin altından bir yol geçmektedir. (439)

Birçok tamirden sonra günümüze gelen minare, Hadika'da belirtildiğine göre 1807 / H. 1222'de meydana gelen bir yangında zarar görmüş, yapılan tamirden bir süre sonra bir yıldırım çarpması sebebiyle tekrar harap olmuş ve yıkılmıştır. 1826 / H. 1242'de halen tamir görmediği belirtilmektedir. (440) Yıldırım sebebiyle sadece kaide ve pabuç kısmının bir kısmı ayakta kalan minarenin yerine 19. yüzyıl ikinci çeyreğinde Osmanlı Baroğu üslûbunda bir minare yapılmıştır. Gövde ve peteği yuvarlak, şerefe altı ise düz olan sivri külahlı bu minare, 1958'de caminin klâsik görünümüne uymadığından yıkılıp, yerine şimdiki klâsik üsluptaki minare yapılmıştır. (441) Ancak bu minare klâsik Osmanlı mimarisinin biçimlerini bünyesinde toplamakla birlikte oranlarını yakalayamamıştır.

Minareye camiden girişi sağlayan köprünün son tamirlerden kalma olmadığı, 17. yüzyılda mev-

439) , Reşat Ekrem Koçu, "Azebkapusu Camii", İstanbul Ansiklopedisi, Nurgök-Mat., İstanbul, 1960, s.1678.

440) • Hüseyin Ayvansarayî, Hadika., c.II, s. 38.

441) • Behçet Ünsal, "İst. İmarı ve Eski Eser Kaybı.", a.e., s. 45.

cut olduğunu ise Evliya Çelebi 'den öğrenmekteyiz.⁽⁴⁴²⁾

Minarenin kaide kısmı başlık olarak "kum saati " şeklinde tezyinatlı köşe sütunlarından oluşmaktadır. Bu bakımdan klâsik üslûbun hakim olduğu bir devreye işaret etmektedir. Piramidal şekilde yükselen pabuç kısmının gövdeyle bağlanacağı yerdeki hafif zepheli kısmın, ilk gövdenin parçası olabileceği düşünülmektedir. Buradaki bileziğin devamında yükselen gövdenin birdenbire inceldiği dikkati çekmektedir.⁽⁴⁴³⁾ Gövde üzerindeki tek şerefenin altındaki mukarnaslar sarkıtmalı ve iri damlalıdır. Şerefe korkulukları ise geometrik motiflerden oluşmakta ve minare uzun sivri bir külâhla örtülmektedir. Minarenin iki kapısı olup, biri doğu cephesine , diğeri ise son cemaat yerine açılmaktadır. Sokaktan minareye çıkış kapısı dikdörtgen bir niş içindedir ve kesme taştan , sivri kemerli olarak yapılmıştır .⁽⁴⁴⁴⁾

Azapkapı Sokullu Camii'nin tek şerefeli minaresi, Bursa'da 1339'da yaptırılan Orhan Camii minaresine konumu bakımından benzemektedir. Her iki camide de minareler cami kütləsi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede doğuda yer almaktadır. Aralarındaki fark, Orhan Camii'nde minarenin cami beden duvarları üzerinden yükselmesidir. Azapkapı Sokullu Camii'nde ise mina-

442). Evliya Çelebi, Seyahatname, c.I, s. 331.

443). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 72.

444). Ayla Ersoy, İst. Sekiz Des. Cami. Gelişimi, s.69.

re camiye bitişik olmadığı gibi, biraz uzakta yer almakta, camiye bir geçitle bağlanmaktadır.

Azapkapı Sokullu Camii minaresiyle konumu bakımından benzerlik gösteren bir başka yapı da 1414 tarihli Edirne Eski Camii 'dir. Eski Camii'nin iki minaresi de cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelere yerleştirilmiştir. Ancak doğudaki minare cami üzerinden yükselmiş, batıdaki minare ise camiye daha sonra Sultan II. Murat döneminde ekletilmiştir. Binadan biraz ayrı olarak yerleştirilen bu minare, camiye bitişik olması yönünden de Azapkapı Sokullu Camii minaresine benzemektedir.

Edirne'de minaresinin konumu bakımından Azapkapı Sokullu Camii'ne benzeyen bir başka yapı ise 1422 tarihli Gazi Mihal Camii'dir. Ancak Gazi Mihal Camii'nde minare, cami beden duvarları üzerinden yükselmekte ve binadan ayrı duran Azapkapı Sokullu Camii minaresiyle bu bakımdan farklılık göstermektedir.

İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camilerinin son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde sağda dışta yer alan birer şerefeli minareleri konumları bakımından Azapkapı Sokullu Camii minaresine benzemektedirler. Mahmut Paşa Camii'nde minarelere içerden sağlanan giriş, Murat Paşa Camii minaresinde dışardandır. Azapkapı Sokullu Camii'nde ise minarelere hem dışardan, hem de son cemaat yerinden olmak üzere iki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Ayrıca Azapkapı Camii minaresinin diğer camilerin minaresinden farklı tarafı cami kütlesinin solunda yer alışı ve bitişik olmayışıdır.

Gerek Şehzade ve Süleymaniye, gerekse Edirne Selimiye Camii'nde cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerdeki minareler, konumları bakımından Azapkapı Sokullu Camii' minarelerine benzemektedirler. Ancak bu minareler, cami kütlesine bitişik durumda olup, minare girişleri dışardan sağlanmıştır. Azapkapı Sokullu Camii'nde ise son cemaat yeri hizasında camiden ayrı olarak inşa edilen ve son cemaat yerine bir geçitle bağlanan minarenin girişi hem dışardan, hem de son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

İstanbul'da 1586 tarihinde yapımı tamamlanan Mesih Mehmet Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede ^{sağda} yer almakta; bu konumuyla Azapkapı Sokullu Camii minaresiyle benzerlik göstermemekte , - cami kütlesine bitişik dışta yer alan Mesih Paşa Camii minaresi, Azapkapı Sokullu Camii minaresi gibi camiden ayrı durumda olmaması sebebiyle ^{de} farklılık göstermektedir. Mesih Paşa Camii minaresine giriş dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Sultanahmet ve Yeni Camii'nde cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerdeki minareleri, Azapkapı Sokullu Camii minaresine konumları açısından benzemekle birlikte, camiye bitişik olmaları yönüyle farklılık göstermektedirler.

Dolayısıyla Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin Osmanlı mimarisinde benzeri olmayan bir şekilde camiden ayrık bir sistemle yapılmış olan minaresi, bu özelliğiyle ender bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KATALOG NO : 22 , Lev: 22, a , b .
 ADI : ZAL MAHMUT PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Eyüp.
 TARİHİ : 1580 / H. 988.
 MİMARİ : Sinan.
GENEL BİLGİLER :

Sultan II. Selim'in damadı olan ve beşinci vezirliğe kadar yükselen Zal Mahmut Paşa tarafından yaptırılan bu yapı, İstanbul'un Eyüp semtinde Defterdar Caddesi ile Zâl Paşa Caddesi arasında bir yamaçta kurulmuştur. Cami, türbe, iki medrese ve çeşmeden oluşan külliye binaları, iki kademe halinde bu yamaç üzerinde inşa edilmiştir.

Cami ile önündeki şadırvan avlusunu saran medrese üst düzeyde türbe ile önündeki avluyu iki yönden çevreleyen ikinci medrese ise alt düzeyde yerleştirilmiştir. Düz bir duvarla birbirine bağlanan avlulardan üsttekinin kapısı Zal Paşa Caddesi'ne, alttakinin kapısı ise Defterdar Caddesi'ne açılmaktadır. Alt avlu kapısının sağında çeşme bulunmaktadır. Külliye binaları içinde kitabe, sadece çeşmede vardır. Bu kitabede 1589 /H. 995 tarihini göstermektedir. Ancak bozulan bu kitabe, bazı araştırmacılar tarafından 1551 / H. 958 olarak okunmuş, böylece külliyenin inşa tarihini kesin olmayan bir duruma sokmuştur.⁽⁴⁴⁵⁾

445) A. Kuran, M. Sinan, s. 197.

Dolayısıyla külliye'nin tarihleri çeşitli kaynaklarda 1566, 1580, 1551 gibi değişik olarak verilmektedir.⁽⁴⁴⁶⁾

Camiye dıştan bakıldığında yüksek cephe duvarlarıyla dikkati çekmektedir. Beden duvarları tuğla hatıllı yontma küfeki taşından örülmüştür.⁽⁴⁴⁷⁾ Taş ve tuğladizilerinden oluşan bu dış duvarlarda pencere sıralarının sıklığı da ağır bir etki bırakmaktadır. Caminin yüksek cepheleri ve kat kat pencereleri Bizans etkilerini anımsatan profan etkili bir görünüm vermekte ve bu cepheler kubbenin dıştan görünüşüne engel olmaktadır.⁽⁴⁴⁸⁾

Kubbesi tam kürevî değil, hafif basıkça olan Zal Mahmut Paşa Camii'nde kubbe kasnağına 20 pencere açılmış, gerek kubbe, gerekse kasnak kurşunla kaplanmıştır. Kubbeyi taşıyan payeler, caminin beden duvarları üzerinde kasnak seviyesine kadar dört adet sekizgen kuleler halinde yükselmektedirler. Bu kulelerin üzerleri ise sivri külâh halinde kubbeciklerle örtülmüş olup, bu kubbecikler Hint üslûbunu anımsatmaktadırlar.⁽⁴⁴⁹⁾

Zal Mahmut Paşa Camii'nin doğu cephesinde duvarlar kubbe kasnağı seviyesine kadar yükselmekte-

446). Bkz : A. Kuran, M.Sinan,s.199., J. Erzen, a.e., s. 64., S. Eyice, "M. Sinan'ın Osm Dön. Türk Mi. Gel. Rolü", a.e., s. 80.

447). Aptullah Kuran, "Zal Mahmut Paşa Külliyesi", Boğaziçi Univ. Dergisi Hümaniter Bilimler, c.1, Çağlayan Basımevi, İstanbul,1974,s.69.

448).U. Vogt Göknıl, a.e., s. 63.

449). Emel Etgür, Zal Mahmut Paşa Külliyesi, İ.Ü.Ed.Fak, San. Tar. Böl. Lisans tezi, İst. 1967,s.13-14.

olup üzerlerinde çok sayıda pencere açılmıştır. Bu pencereler dört sıra halindedir. Batı cephesinde ise duvarlarda aynı şekilde dört sıra pencere mevcuttur. Yalnız bu cephe arazinin meyline uymak amacıyla yapılmış olan bodrum katı ile duvarlar diğer yöndekilere nazaran daha yüksektir.

Kible yönünde duvarlar dıştan iki payanda ile üç bölüme ayrılmaktadır. Ortadaki bölüm yaklaşık olarak yan bölümlerin iki katı genişliğindedir. Bu duvarlarda da yatay olarak düzenlenmiş dört sıra pencere bulunmaktadır. Beden duvarlarında yer alan payandalar kesme taştan yapılmıştır. Bu payandaların cami beden duvarlarının iki metre kadar aşağısında iki oluk vardır. Bunlar caminin üstünde toplanan yağmur sularını boşaltmaya yararmaktadır.

Caminin bütün cephe duvarları, dışa doğru hafif çıkıntılı bir saçak frizi ile sona ermektedir.⁽⁴⁵⁰⁾ Kuzey cephesinde beş gözlü son cemaat yeri bulunun caminin ön cephesindeki bu revak içinde altı üstü dörder pencere, revak çatısı üstünde de altı pencere yer almaktadır.⁽⁴⁵¹⁾

Camiye girildiğinde ana kubbe ağırlığının üç yönde büyük kemerlerle köşelerdeki payelere, kible yönünde ise duvarlar üzerine bırakıldığı görülmektedir. Cami içindeki payelere kubbe ağırlığının aktarılmasıyla hafifleyen duvarlara açılan bol sayıda pencere ile cami ay-

450). Emel Etgür, a.e., s. 12 - 13.

451). A. Kuran, "Zal Mahmut Paşa Külliyesi", a.e., s.69.

dınlanmaktadır.⁽⁴⁵²⁾ İç mekânda orta kısmı üç taraftan çeviren mahfiller iki katlıdır. Ana kubbe pandantifli olu, kubbeyi taşıyan ayaklardan ikisi kable yönünde esas duvarın içinde kalmakta, diğer ikisi ise mahfilleri köşelerde sınırlandırmaktadır.⁽⁴⁵³⁾

Dikdörtgen planlı bir yapı olan Zal Mahmut Paşa Camii'nin kubbesi 12.40m çapında, kubbenin yüksekliği ise 21.80m dir. ⁽⁴⁵⁴⁾ Üç taraftaki kemerler üzerinde kubbe, doğrudan doğruya caminin cephesine bakan duvar üzerinde yer almakta, kare şeklindeki alt sistem, iki köşede köprü payandası ile desteklenmektedir.⁽⁴⁵⁵⁾

Mihrabı ve minberi mermer olan caminin içi baştan aşağı süslüdür. Mimarî dekorasyon ve süsleme açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en güzel vezir camii olduğu belirtilen bu caminin⁽⁴⁵⁶⁾ külliyesinin yangın veya depremden hasar gördüğüne dair bir bilgi yoktur. Külliye yapıları, 16.yüzyıl mimarî karakterini taşımakta, bu yapılara yapılan küçük onarımlar dışında fazla dokunulmadığı anlaşılmaktadır. Türbe , cami ve medreseler, en son Vakıflar tarafından 1961-65 yılları arasında onarım geçirmiştir.⁽⁴⁵⁷⁾

452). B. Etgür, a.e., s. 27.

453). Bülent Özer, "Cami Mim..Çoğ. Temsilcisi..", a.e., s.48.

454). A. Kuran ,M. Sinan, s. 199.

455). Hulusi Güngör, "The Dome in Sinan's...", a.e., s.161.

456). Hilary Sumner Boyd-John Freely, a.e., s.416.

457). A. Kuran, a.e., s. 206.

Minarenin Konumu :

Zal Mahmut Paşa Camii minaresi, 16.yüzyıla ait olmayıp, 1894 depreminde yıkılan orijinal minarenin yerine yeniden yapılmıştır.⁽⁴⁵⁸⁾

Caminin batısında yer alan minare tamamen kesme taştandır. Kare kaidesi üzerinde yükselen pabuç kısmı bir bilezik ile gövdeye bağlanmaktadır. Minarenin çokgen gövdesi üzerindeki tek şerefenin altında bir bilezik daha mevcuttur. Şerefe altı mukarnaslı olup, bu mukarnaslar sarkıtmalı ve iri damlalıdır. Şerefe korkulukları geometrik motiflerle süslüdür. Minare üzeri kurşunla kaplı sivri bir külâhla örtülüdür.

Zal Mahmut Paşa Camii minaresine cami içinden geçilerek çıkılmaktadır. Cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışa taşkın bir vaziyette olan minare, camiye bitişiktir. Konumu itibarıyla Bursa Orhan Camii minaresi ile benzerlik göstermektedir. Ancak Orhan Camii'nde minare, doğuda son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede yer almaktadır. Zal Mahmut Paşa Camii'nde minare kaidesi dışa taşkın vaziyette olup, zeminden itibaren yükselmektedir.

Edirne'de Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Camii'nin cami kütlesi ile beş gözlü son cemaat yerinin birleştiği köşede, camiye bitişik sağda yer alan minaresi, Zal Mahmut Paşa Camii minaresi ile konumu bakımından benzemektedir. Her iki cami minaresinin farklı tarafı, Zal Mahmut Paşa Camii minaresinin ca-

mi kütlesinden dışa taşkın vaziyette, Muradiye Camii'n-
de ise minarenin kare kaidesiyle cami beden duvarları
üzerinden yükseliyor oluşudur.

Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nde mevcut
dört minareden cami ile avlunun birleştiği köşelerde dış-
ta yer alan iki minaresinden doğudaki, konumu bakımından
Zal Mahmut Paşa Camii'nin minaresine benzemektedir. Her
iki minarenin farklı tarafları Üç Şerefeli Camii minare
girişinin Zal Mahmut Paşa Camii minaresi gibi içerden
değil, dışardan sağlanmasıdır.

Zal Mahmut Paşa Camii minaresi ile konum-
ları bakımından en çok benzerlik gösteren yapılar, İstan-
bul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camileridir. Her iki cami-
de batıda yer alan tek şerefeli minareler, Zal Mahmut
Paşa Camii'ndeki gibi beş gözlü son cemaat yerinin cami
kütlesi ile birleştiği köşede camiye bitişik olarak yer-
leştirilmişlerdir. Bu minarelerin dışa taşkın kare kai-
delerinin Zal Mahmut Paşa Camii minarelerindeki gibi üç
cepheleri dışa açıktır. Ancak Mahmut Paşa Camii minaresi-
ne Zal Mahmut Paşa Camii minaresindeki gibi içerden sağ-
lanan giriş, Murat Paşa Camii'nde farklı olarak dışar-
dan sağlanmaktadır.

İstanbul'da Sultan II. Bayezit'in ilk
yıllarında yapılan Davut Paşa Camii'nde de minarenin ,
konumu bakımından durumu aynıdır. Caminin sağındaki mi-
nare, cami kütlesine bitişik, dışa taşkın vaziyette ve
kare kaide üç cephesiyle dışa açıktır. Zal Mahmut Paşa'-
dan farklı olarak minare girişi dışardan sağlanmakta-

dır.

İstanbul'da vezir Bâli Paşa için yaptı-
lan caminin sağındaki tek şerefeli minare de konumu ba-
kımından Zal Mahmut Paşa Camii minaresine benzemektedir.
Ancak Bâli Paşa Camii'nde minarenin kare kaidesi, cami
kütlesinden dışa taşkın son cemaat yerine ve cami kütle-
sine bitişik durumda olup, iki cephesi dışa açık durum-
dadır.

İstanbul Şehzade ve Süleymaniye camile-
rinde ise cami kütlesi ile son cemaat yerine bitişik
olan minareler konumları açısından Zal Mahmut Paşa
Camii minaresine benzemektedir. Her iki camide de ca-
mi kütlesine bitişik, dışa taşkın minarelerin kare kai-
delerinin iki cepheleri dışa açık, diğer iki cepheleri
ise cami ve yan revaklara bitişik durumdadır. Zal Mah-
mut Paşa Camii'nde ise farklı olarak minare kaidesi üç
ceplesi ile dışa açık, bir cephesi cami kütlesine biti-
şik durumda ve minare girişleri burada içerden sağlan-
maktadır.

Edirne Selimiye Camii'nin köşelerine yer-
leştirilen dört minareden camii ile avlunun birleştiği kö-
şelerdeki ikisinin konumları, kaidelerinin dışa taşkın-
lığı, üç cephelerinin dışa açıklığı bakımından Zal Mah-
mut Paşa Camii'nin minaresine benzemektedirler. Ancak
Selimiye Camii minarelerine giriş, Zal Mahmut Paşa Camii
minaresinden farklı olarak dışardan sağlanmaktadır.

İstanbul Fatih'te sadrazam Mesih Paşa
için yaptırılan caminin tek şerefeli minaresi, Zal Mah-

mut Paşa Camii minaresiyle konumu bakımından aynıdır.”

Her iki camide de beş gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede camiye bitişik dışa taşkın olarak yerleştirilen minarelerin kare kaideleri üç cepheleriyle dışa açık durumda olup, minare girişleri içerden sağlanmıştır.

İstanbul Sultanahmet Camii'nin altı minaresinden avlu ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde bulunan ikisi konumları bakımından Zal Mahmut Paşa Camii minaresine benzemektedir. Sultanahmet Camii'nde minarelerin kare kaideleri iki cepheleri dışa açık, diğer iki cepheleri ise cami ve yan revaklara dayanmaktadır. Zal Mahmut Paşa Camii'nin minaresinin kare kaidesi ise üç cephesi dışa açık olup, bu camide içerden sağlanan minare girişi, Sultanahmet Camii'nde dışardan sağlanmaktadır.

KATALOG NO : 23 , Lev : 23 , a,b,c,d.

ADI : KILIÇ ALİ PAŞA CAMİİ

YERİ : İstanbul, Tophane.

TARİHİ : 1580-81 / H. 988.

MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Hadikatü'l-Cevâmi'de bulunduğu semt dolayısıyla "Tophane Camii" adıyla da belirtilen bu cami, (458) Sultan III. Murat zamanında Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından 1580 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. (459) Denizın doldurulmasıyla elde edilen araziye inşa edilen cami, bugün denizden 200m içerde bulunmaktadır. (460)

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, cami, türbe, sebil, medrese ve hamamdan oluşmaktadır. Cami ile Kılıç Ali Paşa'nın türbesi, duvarlarla çevrili avlu içinde, hamamı avlunun batısındaki sokağın karşısında, medresesi hamamın güneyinde, sebili etrafı taş duvarlarla çevrili caminin caddeye bakan kuzey köşesinde, şadırvanı ise avluda yer almaktadır.

Cami avlusuna beş kapıdan girilmektedir. Bu kapılardan doğu kapısı üzerinde bir kitabe bu-

458). H. Ayvansarayî, Hadika., s. 58-59.

459). Hikmet Ülgen, İstanbul Camileri, s. 61.

460). Ernest Mamboury, Constantinople ,Guide Touristique, s. 288.

lunmaktadır. 1958 yılında Kemeraltı ve Meclis-i Mebusan Caddelerinin düzenlenmesi sırasında avlunun kuzey duvarı yıktırılmış ve daha geriye yeniden yapılmıştır. Eski duvarın içinde abdest muslukları , dışında ise dükkânların mevcut olduğu bilinmektedir. Dükkânlar yenilenmemiş, ancak yeni duvarın dışına 10 abdest musluğu yerleştirilmiştir.⁽⁴⁶¹⁾ Behçet Ünsal'a göre cami için zararlı sonuçlar veren etütsüz çalışmaların yapıldığı bu istimlâklar sırasında esas cadde üzerinde bir cephe duvarı ortaya çıkarılmış, ihata duvarı yıkılarak yeniden yapılırken duvar seviye ve yüksekliği tutturulamamıştır.⁽⁴⁶²⁾

Cami dar avlusuna doğu va batı yönlerden iki giriş olup, cami girişi ile aynı eksende bir girişi daha vardır.⁽⁴⁶³⁾ Camiye dıştan bakıldığında basık büyük ana kubbenin iki yarım kubbeye, yarım kubbelerin de köşelerindeki birer küçük yarım kubbeye dayandığı, ayrıca caminin dört köşesinde küçük birer kubbe ile mihrap çıkıntısı üzerinde ise bir yarım kubbenin yer aldığı görülmektedir.⁽⁴⁶⁴⁾ Camide ağırlık kulesi kullanılmadığından, ana kubbenin yanlara olan basıncı her iki yanda büyük ölçülere ulaşan payanda kemerleriyle karşılanmakta, bu karakteristik görünüm yapıya arkaik etkili bir kütle kompozisyonu vermektedir. Ana kubbenin sekiz payanda ile desteklendiği camide bu payandalar değişik aralıklarla kub-

461). A. Kuran, M. Sinan, s. 208-209.

462). Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı",

463). U. Vogt Göknil, M. Sinan, s. 154.

464). Haluk Şehsuvaroğlu, "Kılıç Ali Paşa Camii", Türkiye Turing Ot. Kur. Belleteni, Sayı:135, 1956, s.6.

benin etrafını çevirmektedir. Kubbe kemerlerinin iki yanında, ikipayanda bulunmaktadır. Kubbe kemerlerini aynı düzeyde tutmak için bulunan bu çözüm, başka yerde denenmemiştir. Dolayısıyla ana kubbe iki geniş kemer, iki yarı kemer ve diğer cephelerde de kemerlerle desteklenmiştir.⁽⁴⁶⁵⁾ Caminin çift revaklı son cemaat yerinin iç revakı beş kubbe ile örtülü olup, bu revak sundurma biçiminde geniş bir dış revakla üç yandan çevrelenmiştir.⁽⁴⁶⁶⁾ Gerek kubbe kasnakları, gerekse bina cephe duvarlarına açılan çok sayıda pencere ile hem ferahlık sağlanmış, hem de dış cepheye hareketli bir görünüm kazandırılmıştır.

Caminin yan cephelerinin her birinde ikinci kata rastlayan pencere şebekelerinin sivri kemerler içine alındığı görülmektedir. Bu kemerler yerden ikinci kata kadar uzanan duvar payeleriyle birleşmektedir. Caminin alt kat pencereleri ise dikdörtgen olup, düz mermer silmelidir.⁽⁴⁶⁷⁾ Yan cephe duvarları, kemerli beş göz biçiminde düşünülmüş olan camide, her göze ikişer pencere açılmış, mahfil düzeyinde güneydeki dört gözün içine altlı üstlü üçer pencere, merdiven kulesinin yanındaki beşinci göze de üstte üç, altta bir pencere yerleştirilmiştir. Güney cephesinin iki ucunda ise yan cephelerdeki pencere sisteminin tekrarlandığı görülmektedir.

465) • Hulusi Güngör, "The Dome In Sinan's Works", a.e., s.

466) • O. Aslanapa, M. Sinan'ın Hay. Es., s. 145.

467) • Arcan Akın, Kılıç Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, 1963, s. 15.

Caminin mihrap cephesinde, mihrap çıkıntısının sağında, solunda ve içinde üç sıra üzerine düzenlenen 18 pencere yer almıştır. Giriş cephesinde son cemaat yeri duvarında cümle kapısının sağ ve solunda alt sırada ikişer, üst sırada üçer olmak üzere 10 pencere bulunmaktadır. Üç yanı mahfillerle çevrili Kılıç Ali Paşa Camii'nin mahfil merdivenleri caminin iki yanında çıkıntı yapan kovalar (kuleler) içinde bulunmaktadır. Bunlardan biri caminin saçağı seviyesinde kesilmiş ve üzerine bir kubbe oturtularak bitirilmiştir. Diğer i ise aynı zamanda caminin minaresinin kaidesini oluşturmakta, minare bunun üzerinden yükselmektedir.

Duvarları tamamen kesme küfeki taşından yapılan caminin üstü tümüyle kurşun kaplıdır.⁽⁴⁶⁸⁾ Plan bakımından Aya Sofya'ya benzetilen Kılıç Ali Paşa Camii, üç nefli olup iki yan nefler dar, orta nef daha geniş ve üç bölümlüdür. Ortadaki bölüm dört paye ile taşınan iki kemer ve dört sütuna oturan ana kubbe ile örtülüdür ve mihrap ekseninde iki yarım kubbe ile uzatılmaktadır. Uzun bir dikdörtgen plana sahip olan caminin yan neflerinin iki kat galerileri, çapraz tonozla örtülüdür. 12.70m çapındaki kubbeye geçiş⁽⁴⁶⁹⁾ pandantiflerle sağlanmıştır. Yarım kubbeler mihrap yönündeki duvar payandalarıyla kapı tarafındaki üç payeye dayandırılmış, ya-

468). Aptullah Kuran, "Tophane'de Kılıç Ali Paşa Külliyesi", Boğaziçi Univ.Dergisi, Hümaniter Bilimler, c. VI, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1979, s. 176-177.

469). A. Kuran, M. Sinan, s. 209.

ram kubbeli mihrap ise bir tek kemerle dışa taşmıştır.⁽⁴⁷⁰⁾

Caminin içinde yan nef pencereleri üzerinde görülen çiniler, 16. yüzyıl ikinci yarısına aittir. Kalem işleri ise 18. yüzyıldan kalmadır.⁽⁴⁷¹⁾ Beyaz mermerden mihrap ve minber ile müezzin mahfili özenle işlenmiş en güzel örneklerdendir. Caminin yazıları ise Ahmet Karahisarî mektebinin son temsilcisi Demircikulu Yusuf Efendi'ye aittir.⁽⁴⁷²⁾

Minarenin Konumu :

Kılıç Ali Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi caminin sağında , cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışta yer almaktadır. Minarenin simetriğinde ise caminin saçak düzeyi seviyesinde olup, üzeri kubbeli bir merdiven hacmi(kovası) bulunmaktadır.⁽⁴⁷³⁾

Kesme taştan yapılan minarenin kare kaidesinin cepheleri silmelerin oluşturduğu çerçevelerle teşkilatlandırılmıştır. Kaide köşeleri, köşe sütuncukları şeklinde yontulmuştur. Pabuç kısmından gövdeye geçiş, prizmatik üçgenlerle sağlanmıştır. Minarenin gövdesi, Sinan'ın diğer camilerinde de uyguladığı gibi dikey çubukludur. Bu çubuklar gövde bitiminde birbirine yuvarlak kemerler şeklinde bağlanmıştır. Bu dikey çubuklar , petek kısmın-

470). Arcan Akın, a.e., s. 10.

471). Tülay Reyhanlı, a.e., s. 355.

472). Zübeyde Cihan Özsayınar, "Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Yazıları", İlgi, Yıl:23,Sayı: 58,İstanbul, 1989, s. 17.

473). A. Kuran, "Tophane'de Kılıç Ali...",a.e., s.176-177.

da da devam etmektedir. Gövde üzerindeki tek şerefe sadece bir korkuluğa sahiptir. (474) Şerefenin altında ve çubukların bittiği yerde evvelce yontma taşlarla yapıldığı sanılan bir yıldız sırası bulunmakta bunun üstünde de yine kakmalarla doldurulmuş küçük bir niş dizisi yer almaktadır. Şerefe altı mukarnaslıdır. (475)

Caminin bir yangın ya da depremden hasar gördüğüne dair bir belge mevcut değildir. 16. yüzyıldan zamanımıza kadar orijinal durumunu koruyarak gelmiştir. Çeşitli dönemlerde tamir gördüğü bilinen minare, Kırım Savaşı'ndan az sonra gövdesinin alt kısmından itibaren klâsik üslûpta yeniden yapılmıştır. Bu minarenin taştan külâhının altında mavi çinilerin olduğu eski gravürlerden anlaşılmaktadır. Şimdi ise bu kısımda yumurta motifli kabartmalar bulunmaktadır. 1959-60 yıllarında kaldırılan taş külâh yerine kurşun külâh konmuş, ancak yumurta desenli petek bileziği aynen kalmıştır. (476)

Kılıç Ali Paşa Camii'nin sağında cami kütesi ile son cemaat yerinin birleytiği köşede biraz güneye doğru kayan minaresi, bu enteresan konumuyla klâsik Osmanlı döneminde ender rastlanan bir durum arz etmektedir. Bursa'da Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan Yıldırım Camii ile karşılaştırıldığında bu camideki tek şerefeli iki minare, Kılıç Ali Paşa Camii minaresi.

474). Turgut Cimcoz, 17. Yüzyıl Son. Kad. Osm.Min..., s.51.

475). S. Eyice, "İstb Minareleri", a.e., s. 57.

476). A. Kuran, M. Sinan, s. 214.

gibi dışa taşkın olmayıp, minare cami beden duvarları üzerinden yükselmektedir. Cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alan Yıldırım Camii minareleri, bu konumlarıyla da Kılıç Ali Paşa Camii minaresiyle büyük farklılık göstermektedir.

1414 tarihinde Edirne'de yaptırılan Eski Camii'nin iki minaresinden çift şerefeli olan ve Sultan II. Murat tarafından daha sonra camiye ekletilen minare de camikütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede sağda yer almaktadır. Konumu itibarıyla benzerlik göstermemekle birlikte, dışa taşkınlığı ve zemin-den kaidesiyle yükselişi bakımından her iki cami minareleri aynı olup, Eski Camii'nin bu minaresinin girişi dışardan, Kılıç Ali Paşa Camii'nin minaresinin girişi ise içerden sağlanmış durumdadır.

İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa Camilerinde sağda, son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede dışa taşkın olarak yerleştirilen tek şerefeli minarelerin yine Kılıç Ali Paşa Camii minaresiyle konumları açısından aralarında pek benzerlik yoktur. Mahmut Paşa Camii'nde kare kaideli minare üç cephesiyle dışa açık, bir cephesiyle cami kütlesine bitişik durumda, Murat Paşa Camii'nde ise iki cephesi dışa açık diğer iki cephesi ile son cemaat yeri ve cami kütlesine bitişik durumdadır. Mahmut Paşa Camii'nin minare girişi içerden sağlanmıştır. Bu bakımdan Kılıç Ali Paşa Camii'nin minaresiyle benzerlik göstermektedir. Ancak Murat Paşa Camii'nin minaresinin girişi dışardandır.

İstanbul Şehzade ve Süleymaniye camilerinde ise cami kütlesi ile avlunun birleştiği dış köşelerde yer alan minareler, Kılıç Ali Paşa Camii minaresiyle konumları açısından farklıdırlar. Her iki camide de minare girişi dışardan sağlanmış olup, bu bakımdan da aralarında bir benzerlik bulunmamaktadır.

Kılıç Ali Paşa Camii'nde olduğu gibi çift revaklı bir cami olan 1548 tarihli Üsküdar Mihri-mah Sultan Camii'nde birer şerefeli iki minare bulunmaktadır. Ancak bu minareler de cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer almaları bakımından Kılıç Ali Paşa Camii minareleriyle farklılık göstermektedir.

Minaresinin konumu açısından Kılıç Ali Paşa Camii minaresiyle yakın bir benzerlik gösteren yapı, Kırım'ın Gözleve şehrinin en gösterişli yapısı olan Tatar Han Camii'dir. Kırım hanı I. Devlet Giray Han tarafından yaptırılan bu caminin Sinan yapısı olduğu sanılmaktadır. Caminin şu anda mevcut olmayan dışa taşkın iki minaresi, aynı eksen üzerinde olmamakla birlikte, Kılıç Ali Paşa Camii minaresinde görüldüğü gibi son cemaat duvarından güneye doğru bir kayma göstermiş, dolayısıyla cami kütlesiyle son cemaat yerinin birleştiği köşede değil, biraz güneye doğru geride yer almıştır. Ancak Gözleve Tatar Han Camii'nde her iki minarede dıştan sağlanan giriş, Kılıç Ali Paşa Camii'nde içerden yapılmıştır. Gerek Tatar Han Camii,

gerekse Kılıç Ali Paşa Camii'nde kare kaideli olan minareler, üç cephesiyle dışa açık, diğer cepheleriyle cami kütlesine bitişik olmaları bakımından da benzerlik göstermektedirler.

Kılıç Ali Paşa Cami minaresi, konumu bakımından İstanbul'da Yeni Camii ve Sultanahmet Camii ile Edirne'de Selimiye Camii'nin minarelerine benzememektedir. Ayrıca bu camilerde minare girişleri dışardan olup, sadece Yeni Camii'nde Kılıç Ali Paşa Camii'nde olduğu gibi minare girişleri içerden yapılmıştır. Dolayısıyla Kılıç Ali Paşa Cami minaresi klâsik Osmanlı dönemi camileri içinde konumunun farklılığı bakımından ender rastlanan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KATALOG NO : 24 , Lev : 24 , a , b .
 ADI : ATİK VALİDE CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Üsküdar.
 TARİHİ : 1583 / H. 991.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

Cami, Sultan III. Murat'ın annesi Nurbânu Sultan tarafından İstanbul Boğazı'na hakim bir yamaç üzerinde, Üsküdar Toptaşı'nda bir külliye olarak inşa ettirilmiştir. Önceleri "Valide Sultan Külliyesi" olarak anılırken Üsküdar İskele Meydanı'nda Sultan III. Ahmet'in annesi Emetullah Gülnuş Sultan tarafından 18. yüzyıl başlarında inşa ettirilen Valide Sultan Külliyesi'nden ayırdedebilmek için Nurbânu Sultan Külliyesi'ne Atik Valide veya Valide-i Atik de denilmiştir.

Camiden başka külliye binaları, darülkurra, mektep, medrese, hankâh, darülhadis, darüşşifa, imaret ve hamamdan oluşmaktadır.⁽⁴⁷⁷⁾ İstanbul Süleymaniye Külliyesi gibi Atik Valide Külliyesi de tepelik bir arazide, teraslar halinde inşa edilmiştir. Terasın en yüksek kısmında cami bulunmakta, onun altında ise dört bina yer almaktadır ki bunlardan her biri caminin dört yanına yerleştirilmiştir. Kuzeyde medrese, doğuda hankâh, güneyde darülkurra ve batıda ise darülhadis bulunmakta-

477). A. Kuran, M. Sinan, s. 175-177.

dır.(478) Cami ve etrafındaki yapılarla bu külliye Sinan devri sonunda Osmanlı mimarîsinin vardığı merhalenin analâzine imkân vermesi bakımından enteresanlık arz etmektedir.(479)

Mimar Sinan'ın Selimiye'den sonra yaptığı en büyük külliyelerden biri olan Atik Valide Külliyesi'nin camii, U biçiminde revaklı bir avlu tarafından çevrilmiştir. Bu avlu arkadan dönerek caminin kible duvarı ile birleşmektedir.(480) Ortasında bir şadırvan bulunan avlunun iç ölçüleri, 56.20m X 43.70m olup, bu avluya giriş, merdivenli üç kapıdan sağlanmaktadır.(481)

Camiye dıştan bakıldığında, merkezî kubbe ağırlık kulesi, küçük kubbeler ve eksedraların uyumlu görünümü dikkati çekmektedir. Ancak ilk yapıldığında tek kubbeli iken daha sonra yapının iki yanına eklenen ikişer kubbe, bu uyumu bozmakta, yapının bütünüyle oransızlık yaratmaktadır. Merkezî kubbe, yüksek altıgen bir kasnak üzerine oturmaktadır.(482) Dıştan payanda kemerleri ile desteklenen kubbe kasnağına çok sayıda pencere açılmıştır.

Atik Valide Camii, tümüyle kesme küfeki taşından yapılmıştır. Cami beden duvarlarına açılan pencereler iki veya üç sıra halindedir. Son cemaat yeri duva-

478). Aptullah Kuran, "Form and Function in Ottoman Building Complexes", a.e., s. 138.

479). Doğan Kuban, "Atik Valide Camii", Mimarlık ve Sanat, Sayı:1, İstanbul, 1961, s. 33.

480). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 290-291.

481). A. Kuran, M. Sinan, s. 184.

482). Ayla Ersoy, a.e., s. 37.

rında altlı üstlü dört çift pencere bulunmaktadır. Mihrap çıkıntısında dört alt ve beş üst pencere mevcut olup, bu çıkıntının yanlarındaki iç akslarında ise aynı pencere düzeni tekrarlanmaktadır. Dış akslarda ise üst sırada üçer, alt ve orta sırada ise ikişer pencere görülmekte, yedi pencereli düzen, caminin doğu ve batı cephesinde de tekrarlanmaktadır. Ancak batı cephesindeki pencere düzeni Hünkâr Kasrı'nın yapılmasıyla bozulmuş, buradaki pencereler ise ya kapı haline getirilmiş, ya da kapatılmıştır.⁽⁴⁸³⁾

Caminin gerek üst örtü sisteminde, gerekse cephe duvarlarında yer alan çok sayıda pencere ile içi ferah bir görünüm kazanmıştır.

Plan bakımından altı destekli camiler gurubuna giren yatık dikdörtgen biçimindeki Atik Valide Camii'nde merkezî kubbe dört köşeye eksedraralarla bağlanmış, çıkıntılı mihrap bölümünün üzeri yarım kubbeyele örtülerek camiyanlara doğru ikişer küçük kubbe ile genişletilmiştir.⁽⁴⁸⁴⁾

Caminin son cemaat yeri çift revaklıdır. İç revak beş gözlü olup, buradan camiye girildiğinde orta mekânın üç yönden mahfillerle çevrildiği görülmektedir. Mihrap ile geometrik şebekeli mermer minber ve ahşap vaaz kürsüsünün oldukça güzel işçiliğinin yanı-

483). A. Kuran, M. Sinan, s. 185-186.

484). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 290.

da hünkâr mahfili ise 18. yüzyıl kalem işleriyle süslenmiştir. Caminin çinileri ise son cemaat yeri pencerele-
rinin üstü ve minarenin kapısı üzerindedir.⁽⁴⁸⁵⁾ Kapı
ve pencere kanatları sedef ve fildişi kakma olan cami-
nin dışındaki avlunun ortasında yer alan şadırvan ise
taş işçiliği ve oyma sanatının bütün inceliklerini üze-
rinde toplamıştır.⁽⁴⁸⁶⁾

Atik Valide Camii, geçirdiği onarımlara rağmen eski durumunu koruyarak günümüze kadar gelebil-
miştir. Külliye'nin hankâhının 1960 'lı yıllarda onarıl-
dığı, uzun süre İlim Yayma Derneği Talebe Yurdu olarak
kullanıldığı, ancak sonra boşaltıldığı bilinmektedir.
Darülkurra'sı, 18. yüzyılda Feridun Ağa tarafından ona-
rıldıktan sonra bu isimle kütüphaneye dönüştürülmüş,
olup, şimdi terkedilmiş durumdadır. Darülhadis, darüş-
şifa ve imaret ise değişikliğe uğramış ve orijinalliği-
ni yitirmiştir.⁽⁴⁸⁷⁾

Minarelerin Konumu :

Üsküdar Atik Valide Camii'nin birer şe-
refeli iki minaresi, cami ile beş gözlü son cemaat yeri-
nin birleştiği köşelerde yer almaktadır. Camii', iki ya-
nına daha sonra eklendiği belirtilen ikişer kubbeli yan

⁴⁸⁵⁾ Tülây Reyhanlı, a.e., s. 358.

⁴⁸⁶⁾ • Kemalattin Tuğcu, " Eski Valide Camii", Hayat Ta-
rih Mecmuası, c.1, Yıl:3, Sayı:2, İstanbul,
Mart 1967, s. 56-57.

⁴⁸⁷⁾ • A. Kuran, M. Sinan, s. 178-179.

mekânlarla genişleyince, son cemaat yeri cami kütlesinden dışa taşmış, böylece minareler caminin sol ve sağ köşelerinde değil, biraz içerde kalmıştır.

Atik Valide Camii'nin minarelerinde pabuç kısmı, prizmatik üçgenlerden oluşmakta ve bir kaval silme ile gövdeye bağlanmaktadır. Çokgen gövdenin üzerinde yer alan tek şerefenin altı ile minarenin külâhının altında birer kaval silme daha bulunmaktadır. Şerefenin altı alışlagelmişin dışında olup, mukarnaslı değildir. Gerek şerefe altındaki boğumlu motifler, gerekse külâhın altındaki girlandlı süslemeler Barok bir üslûbu yansıtmaktadırlar. Minarelerin üzerlerini sivri bir külâh örtmektedir.

Atik Valide Camii'nin minarelerinin geçirdiği bir depremde doğuda olanı kaidesine, batıdakinin ise şerefe altına kadar yıkıldığı, 18. yüzyılda da Osmanlı Baroku tarzında yenilendiği belirtilmektedir.⁽⁴⁸⁸⁾

Caminin minareleri, Bursa'daki Yıldırım Camii'nin minarelerine konumları bakımından benzemektedir. Bursa Yıldırım Camii'nde birer şerefeli iki minare, cami kütlesi ile Beş kubbeli son cemaat yerinin birleştiği köşelerde yer almaktadır. Yıldırım Camii yapıldığında minareleri için hiç kaide oluşturulmamış, cami ile birlikte yapılan minareler, cami beden duvarları üzerinden yükselmiştir. Oysa Atik Valide Camii'nde ise minareler,

488) • A. Kuran, M. Sinan, s. 185.

zeminden itibaren yükselmeleri ve cami kütlesinden dışa taşkın oluşlarıyla Yıldırım Camii minareleri ile farklılık göstermektedirler.

Atik Valide Camii minareleri konumları açısından Edirne'deki Üç Şerefeli Camii'nin dört minaresinden avlu ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan ikisi ile benzerlik göstermektedirler. Ancak Üç Şerefeli Camii minarelerinde giriş dışardan, Atik Valide Camii'nde ise son cemaat yerinden sağlanmaktadır.

İstanbul'da Şehzade ve Süleymaniye camilerinde de avlu ve cami kütlesi köşelerinde bulunan minareler konumları bakımından Atik Valide Camii minarelerine benzemektedirler. Ancak burada da Üç Şerefeli Camii'de olduğu gibi minare girişlerinin dışardan olması yönüyle her iki camii ,Atik Valide Camii'nden farklıdır.

Minarelerinin konumları bakımından Atik Valide Camii'ne benzeyen yapılara bir örnek olarak Sultan II. Selim'in 1566 yılında tamamlattığı Konya'daki Selimiye Camii'ni de verebiliriz. Bu camide cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerdeki birer şerefeli iki minare yer almaktadır. Hem minare kaidelelerinin dışa taşkınlığı, hem de minare girişlerinin son cemaat yerinden sağlanıyor olması bakımından her iki cami de aynı durumdadır.

Edirne Selimiye Camii'nde de dört minare-den avlu ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan ikisi, konumu bakımından Atik Valide Camii minare-

lerine benzemektedir. Ancak Selimiye Camii'nde de Atik Valide Camii'nden farklı olarak minare girişleri son cemaat yerinden değil, dışardan sağlanmaktadır.

Gerek Kayseri'de Sinan tarafından yaptırılan 1581 tarihli Kurşunlu Camii'nde, gerekse yine Sinan tarafından Sultan III. Murat için Manisa'da yaptırılan Muradiye Camii'nde, birer şerefeli iki minare, Atik Valide Camii minareleri gibi son cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşelerde yer almaları bakımından birbirlerine benzemektedirler.

Aynı şekilde Atik Valide Camii minareleri, İstanbul'da Sultanahmet ve Yeni Camii'nde de son cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşelerde yer alan minarelere konumları açısından benzemektedirler.

Hadika'da Üsküdar Atik Valide Camii'nin 1582 yılı başlarında Pir Ali Bin Mustafa tarafından yapılan inşaat çalışmaları ile genişletildiğinden bahsedilmektedir. Bu çalışmalarla ana mekânın iki yanına ikişer kubbeli yan sahnalar ilâve edilmiştir. Böylece günümüzde camiye dışardan bakıldığında minareler, cami beden duvarları üzerinden yükseliyor izlenimi yaratmak - la beraber , aslında inşaat sırasında ilave edilen yan sahnalarla, cami kütesi ve son cemaat yerinin oluşturduğu köşede, zeminden itibaren yükselmektedirler.

KATALOG NO : 25 , Lev : 25 , a , b .
 ADI : İVAZ EFENDİ CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Eğrikapı.
 TARİHİ : 1585 / H. 994.
 MİMARİ : Sinan.

GENEL BİLGİLER :

İvaz Efendi Camii, Eğrikapı ile Ayvansaray arasında, Bizans devrine ait mahzen kalıntıları üzerinde 1585 yılında Kazasker İvaz Efendi tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. (489) Alâiye'li Manav Kadı lâkabı ile tanınan İstanbul Kadısı İvaz efendi'ye (490), aynı zamanda Molla İvez de denilmekteydi. (491) Ölümünden önce yaptırılan bu yapı, tezkerelerde adı geçmemekle beraber Sinan'a mal edilmiş olup, (492) Mimar Sinan'ın hactan döndükten sonra 95 yaşında iken yapıyı tamamladığı bilinmektedir. (493)

Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinde de bulunan İvaz Efendi, 1586 yılında ölünce, caminin mihrabı önüne gömülmüştür. Medrese, mektep ve çeşmeden ibaret bir külliye olarak yaptırttığı bu yapının medrese ve

489). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

490). Tarcan Esnaf,

491). S. Fikri Erten, Antalya Vilâyeti Tarihi, Tan Mat., İstanbul, 1940, s. 113.

492). O. Aslanapa, M. Sinan'ın Hay. Es., s. 157.

493). Selçuk Mülayım, Sinan ve Çağı, s. 60.

mektebinden⁽⁴⁹⁴⁾ hiç bir eser kalmamıştır. Bunların yerine günümüzde çocuk parkı yapılmıştır. Caminin kible yönünde bakımlı bir mezarlığın varlığı dikkati çekmektedir. Bu mezarlık avlusu ile beraber 1937 m²lik bir alanı kaplamaktadır. Avlu girişinin karşısında yer alan Mimar Mustafa Ağa Çeşmesi ise halen kullanılmaktadır.⁽⁴⁹⁵⁾

Caminin dört kat halinde yükselen dış cephesinde ilk iki kat dikdörtgen, daha yukarıdaki katlar sivri kemerli uzun pencerelerle monoton bir sıralama göstermekte, cephenin bu görünümünden dolayı yapı, Eyüp'teki Zal Mahmut Paşa Camii'ni hatırlatmaktadır.⁽⁴⁹⁶⁾

Camiye giriş cephesinden baktığımızda, şimdiye kadar yapılanlardan farklı, alışılmışın dışında bir cümle kapısı ile karşılaşmaktayız. Giriş kenarlara çekilmiş iki çift kapıdan karşılanmaktadır. İki yuvarlak mermer kemer şeklindeki bu çift kapının iki yanında yarım sütunlar, üstte ise bitkisel motiflerden oluşan kabartmalar mevcuttur. Kapı kanatları tahtadandır ve kapıların yanlarında birer mihrap yer almaktadır. Bu mihraplar oldukça süslüdür.⁽⁴⁹⁷⁾ Cümle kapısının ye-

494). H. Ayvansarayî, Hadika ., c.I, s. 147.

495). Haki Demir ve Diğerleri, a.e., s. 149.

496). O. Aslanapa, M. Sinan Hay. Es., s. 158.

497). Sevinç Koper, İvaz Efendi Camii, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, s. 4.

rine kenarlarda çift kapıların kullanılması, ortada yer alan dört pencere ve kenarlarda kapılar üzerinde ikişer pençerenin bulunması ile cepheye değişik bir görünüm kazandırılmıştır. Caminin yan cephelerine baktığımızda, her iki yan cephenin birbirinin aynı olduğunu görmekteyiz. Tek farklı taraf, sağ yan duvar ile mihrap duvarının birleştiği köşede minarenin bulunmasıdır. Dışarı taşan bir duvar payesinin son cemaat yeri örtüsünün dayandığı yere kadar uzandığı görülmektedir. Bu paye duvar yüzeyini iki kısma ayırmakta ve bu duvar yüzünde aıtta ve üstte ikişer dikdörtgen pencerelerin yer aldığı görülmektedir. (498)

Caminin cephe duvarları iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş dizileri ile kaplıdır. Aynı durum mihrap cephesi için de söz konusudur. Bu cephede yer alan pencerelerin kemerleri de bir sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile daha renkli bir görünüm kazanmıştır. (499)

İvaz Efendi Camii, plan bakımından Osmanlı mimarisinin önemli cami tiplerinden olan altı destekliler gurubuna girmektedir. Mimar Sinan bu plan tipini Edirne Üç Şerefeli Camii'nden geliştirmiş, Beşiktaş Sinan Paşa ve Topkapı Kara Ahmet Paşa gibi camilerde denedikten sonra , bu gelişmelerin sonucu İvaz Efendi Camii'nde kareye yakın dikdörtgen plan, çıkıntılı mihrap ve büyük kubbe ile beş eksedralı örtü sistemi

498) S. Koper, a.e., s. 5.

499) S. Koper, a.e., s. 7.

şeklinde uygulamıştır. (500) Tek kubbeli olan caminin ana kubbesini beş yarım kubbe çevrelemektedir. (501) Plan bakımından 15.60m X 14.50m boyutları ile kareye yakın bir dikdörtgen olan yapıda ana kubbe çapı 9.70m, kubbenin zemininden yüksekliği ise 16.60m dir. Mihrap Bölümü dışa taşkındır. Kubbe altı payeye dayanmakta olup, payelerin ikisi mihrap çıkıntısı köşelerinde, ikisiyan duvarlara bitişik, diğer ikisi ise giriş kısmında yine duvara bağlanmış durumdadır. Eksedraların ikisi sol, diğer ikisi sağ tarafta, bir tanesi de mihrap çıkıntısı üzerindedir. (502) Kubbe-ye geçişte pandantifler, mihrap çıkıntısı üzerindeki eksedraya geçişte tromplar, diğer eksedralar geçişinde ise mukarnaslı konsollar gibi çeşitli mimari elemanlar kullanılmıştır. (503) Caminin dış tarafındaki çift kapıları kadınlar mahfiline, içtekiler ise sahnın kısmına açılmaktadır. İçteki kapılardan önce bir giriş bölümüne, sonra sahnın kısmına geçilmektedir. (504)

Caminin iç alanı 208 m² dir. (505) Kubbe altı payenin üzerlerindeki kemerlere oturmaktadır. Kubbe kasnağında 12 yuvarlak kemerli pencere vardır. Camide pencerelerin bol olması, iç mekana aydınlık ve ferahlık sağlamaktadır. İvaz Efendi Camii'nin yanlarında ve girişte duvar

500). S. Koper, a.e., s. 22.

501). Tahsin Öz, İst. Camileri, c. II, s. 78.

502). S. Koper, a.e., s. 7-8.

503). S. Koper, a.e., s. 14.

504). S. Koper, a.e., s. 7.

505). Haki Demir ve Diğerleri, a.e., s. 149.

payeleri derinliğinde mahfilleri bulunmaktadır. Yan duvarlar boyunca uzanan kadınlar mahfili iki yanlarda altışar adet tahta sütunlar üzerine sivri kemerli olarak yapılmış, giriş kısmında payeler arasındaki ikinci katla da birleşerek camiyi üç taraftan dolanmaktadır. Caminin mihrabını süsleyen İznik işi zarif büyük çini panoları 16. yüzyıl ikinci yarısı özelliklerini taşımaktadır. Caminin minberi ise oldukça sadedir.⁽⁵⁰⁶⁾

Minarenin Konumu :

İvaz Efendi Camii'nin güney duvarının batısına dayalı minaresinin başka bir benzeri olmayan garip bir durumu vardır. Bu minarede dikkati çeken en önemli husus, caminin sağ tarafında , ancak kible duvarının köşesinde yapılmış olmasıdır. Evvelce Anadolu'da da bazı eski camilerde minare bu şekilde duvara bitişik olarak yapılmıştır. Ancak İvaz Efendi Camii, minaresinin yerleştirilişi bakımından İstanbul'daki tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Minarenin kare kaidesinin giriş kapısı yan tarafa açılmaktadır. Güney cephesinde köşe sütunları, kuzey cephesinde ise küçük bir mihrap yer almaktadır. Bu mihrabın önceleri caminin üç tarafını dolaşan son cemaat yerinin mihrabı olduğu bilinmektedir. Böylelikle , caminin asıl son cemaat yerinden başka, mihrası minare kaidesinde bulunan ikinci bir son cemaat yeri elde edilmiş olmaktadır.⁽⁵⁰⁷⁾ Ancak bu bölüm şimdi yıkılmıştır. İvaz Efendi Camii'nin minare kaidesi-

506) • S. Koper, a.e., s. 12.

507) • S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 58.

nin üzerindeki pabuç kısmında geçiş unsuru olarak prizmatik üçgenler kullanılmıştır. Minare ile caminin yan cephesi arasındaki köşede mukarnaslı bir pendentif yer almaktadır. Minarenin gövde kısmı çokgen olup, oldukça sadedir. Tek şerefeli olan minarede şerefe altı mukarnas dolguludur. Minarede bu mukarnaslardan başka hiçbir süsleme görülmemektedir. Minarenin şerefeden yukarısı oldukça harap durumda iken son yıllarda onarım görmüş olup, cami minaresi ile birlikte günümüze oldukça sağlam bir durumda gelebilmiştir.(508)

Kazasker İvaz Efendi Camii minaresi, Bursa'da 1326'da Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin Bey'in yaptırdığı caminin minaresine, cami kütllesinden dışa taşkın olarak yapılması bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak Alâeddin Bey Camii'nde minare, kuzey cephe sol köşede, İvaz Efendi Camii'nde ise alışılacağı dışında güney cephenin sağında yer almaktadır. Alâeddin Bey Camii'nde minareye giriş son cemaat yerinden, İvaz Efendi Camii'nde ise minareye giriş dışardan sağlanmaktadır.

Edirne'de 1414 tarihli Eski Camii'nin iki minaresinden Sultan II. Murat tarafından yapıya daha sonra ilâve ettirilen iki şerefeli olanı, cami kütllesinden dışa taşkın oluşu açısından İvaz Efendi Camii minaresiyle benzerlik göstermektedir. Ancak her

iki caminin minaresinin farklı tarafı, İvaz Efendi Camii'nde minarenin güney cephesinin sağında ve cami kütleline bitişik oluşu, Eski Camii'nin minaresinin ise kuzey cephesinin sağında ve cami kütlelerinden biraz açıkta yer alışıdır. Her iki camide de minaraya giriş, dışardan sağlanmaktadır.

Minaresinin cami kütlelerinden dışa taşkın olarak yerleştirilişi açısından İvaz Efendi Camii ile benzerlik gösteren bir başka yapı da İstanbul Davut Paşa Camii'dir. Ancak her iki caminin de birer şerefeli minarelerinin konumu birbirinden farklı olup, İvaz Efendi Camii'nde güney cephenin sağ köşesindeki minare, Davut Paşa Camii'nde kuzey cephesinin sağına yerleştirilmiştir. Her iki caminin minaresine giriş dışardan sağlanmaktadır.

Yine İstanbul'da Sultan Bayezit'in hazinedarbaşısı Firuz Ağa tarafından Sultanahmet semtinde yaptırılan Camii, tek şerefeli minaresinin cami kütlelerinden dışa taşkın olarak yerleştirilişi bakımından İvaz Efendi Camii minaresine benzemektedir. Her iki camide minare girişleri dışardan sağlanmaktadır. Ancak İvaz Efendi Camii'nde güney cephesinin sağında yer alan minare, Firuz Ağa Camii'nde kuzey cephesinin solunda bulunmakta, minaresinin konumları açısından her iki cami de farklılık göstermektedir.

İstanbul Şehzade ve Süleymaniye camilerinde cami kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği

köşelerde yer alan minareler, İvaz Efendi Camii'nin minaresine konumları bakımından benzemekle birlikte , İvaz Efendi Camii'nde minare, kare kaidesinin bir köşesiyle cami kütlesine bitişik olup, kaidenin hemen her cephesi dışa açık durumdadır. Şehzade ve Süleymaniye camilerinde ise minarelerin kare kaidelerinin iki cepheleri dışa açık diğer iki cepheleri yan revaklara bitişik durumdadır. Gerek İvaz Efendi , gerekse Şehzade ve Süleymaniye camilerinde minarelere giriş dışardandır.

Edirne Selimiye Camii'nin cami kütlesinin köşelerindeki minarelerden güney cephesinin sağında ki minare ile İstanbul Sultanahmet Camii'nin altı minaresinden güney cephesinin sağındaki minaresi, konumu bakımından İstanbul İvaz Efendi Camii minaresine benzemektedir. Ancak İvaz Efendi Camii minaresinin dikkati çeken özelliği, caminin güney cephesinin batısında tek olarak yapının köşesine yerleştirilmiş olmasıdır ki bu konumu bakımından İstanbul'daki tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

KATALOG NO : 26 , Lev: 26, a , b .
 ADI : MESİH MEHMET PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Fatih.
 TARİHİ : 1586 / H. 995.
 MİMARİ : Belli değil.

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'da Fatih ile Edirnekapı arasında Akşemseddin ve Eski Ali Paşa caddelerinin kesiştiği köşede yer alan camii, doğu-batı doğrultusunda dik bir yamaç üzerinde, batı cephesinin altı dükkânlarla doldurularak elde edilen bir platforma oturmaktadır.(509)

Sultan III. Murat'ın sadrazamlarından Hadım Mesih Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı bilinen caminin, 1585-86 /H. 994-995 tarihli Türkçe kitabesinde, mimarının adı belirtilmemektedir. Bazılarına göre Mimar Sinan'ın eseri olduğu ileri sürülen yapı,(510) bazılarına göre ise Mimar Sinan tarafından yapılmamıştır. Ancak yapının tasarımında mimar Davut Ağa'nın Sinan tarafından görevlendirilmiş olabileceği ileri sü-

509) . A. Kuran, Mimar Sinan, s. 225.

510) . Bkz : Celal Esad Arseven, Türk San. Tar. Menşein-Bugüne...., s. 357., Hikmet Ülgen, İstanbul Camileri, s. 72., Tarrık Mümtaz Göztepe, Ulu Camiler ,Dini Abideler, s. 54.

dülmektedir.⁽⁵¹¹⁾ Celal Esad Arseven'e göre, caminin etrafındaki vakıf binalarının Ali Paşa'ya ait olması dolayısıyla, mahallenin adı da yanlış olarak Ali Paşa ismiyle anılmıştır. ⁽⁵¹²⁾

Halk arasında Mesih Ali Paşa ya da Eski Ali Paşa Camii de denilen yapı, alt katında sekiz dükkânı, bir çeşmesi, bir de küçük haziyesi ile külliye olarak yapılmıştır. Cami avlusunda Osmanlı mimarisinde benzeri görülmeyen bir durumla karşılaşmakta, ortada şadırvan yerine caminin kurucusu Mesih Mehmet Paşa'nın türbesi yer almaktadır.⁽⁵¹³⁾

1894 zelzelesinde çok harap olan caminin uzun yıllar bakımsız kaldığı, ancak 1939'da tamir edilerek kurtarıldığı bilinmektedir.

Meyilli bir arazi üzerine inşa edilen Mesih Paşa Camii'nin dış cephelerinde dikkati çeken özellik, bol sayıda pencerelerin bulunuyor olmasıdır. Cami cepheleri iki kat halinde yükselmektedir. Caminin iki

511) Bkz : S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69, A. Kuran, M. Sinan, s. 225., Muzaffer Erdoğan, "Mimar Davut Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", Türkiyat Mecmuası, c.XII, İstanbul, 1955, s. 188.

512) C. Esad Arseven, a.e., s. 357.

513) O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 307.

yanında yer alan yan kanatların üzeri üçer kubbe ile örtülüdür. Bu kanatların cephelerinde gayet geniş ve sivri kemerli alt ve üstte üçer pencere dizisi bulunmaktadır. Gerek yan cephe, gereske caminin diğer cephelerindeki pencerelerin kemer aynalarının boşaltılmış olduğu dikkati çekmektedir. Caminin yüksek duvarları üzerinde bir ana , dört yarım kubbenin oturtulduğu görülmektedir. Oldukça yüksek bir kasnağa oturan kubbenin çevresi, üzeri kubbeli sekiz ağırlık kulesi ile kuşatılmıştır. Ana kubbe etrafındaki dört yarım kubbe ve çıkıntılı mihrap üzerine yerleştirilen bir yarım kubbenin çokgen kasnakları da pencerelidir. Cephe duvarları ve örtü sistemindeki bu pencerelerle caminin içine ferah bir görünüm kazandırılmıştır.

Mesih Paşa Camii'nin yan cephelerinde geniş pencereler açılmış olması bir yeniliktir. Ancak en fazla değişik yönü, avlunun tam ortasında şadırvan yerine türbenin yerleştirilmiş olmasıdır. Buna karşılık abdest muslukları ise avluyu üç yandan çevreleyen revakların içlerinde bulunmaktadır. (514)

İki sıradaki son cemaat yerinin iç revakı iki yanda ikişer kubbe ve ortada çapraz tonozla örtülü beş gözden oluşmaktadır. Bunun önünde bulunan bahçe haline getirilmiş yüksek duvarlı avluya giriş, merdivenli ve kubbeli bir mekândan sağlanmaktadır. Bu kubbeli mekânlar, dış son cemaat yerinin köşelerine dayanmakta, avluyu üç yönden kavrayan kubbeli revaklar, bu mekânlara kadar uzanmaktadır. (515)

514) S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

515) O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 307.

Aptullah Kuran'a göre çevresinde medrese odaları bulunmayan revaklı bir avluya sahip ilk vezir camii olan Mesih Paşa Camii'nin revak kuzey duvarında abdest muslukları bulunmaktadır.⁽⁵¹⁶⁾ Mesih Paşa Camii'nin zemin kat planı, mihrap nişiyle genişletilmiş bir kareden ibarettir.⁽⁵¹⁷⁾ Enlemesine dikdörtgen kütleli, tek minareli, çift revaklı ve avlulu olan cami, sekizgen şemaya göre tasarlanmış olup, bir ana ve dört yarım kubbe ile ibarettir. Ana kubbe çapı, 12.80m dir. Kubbenin yükü kemerler vasıtasıyla sekiz ayağa geçirilmiştir. Caminin ana kubbesinden başka köşegenlerindeki kemerler dört yarım kubbe ile çıkıntılı mihrabın üstü de bir yarım kubbeyle örtülmüştür.⁽⁵¹⁸⁾ Ayrıca camiyi yanlara doğru genişleten iki yanda üçer küçük kubbeyle örtülü bir çift yan mekân bulunmakta ve cami bu yan mekânlara açılmaktadır.⁽⁵¹⁹⁾ Caminin iç alanı 500²m dir. Avlu ve bahçesi, nin alanı 700 m²yi geçmekte, son cemaat yeri ise 340 m² dir.⁽⁵²⁰⁾

Merkezî sahnın üzerini örten kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir. Ana kubbeyi saran dört yarım kubbenin her birinin kasnağında üçer pen-

516). A. Kuran, M. Sinan, s. 226.

517)- Selçuk Batur, "Osm. Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi Üzerine", a.e., s.150.

518)- A. Kuran, a.e., a.y.

519)- S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

520)- H. "Emir ve Diğerleri", a.e., s. 162-163.

cere bulunmaktadır. Örtü sisteminde dikkati çeken bir husus ta kasnağı çevreleyen ağırlık kulelerinin çok yüksek yapılmış olmasıdır. Ayrıca ilk defa olarak bu dönemde yapılan yapılar arasında cepheden bakıldığında Mesih Mehmet Paşa Camii'nde bir yükseliş dikkati çekmektedir. Camide yan nefler iki katlı olup, üst katlar galeri olarak orta mekâna üçer kemer ile açılmaktadır.(521) Alt katta ise birer kapı ile dışarı bağlanmaktadırlar. Günümüzde bu kapılardan sadece kuzeydeki açık olup, iki yandakiler kapatılmıştır.(522)

Mimarî bakımdan başarılı ve güzel bir eser olan Mesih Paşa Camii, mihrap ve minberi, şebekeli pencere alınlıkları ve çini kaplamaları ile muhteşem bir görünüm sergilemektedir.(523) Aydınlık bir iç mekâna sahip caminin kalem işi nakışları döneminin üslûbunu yansıtmaktadır. Pencere içlikleri, mukarnaslı çıkmalar, güzel mermer ve ahşap işçiliği ile cami, doyurucu bir iç mimarî görünüm ortaya koymaktadır. (524)

Minarenin Konumu :

Mesih Paşa Camii'nin tek şerefeli minare-

521). Esin Sertesin, Azapkapı Sokullu Camii ve Diğer Sekiz Payeli Eserler, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl., Lisans tezi, İstanbul, 1965,s.33.

522). Ayla Ersoy, İst. Sekiz Des. Camilerin Gel..., s.76.

523). S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

524). A. Kuran , M. Sinan, s. 225.

si, caminin kuzey-~~batı~~ köşesinde yer almaktadır. Tamen kesme taştan yapılan minarenin kaidesi kare planlıdır. Kare kaidenin kuzey cephesine düz söveli bir kapı açılmıştır. Caminin cephesini ikiye ayıran ve cepheyi çepeçevre dolaşan silme , minare kaidesinin de çevresini dolanmakta, minarenin pabuç kısmı bu silme üzerinden yükselmektedir . Kaide cepheleri düzdür. Pabuç kısmı oldukça uzundur. ve cami cephesinin çatısı hizasında son bulmaktadır. Pabuç kısmındaki ince uzun baklavalılar, 15. yüzyıl minarelerini andırmakta, ancak bu minarelerle başka hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. (525) Minarenin pabuç ile gövde kısmı birbirinden bir silme ile ayrılmaktadır. Gövde çokgen olup, şerefenin altında bu cephelerin her birinin üzerinde kabartma olarak işlenen kemerler içinde kandil motifi tezyinat olarak yer almaktadır. Bu tezyinatın başka bir yerde benzeri yoktur. Şerefe altı mukarnaslıdır. Şerefe korkulukları ise altıgen ve eşkenar dörtgenlerin kesişmesinden meydana gelen süslerle ajurludur. (526) Caminin gövdesi yirmidört köşeli olan minaresi orijinal, ancak peteği ve külâhı yenidir. (527) Petek sade olup, üzerinde de yine sade bir külâh bulunmaktadır.

Mesih Mehmet Paşa Camii'nin kesme taştan tek şerefeli minaresi, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, cami kütesine bitişik olarak dışta yer almaktadır. Minaresi konumu açısından daha önceki yıllar-

525).• S. Exice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

526).• Turgut Cimcoz, 17. yy Sonuna Kad. İst. Mina.., s.54.

527).•A. Kuran, a.e., s. 226.

da yapılan Bursa Hamza Bey Camii minaresi ile benzerlik göstermektedir. Ancak Hamza Bey Camii'nin beş gözlü son cemaat yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede dışta yer alan minaresi, Mesih Paşa Camii'ndeki gibi cami kütlesine bitişik değil, son cemaat yerine bitişik durumdadır. Kaidesinin beş cephesi dışa açık diğer cephesi hem cami, hem de son cemaat yerine dayanmaktadır. Mesih Paşa Camii'nde ise kare minare kaidesinin üç cephesi dışa açıktır.

Edirne'de 1422 tarihinde yapımı tamamlanan Gazi Miha1 Camii'nde de beş gözlü son cemaat yerinin cami kütlesi ile çakıştığı köşede yer alan minarenin Mesih Paşa Camii'nde olduğu gibi dışta değil, cami kütlesi üzerinde yükseldiği görülmektedir.

Mesih Paşa Camii ile minaresinin konumu bakımından en çok benzerlik gösteren yapılar İstanbul Mahmut Paşa Camii ile Murat Paşa camileridir. Her iki yapının da tek şerefeli birer minaresi, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede, dışta cami kütlesine bitişik durumdadır. Ancak bu camilerin minareleri ile Mesih Paşa Camii minaresi arasındaki konum açısından benzer. ... tarafları, Mesih Paşa Camii'nde minarenin kuzey-batı, diğerlerinde de kuzey-batıda köşede yer almasıdır.

Kanatlı camiler gurubuna giren ve Sultan Bayezit'in ilk yıllarında yapılan İstanbul Davut Paşa Camii'nde de tek şerefeli minare, son cemaat

yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşede, ancak Mesih Paşa Camii'ndeki gibi. kuzey cephenin sağına yerleştirilmiştir. İstanbul Bayezit Camii'nde ise mevcut iki minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde, son cemaat yeri boyunca uzanan tabhanelerin dış köşelerine yerleştirilmiştir. Böylece burada minareler Mesih Paşa Camii'ndeki gibi cami kütlesine yakın değil, biraz uzakta yer almaları bakımından Mesih Paşa Camii minaresiyle farklılık göstermektedirler.

İstanbul Şehzade Camii'nin avlu ile caminin birleştiği köşelerin dışında, cami kütlesine bitişik olan iki minaresi, konumu bakımından Mesih Paşa Camii minaresiyle benzerlik göstermektedir. Her iki camide de minarelerin kare kaideleri, birer cephesi camiye bitişik, üçer cephesi ise dışa açık durumdadır. İstanbul Süleymaniye Camii'nde ise dört minareden cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşede yer alanlar, yine konumları açısından Mesih Paşa Camii'nin minaresine benzemektedirler. Ancak Süleymaniye Camii'nde minarelerin kare kaidelerinin iki cephesi dışa açık, diğer iki cephesi ise cami ile avlu duvarının birleştiği köşelere bitişik durumdadır.

İstanbul , Fatih'teki Bâli Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi, beş gözlü son cemaat yerinin cami kütlesinden dışa taşan gözlerinden batı taraftakinin arkasında yer almakta, bunun simetriği olarak doğusunda (soğunda) küçük bir mekân bulunmaktadır. Aynı şekilde Mesih Paşa Camii'nin tek şerefeli minaresi de camii kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışta yer almaktadır.

Bu minarenin simetrisinde de Bâlî Paşa Camii'nde olduğu gibi küçük bir mekân bulunmaktadır. Her iki camii bu bakımdan benzerlik göstermektedir. Bu mekânın devamı olması gereken minareden burada vazgeçilmiş görünmektedir. Dolayısıyla Mesih Paşa Camii'nde de Bâlî Paşa Camii'ndeki gibi minare simetrik karşılığını bulamamaktadır.

Mesih Mehmet Paşa Camii'nde ağırlık kuleleri ile minare, düşey çizgiler yaratarak dikine çizgileri vurgulamaktadır. Bu devir camileri için ilk defa bu camide bir yükseliş sözkonusudur. Bu yükseliş, caminin podyum üzerinde yükselmesindende kaynaklanmaktadır. Yine denilebilir ki caminin minaresi ile ağırlık kuleleri arasında bu yükseliş bakımından bir uyum olduğu dikkati çekmektedir.

KATALOG NO : 27 , Lev : 27 , a , b , c .
 ADI : NİŞANCI MEHMET PAŞA CAMİİ
 YERİ : İstanbul , Karagömrük.
 TARİHİ : 1588-89 / H. 997-998.
 MİMARİ : Sinan ? , Mehmet Ağa? , Davut Ağa?

GENEL BİLGİLER :

İstanbul'un Karagömrük semtinde, Hasan Fehmi Paşa Caddesi üzerinde bulunan bu cami, "Cedid" veya "Boyalı" takma adlarıyla anılan, üç kez nişancılığa atanarak Sultan III. Murat dönemi kubbe vezirlerinden olan Nişancı Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Arapça kitabesinden yapımına 1554'te başlandığı ve inşaatın dört yıl sürererek 1588-89'da tamamlandığı anlaşılmaktadır.(528) Geçirdiği büyük bir zelzelede hasara uğramış, 18. ve 19. yüzyıllarda iki kez tamir gördükten sonra 1958 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir.(529)

Caminin mimarı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Sinan'ın son yıllarında yapıldığını , bazıları ise mimarının Mehmet veya Davut Ağa olabileceğini ileri sürmektedirler. Ancak mimarın

528), A. Kuran, M. Sinan, s. 227-229.

529). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 310.

Davut Ağa olabileceği görüşü yaygın olanıdır.⁽⁵³⁰⁾

Caminin şadırvanlı avlusuna iki yan kapıdan girilmektedir. Ana cadde tarafında bir de dış avlusu bulunmaktadır. Avlunun duvarına bitişik türbede Nişancı Mehmet Paşa ile oğlu yatmaktadır.

Avluyu üç yönden revaklar çevirmektedir. Bir yönünde ise son cemaat yeri bulunmaktadır. Caminin ana mekânı kesme küfeki taşından yapılmıştır. Avlu duvarları ise taş ve tuğladandır. Cami cephe duvarlarında üç sıra halinde pencereler bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler sağır kemerli, ortadaki pencereler dikdörtgen, üst sıradakiler ise sivri kemerlidir.⁽⁵³¹⁾

Nişancı Mehmet Paşa Camii'nin giriş cephesinde beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu cephe de ana giriş kapısının iki yanında altlı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Bu giriş kısmında köşelere ise, kapıları son cemaat yerine açılan uzun dikdörtgen birer mekân yerleştirilmiştir. ⁽⁵³²⁾

Camiye karşıdan bakıldığında çok pencereli kasnağa oturan kubbesinin etrafını ağırlık kulele-

530) • Bkz : A. Kuran, M. Sinan, s.289., O. Aslanapa, Osm.Dev. Mim., s.307., M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s.250., M. Erdoğan, "Mim.Davut Ağa'nın...", a.e., s.188, S.Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/69.

531). A. Kuran, a.e., s. 228.

532) • O. Aslanapa, M.Sinan, Hay. ve Es., s. 163.

rinin çevirdiği görülmektedir. Silmelerle üçe bölünmüş bu kulelerden başka kubbe, yarım kubbe ve eksedralarla da bir çelenk gibi sarılmaktadır. Ancak bunlar daha alçak tutularak kubbenin hakimiyeti arttırılmıştır. (533)

Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde plan bakımından sekizgen şemanın değişik bir uygulaması karşımıza çıkmaktadır. 14.20m çapında olan caminin kubbesi (534) sekiz duvar payesine yüklenen kemerler üzerine oturmaktadır. (535) Ana kubbenin dört köşesi, mihrap çıkıntısı ile giriş kapısının gerisindeki kısım da yarım kubbelerle örtülmüştür. Ana mekânın sağ ve soluna eklenen sahınların da üzerlerindeki yarım kubbelerle birlikte orta kubbenin çevresi böylece 8 yarım kubbe ile çevrilmiş durumdadır. Ağırılık kuleleri ise bu kubbelerin bitişme noktalarına yerleştirilmiştir. Bu camide Osmanlı cami mimarisinin dörtgen ana kütle uygulamasına uyulmadığı, ancak üst katta olmasa da zemin katında camiye haçvari bir biçim verildiği dikkati çekmektedir.

Caminin içinde üç yanını dolanan mahfiller yer almaktadır. Duvarlar yarım kubbeler kadar kesme taşla kaplı olduğundan, bu kısımlarda süsleme yok -

533). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 309.

534). A. Kuran. Mimar Sinan, s. 228.

535). Halil Edhem, Camilerimiz, s. 78.

tur. Ancak kubbe içleri kalem işi nakışlarla süslüdür.⁽⁵³⁶⁾
Nişancı Mehmet Paşa Camii'nin mermerden yapılmış mihrap
ve geometrik şebekeli minberi, oldukça zarif taş işçili-
ği göstermektedir.⁽⁵³⁷⁾

Minarenin Konumu :

Caminin minaresi , kuzey cephesinin sağın-
da yapı kitlesi içine yerleştirilmiş olup, sola bunun
simetriği olarak ise bir mahfil merdiveni yapılmıştır.⁽⁵³⁸⁾
Minarenin pabuç kısmı prizmatik üçgenlerden oluşmakta ve
bir kaval silme ile gövdeye bağlanmaktadır. Çokgen göv-
denin şerefe altındaki kısmında da bir kaval silme mevcut-
tur. Şerefe altı sarkıtmalı mukarnaslardan oluşan mina-
renin şerefe korkulukları ise çok kenarlı olup, her ke-
nar geometrik motiflerle süslüdür. Tamamen kesme taştan
yapılmış olan minarenin üzeri kurşunla kaplı sivri bir
külâhla örtülüdür.

Nişancı Mehmet Paşa Camii, minaresinin ko-
numu bakımından Bursa'da 1339'da Orhan Gazi'nin yaptır-
dığı Orhan Camii'nin minaresine benzemektedir. Son ce-
maat yeri ile cami kütlesinin birleştiği sol köşede yer
alan tek şerefeli minare, Nişancı Mehmet Paşa Camii mina-
resi gibi cami beden duvarlarına bitişik olarak yüksel-
mektedir. Ancak Nişancı Camii'nde cami kütlesi içine
alınmış olan ve sağda yer alan minare, tam köşede değil,
son cemaat yerinin biraz arkasında, içerde olması bakı-

536). A. Kuran, M. Sinan., s. 228.

537). O. Aslanapa, Osm.Dev. Mim., s. 309.

538). S. Eyice-I.Tunay-Baha Tanman, Fotoğraflarla..., s.101.

mından farklılık göstermektedir.

Edirne'de Sultan II. Murat tarafından yaptırılan Muradiye Camii'nin minaresine konumu bakımından benzeyen Nişancı Camii minaresinin farklı tarafı, son cemaat yerinin cami ile birleştiği tam köşede değil, biraz içerde yer almasıdır. Ancak her iki camide de sağda bulunan minarelerin cami beden duvarları üzerinden yükseldikleri görülmekte, bu bu bakımdan da birbirlerine benzemektedirler.

Minaresinin konumu bakımından Nişancı Mehmet Paşa Camii'ne en çok benzeyen yapı, Silivri'de Amasya'lı Pirî Mehmet Paşa tarafından yaptırılan camiidir. Bu camide de sağda bulunan tek şerefeli minare, batı kanattaki kubbeli mekânla, cami ve beş gözlü son cemaat yeri duvarının birleştiği köşeden yükselmektedir. Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde ise Pirî Mehmet Paşa Camii'ndeki batıdaki kubbeli mekân yerine, dörtgen bir mekân bulunmakta, minare sağda bu dörtgen mekân ile cami kütle ve son cemaat yeri duvarına içerden bitişik, başlıbaşına bir kütle halinde duvar üzerinden yükselmektedir.

Mimar Sinan tarafından 1550'li yıllarda yapılan Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nin son cemaat yeri ile cami kütlelerinin birleştiği köşede sağda yer alan minaresi, konumu ve cami beden duvarına bitişik olarak yükselmesi bakımından Nişancı Mehmet Paşa Camii minaresiyle benzerlik göstermektedir.

Yine İstanbul'da Mimar Sinan'ın Selimi-

ye'den sonra yaptığı en büyük külliyelerden biri olan Üsküdar Toptaşı'ndaki Atik Valide Külliyesi'nin Camii, birer şerefeli iki minaresinin konumu bakımından Nişancı Camii minaresine benzemektedir. Atik Valide Camii, ilk planında klâsik Osmanlı mimarisinde bir çok defa rastlandığı gibi minareleri, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde dışa taşkın olarak yer almışlardır. Ancak cami planı daha sonra değişikliğe uğramış, ana mekânın her iki yan sahnınlarla genişletilmesiyle minareler içerde kalmıştır. İşte Nişancı Camii minareleri, Atik Valide Camii'nin minarelerine günümüzdeki konumları açısından benzemektedirler. Nişancı Camii'nde yandaki dörtgen mekânlar, sonradan Atik Valide'deki gibi ilâve olmayıp, orijinaldir. Her iki camide de minareler, bu mekânların cami ve son cemaat yeriyle birleştiği köşeye oturtulmuştur.

Klâsik Osmanlı dönemi camilerinde özellikle cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelere yerleştirilen minarelerden konumu açısından farklılık gösteren Nişancı Mehmet Paşa Camii minaresi, son cemaat yerinin arkasında cami beden duvarlarına içerden bitişik durumdadır. Ancak tam köşede olmayıp, biraz içerden yükselmesi bakımından enteresanlık arz etmektedir.

KATALOG NO : 28 , Lev : 28 , a,b,c,d,e.
 ADI : SULTANAHMET CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Sultānahmet.
 TARİHİ : 1617 / H. 1026.
 MİMARİ : Sedefkâr Mehmet Ağa.

GENEL BİLGİLER :

17. yüzyılın en büyük mimarî girişimi sayılan Sultanahmet Camii, külliyesinin en büyük yapısı olup, hünkâr kasrı ve revaklı avlusu ile birlikte, dışındı avlu duvarlarıyla çevrelenmiş geniş bir alanı kaplamaktadır. İbrahim Paşa Sarayı karşısında yer alan, paşa saraylarının ve çevresindeki arsaların istimlâk edilmesiyle elde edilen geniş bir alanı kaplayan külliyenin arsası⁽⁵³⁹⁾, Aptullah Kuran'a göre, Sokullu Mehmet Paşa ve Güzel Ahmet Paşa'nın At Meydanı'ndaki konaklarının 17. yüzyıl başlarında varislerinden satın alınarak yıktırılması ile elde edilmiştir.⁽⁵⁴⁰⁾

Aya Sofya karşısında yer alan, ondan daha ince ve narin bin görünüm taşıyan, bu bakımdan da Bizans mimarîsiyle adeta boy ölçüşen Sultanahmet Camii,⁽⁵⁴¹⁾ Sultan I. Ahmet tarafından mîmarbaşı Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır. Caminin yapımına 1609'da başlanmış, Mehmet Ağa önce dört duvar, mihrap, sütun, mahfil ve mina-

539)• M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 253-254.

540)• A. Kuran, M. Sinan, s. 23.

541)• Kemal Altan, "Eski Medenî İzlerimiz"
Arkitekt, Yıl : 5 , İstanbul, 1935, s. 226.

lerin planlarını belirlemiş, sonra da temel kazma işine girişilmiştir. Bir ay süren temel kazma çalışmalarından sonra, caminin çepeçevre dört duvarına kazıklar çakılmış, bu iş bittikten sonra da inşa faaliyetlerine devam edilmiştir. Caminin inşasına başlandığında işçilerin namaz kılması için bir mescit te yapıldığı bilinmektedir.(542)

Caminin kubbesinin yapımı tamamlandığında avluda otağlar kurulmuş, padişahın tahtı buraya yerleştirilerek bütün vezirler, ulema ve devlet erkânı davet edilmiş ve büyük bir ziyafet verilmiştir.(543)

Sultanahmet Camii'ni geniş bir dış avlu üç yönde çevrelemektedir. Evliya Çelebi bu avlunun beyaz kumla döşenmiş ve meyve ağaçlarıyla süslenmiş olduğunu yazmakta ise de günümüzde avlu zemininin toprak olduğu meyve ağaçlarının ise mevcut olmadığı göze çarpmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi dış avlunun sekiz kapısı olduğunu belirtmekte, ancak bugün yedi kapısı mevcut bulunmaktadır. Halkın dolaştığı bu avludan başka, bir kısmı Hünkâr Kasrının altına rastlayan 72 X 26m boyutlarında geniş bir bahçe bulunmaktadır. Burada zemin, caminin içine göre çok aşağı düzeyde olup, bodrum katıyla aynı seviyededir.

Camiye bitişik olan ve kible duvarının önünde yer alan bu bahçeden caminin alt katındaki bölüme girilmektedir. Kuzeyden iki yan taraflardan girilen re-

542). O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 326-330.

543). Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmed Ağa-Eserleri", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, T.T.K.Basımecisi, Ankara, 1976, s.163.

vaklı avlu, doğal zeminden yüksektir. Bu yüzden caminin her üç girişinin önünde geniş merdivenler yer almaktadır. Revaklı avlu kareye yakın dikdörtgen planlı olup, avlu yan duvarları cami kütesine bitişik olan minare kaidelerinin dış yüzleriyle aynı düzlemde dirler. Bunun için avlu genişliği, camiye göre biraz daha fazladır.

Sultanahmet Camii'nin yerleştiği alanın topoğrafik durumu, istinat duvarları yapılmasını gerektirmiş, bu duvarların arkasında kalan boşluktan yararlanılarak bodrum mekânları elde edilmiştir. Bu bodrum katı, caminin kible duvarı ile ona yakın olan iki kubbe ayağı arasında kalan kısmın altında bulunmaktadır.

Caminin kütle kompozisyonunu biçimlendiren en önemli elemanlardan biri, cephe kompozisyonudur. Kubbe, boyutları açısından cepheye hakim bir unsur olup, camiye uzaktan bakıldığında, silindirik kulelerden sekizgen kulelere kadar yükselen payanda yapısının daralan perspektifinin ucunda yer almaktadır.⁽⁵⁴⁴⁾ Caminin dış cephesindeki payandalar, cepheye canlılık ve hareketlilik kazandırmaktadırlar. Sultanahmet Camii'nin yan cephesi, avlu ve cami kapalı kısmı olarak iki bölüme ayrılmıştır. Avlunun yan duvarının dışına, cepheye derinlik ve hareket kazandırarak gölge-ışık oyunlarına imkân sağlayan bir revak eklenmesinin tek uygulaması olarak Sultanahmet Camii kabul edilmiştir.⁽⁵⁴⁵⁾

Cami, revak korkulukları ve yan cephe-

544). Zeynep Nayır, Osm. Mim. Sul. Kül..., s. 54-56.

545). Z. Nayır, a.e., s. 66-69.

sinin arkadlı görünümü itibariyle bize, gerek Selimiye, gerekse Süleymaniye Camii'ni çağrıştırmaktadır. Mimar Sinan'ın Osmanlı camikütlesinde yan cephelere eklediği bu revaklar en önemli elemanlar olup, cepheyi süsleyen bu unsurlar, Sinan'dan sonraki yapılar, dolayısıyla Sultanahmet Camii'nde de karşımıza çıkmaktadır.⁽⁵⁴⁶⁾

Sultanahmet Camii'ne avlu kapısından baktığında önce , oldukça büyük boyutlara ulaşan ve insan gözünün ancak ana çizgileriyle kavrayabileceği bir cami kompozisyonu ile karşılaşmaktayız. Revak kubbele-ri üzerinden başlayarak yukarıya doğru gittikçe büyüyen, yarım kubbe, köşe kubbeleri ve ana kubbe gibi elemanlar ile kasnak yüzeylerine içerlek olarak yerleştirilen pencereler ve nihayet kütle kompozisyonunun sınırlarını çizen minareler, Sultanahmet Camii'nin gelişmiş bir kütle düzeni içinde inşa edildiğini göstermektedir.⁽⁵⁴⁷⁾ Sultanahmet Külliyesi'nin en önemli yapısı olan camii, Münkâr Kasrı ve revaklı avlu ile beraber, dış avlu duvarlarının çevirdiği geniş bir alana yerleştirilmiştir. Külliyenin diğer yapıları ise dış avlu ya da ayrı avlular içindedirler.⁽⁵⁴⁸⁾

Caminin ana kütesinin planı bir dikdörtgen olup, 53.50m X 49.47m boyutlarındadır.⁽⁵⁴⁹⁾ Kubbeyi taşıyan ayaklar ve destekleme elemanlarıyla caminin

546). S. Mülayım, Sinan ve Çağı, s. 78.

547). Z. Nayır, a.e., s. 68-69.

548). M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 254.

549). Z. Nayır, a.e., s. 50.

alanı ayrılmıştır. Ana kubbe ile örtülü alan, dört yarım kubbe ile örtülü alanlara doğru, dört yöne açılmış, böylece kolları eşit bir haç planı elde edilmiştir. Caminin planını dörtgene tamamlayan köşe bölümleri ise ayakları payandalara bağlayan kemerlerle orta mekâna açılmaktadır.⁽⁵⁵⁰⁾ Caminin örtü sistemi, büyük kubbe ile onun oturduğu kare prizma alt yapıya birleşen yarım kubbelerle, yarım kubbelerden alt yapıya geçişi sağlayan küçük yarım kubbelerden ibarettir. Asıl büyük kubbe yaklaşık 24.20m çapındadır. ⁽⁵⁵¹⁾ Bu merkezî kubbe dört kemere, bunlar da 5m çapında mermerden ve yivli olarak yapılmış dört gilayağına oturmaktadır. Şadırvanlı avlu, 26 adet granit mermer ve porfir sütunun taşıdığı üzeri 30 kubbe ile örtülü olan revaklarla çevrilmiştir. Mermer döşemeli geniş bir sahanın ortasında yer alan şadırvan altı mermer sütunla desteklenmektedir. Bu revaklı avluya biri cepheден, ikisi yanlardan olmak üzere, üç kapıdan girilmektedir. ⁽⁵⁵²⁾ Kareye yakın planlı revaklı avlu, 54.20m X 51.50m boyutlarındadır. Sultanahmet Camii avlusunun diğer geleneksel avlulardan ayrılan özelliği, yan duvarlar dışında, merdivenler ile minare arasındaki bölümünde arkadlı bir galerisinin bulunması-

550). M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 50.

551). Z. Nayır, a.e., s. 62.

552). T. Öz, İst. Camileri, c.I, s. 126.

dır. (553) Caminin mermer döşemeli zeminine sarnıçlar yapıldığı, bu sarnıçlardan caminin iki yanında bulunan revaklı dış mekânların altındaki musluklara, avlu ortasındaki şadırvana ve camiye girildiğinde gözümüze çarpan iki filayağı üzerindeki çeşmelere su temin edildiğinden bahsedilmektedir. (554) Caminin kubbe yüksekliği 43m dir. Bu merkezî kubbe dört filayağı üzerine oturan dört büyük kemere pandantifler vasıtasıyla bağlanmaktadır. Bu filayakları yivli olup, aşağıdan yukarıya doğru uzanan bu yivler, ayakların görüntüsünü hafifletmektedirler. Sivri kemerli yarım kubbeler üçer eksedra ile genişletilerek, cami içine büyük bir hacim verilmek istenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru beş sıra halinde dizilen yuvarlar kemerli pencereler, yapıya hem büyük bir hafiflik sağlamakta, hem de caminin içini ışıkla doldurmaktadırlar. (555)

Caminin kuble tarafı hariç, haremın üç tarafı mermer sütunların ve ayakların taşıdığı mahfillerle çevrilmiştir. İç avlunun güney revakı aynı zamanda son cemaat yerini teşkil eder. Ortada yer alan cüm-

553), Z. Nayır, a.e., s. 53.

554), Kemal Altan, "Mimar Mehmed", Arkitekt, Yıl: 7, İstanbul, 1937, s. 223-224.

555), Suut Kemal Yetkin, İslâm Mimarisi, Doğu Mat., Ankara, 1959, s. 406.

le kapısından başka, yan cephelere açılan iki kapı ile hareme girilir. Caminin merkezî kubbesi, dört tarafta çeyrek kubbeciklerle desteklenen birer büyük yarım kubbe ile birleşir ve kademe kademe alçalarak bütün haremmin üstünü örter. Köşelerde ise ayrı birer kubbe vardır. Mimar Mehmed Ağa böylece daha önce denenmiş olan plan şemasını Sultanahmet Camii'nde de en geniş sınırlarına vardırması olmaktadır. (556)

Sultanahmet Camii'nde merkezî kubbeyi çeviren dört yarım kubbe , yine köşelerde yer alan köşe kuleleri ile desteklenmektedir. Dolayısıyla camide ana kubbenin ağırlığı dörde bölünerek dört kemere dayandırılmakta, bunlarda dört filayağına indirilmektedir. Kubbe yüksekliğinden dolayı fazla açılabilen pencerelerden içeri süzülen ışık, iç cepheleri süsleyen binlerce çini ve kalem işini büsbütün canlandırır. (557) Çiniler duvarların ve ayakların yukarı kısımlarını üst kornuşlere kadar kaplamaktadırlar. (558) Caminin sol köşesinde yer alan hünkâr mahfilinin süslemeli mihrabı sedef kakmalı kapısı ve türkuvaz üzerine altın yaldızlı çinileri eşsizdirler. Bu mahfilin oyma ve kabartma işlemeli mermer korkulukları ve minberin taş işçiliği muhteşemdir. Hünkâr mahfiline giriş, hem camiden, hem de camiye bitişik hünkâr kasrından sağlanmakta-

556). Yılmaz Önge, "Sultanahmet Camii", Önasya, c.3,

Yıl:3, Sayı: 30, Ankara,1968, s.12-13.

557). T. Öz, İst. Camileri, c.I, s.126.

558). S. K. Yetkin, a.e., s. 407-408.

dır.(559) Sultanahmet Camii hünkar kasrının altını kaplayan ahşap tavanı, orijinallliğini korumuş olup, süsleme bakımından çok kıymetlidir. Camii, gerek muhteşem çinileri, gerekse kalem ve sedef işleri ile dikkati çekmektedir. Caminin mimarı Mehmed Ağa, aynı zamanda sedefkârlığı sebebiyle, sedef işlerini yapıda uygulamış, ancak bunların bir kısmı günümüze gelememiştir. Caminin üç büyük sedefli kapısı, klâsik sedefli kapıların seçkin örneği olacak güzelliكتedir. Sultanahmet Camii, tezyinî sanatların en zengin örneklerini üzerinde toplayan bir yapı olup, halı, kandil , askı, şamdan, kürsü, rahle gibi eşya yönünden de eski kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla müstesna bir yapıdır.(560)

Minarelerin Konumu :

Sultanahmet Camii'ne uzaktan , özellikle denizden yani Marmara'dan bakıldığında ilk dikkati çeken özelliğı altı minareli oluşudur. Caminin minareleri gerek sayıları, gerekse binaya yerleştiriliş bakımından eşsiz olup,(561) aynı zamanda bu minareler caminin dış görünümüne alışıl gelmişin dışında bir estetik görünüm kazandırmaktadırlar.(562) Caminin kütle kompozisyonuna katılan mina-

559). T. Öz, İst. Camileri, c.I, s. 126-127.

560). Z. Naylor, a.e., s. 52.

561). Semavi Eyice, İstanbul Minareleri, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1947-48, s.y.

562). David Talbot Rice, Die Kunst Des İslam, Printed in Great Britain, 1965, s. 189.

relerin dördü cami köşelerinde, ikisi avlu köşelerinde yer almaktadır. Avlu köşelerindeki minareler, kaidelerinin bir kenarıyla avlu duvarına birleştiğinden , bu iki minare arasındaki uzaklık, cami köşelerine bitişik olan minarelerden daha fazla olmaktadır. Avlu duvarında ve minarelerde görülen bu özellik yalnızca Sultanahmet Camii'ne özgüdür.⁽⁵⁶³⁾ Ayrıca yan cepheyi iki ana bölüme ayıran minarelerden , avlu ucuna bitişik olanları diğerlerinden daha kısa tutulmuş, böylece avlu revakları ile kapalı kısım arasındaki kütleli dengelenme , minare ölçülerine de yansımıştır. ⁽⁵⁶⁴⁾

Sultanahmet Camii minare kaidelerinin Sinan'ın son eserlerinde görülen sadeliği yansıttığı dikkati çekmektedir.⁽⁵⁶⁵⁾ Minarelerin tezyinatına gelince; ana kütle köşelerindeki üçer şerefeli minarelerde hiç süs olmadığı görülmektedir. Sadece iki şerefeli olanlarda kaide köşelerinde tezyinat olarak köşe sütunları vardır. Minare girişleri, üçer şerefelilerde yan revaklar içine açılmıştır. İki şerefelilerde ise avlu giriş kapısı yönünde yanlara açılarak minare ile sonuçlanan dış şekillere karşılıklı olarak bağlanmaktadır. Bu minarelerde silme ile son bulan kaide kısmı-

563). M. Sözen ve Diğerleri, a.e., s. 255.

564). Z. Nıyır, a.e., s. 65.

565). S. Eyice, Istanbul Minareleri, s. y.

nın üzerinde çok nispetli ve klâsik piramidal Türk üçgenleriyle geçilen pabuç kısmı bulunmaktadır. Bir bilezikle sona eren pabuç kısmından gövdeye geçilmektedir.⁽⁵⁶⁶⁾ Minare gövdelerinin dış yüzleri, düşey silmelerle süslüdür. Bu silmelerin arasında her minare gövdesinde değişik kabartmalar mevcuttur. İki şerefeli minarelerde bu tezyini şekiller arasında kabartma olarak yapılmış stilize selvi motifleri göze çarpmaktadır. Minare gövdelerinin üzerinde yer alan şerefeler ise klâsik üslûpta şebekeli korkuluklara sahiptir. Dikkati çeken bir başka husus da şerefe altlarındaki mukarnâş kuşağın alt şerefelerde kısa, en üstteki şerefelerde ise uzun olmasıdır. Minarelerin petek kısımları, tekniğinden anlaşıldığı kadarıyla son zamanlarda yapılmışlardır. Kible duvarının sol köşesindeki minare, 1955'te tamamen yeniden yapılmıştır.⁽⁵⁶⁷⁾ Ana kütleyle bitişik bir diğer minarenin, 1990 yılında yıldırım düşmesi sebebiyle şerefesinin üst kısmı yıkılmış olup daha sonra yeniden yapılmıştır. Caminin yeniden 1955 yılında yapılan diğer minaresinin firuze çinileri önceki

566). M. Lütü Yazıcıoğlu, İstanbul'da Minare Kaideleri, s. 39.

567). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 53-54.

durumuna benziyor muydu? Bu bilinmemekle beraber, minarelerin ilk tasarımlarında çinili oldukları İnşaat defterlerindeki "minare için çini" kayıtlarından anlaşılmaktadır.(568)

Bugün dördü üçer, ikisi ikişer olmak üzere onaltı şerefeli olan Sultanahmet Camii'nin minarelerinin şerefe sayıları hakkında Risale-i Mimariye'de farklı bir bilgiye rastlanmaktadır. Mimarbaşı Mehmed Ağa'nın yaşamı ve çalışmaları konusunda önemli bir kaynak olan Cafer Çelebi'nin Risale-i Mimariye'sinde caminin minarelerinin şerefe sayıları ondört olarak belirtilmektedir.(569) Bahzedilen ondört şerefe, bir rastlantı olarak Sultan I. Ahmet'in zamanına kadar onun ataları olan gelmiş geçmiş padişahların sayısına uygun düşmüştür. Ancak cami yapıldığında minarelerin şerefe sayıları ondört olup, iki şerefe sonradan mı ilâve edildi ? Yoksa Cafer Çelebi mi bu konuda yanıldı? Bu husus kesinlik kazanmamıştır. (570) Diğer yandan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Sultanahmet Camii'nden bahsederken, minareler hakkında da enteresan bilgiler vermektedir. Bu caminin , Sultanların bina ettikleri camilerin onaltıncısı olduğunu, ona alamet olarak onaltı şerefeli yapıldığını belirtmektedir. Yine Evliya

568). Z. Nayır, A.e., s. 52.

569). Tahsin Öz, "Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye", Arkitekt ,II,III,IV, Yıl:1941-42,İstanbul, 1943, s. 232.

570). Orhan Şaik Gökay, "Risale-i Mim..",a.e., s.165.

Çelebi'ye göre, cami köşelerindeki minarelerin külâh ve alemleri altın, avlu ucundaki minarelerin külâhları ise kurşun kaplıdır.(571)

Sultanahmet Camii'nin minareleri ile ilgili bir rivayete göre ise Fatih Camii müezzinlerinden Kefe'li hattat Hafız Ahmed, Sultanahmet Camii'nin iki minaresi arasına asılmak üzere ortasında yazı olan bir tasviri, bir çevreye, çok güzel bir işçilikle işleyerek bunu padişah I. Ahmed'e hediye etmiştir. Padişah bundan çok hoşlanmış, dinî hükümlere de uygun olmak şartıyla, Ramazan gecelerinde minareler arasına bu çevredeki gibi mahyalar kurulmasını istemiş, böylece bu yenilik ilk defa Sultanahmet Camii'ne tatbik edilmiştir.(572)

Mimar Sinan'ın cami minarelerinin hususiyetlerini yansıtmakta olan Sultanahmet cami minareleri, klâsik devir Osmanlı minarelerinin gelişmiş örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu minareler konumları bakımından Edirne'deki Üç Şerefeli Camii'n minareleri ile benzerlik göstermektedirler. Edirne Üç Şerefeli Camii'-de avlu ve cami ile soncemaat yerinin birleştiği köşelerde yer alan dört minareden başka, Sultanahmet Camii'nde diğer iki minare de caminin güney cephesi köşelerine eklenmiştir. Böylece Sultanahmet Camii'nde sayıları altıyı bulmuştur.

571), Evliya Çelebi, Seyahatname, c.I, s. 219.

572)* Yılmaz Önge, "Sultanahmet Camii", Önasya, c.III, Sayı:30, Ankara, 1968, s. 13.

Sultanahmet Camii'nin minarelerinden avlu ile caminin birleştigi köşede yer alan ikisi, İstanbul Şehzade Camii minareleriyle de benzerlik göstermektedir. Ancak her iki caminin minareleri arasındaki farklı taraf, Sultanahmet Camii'nin bu iki minaresi, Şehzade Camii minareleri gibi cami kütesinden dışa taşkın olmakla beraber, bu taşkınlığın Sultanahmet Camii'nde son cemaat yeri boyunca uzamasıdır. Ayrıca Şehzade Camii'nde minare girişleri dışardan, Sultanahmet Camii'nde ise yan revaklardan sağlanmaktadır.

Yine İstanbul'da Süleymaniye Camii'nde avlu ile cami kütesi köşelerinde bulunan dört minare, Sultanahmet Camii'nin aynı konumdaki minarelerine benzemektedirler. Şehzade Camii'nde olduğu gibi Süleymaniye Camii'nde de cami köşelerindeki iki minare, son cemaat yeri boyunca uzamaması bakımından Sultanahmet Camii'nin aynı konumdaki minareleriyle farklılık göstermektedir. Ancak her iki camide de minareler cami kütesinden dışa taşkın olarak yapılmışlardır. Minare girişleri ise avlu köşelerindekilerin her iki camide de dışardan, cami köşelerindekilerin ise Sultanahmet Camii'nde yan revaklardan, Süleymaniye Camii'nde ise dışardan sağlanmaktadır.

Sultanahmet Camii'nin altı minaresinden cami kütesi köşelerinde bulunan dördü, konumları bakımından Edirne Selimiye Camii minarelerinin aynıdır. Her iki camide de minarelerin yerleştiriliş

biçimi aynı olup, farklı tarafları minare girişleridir. Sultanahmet Camii'nin bu dört minaresine giriş, yan revaklardan, Edirne Selimiye Camii'nde ise minare girişleri tamamen dışardan sağlanmaktadır.

Sultanahmet Camii'nde minareler Osmanlı mimarisinde ilk ve tek örnek olarak , hem avlu, hem de ana yapı köşelerinde olmak üzere altı adettirler. Böylece camide , bu minareler vasıtasıyla avlu ve ana mekân aynı derecede önemli kılınmış olmaktadır.

KATALOG NO : 29 , Lev : 29 , a , b , c.
 ADI : YENİ (VALİDE) CAMİİ
 YERİ : İstanbul, Eminönü.
 TARİHİ : 1597-1598, 1663. / H.
 MİMARİ : Davut, Dalgıç Ahmet, Mustafa .

GENEL BİLGİLER :

Haliç'in Karaköy yakasının karşısında-
 ki sahilde, Eminönü Meydanı'nda dikkati çeken en gör-
 kemli yapı, Yeni Camii'dir.⁽⁵⁷³⁾ İstanbul'un ilk tica-
 ret merkezlerinden biri olan⁽⁵⁷⁴⁾ ve Sirkeci ile Rüs-
 tem Paşa Külliyesi arasında kalan bu bölgenin, sıkışık
 bir azınlık mahallesi olmaktan çıkarılıp, cami yapımı
 için rahatça kullanılır hale getirilmesi bazı güçlük-
 lerle gerçekleştirilmiştir. Bölgenin istimlâki için
 gerek padişah fermanının zorlayıcı hükümleri, gerek-
 se mal sahiplerine sağlanan ekonomik çıkarlarla azın-
 lık toprakları elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak is-
 timlâkin malî yönüyle ilgilenen Kasım Voyvoda'nın ar-
 sa ve ev sahiplerine ödeyeceği parayı zimmetine geçir-
 mesi, mahalle halkını zor durumda bırakmıştır. İstim-
 lâk işlemi tamamlandıktan sonra, 1597 / H. 1006 tari-

573). Gürhan Tümer, "Yeni Camiler", Yapı, No:22, İstan-
 bul, Ocak 1922, s. 52.

574). Tülay Reyhanlı, İngiliz Gezginlerine Göre XVI.
Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599),
 Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s.38.

hinde caminin temeli atılmıştır.(575)

Sultan III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından mimarbaşı Davut Ağa'nın nezaretinde inşasına başlanan Yeni Camii ve külliyesinde(576) caminin temel inşaatı, 1598 yılına kadar Davut Ağa tarafından sürdürülmüştür. Caminin yapımına deniz kenarında başlanmış olması, zemin kazıldıkça çıkan suyun tulum-balarla boşaltılması, çeşitli güçlükler yaratmıştır.(577) Caminin toprak zemini yumuşak olduğundan, temel taşlarının birbirine kurşunla bağlanan kazıklar üstüne oturtularak kuvvetlendirildiği bilinmektedir. Davut Ağa'nın ölümü üzerine yerine geçen Dalgıç Ahmed Ağa da yapıyı bitirememiştir.(578)

Sultan III. Mehmet ve bir süre sonra da annesi Safiye Sultan'ın ölümü üzerine Yeni Camii inşaatı kendi haline bırakılmış, böylece yarım kalan külliye inşaatının arsası üzerinde tekrar Yahudi evleri ve mahalleleri kurulmuştur. 1661'de çıkan yangında caminin bulunduğu bölgenin zarara uğraması üzerine durumu teftişe çıkan Valide Sultan, cami kalıntılarını bu sırada farketmiş, inşaatın devamı için gereken desteği

575)• Z. Nayır, a.e., s. 135-136.

576)• Erdem Yücel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı", Arkitekt., c.3, No:320 , İstanbul, 1965, s. 115.

577)• Hamdi Peynircioğlu ve Diğerleri, "İstanbul'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Camilerin Temelleri", I.Uluslararası, Türk İslam Bilim ve Tek. Tar. Kong., 14-18 Eylül 1981, İst., 1981, s.40.

578)• Erdem Yücel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı", Türk Yurdu, c.6, Sayı: 3, İstanbul, 1967, s. 23.

başlatmıştır.(579) Evliya Çelebi'ye göre harap durumda kaldığı sırada halk tarafından "Zulmiye" adı verilen yapıya, Valide Sultan tarafından inşaat başladığında "Adliye" adı verilmiştir.(580) Sonraları Yeni Valide Camii olarak adlandırılan(581) ve 17. yüzyılın ikinci büyük Sultan külliyesi olan bu külliyenin tekrar yapımına girildiğinde, gerçekleştirilen külliye programı ve caminin bitirilişi, mimarbaşı Mustafa Ağa ve bina emini Elhac İbrahim Ağa'ya nasip olmuştur. (582)

Mustafa Ağa cami ile birlikte külliye ve plana sonradan kendisinin dahil ettiği Hünkâr Kasrı'nı 1663 tarihinde tamamlattır.(583)

Külliye, cami, Hünkâr Kasrı, sıbyan mektebi, çeşme, türbe, darülcürre ve Mısır Çarşısı da denilen arastadan meydana gelmektedir.(584) Darülcürrenin yerinde şimdi İş Bankası, sıbyan mektebinin yerinde ise İş Bankası ile türbe arasındaki sokak bulunmaktadır. Daha sonra külliye bir de hamamın eklendiği bilinmekle birlikte, bu hamamın yerinde de şimdi Vakıflar Bankası bu-

579). Z. Nayır, a.e., s. 136-137.

580). Evliya Çelebi, Seyahatname, c.I-II, s. 228.

581). Mehmed Rechid, Tourist's Practical Guide to the Constantinople and Environs, Constantinople, 1925, s. 149.

582). Z. Nayır, a.e., s. 136-138.

583). E. Yücel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı", Türk Yurdu, s. 23.

584). Erdem Yücel, "Yeni Camii Hünkâr Kasrı" Türkiye Tur. Ot. Kur. Bell..., İstanbul, y.y., s.6.

lunmaktadır⁽⁵⁸⁵⁾Yeni Camii'nin külliyesinden geriye kalan çarşısı, sebili ve Valide Turhan Sultan'ın türbesi ile bir bütün teşkil etmektedir.⁽⁵⁸⁶⁾ Halk tarafından " Valde Camii" de denilen Yeni Camii'nin ⁽⁵⁸⁷⁾ , vaktiyle etrafının bir dış avluyla çevrilmiş olduğu, ancak yıkılan bu avlu duvarının kalan bir kısmı ile bir kapısının da restore edildiği sırada ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir.⁽⁵⁸⁸⁾

Caminin revaklı avlusuna oldukça yüksek merdivenlerle çıkılmakta ve avluya üç kapıdan girilmektedir. Yaklaşık 1225 m²lik bir alanı kaplayan avlunun zemini mermer döşeli olup, etrafı 24 kubbeli revaklarla çevrilidir. Avlu cephesinin parmaklıklı alt pencereleri ile alçı tepe pencereleri dışarıdan bakıldığında son derece güzel bir görünüm arz etmektedirler.⁽⁵⁸⁹⁾ Kare planlı avlunun kuzey yönünde bulunan esas giriş kapısı, diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Avlu ortasında sekizgen planlı bir şadırvan yer almak

585)• S. Eyice, "İstanbul", a.e., s. 1214/61.

586)• Şehabettin Tekindağ, "Onyedinci Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Muhteşem Abide:Yeni Camii Külliyesi", Tarih Konuşuyor, c.5, Sayı:25, Halk Basımevi, İstanbul, Şubat 1966, s.2078.

587)• Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi...,s.167.

588)• T. Öz, İst. Camileri, c.I, s. 153.

589)• Behçet Ünsal, "Türk Mimarisinin Şaheserlerinden Yeni Camii", Mimarlık, Yıl:VII, Sayı:4, İstanbul, 1950, s. 25.

tadır. (590)

Camiye dışarıdan bakıldığında, dikkati en çok çeken özellik, yatay hatlardan çok dikey hatların ön plana çıkmış olduğudur. Orta kubbenin hakimiyeti altında örtü sistemindeki diğer kubbeler belirsiz kalmakta, gözler büyük kubbeye çekilmektedir. (591)

Yeni Camii'de dört ayağa oturan ve diğer camilere nazaran biraz sivriltilmiş olan ana kubbeyi dört yarım kubbe çevrelemektedir. Büyük kubbeden dört yarım kubbeye doğru kayan örtü yüzeylerinin küçük yarım kubbelerle alt yapıya ulaştığı, böylece mekân sınırlarında görsel açıdan bir süreklilik gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir. (592) Ana kubbenin oturduğu dört büyük ayak üzerinde sekizgen planlı ve üzerleri dulumlu kubbeli dört ağırlık kulesi yerleştirilmiştir. Bu kuleler ana kubbe kasnağına kadar yükseltilmiş olup, kubbenin yüksek kasnağına çok sayıda pencere açılmıştır. Camide ana kubbe dört yarım kubbe, yarım kubbeler de çeyrek kubbe ve kemerlere dayanmaktadır. Ayrıca caminin dört köşesine yarım kubbelerden daha alçak olarak dört küçük kubbe yerleştirilmiştir. (593)

Caminin alt yapısı üstünde yükselen kısımlarında yar alan kubbeli bir odayla başlayan payanda kademelenmesi, iki basamakla köşe kulelerine bağlanmakta ve kademeler kubbeye örtülü prizmatik elemanlar-

590)* Z. Nayır, a.e., s. 146.

591)* O. Aslanapa, Osm. Dev. Mim., s. 350.

592)* Z. Nayır, a.e., s. 147-149.

593)* O. Aslanapa, a.e., s. y.

la belirtilmektedir.⁽⁵⁹⁴⁾ Yeni Camii'de yan cephele-
rin iki katlı galerileri, orijinal olarak düzenlen-
miş arkadları ile destek ayaklarını gizlemekte, duvar
yüzüne yerleştirilen güzel ahşap saçakla sona ermekte-
dir.⁽⁵⁹⁵⁾ Ana girişten başka yan duvarlarda önü revak-
lı birer girişi daha bulunan caminin cemaat tarafından
kullanılan bu girişlerine ek olarak "imam" ve "hatip"
kapıları denilen iki yan girişi daha bulunmaktadır.⁽⁵⁹⁶⁾
Dış cephedeki tuğla hatıllı muntazam kesme taş yapısı,
tezyinî unsurları ve ahşap saçaklarıyla adeta bir sara-
yı andıran Yeni Camii'nin hünkâr mahfili ile bağlantı-
sı olan Hünkâr Kasrı ise caminin güney-doğu köşesinde
yer almaktadır. Caminin üst katı ile aynı seviyede olan
üç katlı bu kasırdan zemine bağlantı ise uzun bir ram-
payla sağlanmıştır.⁽⁵⁹⁷⁾ Mevcut hünkâr kasırları için-
de, yapılışından günümüze kadar orijinal şeklini koru-
yarak gelen güzel bir yapı olan bu kasır, aynı zaman-
da devrinin mimarî ve dekoratif özelliklerini de yan-
sıtmakta ve 17. yüzyıl Türk Sivil Mimarisinin en önem-
li yapılarından biri olarak kabul edilmektedir.⁽⁵⁹⁸⁾

594). Z. Nayır, a.e., s. 350.

595). Behçet Unsal, "Türk Mimarisinin....", a.e., s.27.

596). Z. Nayır, a.e., s. 144.

597). Z. Nayır, a.e., s. 158.

598). Yılmaz Önge, "İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkle-
ri", Önasya, c.4, Yıl:4, Sayı:40, Ankara,
1968, s. 7.

Giriş cephesinde yedi kubbeli son cemaat yeri bulunan caminin planı, giriş ve mihrap aksı uzun olan bir dikdörtgenden ibarettir. 35.50 m x 40.90m boyutlarında olan camide⁽⁵⁹⁹⁾, merkezî kubbeyi çeviren dört yarım kubbeden yalnız giriş kısmındaki ayaklara, diğerleri ise duvarlara taşıtılmaktadır. Merkezî kubbenin çapı 17.50m, yüksekliği ise 36 m dir.⁽⁶⁰⁰⁾

Caminin içine girildiğinde kubbe, yarım kubbe ve kemerler bir sonsuzluk hissi uyandırmaktadır. Kubbeyi taşıyan dört pilpaye, duvarlar, pencere içleri, üst galeriler ve hünkâr mahfili 17. yüzyılın en güzel çinileriyle kaplıdır. Kubbe ve kemerlerin alt yüzlerinde ise kalem işleri vardır. Kapı ve pencere kanatları geometrik ve geçme dekorlu olan caminin vaaz kürsüsü, geometrik şebekeli, sedef ve bağa kakma işlemelidir.⁽⁶⁰¹⁾

Minarelerin Konumu :

Istanbul'un klâsik üslûptaki son büyük külliyesi sayılan Yeni Camii Külliyesinde , caminin her biri üçer şerefeli iki minaresi, cami ile son cemaat yerinin birleştiği yerde yükselmektedir. Klâsik Osmanlı üslûbunun bütün özelliklerini yansıtan bu minarelerin

599) . Z. Nayır, a.e., s. 144.

600) . Çelik Gülersoy, "Guide d'Istanbul", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı:13-292, İstanbul, Temmuz 1967, s. 22.

601) . Tülay Reyhanlı, Osm. Kül. Mim. Gel., s. 373.

giriş revakları genişliğinde olan kaideleri, cami duvarından dışa taşmaktadır. Minare giriş kapıları caminin esas girişindeki revak içine yani kible yönüne doğru açılmaktadır. Yan revakların ilk kemerleri ise kaidelerden başlamaktadır. Kaidelerinin tezyinatı olarak köşe sütunları ve ince silmelerden oluşan çerçeveler mevcuttur. Kaide ile gövde arasındaki pabuç kısmı prizmatik üçgenlerden ibaret olup, gövde uzunca tutulmuş, pabuç kısmının üzerinden yükselmektedir.⁽⁶⁰²⁾ Onaltıgen gövde üzerinde üç şerefe bulunmaktadır. Şerefelerine tek yolla çıkılan minareler, girişten birinci şerefeye kadar 120 basamaklıdır. İkinci ve üçüncü şerefelerin arası ise 29 basamaklıdır. Üçüncü şerefeden sonra oniki basamakla külâhı taşıyan seren direği başlangıç sahanlığına çıkılmaktadır. Gövdâ gibi onaltıgen planlı olan şerefeler, klâsik üslûpta geometrik şebekeli taştan koruluklara sahiptirler. Her üç şerefenin de altlarında gerek biçim, gerekse oranları bakımından 16. yüzyıldakilerden farklı oldukları açıkça görünen sık sarkıtlı mukarnaslar yer almaktadır. Minarenin üzeri sivri bir külâhla örtülüdür. Evliya Çelebi bu külâhların bakır üzerine altın yaldızlı olduğundan ve parıltısıyla göz kamaştırdığından söz etmektedir.⁽⁶⁰³⁾

602). S. Eyice , "İst. Minareleri", a.e. s. 54.

603). Z. Nayır, a.e., s. 145-146.

Behçet Ünsal'a göre yüksekliği 60m yi bulan bu minarelerden (604) , Mısır Çarşısı tarafında olanı, 1953 yılında yarısına kadar indirilerek yeniden yapılmıştır.(605)

Yeni Camii'nin minareleri konumları bakımından Bursa'da Sultan II. Murat zamanında yapılan 1426 tarihli Muradiye Camii minarelerine benzemektedir. Bursa Muradiye Camii'nde tek şerefeli iki minare, beş gözlü son cemaat yerinin cami kütlesi ile birleştiği köşede camiye bitişik olarak yükselmektedir. Yeni Camii minarelerinden bu minarelerin farklı tarafı, minare kaidelerinin dışa taşkın olmayıp, cami duvarı köşesinden kaidesiyle yükselmesidir. Muradiye Camii'nde minare girişi dışardan , Yeni Camii'de ise içerden sağlanmaktadır.

1429 tarihinde Edirne'de Rumeli Beylerbeyi Sinaneddin Yusuf Paşa tarafından yaptırılan Beylerbeyi Camii'nde tek şerefeli minare konumu bakımından Yeni Camii minarelerine benzemektedir. Cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede solda yer alan minarenin farklı tarafı, minare kaidesinin Yeni Camii minare kaideleri gibi dışa taşkın olmayışıdır.

1414 tarihli Edirne Eski Camii'nde de iki minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde bulunmaktadır. Bu konumları bakımından Yeni Camii minareleri ile benzerlik göstermektedirler. Camiyle birlikte yapılan soldaki tek şerefeli minarenin

604). Behçet Ünsal, "Türk Mimarisinin...", a.e., s. 27.

605). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 55.

kare kaidesi Eski Camii'de bir cephesiyle camiye bitişik, üç cephesiyle dışa açık durumdadır. Minare girişi ise dışardan sağlanmaktadır. Yeni Camii'de bu giriş içerde bulunmakta, minarelerin kare kaidelerinin iki cepbeleri dışa açık durumdadır. Edirne Eski Camii'nde sağda yer alan ve Çelebi Sultan Mehmed zamanında yapılan iki şerefeli minare ise yine konumu bakımından Yeni Camii minarelerine benzemekte, ancak farklı tarafları minarenin cami köşesinde müstakil olarak yapılmış olması ve camiye bitişik olmamasıdır.

Istanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camilerinde de tek şerefeli birer minarenin konumları, Yeni Camii minarelerine benzemektedir. Her iki caminin kare kaideli minareleri, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışta yer almakta, bu minarelerden Mahmut Paşa camii minare kaidesinin üç cephesi dışa açık, bir cephesi camiye bitişik durumdadır. Murat Paşa Camii'nde ise minarenin kare kaidesinin iki cephesinin dışa açık diğer iki cephesinin ise cami kütlesi ile son cemaat yerine bitişik olduğu görülmektedir. Yeni Camii'de ise minarelerin kaidelerinin iki cephesi dışa açık, bir cephesi revaklara diğer cephesi ise camiye dayanmış durumdadır. Yeni camii'de içerden sağlanan giriş, Mahmut Paşa Camii'nde de içerden olup, Murat Paşa Camii'nde dışardan sağlanmaktadır.

Istanbul'da Fatih semtinde vezir Bâlî Paşa için yaptırılan caminin tek şerefeli minaresi, sağda, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşede dışta yer almaktadır. Yeni Camii minareleri

ile konumu bakımından benzerlik göstermektedir. Yeni Camii'de camiyle bitişik ve yan revaklara dayanan minare kaideleri, Bâlî Paşa Camii'nde son cemaat yeri ve cami kütlesine bitişik durumda olup, iki cephesi dışa açık vaziyettedir.

Istanbul Şehzade Camii'nde avlu ile caminin birleştiği köşelerin dışında yer alan iki şerefeli minareler de konumları bakımından Yeni Camii minareleri ile benzemektedirler. Şehzade Camii'nde minarelerin kare kaidelerinin bir cephesi cami kütlesine, diğer cephesi yan revaklara bitişik olup, Yeni Camii minarelerinin kare kaideleri de aynı şekilde yerleştirilmiştir. Ancak Şehzade Camii'nde minare girişleri dışardan Yeni Camii'de ise içerdendir.

Istanbul Süleymaniye Camii'nin dört minaresinden cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerde yer alan üçer şerefeli iki minaresi, konumları bakımından Yeni Camii minarelerine benzemektedirler. Her iki camide de minare kaideleri, Şehzade Camii'ndeki gibi yan revaklara ve camiye bitişik, diğer iki cephe-leri ise dışa açık durumdadır.

Edirne'de şehrin en güzel yapısı olan Selimiye Camii'nde üçer şerefeli dört minareden avlu ile caminin birleştiği köşede yer alan ikisi yine Yeni Camii minarelerine konumları bakımından benzemektedir. Üç cephesi dışa taşan kaidelerinin üzerinde yükselen Selimiye Camii minarelerine giriş dışardan, Yeni Camii minarelerine giriş ise içerden sağlanmaktadır.

Yine İstanbul'da Sultanahmet Camii'nde-ki altı minareden cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde dışta yer alan üçer şerefeli iki minarenin konumu, Yeni Camii minarelerinin konumuyla aynıdır. Kaidelerinin üç cepheleri dışa açık olan Sultanahmet Camii minarelerine dışarıdan girilmekte, Yeni Camii'-de ise bunun aksine giriş içerde yer almaktadır.

Yeni Camii'nin minareleri, caminin yükselen dikey hatlarını dengelendiren mimarî elemanlar olup, klâsik Osmanlı döneminin son örneği olmaları bakımından da ayrıca önem taşımaktadırlar.

Caminin inşaatının çok uzun sürmesi, bu arada, üç ayrı mimarın görev alması, inşaat yükseldikçe değişik ve zaman zaman klâsik ölçülerin dışına çıkan uygulamalara yol açmıştır. Böylesine büyük ölçüde bir yapıda iki minare ile yetinilmesi, ancak bu minarelerin üçer şerefeli olarak tasarlanmış olması, oldukça iddialıdır. Minarelerin klâsik formu ile yapıdaki diğer elemanların örneğin, karmaşık ve çok parçalı örtü sisteminde de görüldüğü üzere , klâsik dışı bazı denemeler olarak yapıldığını bize göstermektedir. Bütün bunlara rağmen caminin , limanın hemen karşısında yer alması, İstanbul'a deniz yoluyla gelen yabancı gezginlerin dikkatini çekmiş, şehir silüetinde etkili olan bu yapı, seyahat notlarına, gravürlere ve yağlı boya tabloları konu olmuştur.

III • KLASİK DEVİR OSMANLI MİNARELERİ

(1500- 1600 arası örneklerde, Yavuz Selim-
Bayezit Camii'nden Sultanahmet'e Kadar)

A • KÜTLE KOMPOZİSYONUNDA MİNARE

Kubbeler ve minareler, hangi mesafeden bakılırsa bakılsın, bulundukları bölgenin en göze çarpan noktalarında yer alıp, bunlar şehir silüetinde ahenkli bir sıra ile birbirlerini takip etmektedirler.⁽⁶⁰⁶⁾ Çeşitli renklere boyanmış evlerin ortasında inanılmaz miktarda büyük kubbe, yarım kubbe, küçük kuleler ve minareler, yükseklikleri bakımından evlerin çok üstünde olmalarıyla hemen farkedilmektedirler. Osmanlı döneminde selâtin camiler başta olmak üzere şehir topoğrafyasında camilerin her birinin muazzam bir alan kapladığı görülmektedir.⁽⁶⁰⁷⁾ Genellikle büyük yapılar geniş bir düzlüğe kademeli bir şekilde inşa edilmişlerdir. Örneğin Fatih Camii, karşı yakadan, Süleymaniye Camii ise limandan görülecek şekilde yapılmıştır.⁽⁶⁰⁸⁾

606)• Faruk Nafiz Çamlıbel , "Kubbeler ve Minareler",
Yedigün, c.21, Sene:11,No: 537,
21 Haziran 1943, s. 7.

607)• Robert Montran, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'-
da Gündelik Hayat, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991, s. 34-35.

608)• Ekrem Hakkı Ayverdi, Türk Mimarisi ve Dünya, Kubealtı Neşriyatı:10, İstanbul,1984,s.14.

Mimar Sinan tarafından en yüksek seviyesine ulaştırılan klâsik Osmanlı dönemi mimarîsi, Türk toplumunun insanî ve ilâhî eğilimlerini sembolleştiren en ifadeli sanatı oluşturmıştır. Mimarîye bu dönemde estetik ve teknik yönden yeni bir görüş getiren Sinan, meydana getirdiği eserlerde, teknikte olduğu kadar görünüşte de sağlamlık hissi veren kuvvetli bir taşıyıcı sistem, artistik ve ölçülü hacimler ile bunları şekillendiren saçaklı revaklar, dinamik kubbe ve tonozlar, nihayet endamlı ve mevzun minareler yapmıştır. Dolayısıyla klâsik Osmanlı döneminde yapılan eserlerde bütün güzellik, öncelikle mimarî elemanların strüktürel ahengindedir ki bu ahenk, detaydan başlayarak, silüette sona ermektedir.⁽⁶⁰⁹⁾ Özellikle Sinan'ın yapılarında dış cepheye yer alan kornişler, hem yapı tabakalarını ayıran, hem de bütün yapıyı yatay olarak kaplayan bir fonksiyona sahiptirler. Büyük payanda duvarları ile strüktür elemanları revaklarla yapı kütesine dahil edilmiş, yapıların büyük duvar yüzeylerine çok katlı pencere dizileri yine Sinan'la Osmanlı mimarisine girmiştir.

Potansiyelinin en yüksek ifadesine Sinan'la ulaşan klâsik Osmanlı mimarisinin en önemli özelliği, Anadolu'daki gelişmenin üç yüz yıllık bir deneme döne-

609). Yılmaz Önge, " 380. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Mimar Koca Sinan", Önasya, c.3, Sayı:32, Yıl: 3, Ankara, 1968, s. 13.

münden sonra anıtsal yapının biçimlendirilmesinde kubbenin ana yaratıcı faktör haline gelmiş olmasıdır.(610)

16. yüzyıl Osmanlı mimarîsinde Sinan tarafından olgunlaştırılan stilin en önemli özelliği, örtü elemanı olarak kubbeyi büyük bir ısrarla kullanmasıdır. Dolayısıyla kubbenin diğer kubbeler ve yapının diğer elemanlarıyla ilişkilerinin kurulmasında gösterilen ustalık sayesinde, mekân ve dış kütle kompozisyonları elde edilmiştir.(611)

Doğan Kuban'a göre mimarlık tarihinde yalnızca kubbe örtüsüne dayanan hiç bir stil, merkezî planlı, kare, altıgen ve sekizgen şemanın bütün varyasyonlarını denememiştir.(612) Bulundukları bölgenin en göze çarpan noktalarında inşa edilen camilerde kubbeler kadar minareler de mimarî yapının ayrılmaz bir elemanı durumundadırlar. Klâsik Osmanlı dönemi Mimar Sinan tarafından minareleri açısından da abidevî eserler ortaya koymuştur. 18. yüzyıl başına kadar yapılan selâtin camilerin hemen hepsinde de minareler, ahenkli bir şekilde tanzim edilmişlerdir. Sinan ve onu takip eden Davud, Dalgıç, Ahmed ve Mehmed Âğa gibi mimarlar, eski üslûbu devam ettirerek eserlerinde uygulamışlardır.

610) . Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mim.., Mimarlık, s. 32-33.

611) . Doğan Kuban, "M. Sin. ve Türk..", a.e., s.16.

612) . Doğan Kuban, "İslâm Sanatının Yorumlanması Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, I, İ.T.Ü. Mim. Tar. ve Röleve Kür. Yay:1, Gün Mat., İstanbul, 1968, s. 22-23.

Osmanlı mimarîsinin en mükemmel eserleri olma sebebiyle özel bir önem taşıyan klâsik Osmanlı dönemi minareleri, selâtin camilerde olduğu gibi, Mimar Sinan ve ondan sonraki mimarlar tarafından yapılan vezir camilerinde de aynı özellikleri taşımaktadır.⁽⁶¹³⁾

Klâsik Osmanlı döneminde yapılan yapılar-
da, kütle kompozisyonunun bir değişim içine girdiği görülmektedir. Selçuklu yapılarındaki yatay gelişme, yerini bu dönemde düşey gelişmeye bırakmış, çok sütunlu plan, daha az sayıda desteklerle derlenip toparlanmıştır. Yine bu dönemde mimarî açıdan önemli gelişmelerden biri de yarım kubbelerin benimsenmeye başlanmasıdır. Erken devir örneklerinde de görülen ve klâsik devir Osmanlı camisinin dış görünümünü karakterize eden elemanlar, yarım küre şeklinde kubbeler ve bunları taşıyan kesme taştan prizmatik yapı gövdesidir. Ana mekânı örten tek kubbe, ardarda iki eşit kubbe veya merkezde bir büyük kubbe ile çevresindeki yarım kubbeler sistemi, plan ne olursa olsun duvarlarla rasyonel bir biçimde kaynaşmaktadır. Özellikle bu dönemde yukarıdan aşağıya basamaklar halinde yanlara doğru genişleyerek inen kütle kompozisyonu, iki, dört veya altı minareyle köşelerde dengeli ve uyumlu bir görünüm sergilemektedir.⁽⁶¹⁴⁾ Örneğin klâsik dönemin müjdecisi olan İstanbul Bayezit Camii'nde ana kubbenin dış kütlede belirli ve hakim olduğu dikkati çekmekte, iki yarım ve küçük kubbeler mekânı büyülterek aynı zamanda orta kubbeyi desteklemektedirler. Kubbenin etrafındaki sekiz

613). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 48-49.

614). S. Mülâyim, Sinan ve Çağı, s. 67-69.

ağırlık kulesi ise , yanlara doğru genişleyerek basamaklar halinde kademeli inişi sağlamaktadırlar. Birbirinden oldukça uzak cami kütesinin yan kanatlarının ucuna yerleştirilen minareler ise , dış mimarının bu camide önemle ele alındığını göstermektedirler.⁽⁶¹⁵⁾ Bayezit Camii'nde ana küleden uzaklaşan bu minareler İstanbul Yavuz Selim Camii'nde kütle ve avlu duvarına bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Bu durum kütle kompozisyonunu kenarlara doğru açmayıp, daha derli toplu bir görüntü haline getirmektedir. Caminin iki minaresinin kare kaideleri, yan mekânların seviyesine kadar yükselmiş olup, gerek yapı, gerekse minareler sade görünümüleriyle dikkati çekmektedirler.

1546-47 tarihli Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde yüksekçe dört duvarla çevrili bir ana kubbe, çevresinde yarım ve çeyrek kubbelerden oluşan kütle kompozisyonunda yer alan mevcut iki minarenin de klâsik Osmanlı dönemi özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. 1565 tarihinde yapımı tamamlanan İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde ise kütle kompozisyonundaki sadelik bir anlamda minareyi yalnız bırakmakta, minare boyunun aşırı yüksek tutulmuş olması , ana kütle ile minare arasındaki uyumsuzluğu daha da vurgulamaktadır. Sadrazam Bâli Paşa tarafından İstanbul'da yaptırılan caminin tek kubbeli kare planlı kütesinin tek şerefeli minaresi ise, kütle kompozisyonu bakımından oldukça uyumludur. 1555 tarihli İstanbul Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nin üzerinde kademeli olarak sıralanan kubbeler ve göğe doğru yükselen minare, dış kütle kompozisyonunu oluşturmaktadır. Gerek 1561 ta-
 615) • S. Eyice, "İst. Sul. II. Bayezit...", a.e., s.17.

rihli Rüstem Paşa, gerekse Topkapı'daki Kara Ahmet Paşa camilerinde ise dıştan bakıldığında kütle kompozisyonunda görülen sadelik, minarelerde de farkedilmekte, her iki yapıdaki tek şerefeli minare ise sade ve süslemesiz bir görünüm ortaya koymaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543'te ölen oğlu Şehzade Mehmet'in anısına Sinan'a yaptırdığı Şehzade Külliyesi'nde cami, orta kubbenin yarım kubbelerle desteklenmesi açısından merkezi kubbeli yapı tipinin önemli bir aşaması olarak kabul edilmektedir. Kütle kompozisyonu bakımından Sinan'ın camiye getirdiği yenilik, Bayezit Camii'ne kadar devam eden dolu cephe duvarı karakterini değiştirerek yan cephelere arkadlar yerleştirilmesi ve cephenin masif karakterinin hareketlilik kazanmasıdır. Şehzade Camii'nde denenen biçimsel düzenlen klâsikleşmenin de habercisiydiler. Ancak bu düzenlemelerin deneme niteliğinde olduğu görülmektedir. Çünkü caminin detaylarında görülen aksaklıklar, yapı tasavvurunun yeniliği içinde minarelerin arkaik karakteri dikkati çekmektedir.⁽⁶¹⁶⁾ 15. yüzyılda Osmanlı mimarisinde bütün olarak mükemmel olan kompozisyonların kendi başlarına güzel olmaları da detaylarla organik bir ilişki kurmadıkları farkedilmektedir. Ancak bu durum, Şehzade Camii ile birlikte değişmeye başlamış, minareler payanda ve örtü elemanları artık birbirlerine eklenen yalnızca fonksiyonel parçalar olmaktan çıkmış, yapının biçimsel bütünü içinde düşünölmeye başlanmıştır. Örneğin 1557 tarihinde yapımı tamamlanan İstanbul Süleymaniye Camii'nde büyük kontrofor-

616). Doğan Kuban, "M. Sinan ve Türk Mim.," a.e.e. s. 16.

lar arasına sıkıştırılmış olan yan revaklar bütün kompozisyonun ayrılmaz kaidesini oluşturmaktadırlar. Bu revaklar ile onların üzerinde yer alan iki katlı pencere düzeni, iki büyük minare kaidesini birbirine bağlayan sade bir korkulukla sona ermektedir. (617)

Sülâmaniye Camii'nin yan revaklarına uzaktan bakıldığında piramidal kütlelere minarelerin ve avlunun katkısı büsbütün farkedilmektedir. Avlu duvarlarının meydana getirdiği yatay oluşum, cami yüksekliğinin üçte birine ancak erişmekte olup, bu oluşum iki uçtaki minarelerle tespit edilmiştir. Dört minaresinden cami kütleleri ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerdeki daha yüksek ve üzer şerefeli minareler, kubbeden başlayan iniş hareketlerini taban kenarlarında karşılamaktadırlar. (618)

1575'te yapımı tamamlanan Edirne Selimiye Camii'nde minareler, kubbeyi adeta göğe yükseltircesine cami kütlelerinin dört köşesinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu camide bütün dikkatler kubbeye çekilmektedir. Sinan bu dört minareyi aynı zamanda tutucu ve bağlayıcı elemanlar olarak kullanmıştır. (619)

1571-72 tarihli İstanbul Kadırga Sokullu Camii, klâsik Osmanlı mimarisinin tüm özelliklerini orijinal şeklini günümüze kadar koruyup gelen bir yapıdır. Minaresiyle cami kütleleri, kompozisyon bakımından oldukça uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Ancak Sadrazam So-

617)* Doğan Kuban, "M. Sinan ve Türk Mim...", a.e., s.33.

618)* Selçuk Mülayim, a.e., s. 82-83.

619)* D. Kuban, "Selimiye at Edirne Its Genesis...", a.e., s. 109.

kullu Mehmet Paşa'nın İstanbul Azapkapı'da yaptırdığı camide ise minare, cami kütlesinden biraz uzakta bir geçitle son cemaat yeri köşelerindeki merdivene bağlanmıştır. Bu yönüyle klâsik Osmanlı mimarisinde alışlagelmışin dışında bir kütle kompozisyonu ortaya koymaktadır.

İstanbul Eyüp'te bir yamaç üzerine kurulan büyük bir külliye'nin merkezini teşkil eden Zal Mahmut Paşa Camii ise dıştan bakıldığında öncelikle yüksek duvarları ile dikkati çekmektedir. Profan bir etkiyi yansıtan bu cephe duvarları ve Hint üslubunu hatırlatan ağırlık kuleleri ile klâsik Osmanlı üslûbundaki minare arasında, kütle kompozisyonu bakımından bir uyumsuzluk olduğu dikkati çekmektedir. Aynı şekilde İstanbul "l'ophane"-de Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılan camide ise ağırlık kulesi bulunmadığından, kubbe basıncı ikiyanlarda büyük payandalarla karşılanmakta, bu görünüm arkaik etkili bir kütle kompozisyonu yaratmaktadır. Ancak minare cami kütlesinden farklı olarak klâsik üslûp özelliklerini taşımaktadır.

İstanbul Fatih'te Sultan III. Murat'ın sadrazamlarından Mesin Mehmet Paşa'nın yaptırttığı camise, enlemesine dikdörtgen kütleli ve tek minarelidir.

Cepheden bakıldığında, bu dönem yapıları arasında ilk defa olarak bu cami kütlesinde bir yükseliş dikkati çekmektedir. Yüksekçe yapılan ağırlık kuleleri ile minare, düşey çizgiler yaratarak dikine çizgileri vurgulamakta, bu durum minare ve ağırlık kuleleri arasında bir uyum

yaratmaktadır.

Klâsik Osmanlı döneminde yapılan 1617 tarihli Sultanahmet Camii'nde ise dıştan bakıldığında kubbenin cepheye hakim bir unsur olduğu görülmektedir. Cami revak korkulukları ve yan cephesindeki arkadlar sebebiyle bize Selimiye ve Süleymaniye'yı hatırlatmaktadır. Revak kubbeleri üzerinden başlayarak yukarıya doğru gittikçe büyüyen yarım kubbe, köşe kubbeleri ve ana kubbe gibi elemanlar, kubbe kasnağına yerleştirilen pencereler ve nihayet cami kütlelerinin sınırlarını çizen minareler, caminin gelişmiş bir kütle kompozisyonu olduğunu göstermektedirler.

Yapımına 1597 tarihinde başlanan, ancak 1663'te inşaatı tamamlanan İstanbul Yeni Camii'nde de büyük kubbeden dört yarım kubbeye ve küçük kubbelere doğru kayan örtü yüzeyleri alt yapıya ulaşmakta böylece yatay hatlardan çok camide dikey hatların hakimiyeti dikkati çekmektedir. Kütle kompozisyonu açısından minareler ise caminin bu dikey hatlarını dengeleyen unsurlardır. Denilebilir ki sadece klâsik Osmanlı döneminde minareler, kütle kompozisyonuna, caminin hangi yönünden bakılırsa bakılsın, anlamlı bir biçimde katılmaktadırlar.

1 . Cephe Proporsiyonları ve Ölçüler :

Osmanlı camilerinde kubbe ve minare güçlü görsel öğeler olarak caminin simgesi özelliğini taşımaktadırlar. Karşıdan bakıldığında camilerin verdiği

ilk izlenim, kubbe silüeti ve prizmatik gövdedir. Camilerde bu kütleli olgulardan başka, iç ve dış mekânlarla ilgili özelliklerin yanında mimarî üslûbun karakterini oluşturan cephe tasarımları da şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Bu cephe düzenleri mimarî üslûbu en dolaysız şekilde yansıtmaktadırlar.

Osmanlı camilerinin dış cepheleri, değişik düzenlemelerde yüzeylerden meydana gelmektedir. Özellikle Sinan döneminde genişletilen ve geliştirilen kubbeye bağlı, merkezî planlı camilerde, düşey ve yatay eksenlerde duvarlar farklı kademelerden oluşmakta olup, cepheler yüzey parçalarına bölünmüşlerdir.⁽⁶²⁰⁾ Camiler merkezî kubbeden başlayarak aşağılara doğru kademeli olarak genişlemektedir. Genellikle cami kütleleri, kübik, prizmatik veya küresel olarak üç şema göstermekte , bunlarda cephe düzenlemeleri ise kürenin tabana doğru çokgen ve kareye dönüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.⁽⁶²¹⁾

Süleymaniye Camii, cephe örtü ve gövde ilişkileri bakımından Sinan'ın en klâsik yapısı olmasından başka, önemli bir dönüm noktasıdır da. Selimiye Camii'nde ise Sinan, klâsik dönemde geliştirdiği merkezî mekân anlayışı ile yeni cephe ve örtü anlayı-

620). Jale Erzen, Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri, s.1.

621). J. Erzen, a.e., s. 52.

sını uygulamıştır. Sinan döneminde düzenleme açısından kuzey cepheleri ve son cemaat yeri en az değişme gösteren cephelerdir. Güney cephesi bazı değişmeler göstermiştir, ancak kuzey cepheler gibi alışlagelmışten pek uzaklaşmamıştır ve kubbeye kadar yükselmektedir.(622)

Camilerde ana giriş ve son cemaat yerinin bulunduğu cephe en çok önem verilen cephedir. Son cemaat yeri revağı üzerindeki yüzeylerin biçimlenmesi, plan şeması ile kubbe ve gövde ilişkisine bağlı olup, revak üstünün biçimlenişi birkaç şekilde olabilmektedir: 1)- Edirnekapı ve Üsküdar Mihrimah Sultan camilerinde olduğu gibi kare bir mekânın yarım daire büyük kemer içi alınlılığı, merkezî kubbe ve kubbe kasnağından oluşanlar, 2)- Şehzade ve Süleymaniye camilerindeki gibi merkezî kubbe, kubbe kasnağı , yarım kubbe ve yarım kubbe kasnağı ile alınlıktan oluşan revak üstü cepheleri, 3)- Selimiye Camii'ndeki gibi merkezî kubbenin revak üstünde tümüyle egemen olduğu örnekler, 4)- Kare kaidenin revak dizisi üzerinde oluşturduğu cephe yüzeyi örnekleri, 5)- Bütün giriş cephesinin iki boyutlu olarak ele alındığı örnekler, 6)-Merkezî kubbenin revak üzerinde hakim olduğu örnekler sayılabilir. Bu örnekler arasında istisna olanlar, klâsik Osmanlı döneminin yapıları arasında olan Piyale Paşa, Azapkapı Sokullu ve Kadıasker İvaz Efendi camileridir.

Son cemaat yerlerinde cephe düzenlemesi, tek veya iki katlı olabilmekte, üç katlı cephe düzeni sadece Edirne Selimiye Camii'nde görülmektedir. Şehzade

Camii'nde son cemaat yeri cephe düzenlemesi ile ise üç katlı bir düzen izlenimi yaratılmıştır. Tek katlı cephe düzenlemesi gösterenlere örnek olarak Hadım İbrahim Paşa ve Üsküdar Mihrimah Camii verilebilir.(623)

Son cemaat yerleri bu dönemde 3, 5, 7, 9 açıklıklı olduğu gibi, çift revaklı camilerin revak dizisinin iki yanında yapının dışına taşarak 7 veya 9 açıklık olabildiği de görülmektedir. Örnek olarak Üsküdar Mihrimah, Rüstem Paşa, Mesih Paşa ve Kılıç Ali Paşa camileri verilebilir. Bunların hepsinde içteki revakta kemer sayısı 7 ile 13 arasında değişmektedir.(624)

Klâsik Osmanlı döneminde cami güney cephe-lerinde ise dış revaklar olmadığından, çoğunlukla camilerde yüzeyler örtü sistemine kadar tek bir düzlemde yükselmişlerdir. Ancak yapı gövdelerinden daha alçak mihrap duvarı öne uzanan Kılıç Ali Paşa Camii ile Edirne Selimiye Camii dışında genellikle bir çok camide güney cephe-ler büyük iki boyutlu yüzeyler oluşturmuşlardır. Bu yüzeylerde saçak silmeleri gövdeyi sona erdirmektedirler. Bazı camilerde mihrap duvarı ortada , kubbeye doğru yükseltilmiştir.(625)

Zal Mahmut Paşa , Sinan Paşa ve Azapkapı ve Nişancı Mehmet Paşa camilerinde güney cephesi örtüye kadar dümdüz yükselmekte , saçak silmeleri ile sona ermektedir.

623) J. Erzen, a.e., s.4-5.

624) J. Erzen, a.e., s. 8.

625) J. Erzen, a.e., s. 17-18.

Yan cepheler klâsik dönem camilerinde en zengin şemaların ve en büyük farklılıkların uygulandığı cephelerdir. Bu cephelerde çoğunlukla son cemaat yeri ya da avlu duvarları ile birleşmeler cephelerin farklılaşmasına çok çeşitli elemanlar kullanılması ise zengin şemaların ortaya konulmasına sebep olmuştur. Örneğin Şehzade, Selimiye ve Süleymaniye camilerinde yan cephelerdeki revaklar, farklı kemer düzenleriyle değişik ve zengin bir görünüm kazanmışlardır. Ancak kubbeler yan duvarlara oturmadığından, yan cephelerde yüzeyselliğe öncelik veren camilerde yapılmıştır ki bunlara örnek olarak Zal Mahmut Paşa, Kılıç Ali Paşa, Azapkapı Sokullu Camii verilebilir. Bazı camilerde ise özel bir tasarıma sahip olmayan yan cephe düzenlemeleri mevcuttur. Beşiktaş Sinan Paşa, Üsküdar Mıhrimah, Kara Ahmet Paşa, Azapkapı Sokullu Camii, örnek olarak verilebilir.⁽⁶²⁶⁾

Tek mekânlı camilerde gövde duvarı iki boyutlu tek bir bölüm halindedir. Büyük camilerde ise yan duvarlar üç veya beş bölüm halinde olabilmekte, altıgen camilerde iki, sekizgen kaideli camilerde ise çoğunlukla üç bölüm halinde olduğu görülmektedir. Şehzade ve Süleymaniye Camii'nin yan cepheleri, ortada üç bölümlü yanlarda birer bölümlü yüzeyler halindedir. Gerek Şehzade ve Süleymaniye, gerekse Selimiye Camii'nde pencere ve kemerlerde üç ve beşli diziler kullanıldığı görülmektedir.

Kılıç Ali Paşa, Azapkapı Sokullu ve Mesih

626) J. Erzen, a.e, s. 26-27.

Paşa camilerinde cephe bölümlerinde ayrıca duvar çıkıntıların azaltılmış olmasıyla cephe tek bir düzlem haline gelmiş pencere dizileri ise merkezî olmayan sınırsız bir düzenleme halinde yerleştirilmiştir. Bu cephelerde dikkati çeken bir husus ta farkedilen minare kaidelerinin cepheye bitişmiş olmalarıdır. Bazı camilerde ise kaideleri kısmıyla birlikte cephe pabuç kısmının birleştirilmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Klâsik Osmanlı dönemi camileri içinde yan cepheleri bakımından en enteresan yapı, Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii'dir. Bu camide , yan cephe tek bir düzey halinde olup, dört sıralı yanyana dizilmiş pencerelerden oluşmaktadır.⁽⁶²⁷⁾

Görülüyor ki klâsik Osmanlı dönemi mimarisinin yaratıcısı Sinan, meydana getirdiği eserlere iç yapıya olduğu kadar, dış düzenlemelere de önem vermiştir. Klâsik dönem camilerinde genellikle dikkati çeken çevre tasarımı ve konum özellikleri cephelerin mekân kadar önemle ele alınmadıklarını göstermektedir. Ancak yapıların dış görünümünün Sinan için büyük değer taşıdığı anlaşılmaktadır. (628)

Bu dönemde camilerin dikey olarak kademelenmesinde minareler ağırlık kuleleriyle uyumlu bir şekilde yapılmışlar, ana kütledeki kademelenme ile minare şerefelerinin sıra halinde yükselişi tam bir uyum sağ-

627). J. Erzen, a.e., s. 27-28.

628). J. Erzen, a.e., s. 54.

lamıştır. Cami kütlesindeki bu dikey kademelenmenin minarelerle ve ağırlık kuleleriyle de uyum sağladığı dikkati çekmektedir.

Ana mekân kütlesinin genelde yukarıya doğru daralması, minare formunda da kaide, pabuç, gövde, külâh sırasına göre aynen yansır. Esas olarak dikey bir form olan minarenin yatay çizgilerle bina ana kütleleriyle bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Denilebilir ki klâsik Osmanlı mimarisinde minare ile yapının büyüklüğü ve yüksekliği arasındaki oran iyi düşünülmüş, bu mimari unsur asıl binayı ezecek yerde, onu kuşatan daha yüksek bir bina düşüncesini oluşturmuştur . Dolayısıyla bu dönemde minareler en endamlı ve mevzun şeklini bulmuştur. (629)

2. Şerefe Sayıları :

Sözünü ettiğimiz bütün bu klâsik dönem yapılarının minarelerinde önceki dönemlere nazaran şerefelerin sayıca artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Ancak bu artış, daha önce ilk defa Edirne Üç Şerefeli Camii'nde gerçekleşmiş, bu cami, şerefelerinin sayısı ile adlandırılmıştır. Üç Şerefeli Camii'den sonra bir süre tek şerefe uygulaması tekrar devam ettiyse de klâsik dönemde birden fazla şerefe uygulamasına geçilmiştir. Minare sayıları birden fazla olan camilerde dikkati çeken

629) Hilmi Ziya Ülken , İslam Sanatı, İ.T.Ü. Mat., İstanbul, 1948, s.X .

bir özellik te minarelerin ana kütleyle yaklaştıkça şerefe sayıllarının artış göstermesidir. Örneğin İstanbul Şehzade Camii'nde cami kütleşi ile avlunun birleştigi köşelerde yer alan iki minaresi , ikişer şerefeli olarak yapılmıştır. İstanbul Süleymaniye Camii'nde ise mevcut dört minareden ikisi avlu köşelerinde diğeri ikisi ise cami kütleşi köşesinde bulunmaktadır. Cami kütleşine bitişik minareler üçer şerefeli , diğeri minareler ise birer şerefelidir. Edirne Selimiye Camii'nde caminin dört köşesindeki minarelerin hepsi üçer şerefeli olarak yapılmıştır. İstanbul Sultanahmet Camii'nde , Osmanlı mimarisinde ilk ve son defa sayılları altı adet yapılan minarelerden avlu köşelerinde olanlar ikişer, cami kütleşi köşelerinde olanlar ise üçer şerefelidirler.

İstanbul Yeni Camii'nde ise cami kütleşi ile avlunun birleştigi köşelerde yer alan iki minarenin üçer şerefeli olarak yapıldığı görülmektedir.

B • PLAN ŞEMASINDA MİNARE

Erken Osmanlı dönemi camilerinde minareler, konumları açısından incelendiklerinde, çoğunlukla giriş cephesinin sağına yerleştirildikleri görülmektedir. Ancak bazen tek olarak solda, bazen de cami giriş cephesinin her iki köşesinde birer adet olarak yer almışlardır.

1339 tarihli Bursa Orhan Camii ve 1429 tarihli Edirne Beylerbeyi Camii ile 1400 yılında

yapımı tamamlanan Edirne Yıldırım Bayezit Camii, giriş cephelerinin soluna birer adet minare yerleştirilen camilere örnektirler. Sultan II. Murat tarafından Edirne'de yaptırılan Muradiye Camii, İstanbul Mahmut Paşa ve Murat Paşa camilerinde ise yaygın olarak görülen şekliyle minareler, sağda konumlandırılmışlardır. Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu yapılardan başka, bu dönem yapıları içinde giriş cephesinin iki yanına minarelerin yerleştirildiği camiler arasında Bursa'da 1426 tarihli Muradiye Cami , 1399 tarihli Bursa Ulu Camii, 1400 den önce yapılan Bursa Yıldırım Camii ve 1414 tarihli Edirne Eski Camii sayılabilir.

Erken Osmanlı döneminde minarenin , cami girişinin sağında, solunda ya da her iki köşesinde yer alması uygulaması, ilk defa Edirne'de 1447 tarihinde yapılmı tamamlanan Üç Şerefeli Camii'de değişikliğe uğramış, Osmanlı mimarisinde plan ve minarelerinin konumu açısından yeni bir çığır açan bu camide minareler dört tane olup, ikisi avlın, diğer ikisi cami kütlesi köşelerine yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarisinde, Erken Osmanlı dönemini takip eden klâsik Osmanlı döneminde ise plan ve kütle kompozisyonuna bağlı olarak minarelerin konumu ve dağılım tarzları daha değişik boyutlar kazanmıştır. İşte biz bu kısımda araştırmamızın konusunu teşkil eden ve klâsik dönemde yapılan 29 cami ve mesciti göz önünde tutarak gelişmiş ve ara tiplerde minarenin durumunu ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken tezimizin konusu içinde incelemeye aldığımız yapıların plan şemalarında minare-

nin konumu, sayısı, kütleyle olan bağlantısını kronolojik bir gelişim içinde açıklamaya çalışacağız.

1. Gelişmiş Tipler :

a. Ana Kütle Minareleri

Ana kütle giriş cephesinde yer alan minareler, Selçuklu dönemine nazaran Osmanlı döneminde oldukça değişik bir konuma sahip olmuşlardır. Selçuklu mimarisinde giriş cephesinde yer alan abidevî taç kapının hemen iki kenarında yükselen minare şeması, Osmanlı mimarisinde değişiklik göstermekte, ana kütle giriş cephesinde çift minare uygulaması görülmekle beraber, konum farklılık arz etmektedir. Osmanlı mimarisinde çift minare Selçukludan farklı olarak taç kapının iki kenarında değil, ana kütle köşelerine çekilmiştir. İki yana doğru açılmış olan bu minareler, bazen de İstanbul Bayezit Camii'nde olduğu gibi ana kütle giriş cephesinin iyice uçlarına kaydırılmıştır. Böylece minarelerin kenarlara kaydırılmasıyla genişleyen Osmanlı camilerinde, buna uygun bir simetrik vurgulama gerçekleştirilmiştir.

Minareler klâsik Osmanlı dönemi camilerinde ana kütle köşelerinde konum olarak çeşitli şemalar ortaya koymaktadırlar. Bu dönemde giriş cephesinin sağında , solunda veya her iki köşesinde yerleştirildikleri gibi, cami kütlesinin dört köşesinde de bulunabilmektedirler. İstanbul'da Azapkapı Sokullu Camii

(1578)'nde tek minare caminin giriş cephesi-
nin solunda yer almaktadır. Bu cami, bu uygula-
manın son örneğidir. Anlaşıyor ki Erken Osman-
lı döneminde mimaride cami girişinin solunda minare uy-
gulaması giderek azalmaya başlamış, klâsik Osmanlı döne-
minde artık tamamen ortadan kalkmıştır. Azapkapı Sokullu
Camii, minaresinin konumu bakımından enteresan bir ör-
nektir. Caminin tek minaresi, hiçbir yerde benzerine rast-
lanmayacak bir şekilde solda, camiden biraz uzakta yapılmış
ve bir geçitle son cemaat yeri köşesindeki merdi-
vene, dolayısıyla camiye bağlanmıştır. Minarenin iki kapı-
sından biri doğu cephesine, diğeri son cemaat yerine
açılmaktadır. Mesih Mehmet Paşa Camii'nde minare son
cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşede camiye
bitişik olarak sağda yer almaktadır.

Minaresi giriş cephesinin sağında yer alan
diğer yapılar ise şunlardır: İstanbul'da Zincirlikuyu Atık Ali
Paşa Camii (1500), Bâlî Paşa Camii(1546), Silivrikapı
Hadım İbrahim Paşa Camii (1551), Beşiktaş Sinan Paşa
Camii(1555), Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii (1558),
Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii (1565), Kadırga Sokul-
lu Camii (1571), Eyüp Zâî Mahmut Paşa Camii(1580), Top-
hane Kılıç Ali Paşa Camii(1580), Nişancı Mehmet Paşa
Camii (1588).

Bu camilerden başka , ana kütle köşesinde
de tek minarenin yer aldığı değişik bir uygulama ise
Kadıasker İvaz Efendi Camii'nde görülmektedir. Caminin
minaresinin kible duvarının sağında bulunması, böyle

bir uygulamanın tek örneği olması açısından enteresantlık arz etmektedir.

Ana kütlenin giriş cephesi köşelerinde iki adet minarenin yerleştirildiği camiler ise İstanbul'da Üsküdar Mihrimah Camii (1547) ile yine Üsküdar'da Atik Valide Camii'dir.⁽¹⁵⁸³⁾ Bu uygulamanın değişik örnekleri arasında İstanbul Bayezit Camii (1505) ile Yavuz Selim Camii (1522) verilebilir. Bayezit Camii'nde iki minare cami ana kütesine bitişik olmayıp, camiden uzak tabhanelerin en dış köşelerine yerleştirilmeleri açısından ilginçtir. Yavuz Selim Camii'nde ise iki minare, son cemaat yerinin iki yanında dış köşelere yerleştirilmiştir.

İstanbul'da Şehzade Camii (1548) ile Yeni Camii'nin (1663) iki minaresi, avlu ile caminin birleştiği köşelerde yer almaktadırlar.

Klasik Osmanlı döneminde merkezî plana göre düzenlenmiş minareler, sadece ana kütle köşelerinde Edirne Selimiye Camii'nde olduğu gibi dört adet olarak yerleştirilmiştir. Bu minareler aynı zamanda merkezî mekân kavramını vurgulamaktadırlar.

Sözü edilen camilerin ana kütle köşelerinde yer alan minarelerinin kütle ile bağlantılarından bahsetmeden önce, Osmanlı mimarisinde minarelerin kütleyle olan bağlantılarının gelişimine kısaca değinmekte yarar görmekteyiz. Ana kütle ile bağlantıyı sağlayan minare kaideleri, Selçuklularda çoğunlukla bina

cephesinin bir parçasıymış gibi gösterilmiş veya dik-
kati çekmeyecek şekilde beden duvarları içinde gizli bı-
rakılmıştır. Minare gövdesi ise birdenbire binanın saçağı
hizasından yükselmiştir. Sivas Gök Medrese ya da Çifte
Minareli Medrese buna örnektir. Ancak Selçuklularda Amas-
ya Burmalı Minare gibi ana mekâna bitişik olmayıp, ayrı
ve müstakil minareler de inşa edilmiştir. Osmanlılarda
ise bu usûl 15. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiş,
minare kaidesinin yapının beden duvarları içinde gizlen-
mesi uygulaması daha sonra terkedilmiştir. Beden duvarına
kısmen yapışık veya tamamıyla ayrı olarak inşa edilen mi-
narenin kesinlikle zeminden müstakil olarak başlayan kai-
deler üzerine inşa edilme uygulaması kabul edilmiştir.

Bursa'da Orhan, I. Murat, II. Murat, Çe-
lebi Mehmet ve Edirne'de Eski Camii'nin ilk minaresi,
Muradiye Camii'nin minareleri, Selçuklu üslûbunun devamı-
nı yansıtan birer örnek teşkil etmektedirler. Bu Osman-
lı eserlerinde minarelere ayrıca kaide yapılmadığı, cami
ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerde minare kaide-
lerinin gizli bırakıldığı ve minarenin duvarı üzerinden
yükseldiği görülmektedir. (630)

Klâsik Osmanlı döneminde yapılan ve araş-
tırmamızı yoğunlaştırdığımız camilerin minarelerinin küt-
leyle olan bağlantılarını incelediğimizde ise ortaya çı-
kan tablo şudur: İstanbul Fatih'te Mesih Paşa Camii'nde
tek minare caminin giriş cephesinin ~~sağında~~ bulunmakta-

630) • Sedat Çetintaş, "Minarelerimiz", a.e., s. 58-59.

Son cemaat yeri ile caminin birleştigi köşede yer almaktadır. Minarenin kare kaidesi, bir cephesiyle cami kütlesine bitişik, üç cephesi dışa açıktır. Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii'nde minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştigi köşede, sağda, dıştadır. Minaresinin kare kaidesinin üç cephesi dışa açık, bir cephesi camiye bitişik durumdadır. Bâli Paşa Camii'nde minare ana kütleyle sadece temel ve kaide kısmıyla bağlıdır. Cami kütlesiyle son cemaat yerinin birleştigi köşede, sağda, son cemaat yerinin dışa taşan köşesinin arkasında yer almaktadır. Kare kaidesinin iki cephesi dışa açık, diğer iki cephesi ise son cemaat yeri ve cami kütlesine bitişik durumdadır. Minare girişi ise cami içindendir.

Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nde son cemaat yeriyle cami kütlesinin birleştigi köşede bulunan minare, son cemaat yerinin dışa taşan gözlerinden sağdakinin arkasında yer almaktadır. Minare kaidesiyle cami kütlesine bitişik durumdadır. İki girişi olan minarenin biri cami, diğeri son cemaat yerine açılmaktadır.

Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nde de cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştigi köşede sağda olan minare, cami beden duvarlarının birleştigi köşe üzerinden yükselmektedir. Bu köşe aynı zamanda minare kaidesini oluşturmakta ve minare pabuç kısmıyla duvarın üzerinden yükselmektedir.

Eminönü Rüstem Paşa Camii'nde giriş cephesinin sağında bulunan minare, pabuç kısmından itibaren

camii duvarı ve büyük sundurmanın üzerinden yükselmektedir. Minare girişi ise içerdendir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii'nde sağda yer alan minarenin kare kaidesi, cami beden duvarlarına bitişik olarak, üzerine yerleştirilmiştir. Bu camide de minareye giriş içerden sağlanmıştır.

Kadırga Sokullu Camii'nde kaidesiyle azeminden itibaren yükselen ve giriş cephesinin sağında bulunan minare, son cemaat yeri ile cami kütesinin birleştiği köşede, camiye bitişik olarak yapılmıştır. Minare girişi içerdendir.

Eyüp Zâil Mahmut Paşa Camii'nde sağda, cami kütesiyile son cemaat yerinin birleştiği köşedeki tek minarenin kare kaidesi, üç cephesi dışa açık, bir cephesiyile camiye bitişiktir. Minareye giriş cami içinden sağlanmaktadır.

Tophane Kılıç Ali Paşa Camii'nde minare, sağda, cami ile son cemaat yerinin birleştiği köşede biraz güneye kaymış vaziyette yerleştirilmiştir. Minarenin kare kaidesinin üç cephesi dışa açık, bir cephesi kaidesi ve pabuç kısmıyla birlikte cami kütesine bitişik durumdadır. Minareye giriş bu camide de içerdendir.

Yine İstanbul'da Kadiasker İvaz Efendi Camii'nde sağda, ancak kible duvarının köşesinde bulunan minarenin girişi dışardan sağlanmaktadır.

Ana kütle köşelerinde iki adet minaresi olan camilerden Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde son cemaat

Yeri ile cami kütlesinin birleştiği köşelerde yer alan minarelerinin kare kaideleri iki cephesiyle camiye bitişik , diğer iki cephesi dışa açık durumdadır. Minareler camiye kaidesiyle bitişik olup, pabuç kısımları serbest bırakılmıştır.

Nişancı Mehmet Paşa Camii'nde giriş cephesinin sağında, ancak tam köşede olmayan minare, cami içine yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin arkasında cami beden duvarlarına kaidesi içerden bitişik durumdadır. Minareye giriş yine içerdendir.

Üsküdar Atik Valide Camii'nde ana kütle ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerdeki iki minare, caminin iki yanına daha sonra eklenen yan mekanlarla cami genişleyince, ana kütle , son cemaat yerinden dışa taşmış, böylece minareler caminin giriş cephesinin sağ ve sol köşelerinde değil,içerde kalmıştır. Zeminden itibaren kaideleriyle camiye bitişik olan minareler, pabuç kısımlarıyla cami üzerinden yükselmektedir ve minare girişleri içerdendir.

İstanbul Bayezit Camii'nde tabhanelerin en dış köşelerine yerleştirilen iki minarenin kare kaidelerinin ise üç cepheleri dışa açık, diğer bir cephesi, tabhanelere bitişik durumda olup, minare girişleri dışardan sağlanmaktadır.

Yavuz Selim Camii'nde ise iki minare son-cemaat yerinin iki yanında dış köşelere yerleştirilmiştir. Minarelerin kare kaidelerinin iki cephesi tabhanelere ve avlu duvarına bitişik, diğer iki cephesi ise dışa açık durumdadır.

Edirne Selimiye Camii'nde cami kütlesinin dört köşesine yerleştirilen minareler, kaideleriyle zemininden itibaren yükselmektedirler. Hem kaide hem de pabuç kısımlarıyla cami kütlesine bir cepheleri bitişik olan bu minarelerin kaideleri üç kenarlı bir çıkıntı halindedir. Minarelere girişler dışardan sağlanmaktadır.

Istanbul Yeni Camii'de iki minare, cami kütlesi ile son cemaat yerinin birleştiği köşelerden yükselmektedir. Minarelerin kare kaidelerinin bir cephesi yan revaklara, diğer cephesi camiye bitişik, iki cephesi ise dışa açık durumdadır.

b . Avlu Köşe Minareleri :

Klâsik Osmanlı döneminde yapılan camilerden minareleri avlu köşelerinde olanları, Süleymaniye Camii ile Sultanahmet Camii'dir. Süleymaniye Camii'nde minareler, uzunlamasına plan eksenine göre düzenlenmiştir. Bu camide minareler, avlu ve ana mekânı birleştirme noktalarında , iki adet,avlu dış köşelerinde ise iki adet olarak yerleştirilmiştir. Bu sistemin öncüsü ise Edirne Üç Şerefeli Camii'dir. Sultanahmet Camii'nde ise minarelerin konumu açısından Süleymaniye ve Selimiye Camii minarelerinin karşılıklı bir kompozisyon ortaya çıkmıştır. Burada minarelerin uzunlamasına ve merkezî (bileşik) mekân kavramına uygun oldukları görülmektedir. Hem avlu köşelerinde, hem de ana kütle köşelerinde olmak üzere Sultanahmet Camii'nde altı minare bulunmaktadır. Bu minareler vasıtasıyla camide avlu ve

ana mekân aynı derecede önemli kılınmıştır. Her iki camide de minare kaideleri camiye bitişiktir.

Süleymaniye Camii'nde avlu köşelerindeki minarelerin kaideleri dışa doğru hafif bir çıkıntı oluşturmaktadır. Cami kütlesine bitişik diğer iki minarenin kare kaidelerinin iki cephesi dışa açık, diğer iki cephesi cami kütlesi ve yan revaklara bitişik durumdadır. Süleymaniye Camii'nin dört minaresinin de girişi dışardır. Sultanahmet Camii'nde ise cami kütlesi köşesindeki minarelerde girişler, yan revaklar içine alınmış, avlu köşelerindekiler ise avlu giriş kapısı yönünde yanlara doğru açılmıştır.

2 - Ara Tipler :

İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilen Aya Sofya ya eklenen ilk minare, batısındaki yarım kubbenin yanında bulunan iki kulecikten güneydekinin üzerinde ahşap olarak inşa edilmiştir. Bu tahta minarenin yerine daha sonra tuğla olarak yapıldığı belirtilmektedir. Bugünkü tuğla minarenin Sultan II. Bayezit döneminden kalmış olabileceği kabul edilmektedir. Aya Sofya'nın güney-doğusundaki yivli minarenin ise Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Daha sonra Aya Sofya'nın kuzey cephesine iki minare daha Sinan tarafından eklenmiştir. Böylece yapının kütle köşelerine yerleştirilen minarelerinin sayısı dörde çıkmış olup, alışlagelmişin dışında bir görünüm sergilemiştir.

Klâsik Osmanlı döneminde ise minarelerinin konumu açısından alışlagelmişin dışında bir görünüm sergileyen yapılar İstanbul'da Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii, Kasımpaşa Piyale Paşa Camii ve Azapkapı Sokullu Camii'dir. Fatih Karagümrük yakınındaki Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii'nde tek minare, son cemaat yerinin cami kütlesiyle birleştiği köşede sağda cami kütlesine bitişik olarak yer almaktadır. Plan şeması bakımından Kasımpaşa Piyale Paşa Camii ile benzerlik gösteren bu yapının dönemine göre bir hayli aykırı bir planda yapıldığı dikkati çekmekte, minarenin duvar dokusu ise ana kütleyle farklılık göstermektedir. Bu sebeple kaidesinin değişik inşaatından dolayı minarenin sonradan ilâve edildiği ileri sürülmektedir. Minareye giriş bu yapıda dışardan sağlanmaktadır.

Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nde minare ise, klâsik Osmanlı dönemi cami minarelerinin konumundan çok farklı bir durum ortaya koymaktadır. Bu camide mevcut tek minare, caminin iki kapısının arasında ve giriş cephesinin ortasında yer almaktadır. Alışlageldiği gibi camiye dışardan bitişmemekte, ön cephenin kalın duvarının iç tarafından çıkmaktadır. Ortadaki kemer duvarının çatısını delerek yükselen bu minarenin kemer duvarı içinde kalan kare kaidesi mevcuttur. Bu kaide kısmından piramidal şekilli bir pabuç kısmıyla gövdeye geçilmektedir. Bu minare, konumu bakımından Osmanlı mimarisinde ilk ve tek örnektir. Minareye müezzin mah-

filindeki bir kapıdan girilmektedir. 1577-78 tarihinde yapımı tamamlanan Azapkapı Sokullu Camii'nde ise minare, son cemaat yeriyle cami kütlesinin birleştiği köşede ,sol- da yer almaktadır. Ancak binaya bitişik olmaması sebebiyle enteresanlık arz etmektedir. Camiden uzakta olan minare bir geçitle son cemaat yerine bağlanmış olup, bu geçitin altından yol geçmektedir.

Klâsik Osmanlı dönemi mimarisinde hiçbir şekilde benzeri olmayacak tarzda camiden ayrık bur sistemle yapılan bu minare, bu özelliğiyle ender bir örnektir.

C • DEKORASYONDA ÜSLUP BÜTÜNLÜĞÜ

Selçuklularda minareler Arap ve İran minarelerinden olduğu kadar, Osmanlı minarelerinden de farklılık göstermektedir. Osmanlı minarelerine göre daha farklı formda olan Selçuklu minareleri genellikle tuğla olarak yapılmış olup, dış yüzleri çeşitli renkte sırlı tuğlalarla bir takım geometrik motifler oluşturacak şekilde örülmüştür. Bazı yüksek Selçuklu minarelerinde, gövde kısımları ortadan süsleme şeritleriyle bölündüğü gibi, bazıları gövdeleri süslü kalın çubuklarla düşey dilimlere ayrılmıştır. Bu minarelerde 13. yüzyıl ortalarında görülen bir başka özellik te taç kapının iki yanına çifte minare uygulamasıdır. Örnek olarak Erzurum çifte minareli medrese ile Sivas Gökmedrese verilebilir.⁽⁶³¹⁾

Minarelerin 13. yüzyıl ortalarından baş-

631). "Minare". Meydan Larousse, c.8, İstanbul, 1972, s.809.

layarak yüzyılın sonuna doğru şekil ve çini dekor bakımından giderek zenginleştiği dikkati çekmektedir. Çifte minare uygulaması, 13. yüzyılın ikinci yarısında Selçukluların getirdiği önemli bir yenilik olup, minarenin bütün gövdesini dekoratif bir şekilde saran ve firuze, patlıcan moru, lâcivert renklerle zenginleşen sırlı tuğla bezeme, çift şerefe ve yivli gövdeler de bu yenilikler arasındadır.⁽⁶³²⁾ Yapı gövdesine yiv yani yarım daire profilili çıkıntılar yapan örgü düzeni, tuğla inşaatın tarihinde oldukça eski olup, bu düzenin uyguladığı anıtsal ölçülerdeki örneklerin en eskilerinden biri de Gurgan şehri yakınında Kümbet-i Kâbus adıyla bilinen mezar anıtıdır. 1006-7 / H.397 tarihli olup 57m yüksekliğindeki bu anıtın gövdesi keskin sırtlı plastik çıkıntılar halindedir.⁽⁶³³⁾

Anadolu Selçuklu dönemi cami, mescit ve medreselerinde bütün süsleme portalde toplanmıştır ve eserlerde ana malzeme, taş olduğu halde minarelerin tuğla inşa edildiği görülmektedir. Genellikle silindirik yükselen ve basık bir karakter gösteren bu minarelerde kaideler, kare planlı olup, taştan yapılmıştır. Selçuklu minarelerinde dekorasyon açısından önemli bir özelliğe gövde de genellikle yer alan kitabe kuşağıdır.

632) Gönül Öney, "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme", Kültür ve Sanat, Yıl:2, Sayı:4, İstanbul 1976, s. 9-11.

633) Selçuk Mülayim, "Yivli Minare ve Geleneği", Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri, 26-27 Aralık 1987, Damla Ofset Mat., Antalya, 1988, s. 11.

Anadolu Selçuklu minarelerinin çini süslemesinde getirdiği yenilik ve zenginlik 14 ve 15. yüzyıllarda Beylikler devri örneklerinde yerini bir gerileme dönemine bırakmıştır. Beylikler döneminde çini mozaik dekoratif tuğla ve tuğla mozaikle süslü minareler gittikçe azalmış , Osmanlı döneminde ilk birkaç yapıda görülmekle beraber, daha sonra tamamen yok olmuştur. (634)

Osmanlı mimarisinde minarelerin yapı malzemesi bazı mescitlerin ahşap minareleri hariç genellikle devirlerine göre tuğla ve taş olmuştur. Minarelerin özellikle gövdelerindeki şekillerde sırlı tuğla renkli taş mozaik ile kabartma taş ve çini kullanılmıştır. (635)

Erken Osmanlı döneminde tuğla olarak yapılan minareler zamanla yerini taşa bırakmıştır. Bu yapılarda mimarların taş malzemeyi tercih etmeleriyle büyük yapılarda özellikle minare duvarlarının örgüsünde her taş blok bir diğerine demir kenetlerle bağlanmıştır. Blok içine açılan oyuklara erimiş kurşun dökülmekte, kenetler böylece sağlamlaştırılmaktadır. Dışardan farkedilmeyen bu bağlama yöntemine ek olarak kullanılan Horasan harcı sayesinde depremlere dayanıklı bir doku elde edilmektedir. (636)

Osmanlı mimarisinde tuğla olarak yapılan minareler, a)-Sırlı tuğla, b)-Çini kaplama (İznik Yeşil Camii ve Filibe Hüdavendigâr Camii), c)- Düz sıvalı

634). Gönül Öney, "Büyük Selçuklu Devri.." a.e., s.9-11.

635). Tahsin Öz, İst. Camileri, c. I, s. 13.

636). S. Mülayim, "Osmanlı Mimarisi", Osmanlı Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1993, s. 23

minareler olarak üç guruba ayırmak mümkündür. Bundan başka çokgen olup kesme taşkan yapılanlar, gövdesi yivli ve burmalı olanlar, gövdesinde kabartma taş tezyinatlılar (Şehzade Camii) , gövdesi renkli taş süslemeli kesme taştan yapılan minareler (Şehzade, Edirne Selimiye), sayılabilir.

Kesme taş olup ta yüzlerine renkli taşla tezyinat yapılan minarelere örnek ise Edirne Üç Şerefeli Camii'dir. Gövde ve petekleri burmalı, yivli ve oluklu olanlardan burmalı tuğla minareleri örnek İstanbul Burmalı mescit ile Afyon ve Edirne'deki bazı cami minareleridir. Yivli minareler ise Antalya'da, Edirne ve Bursa'da Tuz Pazarı Camii'nde görülebilir. (637)

Osmanlı mimarisinde minare esas olarak kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek, külâh ve alemden oluşmaktadır. Ancak sayıları az da olsa bazı minarelerde toprak seviyesinin üstüne çıkan temel kısmı da bu şemaya ilâve edilmektedir. Kaide minarenin en alt kısmı olup, klâsik dönemde genellikle ana kütleyle bitişik durumda inşa edilmiştir. Pabuç, minarenin kare veya geniş satırlı poligonal kaide planından, minare gövdesinin çaplı yuvarlak planına geçişi sağlayan en önemli bölümlerden biridir.

Klâsik Osmanlı döneminde minarelerin hemen hepsinde gövdenin dış yüzlerinin taşları, gövdeye hafif

köşeli görünüm verecek şekilde yontulmuştur. Minare gövdeleri genellikle aynı çapta yükselmekte, nadir olarak bazı minarelerde yükselirken incelme göstermektedir.⁽⁶³⁸⁾ Minarelerde gövdeden sonra gelen süslü kısım şerefedir. İslâm mimarisi minareleri içinde Osmanlı minareleri, üzeri örtülü olmayan şerefeleriyle farklılık göstermektedir. Ancak 19. yüzyılda cami mimarisinde Arap tarzı özentisiyle bazı minarelerin şerefelerinin üzerlerinin örtüldüğü bilinmektedir. Bir başka değişik uygulama ise sadece gövdeden ibaret olup, şerefe çıkıntısı olmayan minarelerdir ki, örnek olarak İstanbul'da Mimar Sinan Mescidi ve Silâhi (Bey) Mescidi'nin minareleri verilebilir. ⁽⁶³⁹⁾

Osmanlı minarelerinde ezan okumaya yarayan ve şerefeyi oluşturan balkonun etrafını bir korkuluk çevrelemektedir. Bunlar çokgen geçmeli, geometrik şebekelerdir. Minarelerin inşa edildikleri devir özelliklerini yansıtmaları bakımından şerefe korkulukları önemli elemanlardır. ⁽⁶⁴⁰⁾

Büyük selâtin camilerde 16. yüzyıldan itibaren dini takvime uyarak Ramazan, bayram ve Kandillerde şerefe korkuluklarına mahyalar bağlanması, böylece minarelerin ışıklandırılması adet haline gelmiştir. Eskiden fi-tilli kandillerle yapılan bu uygulama, İslâm ülkeleri içinde sadece Türkiye'de uygulanmakta olup, günümüzde ise bu uygulama elektrik ampülleriyle sürdürülmekte-

638). S. Eyice, "İstanbul Minareleri", a.e., s. 33-34.

639). E. H. Ayverdi, Makaleler, s. 69-71.

640). "Minare", Meydan Larousse, c.8, s. 810.

dir.(641) İki veya üç şerefeli olabilen Osmanlı minarelerinin bazılarında, her şerefeye çıkan sarmal merdivenler bulunmaktadır. Bu merdivenler gövdenin içine sarmal olarak yerleştirilmiştir. Bunlarda basamakların dar olan uçları yuvarlak yapılarak ortada birbiri üzerine birleştirilmiş ve yukarıya kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu taş basamaklar demir kenetlerle birbirine bağlanmakta olup, minarenin son şerefesine kadar bir sütun meydana getirmektedir. Sütunun üst tarafına bağlanan direğin tepesine ise külâh oturtulmuştur.(642)

Osmanlı mimarisinde minaresinin dışı renkli en zengin örneklerden biri, İznik'te 1378-91 tarihleri arasında yapılan Yeşil Camii'dir. Caminin köşesinde yükselen minaresinin kaide kısmı yoktur.(643) Minare, sırlı tuğla, taş kakma ve çini tekniğinde geometrik süslemelerle Selçuklu tekniğini devam ettirmektedir.(644) Gövdesinin yeşil, sarı, mor ve firuze renkli çinileri sebebiyle camiye adını veren minaresi, yapıya zengin bir renk unsuru katmış, ancak bu özellik daha sonraki Osmanlı camilerinde uygulanmadığından İznik Yeşil Camii bir

641) . Ahmet Kutsi Tecer, "Mahyalar ve Kandiller", Türk Folklor Araştırmaları, c.8, Yıl:14, İstanbul, Şubat 1963, s. 2965.

642) . "Minare", a.e., s. 810.

643) . S. Eyice, "Minare", İsl. Ansk., c. 8, s. 332.

644) . Selçuk Mülâyim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, 1982, s. 42.

deneme olarak kalmıştır.(645)

Iznik'ten sonra gerek Bursa, gerek Edirne'de yapılan cami minarelerinin de tezyin edildiği görülmektedir. Nitekim Bursa ve Edirne minareleri zelzele sebebiyle çoğu orijinallliğini koruyarak günümüze gelebilmişlerse bile, örneğin Bursa Ulu Camii minaresinin şu anda mevcut olmayan orijinalinin gövdebi yivli ve Iznik Yeşil Camii'ndeki gibi çinilerle süslü olduğu bilinmektedir. Edirne Eski Camii'nde minarenin kare kaidesi, köşelerde yarım yuvarlak süslemeleri ile adeta bir kale burcu görünümündedirler. Kaidenin kapı çerçevesi ve cephe tezyinatı anıtsal özelliğini daha açık bir şekle sokmuştur.

1448 yılında yapımı tamamlanan Edirne Uç şerefeli Camii'nde ise avlu ve cami kütleleri köşelerinde dört adet olarak yerleştirilen minarelerin şerefelerinin her birine ayrı yollardan çıkılması önemli bir özelliktir. Bu camide minare gövdelerinin alt kısımlarının taş kaplaması arasında farkedilen renkli tezyinat, Osmanlı mimarisinin erken döneminde minarelerin renkli olarak inşası eğiliminin henüz kalıcı olduğuna bir işarettir.(646)

Klâsik Osmanlı dönemi mimarisinde gövdeleri tezyinatlı minarelere ilk örnek olarak İstanbul Bayezit Camii verilebilir. Bayezit Camii'nde minarenin kaidede kısmında, kufî kitabeler mevcut olup, kaide ve gövde

645). S. Mülayım, "Osmanlı Mimarisini", Osmanlı Ansk., c.3, s. 27.

646).- S. Eyice, "Minare", İsl. Ansk., s. 332.

tezyinatlıdır. Gövde yüzeyi dikey kabartma ince çubuklarla süslü minarelere Sinan'ın eserlerinden Şehzade, Sokullu, Rüstem Paşa, Bâlî Paşa camilerinde rastlanmaktadır. Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii minaresinde ise kabartma çubuklardan başka, şerefe altında fazla derin olmayan nişlerin varlığı dikkati çekmektedir.

İstanbul'daki Hacı Hasan-zâde Mescidi'nde minare, beyaz taş ve kırmızı tuğla örgüsü ile enteresan bir görünüm arz etmektedir. Minare bu çift renkli tezyinatı sebebiyle motif bakımından eski Anadolu minare geleneğine bağlanmaktadır. Klâsik Osmanlı dönemi minarelerinde bu geleneğe bağlı renkli tezyinata sahip büyük minarelere rastlanmamaktadır. Bu dönemde minarelerde sadelik ve nispet ahengi esas tutulduğundan , çeşitli renk ve gölge oyunlarına gerek duyulmamıştır. Klâsik dönemde yapılan sultan ve vezir camilerinin yanında mescit minarelerinin de büyük camilerinkî gibi yapılması eğilimi ortaya çıkmıştır. Mimar Sinan döneminden itibaren bu konuda başlayan gelişme, ortaya konulan mescit minarelerinde kendini göstermiştir. Öyle ki bazı mescitlerin minarelerini selâtin ve vezir camilerinden ayırmak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Örneğin, İstanbul Yedikule'de Hacı Evhad Mescidi minaresinde kaide köşeleri küçük sütunlarla süslü olup, gövde yüzeyi dikey kabartma çubuklardan oluşmuştur. Bu çubuklar arasında gövdenin alt kısmında çiçekli kabartmalar mevcuttur. Bu mescidin minaresinin zengin mukarnaslı şerefesi ve

şebeke korkulukları, dönemin büyük camilerindeki minarelerin bütün özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Bir başka örnek ise İstanbul'da Ramazan Efendi Mescidi'nin minaresidir. Burada da Hacı Evhañ Mescidi'ndeki gibi dikey oluklar ve çiçekli kabartmalar mevcuttur.⁽⁶⁴⁷⁾ Mimar Sinan'ın İstanbul Yenibahçe'deki mescidin minaresinde de pencere kenarlarında ince bir yaprak frizi tezyinat olarak yer almaktadır.

Minare gövdelerindeki tezyinat bu şekilde bir gelişim gösterirken, yine klâsik dönemde şerefelerin taban kısımlarının mukarnaslı konsollarla kaşındığı, şerefe korkulukları ile şerefenin tezyinat bakımından zenginleştiği görülmektedir. Bu dönem camilerinde kurşunla kaplı olan sivri külâh ile minarenin birleştiği yerde büyük olasılıkla minareye bir tür nazarlık olması düşüncesiyle bir sıra mavi çini konulması adet olmuştur. Sonraki dönemde bu çinilerin yerine kabartma olarak bir çelenk dizisi işlendiği görülmektedir.

Süleymaniye Camii minarelerinde dekorasyon açısından sözü edilen klâsik üslûbun getirdiği bütün yenilikleri görmek mümkündür. Bu camide avlunun dört köşesinde yükselen minareler, camiile külliye binalarının oluşturduğu manzumenin bütünü içinde dekorasyon açısından klâsik üslûbun güzelliğini vurgulamaktadırlar.⁽⁶⁴⁸⁾

647)• S. Eyice, "İstanbul'da Bazı Camii ve Mescit Minareleri" , Türkiyat Mecmuası, c.X, s. 247-252.

648)• S. Eyice, "Minare" , İsl. Ansk., s. 333-334.

Klâsik dönemin en olgun eseri kabul edilen Selimiye Camii'nde dört minarenin sade tezyinatı ve çizgi güzelliğini ön plana tuttuğu görülmektedir. Sultanahmet Camii'nin minarelerinde ise gövde yine dikey çubuklardan oluşmaktadır. Ancak değişik olan husus şudur: Şehzade Camii minareleri hariç diğer camilerde Sinan bu çubukların aralarını boş bırakmakta, bazer sadece alt ve üstlerine rozetler yerleştirmekte iken, Mimar Mehmet Âğa'nın yaptığı bu minarelerde çubukların arasınan kâbartma stilize motiflerle doldurulduğu dikkati çekmektedir. Yine Sinan'ın yaptığı minarelerde görülen çubukların alt ve üst kısımlarının "kaş" larla birbirine bağlanması, burada uygulanmamıştır. (649)

Klâsik dönemin son temsilcilerinden olan Sultanahmet Camii'nde de görüldüğü gibi, değişen üslûba uygun olarak minareler de sonraki dönemlerde dekorasyon açısından üslûp bütünlüğüne ulaşacaktır.

649). S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 53-54.

IV . DEĞERLENDİRME

A. Ana Kütle Minare İlişkisi

Istanbul'un fethinden sonra yapılan eserler, İznik, Bursa ve Edirne'de belli bir şekle kavuşmuş olan mimariyi tekrar değerlendirerek bilinçli bir hedefe doğru götüren denemelerdir. Bu gelişme süreci içinde yapıların sadece ölçüleri büyümekle kalmamış, aynı zamanda plan şeması ve mekânların organizasyonu gittikçe en olgun şeklini bulmaya yönelmiştir.

Dış cephelerdeki hareketsiz, durgun görünüm, yerini yüzeylere dengeli bir şekilde açılan pencere- lere bırakmıştır. Kubbe, ağırlık kuleleri, yarım kubbe, pendentifler ve şadırvanlı avlunun gerek plan, gerekse dış görünüme katkıları, mukarnas ve çeşitli profillerin gelişmesi yeni bir üslup ortaya çıkarmıştır ki bu üslûba, "Klâsik Üslûp" adı verilmiştir.

En önemli özelliği homojenlik ve üslûp birliği olan klâsik üslûpta (650) meydana getirilen mimari yapılardan minareler de bu üslûbun getirdiği denge, oran ve ahenkten kendine düşen payı almıştır.

Selçuklu döneminde yeri kesin olarak bel- li olmayan minareler, Erken Osmanlı dönemini takip eden klâsik dönemde kütle kompozisyonuna bağlı olarak konum ve dağılım tarzları bakımından değişmez ölçü ve esasla-

ra kavuşmuştur.

Cami kütlesinin giriş cephesinde çifte minare uygulamasını Selçuklu'dan alan Osmanlı mimarisi, bu uygulamaya değişik bir konum getirmiştir. Selçuklu'-dan farklı olarak taç kapının iki yanında değil, minare, ana kütle köşelerine yerleştirilmiştir.

Klâsik Osmanlı döneminde minarelerin değişik konumlarda olduğu görülmektedir. Cami giriş cephesinin solunda, sağında veya her iki köşesinde yerleştirilen minareler, bazen cami kütlesinin dört köşesinde, bazen de avlu köşelerinde yer almışlardır.

Erken Osmanlı döneminde cami giriş cephesinin solunda yer alan minare uygulaması giderek azalmaya başlamış, klâsik Osmanlı döneminde bunun yerini ana kütle giriş cephesinin sağına ya da ana kütle ve avlu köşelerine yerleştirilmesi uygulaması almıştır.

Istanbul Azapkapı Sokullu ve Mesih Mehmet Paşa camilerinin minaresi, giriş cephesinin solunda konumlandırılan örneklerdendir. Bundan başka dönemin diğer camilerinde çoğunlukla minareler cami giriş cephesinin sağına inşa edilmişlerdir. Bâli Paşa Camii ve Şilivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii minareleri gibi... Ana cephedeki taç kapının iki yanına Selçuklu'nun uyguladığı çifte minare, zamanla genişleyen Osmanlı camilerinde konum değiştirmiş, ve cephenin iki yanına kaydırılmış, birbirinden uzaklaştırılmıştır.

Minaresi bu konumda yapılan camilere örnek olarak Üsküdar Atik Valide Camii ile Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin minareleri verilebilir. Bazen de İstanbul Bayezit Camii'ndeki gibi minareler ana kütle giriş cephesinin iki yanına, tabhanelerin en dış köşelerine çekilebilmiş, böylece cami kütlelerinden alabildiğince uzaklaşmıştır. Ancak daha sonra tekrar 1522 tarihli İstanbul Yavuz Selim Camii'nde görüldüğü gibi minareler son cemaat yerinin iki yanında dış köşelere yerleştirilmiş, böylece tekrar cami kütlelerine bitişik konuma getirilmiştir.

Mimar Sinan'ın çıraklık eseri olan İstanbul Şehzade Camii'nde ise çift şerefeli minarelerin avlu ile son cemaat yerine bitişik köşelerde yer alması, bu uygulamanın devam ettiğini kanıtlamaktadır.

Klâsik dönemde sayıları gittikçe artan minareler, Süleymaniye Camii'nde avlu ve cami kütleleri köşelerinde dört adet, Edirne Selimiye Camii'nde cami kütleleri köşelerinde dört adet, Sultanahmet Camii'nde ise avlu ve cami kütleleri köşelerinde altı adet olmak üzere yerleştirilmiştir.

Erken Osmanlı döneminin Bursa'daki Orhan, I. Murat, II. Murat, Edirne Muradiye gibi camilerinin ana kütle köşesine bitişik, ancak kaidesiyle zeminden başlamayıp duvar üstünde yükselen minareleri, daha sonraları giderek terk edilmiştir. Artık klâsik Osmanlı döneminde ana kütle köşesine bitişik olan minareler genellikle kaideleri, bazen de pabuç kısmıyla beraber cami kütlelerine

bitişik olarak zeminden itibaren yükselmektedirler.

Klasik Osmanlı döneminde hem ana kütle, hem de avlu köşelerinde minaresi olan camiler, Süleymaniye ve Sultanahmet camileridir. Süleymaniye Camii'sinin dört minaresinden ikisi cami, ikisi avlu köşelerinde yer almaktadır. Sultanahmet Camii'nde ise dört minare cami kütleleri, iki minaresi ise avlu köşelerinde yenleştirilmiştir. Bu dönemde artık minarelerin yeri kesinleşmekle beraber, sayıları az da olsa bazı camilerde minareler alışılmışın dışında bir konum sergilemektedirler. İstanbul'da Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nde mevcut tek minare, giriş cephesinin tam ortasında yer almakta ve bu konumu ile Osmanlı mimarisinde ilk ve tek örnek olma özelliğini korumaktadır. İstanbul Azapkapı'da Sokullu Mehmet Paşa tarafından yaptırılan camide ise minare yine farklı bir konumda olup, giriş cephesinin solunda, camiden ayrı olarak yapılmıştır. Camiye bir köprü ile bağlanmaktadır.

Batı tesirlerinin Osmanlı mimarisine yayıldığı dönemlerde ise klasik dönemde yeri kesinleşen minarelerin tekrar konum değiştirdiği görülmektedir.

B. Plan Şeması

Erken devir Osmanlı mimarisinde minareler biçim olarak Selçuklu minarelerine benzemektedirler. Daha sonra yapılan minarelerden kalındırlar. Osmanlı mina-

relerinde gövde genellikle daire şeklinde veya çokgen planlıdır. Yivli minarelerde minareleri ince göstermek amacıyla gövdeye açılan yivler, sarmal, zikzaklı veya düşey olarak yapılmıştır. Bazı minarelerin ise burmalı olduğu görülmektedir.(651)

Osmanlı mimarisinde caminin harım denilen namaz kılınan kısmının mihrap, minber mahfil pencere-
relerinin aydınlık sağlaması , kubbeli veya çatılı olsun yüksekliğinin sahası ile uyumlu olması nasıl gerekiyorsa, caminin ayrılmaz bir parçası olan minarenin de bu ahenge uyması gerekmektedir. Ana kütlenin alanının ve yüksekliğinin uyuşması zorunluluğu yanında, minarenin de cami yüksekliği ile uyumlu olması lazımdır. Osmanlı camii, kademeli olarak adım adım yükselmekte ve bu yükseliş bir ahenk içinde gerçekleşmektedir. Minare de buna uygun şekilde ne baca denecek kadar alçak , ne de cami kubbesini bastırarak böyde ve kalınlıkta olacaktır. İşte klâsik Osmanlı dönemi minareleri de hep bu esaslar göz önüne alınarak yapılmış, böylece bu dönemde konum bakımından olduğu kadar , plan şeması bakımından da ölçülü, nispetli ve ahenkli bir görünüme kavuşmuştur.(652)

C. Dekorasyon Bütünlüğü

Minarelerde 13. yüzyıl ikinci yarısında Selçukluların getirdiği en önemli yenilikler, taç kapı yanında çifte minare uygulaması , minare gövde-

651) "Minare", Meydan Larousse, s. 810.

652) Ekrem Hakkı Ayverdi, Makaleler, s. 72-73.

sinin zengin dekorasyonu , çift şerefe ile yivli gövdelerdir.

Kare kaidesi taş, gövde kısmı tuğladan yapılan Selçuklu minarelerinde silindirik gövdenin basık bir karakter gösterdiği dikkati çekmektedir. Anadolu Selçuklu minarelerinin özellikle çini süslemelerde getirdiği zenginlik, 14 ve 15. yüzyıllarda Beylikler dönemi örneklerinde yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur. meydana getirilen minarelerde gerek sırlı tuğla, çini mozaik , gerekse dekoratif tuğla ve tuğla mozaik uygulaması Osmanlı döneminin ilk yapılarından sonra tamamen yok olmuştur.

Klâsik Osmanlı dönemi minaresi karakteristik bazı elemanlardan oluşmaktadır. Minarenin kaidesine " kürsü", kürsü ile gövde arasındaki geçiş elemanına "küp" veya "pabuç ", ezan okunan gövde üzerindeki balkon kısmına"şerefe", şerefe üzerinde asıl gövdeden biraz incelererek yükselen ve gövdenin devamı olan kısma "petek", minarenin en üst kısmına ise "külâh" adı verilmekte olup, külâhın üzerinde de "alem" yer almaktadır.(653)

15. yüzyıl Osmanlı minarelerindeki profillemelerden oluşan sade tezyinat ve yayvan baklavalardan oluşan pabuç kısmı, klâsik Osmanlı devrinde değişikliğe uğramış, bu dönem minarelerinde pabuç, piramidal üçgenlerden oluşmuştur. Yine klâsik dönem minarelerinin hemen hemen hepsinde, silindirik gövde kısmı-

653), Doğan Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.194.

nın dış yüzleri köşeli görünümde olup, genellikle yukarıya doğru aynı çapta yükselmektedir. Ancak bazı minarelerin bu yükseliş sırasında inceldiği de görülebilmektedir.

Erken Osmanlı döneminde tuğla olarak yapılan ilk minareler zamanla yerini taşa bırakmıştır. Yüzleri kesme taştan olan minarelerin bazılarının üzerlerinde kabartma veya süs zincirlerine de rastlanmaktadır. (654) Şehzade Camii, minarelerinin dış süslemeleri en çarpıcı örneklerden biridir. Düşey oluklu geometrik düğüm ve hilal formlarıyla süslü bu minareler, yapının renkli taş işçiliğinin uygulandığı en abidevî örneklerdir. (655)

Bu dönemde yapılan bazı Afyon ve Edirne Camileriyle İstanbul Burmalı Mescit'te olduğu gibi burmalı minarelere rastlanmaktadır. Antalya ve Edirne'deki bazı camiler ile Bursa Tuz Pazarı Camii'nin minaresi ise gövdeleri yivli minarelere örnek teşkil etmektedirler. (656)

Klâsik Osmanlı döneminin minarelerinde önemli bir kısım olan şerefe, nadir birkaç örnek dışında. üzeri örtülü olmayarak yapılmıştır. Bu şerefelerin bulunduğu minareler, Islâm mimarisi minareleri arasında Osmanlı minarelerine farklı bir özellik katmışlar-

654) S. Eyice, "İst. Minareleri", a.e., s. 33-34.

655) S. Mülayım, "Osmanlı Mimarisi", a.e., s. 55.

656) E. H. Ayverdi, Nakaleler, s. 69-71.

dır.

Osmanlı mimarisinin ilk örneklerinden olup, sızlı tuğla, taş kakma ve çini tekniği ile Selçuklu geleneğini devam ettiren yapı, İznik Yeşil Camii'dir. İznik'ten sonra Bursa ve Edirne'de zengin dekorasyonlu minareler yapılmıştır. En enteresan örneklerden biride Edirne Üç Şerefeli Camii'dir.

Klasik Osmanlı döneminde minarelerin şerefe korkuluklarının tezyinatı oldukça artmış ve sivri külâhla minarenin birleştiği yerde genellikle bir sıra mavi çini konulması adet olmuştur. (657)

Sözü edilen bütün bu dekorasyonlar açısından , klâsik üslûbun özelliklerini ise İstanbul Süleymaniye ve Edirne Selimiye Camii'nde görmek mümkündür.

D. Klâsik Sonrası Gelişmeler

Sinan'dan sonra Davut, Dalgıç Ahmet ve Mehmet Ağa gibi mimarların klâsik üslubu geliştirerek devam ettikleri görülmektedir. Klâsik Osmanlı mimarisinin son temsilcisi sayılabilecek Sultanahmet Camii'nde minare sayısının altıya çıkması bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Ana kütle ve avlu köşelerine yerleştirilen minarelerle yapının kubbeden aşağıya doğru kademeli bir şekilde inışı, alt köşelerde desteklenmektedir. Sultanahmet Camii'nden sonra teknik , plan ve plas-

tik ifade tüm yapılarda kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak klâsik üslûbun oranlardaki uyum, ölçü ve esasları yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur. 1663'te yapımı biten İstanbul Yeni Camii'nde üçer şerefeli minare, uyumlu hatları ve mukarnaslı şerefeleriyle zarif bir görünüm arz etmektedir. 1710 tarihli Üsküdar Yeni Valide Camii ise klâsik geleneklere sadık kalan son örneklerdendir.

18. yüzyıl başlarında tesirleri iyice hissedilen atılılaşma döneminde minare mimarisi de gerek tezyinat , gerekse gövde planı bakımından oldukça değişikliğe uğramıştır. Şerefelerdeki mukarnasların yerini, girintili çıkıntılı kabarık nişli ve sarkıtmalar ve girlandlar ile antik sütun başlığı tarzında uygulamalar almıştır. Minarelerin pabuç kısımlarının geçiş unsuru olma özelliği ortadan kalkmıştır ve bu kısma tezyini bir karakter verilmiştir. Kaidelerde ise bir takım girinti ve çıkıntılar, gereksiz süsler yapılmış , kaide oldukça uzamıştır.

1755 tarihli Nuruosmaniye Camii, Osmanlı mimarisinde ilk Barok üslûpta yapılmış camii olup, minaresi de bu üslûbu yansıtan ilk örnek olması bakımından önem taşımaktadır. Artık bu dönem camilerinin belirli bir mimari hesaplamayla yapılmamış olduğu , İstanbul Lâleli ve Beylerbeyi camilerinden de anlaşılmaktadır. Bu camilerin önce tek minareli olarak yapıldığı sonradan diğer minarelerinin eklendiği bilinmektedir. Bu durum bu dönem camilerinin dış kompozisyonlarının ilk ta-

sarlandığı gibi oluşturulmadığını göstermektedir.

Türk Baroğu döneminde minarelerin şerefe altının boğumlu ve bilezikli olduğu, pabuç kısımlarının ise bazen küremsi yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde camilerde son cemaat yerine hünkâr kasrı yapılmasıyla minareler de konum bakımından değişikliğe uğramış ve hünkâr kasrı bu kısmın içine yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarisinde Fransız Ampir üslûbunun ilk temsilcisi olan cami, Nusretiye Camii'dir. Bu cami ve bundan sonra yapılan Dolmabahçe'deki Bezm-i Alem Valide Sultan Camii minareleri ise ampir üslûbun özelliklerini yansıtmaktadırlar. Türk ampiri üslûbunda yapılan camilerde minarelerin şerefe altları, korint başlıkları şeklinde yapılmıştır. Bu dönemde minare gövdeleri daha da incelmıştır. Daha sonra ise mimarimizde karma üslûpların hakimiyetiyle minarelerde Gotik üslûp tesiri görülmüştür. Bu üslûpta yapılan minarelerin en önemli özelliği gövdelerin inceliği ve tezyinatın ağır ve karmaşık oluşudur. İstanbul'da 1871 tarihli Aksaray Valide Camii ile Yıldız Hamidiye Camii buna örnek olarak verilebilir. (658)

1854 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan İstanbul Ortaköy Camii'nin ise minarelerinin şerefeleri altındaki akant yaprakları İstanbul'da yıldızla boyanan tek örnek olmaları bakımından ilginçtirler.

658) S. Eyice, "Minare", İsl. Ansk., s. 334.

SONUÇ

En önemli özelliği homojenlik ve üslûp birliği olan Klâsik üslûpta, Osmanlı döneminde meydana getirilen mimarî yapılar arasında, minareler de kendine düşen payı almış, bu üslûbun getirdiği ahenk, denge ve nispet, Osmanlı minarelerine de yansımıştır.

Selçuklu döneminde yeri kesin olarak belli olmayan minareler, Erken Osmanlı dönemini takip eden Klâsik dönemde kütle kompozisyonuna bağlı olarak cami mimarîsinde konum ve dağılım tarzları bakımından değişmez ölçü ve esaslara kavuşmuştur.

Cami kütlelerinin giriş cephesinde, portal üzerine yerleştirilen çifte minare uygulamasını Selçuklu'dan alan Osmanlılar, bu uygulamaya değişik bir konum getirmiştir. Erken Osmanlı döneminde caminin giriş cephesinin solunda yer alan minare uygulaması giderek azalmaya başlamıştır. Selçuklu'dan farklı olarak Osmanlılar Klâsik dönemde minareyi taç kapının üzerine değil, caminin ya giriş cephesinin sağına, ya da ana kütle ve avlu köşelerine yerleştirmişlerdir.

İstanbul Azapkapı Sokullu camii, giriş cephesinin solunda minaresi bulunan yapılara örnektir. Bu dönemin diğer camilerinde çoğunlukla minareler cami giriş cephesinin sağın-

da konumlandırılmışlardır. İstanbul Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii ve Bâli Paşa Camii bu uygulamaya örnektirler.

Selçuklu'dan farklı olarak, genişleyen Osmanlı camilerinde böylece minareler konum değiştirerek giriş cephesinin iki yanına kaydırılmışlardır. Üsküdar Atik Valide ve Mihrimah Sultan camileri minareleri bu şekilde yerleştirilen camiler arasında yer almaktadırlar. Ancak yine Klâsik Osmanlı döneminde bazı camilerde , örneğin İstanbul Bayezit Camii'nde minareler giriş cephesinin iki yanına , tabhanelerin en dış köşelerine çekilmişler ve ana kütlede uzaklaşmışlardır. Bu konumun İstanbul Yavuz Selim Camii'nde görüldüğü gibi tekrar değiştiği ve minarelerin cami kütesine bitişik duruma getirildiği dikkati çekmektedir. Aynı şekilde daha sonra yapılan İstanbul Şehzade Camii'n de de camiye bitişik konumda yen alan minareler, Klâsik dönemde bu konumun benimsendiğinin kanıtıdır.

Erken Osmanlı döneminde kaidesiyle beraber zeminden itibaren yapının duvarı üzerinde yükselen minare uygulamasının da giderek terkedildiğini görmekteyiz. Buna karşın, Klâsik Osmanlı döneminde minareler genellikle kaide, bazen de pabuç kısımlarıyla cami kütesine bitişik, zeminden itibaren yükselmektedirler.

Bu dönemde yapılan camilerde, hem şerefe sayılarında, hem de minare sayılarında bir artış söz konusudur. Sayıları gittikçe artan minare ve şerefeleri bulunan camilere örnek olarak Süleymaniye ve Selimiye Camii verilebilir.

Klâsik Osmanlı döneminde artık minarelerin yeri kesinleşmekle beraber, sayıları az da olsa bazı camilerde minareler değişik bir konum sergilemektedirler. Örneğin İstanbul'da Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camii'nde minare giriş cephesinin soluna, camiden ayrı olarak inşa edilmiş olup, bir kemerle camiye bağlanmaktadır. Yine İstanbul'da Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nde ise tek minare, giriş cephesinin tam ortasına yerleştirilmiştir.

Bu istisnai örneklerin dışında özetleyecek olursak denilebilir ki Klâsik Osmanlı döneminde minarelerin yeri kesinleşmekle beraber, kütle kompozisyonu açısından görünümelerinde de bir ahenk mevcuttur. Bu dönem camilerinin cephe kompozisyonlarında, minarelerin ağırlık kuleleri ile uyumu dikkati çekmektedir. Ana kütledeki kademelenme ile şerefelerin sıralı halinde yükselişi, tam bir uyum yaratmaktadır. Minarelerin konumu, merkezî ve toplu yapı anlayışına dış görünüş olarak birinci derecede hizmet etmektedir.

Klâsik Osmanlı dönemi camilerinde minarelerin dekorasyonunda da bir gelişme mevcut olup, bu gelişmeyi en güzel gösteren yapılar arasında Süleymaniye

ve Selimiye Camii sayılabilir. 15. yüzyıldan itibaren minarelerin pabuç kısımlarında geçiş unsuru olarak kullanılan baklavalılar, yerini giderek piramidal üçgenlere bırakmıştır. Yine Klâsik dönem minarelerinin hemen hepsinde silindirik gövdenin dış yüzleri köşeli görünümde olup, genellikle yukarıya doğru aynı çapta yükselmektedir. Bazı minarelerin ise bu yükseliş sırasında içeldiği dikkati çekmektedir.

Minarelerde şerefe üzerinin örtülü olmayışı, Osmanlı minarelerini diğer İslâm ülkeleri minarelerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bu dönemde şerefe korkuluklarının tezyinatı artmış, minarenin külâhla birleştiği yerde bir sıra mavi çini konulması adet haline gelmiştir.

Klâsik Osmanlı döneminde minarelerin gerek kütle kompozisyonu, plan şeması ve dekorasyonu, gerekse konumlarında belirginleşen bütün bu özellikler, Osmanlı mimarisinde 18. yüzyıl ortalarından itibaren batı tesirleri ile değişikliğe uğramıştır. Özellikle Klâsik Osmanlı döneminde yeri kesinleşen minarelerin, Batı tesirlerinin Osmanlı mimarisine yayıldığı dönemde tekrar konum değiştirdiği görülmektedir. Artık camilerde son cemaat yerine hünkâr kasrı yapılmasıyla, minare kaideleri de bu kısmın içine gizlenmişlerdir.

ÖZET

Camilerin dışında ince bir kule şeklinde yükselen taş, tuğla ve ahşaptan yapılan minarelerin ilki, m.s. 673'te Muaviye zamanında, Mısır Valisi Müslime tarafından Amr Camii'nde inşa ettirilmiştir. Özellikle m.s. 1000 yıllarından itibaren İslâm ülkelerinde düzenli olarak inşa edilen minareler, camiden başka türbe, hangâh ve medreselere de eklenmiş, değişik bölgelerde, şekil, fârm ve tezyinat bakımından yerel varyasyonlar göstermiştir.

İslâm ülkeleri minarelerini , Doğu ve Batı İslâm minareleri olarak incelemek mümkündür. Bu minareler içinde önemli bir yeri olan anıtsal Türk minarelerinin inşa edilişi, Karahanlıların 926'da İslâmiyeti kabulü ile başlamıştır. Karahanlılar, Gazneliler ve Hindistan'da Delhi'deki Kutub Minar'da görüldüğü gibi Türkler, çeşitli minare şekillerini denedikten sonra, Selçuklular İran'da ince , uzun ve silindirik minareleriyle kendilerine en uygun şekli bulmuşlardır.

Yukarıya doğru hafifçe incelen silindirik gövdeli Büyük Selçuklu minareleri, nadiren çokgen gövdeli olarak ta yapılan kaideleriyle tabana bağlanmışlardır. Selçukluların İran'da yaptıkları bu minarelerin Anadolu'dakilerden dekor ve form açısından oldukça farklı olduğu dikkati çekmektedir. Anadolu'da inşa edilen minarelerin sayı ve konumları değişebildiği gibi çeşitli türde yapılara da inşa edildiği görülmektedir. Selçukluların ilk defa 13. yüzyılda portal üzerine çift minare yerleştirme uygulamasının başlattıkları görülmektedir ki Sivas Gök Medrese ve Çifte Minareli Medrese

bunun en güzel örnekleridir.

Ancak bu minarelerin Osmanlı döneminde medreseden ayrılarak camii ile mimarî bir bütünlük içinde ele alındığı görülmektedir. Osmanlı minarelerinde Selçukluların kullandığı tuğlamalzeme terkedilerek, yerini taşa bırakmıştır. Böylece incelen minareler, aynı zamanda daha sade bir görünüme kavuşmuştur.

Klâsik Osmanlı dönemi öncesi ait oldukları medrese, mescit ve türbeyle planlanan minareler, yapıyla bağlantılarında değişik konumlar göstermişlerdir. Minareler uzun yıllar çok değişik yerlere, ya yapının hemen bitişiğine, ya yapının duvarına, ya da yapıdan biraz uzağa kaidesiyle yerleştirilmişlerdir. Zamanla minare abidevi önemini yavaş yavaş kaybederek, caminin tamamlayıcı bir elemanı olarak önem kazanmıştır.

Erken Osmanlı Dönemi'nden itibaren camilerin sağ ve sol köşelerine yerleştirilen minareler, Klâsik Osmanlı Dönemi'nde ise kesin bir konuma kavuşmuştur. Minare gövdeleri incelmış, minarelerin sayıları da değişikliğe uğramıştır. Osmanlı döneminde Sultan camilerinde kural olarak cami kütlesi ile avlunun birleştiği köşelerde sağ ve solda iki adet olarak yapılmaya başlanmıştır. Diğer camilerde ise cami ile avlunun birleştiği giriş cephesinin solunda inşa edilen bazı örneklerin dışında genellikle sağda yer almışlardır. Bazı selâtin camilerde sayıları ikiden fazla da olabilen minareler (Sultanahmet, Selimiye, Süleymaniye), istisnai olarak birkaç camide giriş cephesinin tam ortasına(Kasımpaşa Piyale Paşa Camii),

ya da camiden ayrı olarak yerleştirilebilmişlerdir.(Azap-
kapı Sokullu Camii).

Klâsik Osmanlı döneminde konumları kesin-
leşen minareler aynı zamanda gerek kütle kompozisyonu ve
plan şeması, gerekse dekorasyon bakımından en endamlı ve
mevzun şekline kavuşmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

AHMET Refik., Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı, 2.Bas.,
İstanbul, 1935.

_____, Türk Mimarları, İstanbul, 1936.

AHUNBAY, Zeynep., "Mimar Sinan'ın Şehirci Yönü", VI.
Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesin-
de Mimar Sinan ve Dönemi Semyozyumu, 5-8 Aralık
1988, İstanbul, 1989, s., 131-139.

AKIN, Arcan., "Mimar Sinan, Ayasofya ve Süleymaniye",
Arkitekt, c.35, No: 320, İstanbul, 1965, s., 134.

AKURGAL, Ekrem., "Sanat Tarihi Bakımından Sinan", An-
kara Univ. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi, c.II,
Sayı:3, Ankara, 1944, s., 371-384.

ALAKUT, İnci., Sehzade Camii, I. Ü. Ed. Fak. Sanat
Tarihi Bölümü, Lisans tezi, İstanbul, 1963-64.

ALTAN, Kemal., "Eski Medenî İzlerimiz", Arkitekt,
Yıl: 5, İstanbul, 1935, s., 224-226.

_____, "Mimar Mehmed", Arkitekt, Yıl: 7, İs-
tanbul, 1937, s., 223-226.

ALTAY , Hadi ., " Ayasofya Müzesi ", Türkiyemiz,
Sayı:11, Yıl:4, İstanbul, 1973, s.,

ARIK , Oluş ., Turkish Art and Architecture , Ankara,
1985.

ARSEVEN, Celal Esad ., L'Art Turc Depuis Son Origine
Jusqu'a Nos Jours , İstanbul, 1939.

_____. , " Minare " , Sanat Ansiklopedisi,
c. III, 2. Bas., İstanbul, 1966, s., 1409-1411.

_____. , Türk Sanatı, İstanbul, 1970.

_____. , Türk Sanatı Tarihi, Menşei-
den Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim ve
Tezyini Sanatlar, V. Fas., İstanbul, y.y.

ASLANAPA , Oktay., Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri,
İstanbul, 1949.

_____. , Mimar Sinan'ın Hayatı, Eserleri,
Ankara, 1988.

_____. , " Mimar Sinan'ın Medreseleri " , VI.
Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesin-
de Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu, 5- 8 Ara-
lık 1988, İstanbul, 1989, s., 201-212.

- _____. , "Mimar Sinan'dan Önce", Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Sayı:170, İstanbul, 1987, s., 22.
- _____. , Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986.
- _____. , " Rüstem Paşa Camii ", Sanat Dünyamız, Sayı: 18, Yıl:6 , İstanbul, 1980, s., 2-6.
- _____. , Türk Sanatı I, İstanbul, 1972.
- ATASOY , Nurhan ~ Afif Bahnassi- Michael Roberts., The Art of Islam , Unesco and Flammarion,1990.
- AYVERDİ , Ekrem Hakkı ., İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul, 1976.
- _____. , Makaleler , İstanbul, 1985.
- _____. , Türk Mimarisi ve Dünya , Kubbealtı Neşriyatı:10 , İstanbul, 1984.
- BARKAN , Ömer Lütfi ., Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550- 1557), c. I, Ankara, 1972.
- BATUR , Muzaffer ., "Rüstem Paşa Camii", Arkitekt , c. 27, Sayı: 2, İstanbul, 1959, s., 78.

BATUR , Selçuk ., "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İ. T.Ü. Mimarlık Fak. Röleve Enstitüsü, İstanbul, 1968, s., 139-166- 22 resim.

BEYATLI , Yahya Kemal ., Aziz İstanbul , İstanbul, 1985.

BİRKAN , Çelen ., Edirne'de Selimiye Camii Restorasyonu , Restorasyon Belgeleri Dizisi: 1, İstanbul, 1990.

BULAK , Aysen ., Kara Ahmet Paşa Külliyesi , İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul, 1964.

CANTAY , Gönül ., "Sinan Külliyelerinde Kervansaray Plânlaması" II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi , 28 Nisan- 2 Mayıs 1986, Vol.II, İstanbul, 1986, s., 87-103.

CANTAY , Tanju ., " XVI. Yüzyıl Türk Mimarisinde Bazı Tasarım ve Çizim Esasları" , II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol. II, İstanbul, 1986, s., 53-65.

_____. , XVI. ve XVII. yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, İstanbul, 1989.

CEZAR , Mustafa ., "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapı-
larında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii
Afetler", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve
Incelemeleri I, İstanbul, 1963, s., 327-414.

CİMCOZ, Turgut ., 17. Yüzyıl Sonuna Kadar İstanbul
Minareleri, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölü-
mü, Lisans Tezi, İstanbul, 1973.

CUNEO , Paolo ., " Sinan's Contribution to the De-
sign of Galata Waterfront", Environmental
Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma,
1988, s., 210-215.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz ., "Kubbeler ve Minareler",
Yedigün , c. 21, Sene:11, Nr:537,
1943, s., 7.

ÇETİN, Erol ., "Günümüzde Yapılan Edirne Selimiye
Camii Restorasyonu", II. Uluslararası Türk-
İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi,
28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol II, İstanbul,
1986, s., 217-220.

_____. , "Sultanahmet Arastası", Vakıflar,
İstanbul, 1984, s., 44-46.

ÇETİNOR , Bülent ., " Mimar Sinan'ın Ustalık Eseri
Selimiye Camii ", İlgi, Yıl:22, No:55, İstanbul,
1988, s., 3-7.

ÇETİNTAŞ, Sedat ., "Minarelerimiz", Güzel Sanatlar
Mecmuası, Sayı:4, İstanbul, 1942, s., 57-74.

_____. ., Osmanlı Türk Mimarisi, Ankara,
1934.

ÇİNİCİ , Behruz ., " The Urban Arrangement of the
Selimiye Mosque in Edirne", Environmental De-
sign Mimar Sinan the Urban Vision, Roma,
1988, s., 86-87.

ÇULPAN, Cevdet., " İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", Kanuni Armağanı, Ankara, 1970, s., 291-299.

DAĞDEVİREN , Arif., Edirne'de Sinan ve Selimiye'si ,
İstanbul, 1968.

DEMİR , Haki ., ve Diğerleri , Fatih Camileri, İstanbul,
1991.

DEMİRİZ, Yıldız ., "İstanbul'da Piyale Paşa Türbesi ve Lâhitleri Üzerine Bir Araştırma", Vakıflar Dergisi , c. XIII , Ankara, 1981, s., 387-388.

_____. , " Üsküdar'da Mihrimah Sultan
Camii", Sanat Dünyamız, Sayı:20, Yıl:7,
İstanbul, 1980, s., 16-23.

DIEZ, Ernest ., " Manāra ", The Encyclopaedie of Is-
lam, Vol III, L. R. Leiden Brill, 1936,
s., 227-231.

DIEZ, Ernest- Oktay Aslanapa ., Türk Sanatı , İstan-
bul, 1955.

ERÇAĞ , Beyhan ., " Mimar Sinan'ın İnşa Ettiği Türbe-
ler", VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti
Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu,
5-8 Aralık 1988, İstanbul, 1989, s., 213-234.

_____. , "Mimar Sinan'ın Türbelerinin Este-
tiği Üzerine", İlgi, Sayı: 58, Yıl:23, İstan-
bul, 1989, s., 7-14.

_____. , "Şehzade Camii" , İlgi , Yıl:22, No:53,
İstanbul, 1988, s., 3-8.

ERDOĞAN, Abdülkadir ., " Silivrikapı Hadım İbrahim
Paşa Camii" , Vakıflar Dergisi, Sayı:1, An-
kara, 1938 , s., 29-33.

- ERDOĞAN , Muzaffer ., " Mimar Davut Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", Türkiyat Mecmuası, c.XII, İstanbul, 1955, s., 179-204.
- ERİÇ , Murat ., " Sinan'ın Malzeme Kullanım Anlayışı", II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan- 2 Mayıs 1986, Vol II, İstanbul, 1986, s., 125-133.
- ERSOY , Ayla ., İstanbul'daki Altı ve Sekiz Destekli Camilerin Gelişimi, M.Ü. Atatürk Eğt. Fak. Yay. No: 9, İstanbul, 1989.
- ERTEN , S. Fikri ., Antalya Vilâyeti Tarihi, İstanbul, 1940.
- ERZEN, Jale ., Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri, Ankara, 1981.
- ESEMENLİ, Deniz ., " Baldaken Formlu Camilerin Osmanlı Devrindeki Dış Görünümleri Üzerine" , Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:8, İstanbul, 1990, s., 49-57.
- ESİN , Emel ., " Minare ", Türk Ansiklopedisi, c. XXIV, Ankara, 1976, s., 205-214.

_____, " Türk Minaresinin Orta Asya'daki Öncüleri Hakkında ", Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, (in Memoriam Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı), Ankara, 1978, s., 103-125.

ESNAF, Tarcan ., İvaz Efendi Camii, Mehmet Ağa Camii, Mesih Paşa Camii, Ramazan Efendi Camii, Takkeci İbrahim Ağa Camii Çinilerinde Kullanılan Çiçek Motifleri, I.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü, Lisans tezi, İstanbul, 1965.

ETGÜR, Emel., Zal Mahmut Paşa Külliyesi, I.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, İstanbul, 1967.

EVLİYA Çelebi ., Seyahatname , c.I-II, (Haz. Mümin Çevik), İstanbul, 1986.

EYİCE , Semavi ., " Avrupa'lı Bir Ressamın Gözü İle Kanuni Sultan Süleyman. İstanbul'da Bir Safevi Elçisi ve Süleymaniye Camii", Kanuni Armağanı, Ankara, 1970, s., 129-170.

_____, " Ayasofya " , Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.4, İstanbul, 1991, s., 206- 224.

- _____. , " İstanbul'da Bâli Paşa Camii ve Mimar Sinan" , Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s., 507-523.
- _____. , " İstanbul'da Bazı Cami ve Mescit Minareleri" , Türkiyat Mecmuası, c.X , İstanbul, 1953, s., 247-268.
- _____. , " İstanbul" , İslâm Ansiklopedisi, c. 5, İstanbul, 1988, s., 1135-1215 .
- _____. , İstanbul Minareleri , İ.Ü.Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi , İstanbul,1947-48.
- _____. , "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I , İstanbul, 1963, s., 31-83- 175 R.
- _____. , "Mimar Sinan'ın Osmanlı Dönemi Türk Mimarisinin Gelişmesindeki Yeri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, Sayı: 4, İstanbul, 1989, s. 75-80.
- _____. , "Minare", İslâm Ansiklopedisi, c.8, İstanbul, 1979 , s., 323-335.

_____. , Istanbul Petit Guide a Travers les Monuments Byzantins et Turc , X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi "Tertip Komitesi Neşriyatı , İstanbul, 1955.

_____. , " İstanbul'da Sultan II. Bayezit Külliyesi" , Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. 2, Sayı: 4, İstanbul, 1989, s., 11-26.

_____. , - M. İhsan Tunay - Baha Tanman ., Fotoğraflarla Fatih Anıtları, İstanbul, y.y.

EYÜBOĞLU , İsmet Zeki ., Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi, İstanbul, 1987.

GABRIEL, Albert ., En Turquie , Paris, 1953.

_____. , " Saint Sophie, source d'inspiration de la Mosquée Süleymaniye", VI. Congrès d'Études Byzantines, Alger, 2-7 Oct. 1939, Paris, 1940, s., 230-231.

GALLAND, Antoine ., Istanbul'a Ait Günlük Anılar 1672-1673, c.II, (Çev. Nihat Sırrı Örik), Ankara, 1973.

GENİM , M. Sinan, " XVI. Yüzyılda İstanbul Şehri", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s., 123-127.

GOODWIN, Godfrey ., A History of Ottoman Architecture,
London, 1971.

GÖKBİLGİN, Tayyib ., XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve
Paşa Livâsı , Vakıflar-Mülkler- Mukataalar,
İstanbul, 1952.

GÖKNİL, Ulya Vogt ., Living Anchitecture Ottoman ,
Grosset et Durlag , Newyork, 1966.

_____ ., Mimar Sinan, İstanbul, 1987.

GÖKYAY , Orhan Şaik ., " Risale-i Mimariyye-Mimar
Mehmed Ağa-Eserleri" , İsmail Hakkı Uzunçar-
şılı'yı Armağan , Ankara, 1976, s., 113-215

GÖZTEPE, Farık Mümtaz., ulu Camiler, Dinî Abideler,
İstanbul, 1973.

GRABAR , Oleg ., İslâm Sanatının Oluşumu , Hürriyet
Vakfı Yay., İstanbul, 1988.

GRUBE , Von Ernst ., Welt Des İslam , 2. Bas., Guter-
sloh , 1968.

GÜLERSOY , Çelik ., "Guide d'İstanbul " , Türkiye
Turing Ot. Kur. Belleteni, Sayı:13-292, İstan-
bul, 1967, s., 20-24.

GÜLSEVİL , İ ., "Süleymaniye" , Türkiye Turing Oto.
Kur. Belleteni , Sayı: 35/314, İstanbul,
1972, s., 2-4.

GÜNGÖR ,Hulusi ., " Mimar Koca Sinan'ın Uç Büyük Ca-
miinde Mekân-Strüktür İlişkileri", Mimar Sinan
Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul,
1988, s., 135-142.

_____. ., " Sinan'ın Düşündüğü Selimiye Çev-
resi" , Yapı , No: 98, İstanbul, 1990,s.,30-37.

_____. ., " Sinan'ın Teknolojisi " , VI. Vakıf Haf-
tası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar
Sinan Dönemi Sempozyumu,5-8 Aralık 1988 , İs-
tanbul, 1989 , s., 141-157.

_____. ., "The Dome in Sinan's Works" Envi-
ronmental Design Mimar Sinan the Urban Vision,
Roma, 1988, s., 156-167.

GÜRKAN, Kazım İsmail ., " Süleymaniye Darüşşifası",
Kanuni Armağanı , Ankara, 1970, s., 129-170.

HALİL Edhem ., Camilerimiz , İstanbul, 1932.

HÜSEYİN Ayvansarayî ., Hadikatü'l-Cevâmi, c.I-II,
Dersaadet, 1281.

İRTEŞ , Semih ., " Kasımpaşa' Piyale Paşa Camii'ndeki Ahşap Üstü Kalem İşleri", Vakıflar Dergisi, c.XXI, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1990, s., 173-182.

İŞMEN , Duran ., Hadım İbrahim Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü , Lisans Tezi, İstanbul, 1966.

KARAHASAN , Ponsu ., İstanbul Sultan Selim Camii ve Külliyesi , İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü ,Lisans tezi, İstanbul, 1965.

KARTAL , Mehmet ., "Minarelerin Oluşumu ve Kayseri Minareleri" , İlgi , Sayı:59, Yıl:23, İstanbul, 1989, s., 10-15.

KOCAİNAN , Ziya ., Mimar Sinan ve XX. Asır Mimarisi, (Kısa Bir Tetkik), İstanbul, 1939.

KOÇU , Reşat Ekrem ., "Ayasofya", İstanbul Ansiklopedisi, c.III, İstanbul, 1960, s., 1439-1486.

_____. , " Azepkapusu Camii", İstanbul Ansiklopedisi, c.III, İstanbul, 1960, s., 1675-79.

- _____. , "Burmali Mescit", İstanbul Ansiklopedisi, ç.VI, İstanbul, 1963 , s.,3143.
- _____. , "Şehzade Camii" , Hayat Tarih Mecmuası, c.1, Sayı:6, Yıl:2, İstanbul,1966,s.,37.
- KONYALI, İ. Hakkı ., "Ölümünün 400. Yıldönümünde Kanûni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan'a Yaptırdığı Eserler-2 " , Tarih Konuşuyor, c.6, Sayı:33, İstanbul, 1966, s., 2739-2744.
- KOPER, Sevinç ., İvaz Efendi Camii, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Tezi, İstanbul,1969.
- KORLE , Ülkü ., İstanbul Mihrimah Sultan Camii ve Külüliyesi, İ.Ü.Ed. Fak.San.Tar. Böl.Lisans Tezi, İstanbul, 1965.
- KORTAN, Enis., " The Role of Sinan's Work Within the Urban Context", Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s.,140-145.
- KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi., İstanbul Tarihi,XVII. Asırda İstanbul, İstanbul, 1952.
- KÖSEOĞLU , Cengiz ., Piyale Paşa Camii , İ.Ü.Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans Tezi, İstanbul ,1964.

KUBAN, Doğan ., "Atik Valide Camii", Mimarlık ve Sanat, Sayı:1, 1961, s., 33-36.

_____. ., "Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii", Mimarlık ve Sanat, Sayı:3, 1961, s., 112-115.

_____. ., "İslâm Sanatının Yorumlanması Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İstanbul, 1968, s., 1-47.

_____. ., "Mimar Sinan ve Türk Mimarîsinin Klâsik Çağı", Mimarlık, Sayı: 49, Yıl:5, İstanbul, 1967, s., 13-44.

_____. ., Muslim Religious Architecture, Leiden, E. J. Brill, Hetherlands, 1974.

_____. ., Osmanlı Dinî Mimarîsinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İstanbul, 1958.

_____. ., "Selimiye at Edirne Its Genesis and en Evolution of its Style", IV.eme Congres international d'Art Turc, Aix-en-Provence, 10-15 Septembre, 1971, Edition de l'Universite de Provence, 1976, s., 105-111.

_____. ., "Sinan'ın Sanatı", Türkiyemiz, Sayı:3, Yıl:2, İstanbul, 1971, s., 2-13.

_____. ., 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi , İstanbul, 1970.

KURAN, Aptullah ., " Form and Function in Ottoman Building Complexes ", Environmental Design Mimar Sinan the Urban Vision, Roma, 1988, s., 132-139.

_____. ., İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami , Ankara, 1964.

_____. ., Mimar Sinan , 1. Bas., İstanbul, 1986.

_____. ., "Mimar Sinan'ın Eserleri ve Camileri Konusunda Kısa Bir Deneme", Boğaziçi Üniv. Dergisi Hümaniter Bilimler ,c.IV-V, 1976-77, İstanbul, 1978, s., 83-101.

_____. ., "Mimar Sinan'ın Mescitleri" , Semavi Eyi-ce Armağanı İstanbul Yazıları , İstanbul, 1992, s., 139-146.

_____. ., " Şam Süleymaniye Külliyesi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul, 1988, s., 169-174.

_____. ., The Mosque in Early Ottoman Architecture, The university of Chicago Press, Chicago and London, 1968.

_____, ., "The Mosque of Sinan", Fifth International Congress of Turkish Art , Budapest, 1978, s., 559-568.

_____, ., "Tophane'de Kılıç Ali Paşa Külliyesi", Boğaziçi Univ. Dergisi, Hümaniter Bilimler, c.VI, İstanbul, 1979, s., 175-198.

_____. "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", Boğaziçi Univ. Dergisi , Vol.III., İstanbul, 1976, s., 43-72.

_____. ., "Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi", Sanat, Sayı:6, İstanbul, 1977, s., 10-18.

_____. ., "Zal Mahmut Paşa Külliyesi", Boğaziçi Univ. Dergisi Hümaniter Bilimler, c.1, İstanbul, 1974, s., 65-80.

KURUYAZICI, Hasan ., " Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki Arastanın Bir Bölümünün Mimar Sinan Yapısı Olduğu konusunda Kanıtlar ", II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol. II, İstanbul, 1986, s., 155-168.

KÜHNEL, Ernest ., Die Mosche , Verlag Fur Sammler, Graz, 1974.

MAMBOURY , Ernest ., Constantinople, Guide Touristique , 2. Bas., Ed. John A. Rizzo, Constantinople, 1929.

MEHMED Rechid ., Tourist's Practical Guide to the Constantinople and Environs , Constantinople, 1925.

MERİÇ , Rıfka Melül ., " Bayezit Camii Mimarı. II. Sultan Bayezit Devri Mimamları İle Bazı Binaları, Bayezit Camii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", Yıllık Araştırmalar Dergisi II, Ankara, 1958, s., 4-76.

_____. , " İstanbul Bayezit Camii Mimarı, İkinci Sultan Bayezit Devri Mimamları ile Bazı Binaları", Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1959, s., 30-33.

_____. , Mimar Sinan, Hayatı, Eseri, Ankara, 1965.

"MİNARE" , Meydan Larousse , c.8, İstanbul, 1972, s., 809-810.

MONTRAN, Robert ., XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'-da Gündelik Hayat(Çev:Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991.

MUNGAN , İhsan , " Mimar Sinan ve Kubbe Statîği", Mimar Sinan ve Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı İstanbul, 1988, s., 175-188.

MÜLAYİM, Selçuk., Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, 1982.

.., "Osmanlı Mimarisi", Osmanlı Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1993, s., 7-89.

.., Sinan ve Çağı , M.Ü. Fen-Ed. Fak. Yay. No:10, İstanbul, 1989.

.., "Yivli Minare ve Geleneği", Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri, 26-27 Aralık 1987, Antalya, 1988, s., 11-25.

NASR, Seyyid Hüseyin ., İslâm Sanatı ve Maneviyatı, İstanbul, 1992.

NAYIR, Zeynep, Osmanlı Mimarlığında Sultanahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690), İstanbul, 1975.

ORTAYLI , İlber ., İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, 1987.

ÖGEL, Semra ., " Şehzade Mehmet Camii'nin Dış Yan Sofaları" , Vakıflar Dergisi, c.XXI, İstanbul, 1990, s., 151-164.

ÖNEY, Gönül ., " Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde
Süsleme", Kültür ve Sanat , Sayı:4, Yıl: 2,
İstanbul, 1976, s., 6-11.

ÖNGE , Yılmaz ., "İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkle-
ri", Önasya, c.4,Sayı:40, Yıl:4, Ankara,
1968, s., 6-7.

_____. ., "Sultanahmet Camii", Önasya, c.3,
Sayı: 30, Yıl:3, Ankara, 1968, s., 10-11.

_____. ., " 380. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle
Mimar Koca Sinan", Önasya, c.3, Sayı: 32,
Yıl:3, Ankara, 1968, s., 12-13.

ÖZ , Tahsin ., İstanbul Camileri , c.I-II, 2. Bas.,
Ankara, 1965,1987.

_____. ., " Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariy-
ye", Arkitekt , II,III,IV, Yıl:1941-42, İstan-
bul, 1943, s., 139-146.

ÖZDEN, Mümtaz ., "Mimar Sinan ve Eserleri", Önasya,c.3,
Sayı:32, Yıl:3, Ankara, 1968, s., 19.

ÖZER, Bülent ., "Cami Mimarisinde Çoğulculuğun Temsil-
cisi Olarak Sinan", Napı, Sayı:75, İstanbul,
1987, s., 27-52.

ÖZDEŞ , Gündüz., "Mimar Sinan'ın Şehirciliği", II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Vol. II, İstanbul, 1986, s., 43-51.

ÖZSAYINER, Z. Cihan ., " Bayezid Medresesi ve Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi", İlgi, Sayı:45, Yıl: 20 , İstanbul, 1986, s., 3-9.

_____, "Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Yazıları" , İlgi, Sayı:58, Yıl :23 , İstanbul, 1989, s., 16-19.

PASİNLİ, Alpay ., "Ayasofya Mozaikleri", Sanat Dünyamız, Sayı:25, Yıl: 9, İstanbul, 1982, s., 2-13.

PEYNİRCİOĞLU , Hamdi ve Diğerleri., "İstanbul'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Camilerin Temelleri", I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Eylül 1981, c.III, İstanbul, 1981, s., 37-46.

RAKUNT, Nurten ., Beşiktaş Sinan Paşa Camii, İ.Ü. Ed. Fak. San. Târ. Böl. Lisans Tezi, İstanbul, 1965.

REYHANLI , Tülay ., İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat, (1582-1599), Ankara, 1983.

- _____. ., Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Doktor-
ra Tezi, İstanbul, 1974.
- RICE , David Talbot ., Die Kunst Des Islâm, Printed
in Great Britain , 1965.
- SAİ Çelebi ., Tezkiretü'l- Bünyan , İstanbul, 1988.
- SERTESEN , Esin ., Azapkapı Sokullu Camii ve Diğer
Sekiz Payeli Eserler, İ. Ü.Ed. Fak. San. Tar.
Böl. Lisans Tezi, İstanbul, 1965.
- SEZGİN, Haluk ., Türk ve Islâm Ülkeleri Mimarisine
Toplu Bakış, Mimar Sinan Univ Yay No:5,
İstanbul, 1984.
- SİNEMOĞLU , Nermin ., "Mimar Sinan Dönemi Duvar Çini-
ciliğinin Tekniği ve Gelişimi", Mimar Sinan
Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul,
1988, s., 241-244 + 10 R.
- SOURDEL-THOMINE , Janine - Bertold Spuler .,
Die Kunst Des Islam, Berlin 1973.
- SÖYLEMEZOĞLU , Kemali ., "Edirne Selimiye Camii
(1569-1575)", I. Uluslararası Türk İslam Bi-
lim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 14-18 Ey-
lül 1981, c.III, İstanbul, 1981, s., 199-209.

_____. ., "İstanbul Rüstem Paşa Camii",
II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Tek. Tar.
Kongresi, 28 Nisan -2 Mayıs 1986, Vol II,
 İstanbul, 1986, s., 105-114.

SÖZEN, Metin ve Diğerleri ., Türk Mimarisinin Gelişi-
mi ve Mimar Sinan, 1. Bas., İstanbul, 1975.

SUMNER - BOYD , Hilary -John Freely ., Strolling
Through İstanbul A Guide to the City, İs-
 tanbul, 1973.

ŞAPOLYO , Enver Behnan ., " Camilerimiz", Önasya,c.3,
 Sayı:33, Yıl:3, Ankara, 1968, s., 15-17.

ŞEHİSUVAROĞLU , Haluk ., "Bayezit Hamamları ve İstan-
 bul Depremleri." , Türkiye Turing Ot. Kur. Bel-
leteni, No: 129, İstanbul, 1952.

_____. ., " Kılıç Ali Paşa Camii", Tür-
kiye Tur. Ot . Kur. Belleteni, Sayı:135,
 İstanbul, 1956, s., 6-7.

_____. ., " Mihrimah Camii", Türkiye
Tur, Ot. Kur . Belleteni, Sayı:161, İstanbul,
 1955, s., 7-8.

TANMAN , Baha ., "İstanbul Kasımpaşa'da Piyale Paşa Külliyesi'nin Medresesi ve Tekkesi İçin Bir Restitüsyon Denemesi", Sanat Tarihinde Doğudan Batıya (Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri) , İstanbul, 1989, s.,87-94.

TAŞKIN, Sevim, Kadırga'da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans tezi, İstanbul, 1955.

TAYLA , Hüsrev ., " Die Rolle Des Minarets in Der Turkischen Architectur", VHT. International Congress of Turkish Art , Budapest , 1975. s., 132-135.

_____. ., "L'Emplacement du Minaret dans le plan de la Mosquee Turque et son Effet Architectural" , Fifth International Congress of Akademia Kiado , Printed in Hungary, Budapest, 1978, s., 811-825.

_____. ., " Süleymaniye Camii", Sanat Dünyamız , Sayı: 16, Yıl: 6, İstanbul, 1979, s., 3-11.

TECER, Ahmet Kutsi, " Mahyalar ve Kandiller", Türk Folklor Araştırmaları, c.8, Yıl:14, İstanbul, 1963, s., 2965-2966.

TEKİNDAG , Şehabettin ., "Onyedince Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Muhteşem Abide: Yeni Camii Külliyesi" Tarih Konuşuyor , c.5, Sayı : 25, İstanbul, 1966, s., 2078-2081.

THE MINARETS of Khiva , Özbekistan, 1978.

TITUS , Burckhardt ., Art of Islam Language und Meaning , World of Islam Festival Trust , 1976.

TUĞCU, Kemalettin ., "Eski Valide Camii", Hayat Tarih Mecmuası, c.1, Sayı:2, İstanbul, 1967, s., 54-57.

_____. , "Sultan Selim Camii", Hayat Tarih Mecmuası, c.1, Sayı:4, Yıl:3, İstanbul, 1967, s., 40-42.

TUNCAY, Rauf ., "Edirne'de Selimiye Camii", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1984, s., 3-12.

TUNCER, Orhan Cezmi ., Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara, 1986.

TURANİ, Adnan ., Dünya Sanat Tarihi , 1. Bas., Ankara, 1971.

TÜMER , Gürhan ., "Yeni Camiler", Yapı , No:22,
İstanbul, 1972, s., 52-61.

ULUÇAM, Abdüsselam ., " İrak Selçukluları ve Atabekler
Döneminden Kalan Tuğla Minareler", Yüzüncü Yıl
Univ. Fen-Ed. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi,
c.1, Sayı:1, Van, 1990, s., 17-44.

ÜLGEN , Ali Saim ., "İstanbul'da Rüstem Paşa Hey'eti"
Türkiye Turing Ot. Kur. Belleteni, No:122,
İstanbul, 1952, s., 8-9.

_____, "Şehzade Camii ve Hey'eti", Mimarlık,
Sayı:5-6, Yıl: IX , 1952, s., 13-16.

_____, "Topkapı'da Kara Ahmet Paşa Hey'eti",
Vakıflar Dergisi, c.II, Ankara, 1942,s.,169-171.

ÜLGEN, Hikmet ., İstanbul Camileri , İstanbul, 1966.

ÜLKEN, Hilmi Ziya ., İslâm Sanatı, İstanbul, 1948.

ÜLKER, Muammer ., " 16. Yüzyılda Kâğıt, Mürekkep ve
Çilt Yapımı" , II. Uluslararası, Türkişlâm
Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-
2 Mayıs 1986, c.III, İstanbul, 1987, s., 145-
154.

UNSAL, Behçet ., "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, II, Ankara, 1969.

_____. ., "Türk Camisinin Plan Şekli ve Esasları" , Türk Yurdu, Sayı: 275, Yıl:49, Ankara 1959, s., 59-61.

_____. ., " Türk Mimarisinin Şaheserlerinden Yeni Camii", Mimarlık , Sayı:4, Yıl: VII, İstanbul, 1950, s., 24-27.

YAMAN, Zühtü ., Rüstem Paşa Camii Çinileri , İ. Ü. Ed. Fak. San. Tar. Böl. Lisans Tezi. İstanbul, 1977.

YAZICIOĞLU , M. Lütü ., İstanbul'da Minare Kaideleri, Konumu, Şekli, Devirsel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma, İ.D.M.M.A. Lisansüstü Tezi, İstanbul, 1975.

YETKİN, Şerare ., " Nadım İbrahim Paşa Camii Çinileri", İlgi, Sayı:45, Yıl:20, İstanbul, 1986, s., 22-26.

YETKİN, Suut Kemal ., İslâm Mimarisi, Ankara, 1959.

_____. , "The Evolution of Architectural Form in Turkish Mosques (1300-1700) " , Studia Islamica ,XI , 1959, s., 73-91.

_____. , Türk Mimarisi, Ankara, 1970.

YURDAYDIN, Hüseyin ., "Düşünce ve Bilim Tarihi" , Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908 , İstanbul, s., 249-301.

YÜCEL, Erdem ., "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.2, Sayı:6 , İstanbul, 1989, s.,

_____. , " Edirnekapısı Mihrimah Sultan Camisi", Türkiyemiz, Sayı:36, Yıl: 12, İstanbul, 1982, s., 1-6.

_____. , "Mabedlerin Kıymetlisi: Ayasofya", Tarih Konuşuyor , c.5, Sayı: 25, İstanbul, 1966, s., 2034- 2037.

_____. , " Mimar Sinan Mescidi", Sanat Tarihi Yıllığı 1969- 1970 , İstanbul, 1970, s., 49-58.

_____. , " Minareler ve Hoparlörler Konusu" , Arkitekt , İstanbul, 1966, s., 28.

_____. , "Yeni Camii ve N nk r Kasrı", Arki-
tekt, c.3, No: 320, İstanbul, 1965, s., 115-
119.

YÜKSEL , İ. Aydın ., Osmanlı Mimarisinde II. Baye-
zit ve Yavuz Selim Devri (886-926 /1481-
1520) ,V, İstanbul, 1983.

ZİYAÖĞLU , Rakım .- Hayrettin Lokmanoğlu- Emin Raşid
Erer ., Turistik İstanbul Rehberi, İstanbul,
1950.

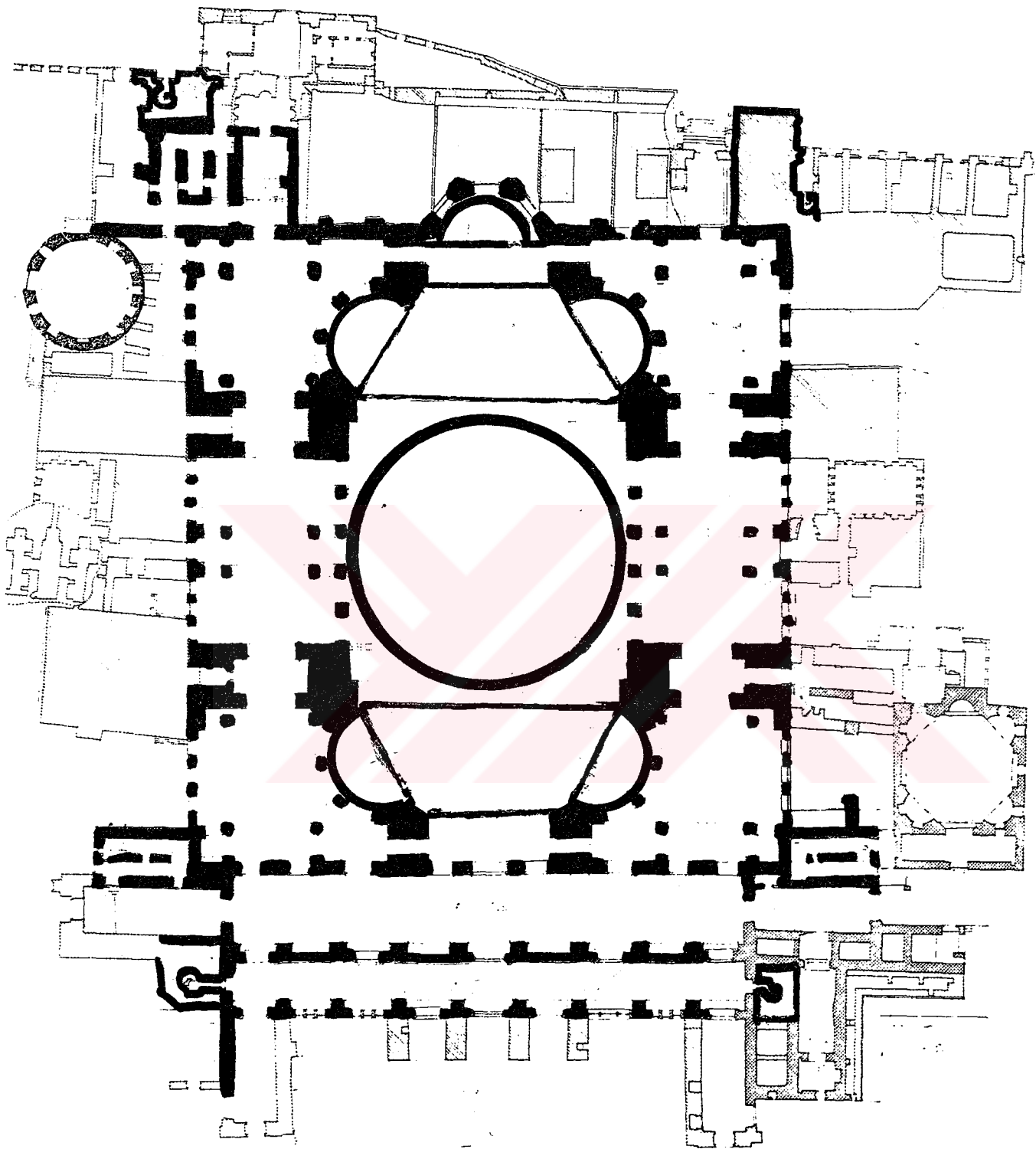
LEVHALAR

1. a. Aya Sofya , plan.
b. Aya Sofya, genel görünüş.
c. Aya Sofya, genel görünüş.
d. Aya Sofya'nın kuzey cephesi köşelerindeki minareler.
2. a. Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii, plan.
b. Zincirlikuyu Atik Ali Paşa Camii, minaresinin görünüşü.
3. a. Burmalı Mescit, plan.
b. Burmalı Mescit genel görünüş.
c. Burmalı Mescit minaresinin ana kütleyle bağlantısı, detay.
4. a. Dizdariye Mescidi, plan.
b. Dizdariye Mescidi genel görünüş.
5. a. Bayezit Camii, plan.
b. Bayezit Camii genel görünüş.
c. Bayezit Camii minareden görünüş.
d. Bayezit Camii, minare detayı.
6. a. Hacı Hasanzâde Mescidi, plan.
b. Hacı Hasanzâde Mescidi genel görünüş.
7. a. Sultan Selim Camii, plan.
b. Sultan Selim Camii genel görünüş.
8. a. Bâlî Paşa Camii, plan.
b. Bâlî Paşa Camii minaresinin görünüşü.

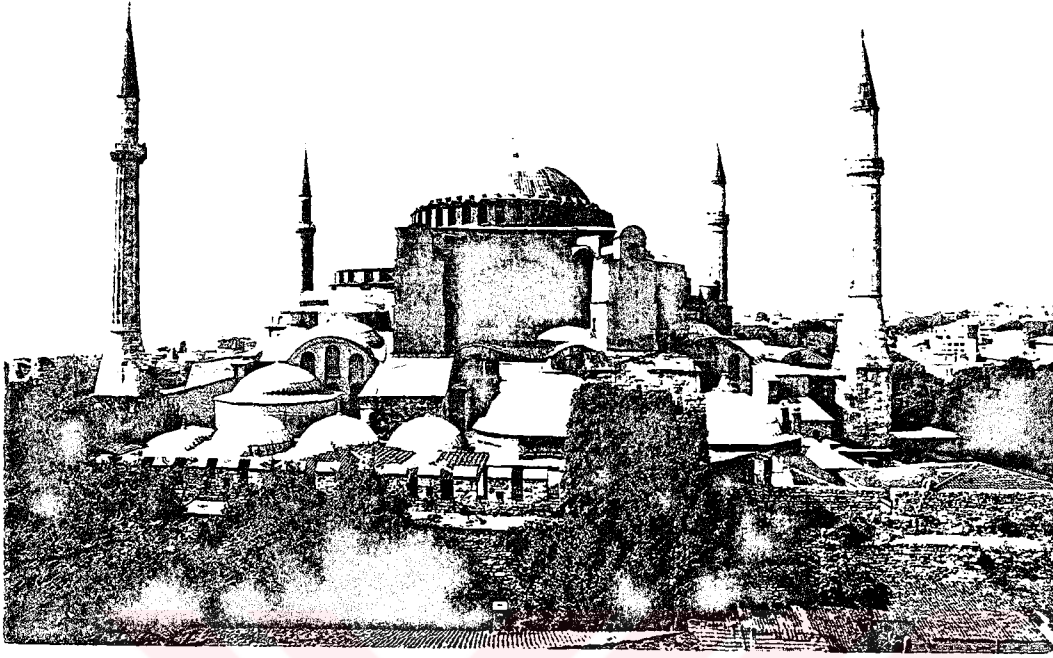
- c. Bâli Paşa Camii minare detayı.
9. a. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, plan.
 b. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii genel görünüş.
 c. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii minaresinin görünüşü.
10. a. Şehzade Camii , plan.
 b. Şehzade Camii genel görünüşü.
 c. Şehzade Camii Batı Cephesi.
 d. Şehzade Camii minaresinin görünüşü.
11. a. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii, plan.
 b. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii minaresinin görünüş .
 c. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii, batı cephesi.
12. a. Beşiktaş Sinan Paşa Camii, plan.
 b. Beşiktaş Sinan Paşa Camii genel görünüş.
13. a. Süleymaniye Camii plan.
 b. Süleymaniye Camii genel görünüşü.
 c. Süleymaniye Camii'nin güney-doğu cephesinin görünüşü.
 d. Süleymaniye Camii'nin avlu köşe minareleri.
 e. Süleymaniye Camii köşe minaresi, detay.
14. a. Kara Ahmet Paşa Camii, plan.
 b. Kara Ahmet Paşa Camii genel görünüş.
 c. Kara Ahmet Paşa Camii minare detayı
 d. Kara Ahmet Paşa Camii minare detayı.
15. a. Rüstem Paşa Camii, plan.
 b. Rüstem Paşa Camii genel görünüş.

16. a. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, plan.
b. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, genel görünüş.
c. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii genel görünüş.
d. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii minare detayı
17. a. Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Camii, plan.
b. Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Camii genel görünüş.
18. a. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii, plan
b. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii genel görünüş.
c. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii minaresinin görünüşü.
19. a. Mimar Sinan Mescidi, plan.
b. Mimar Sinan Mescidi, genel görünüş.
c. Mimar Sinan Mescidi minaresinin görünüşü.
20. a. Edirne Selimiye Camii, plan.
b. Edirne Selimiye Camii genel görünüş.
c. Edirne Selimiye Camii minaresinin görünüşü.
d. Edirne Selimiye Camii minare kaidesi.
e. Edirne Selimiye Camii minare detayı.
21. a. Azapkapı Sokullu Camii, plan.
b. Azapkapı Sokullu Camii genel görünüş.
c. Azapkapı Sokullu Camii minaresinin görünüşü.
d. Azapkapı Sokullu Camii minaresi detayı.
e. Azapkapı Sokullu Camii minaresini camiye bağlayan kemerin görünüşü.
f. Azapkapı Sokullu Camii minaresini camiye bağlayan kemerin alttan görünüşü.

22. a. Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii, plan.
b. Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii genel görünüş.
23. a. Kılıç Ali Paşa Camii, plan.
b. Kılıç Ali Paşa Camii genel görünüş.
c. Kılıç Ali Paşa Camii dış görünüş.
d. Kılıç Ali Paşa Camii minaresinin görünüşü.
24. a. Üsküdar Atik Valide Camii, plan.
b. Üsküdar Utak Valide Camii minaresinin detayı.
25. a. İvaz Efendi Camii, plan.
b. İvaz Efendi Camii genel görünüşü.
26. a. Mesih Mehmet Paşa Camii, plan.
b. Mesih Mehmet Paşa Camii genel görünüş.
27. a. Nişancı Mehmet Paşa Camii, plan.
b. Nişancı Mehmet Paşa Camii genel görünüş.
c. Nişancı Mehmet Paşa Camii minaresinin görünüşü.
28. a. Sultanahmet Camii, plan.
b. Sultanahmet Camii genel görünüş.
c. Sultanahmet Camii minarelerinin görünüşü.
d. Sultanahmet Camii minarelerinin görünüşü.
e. Sultanahmet Camii minarelerinin avludan görünüşü.
29. a. Yeni Camii, plan.
b. Yeni Camii genel görünüş.
c. Yeni Camii minarelerinin görünüşü.

1 . a. Aya Sofya Plan

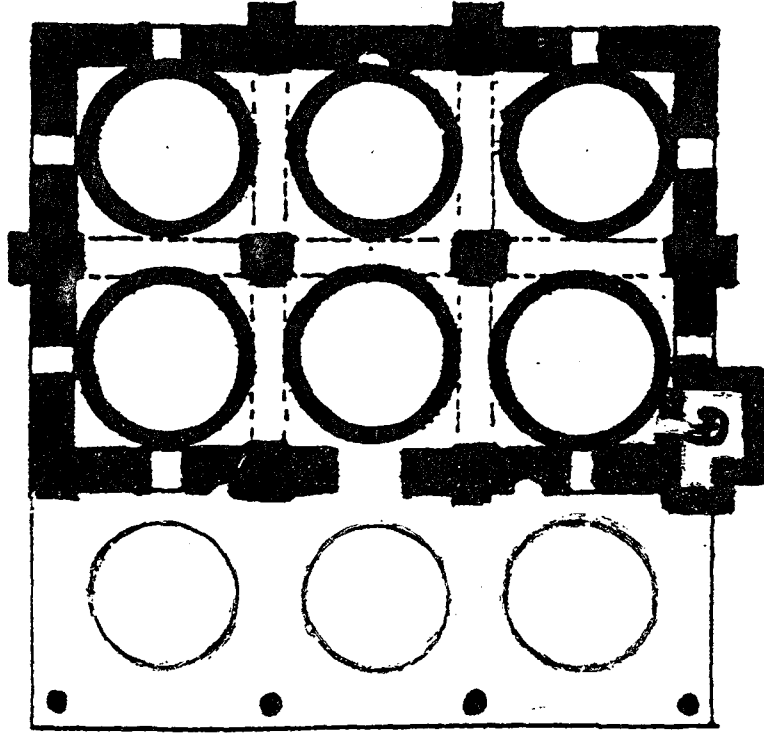
b. Aya Sofya Genel Görünüş

c. Aya Sofya Genel Görünüş

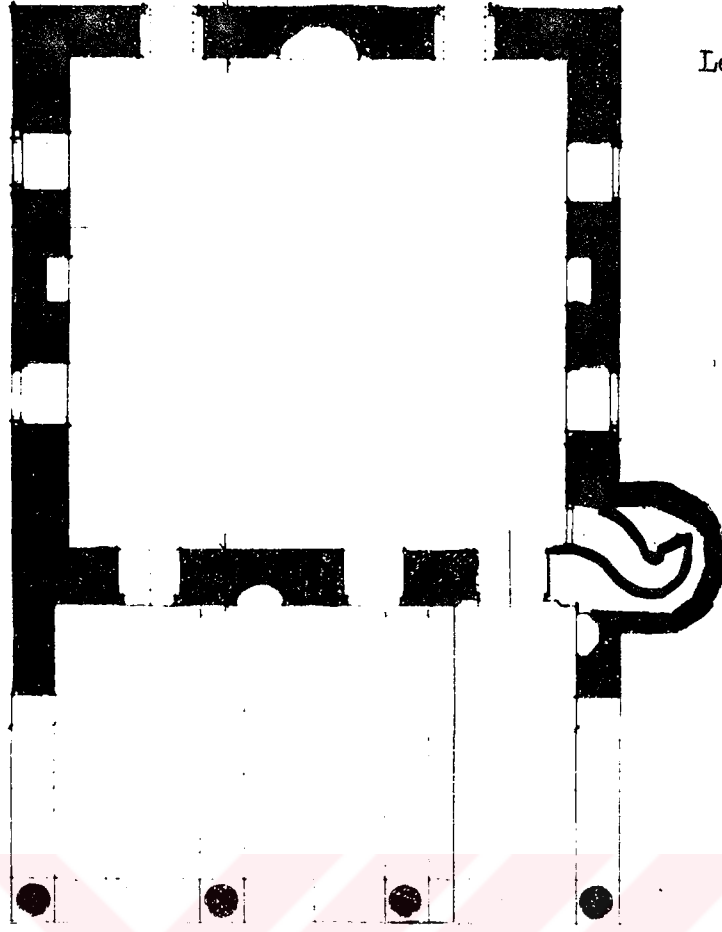
d . Aya Sofya'nın kuzey cephesi
köşelerindeki minareler

2.a. Zincirlikuyu Atik Ali
Paşa Camii Planı

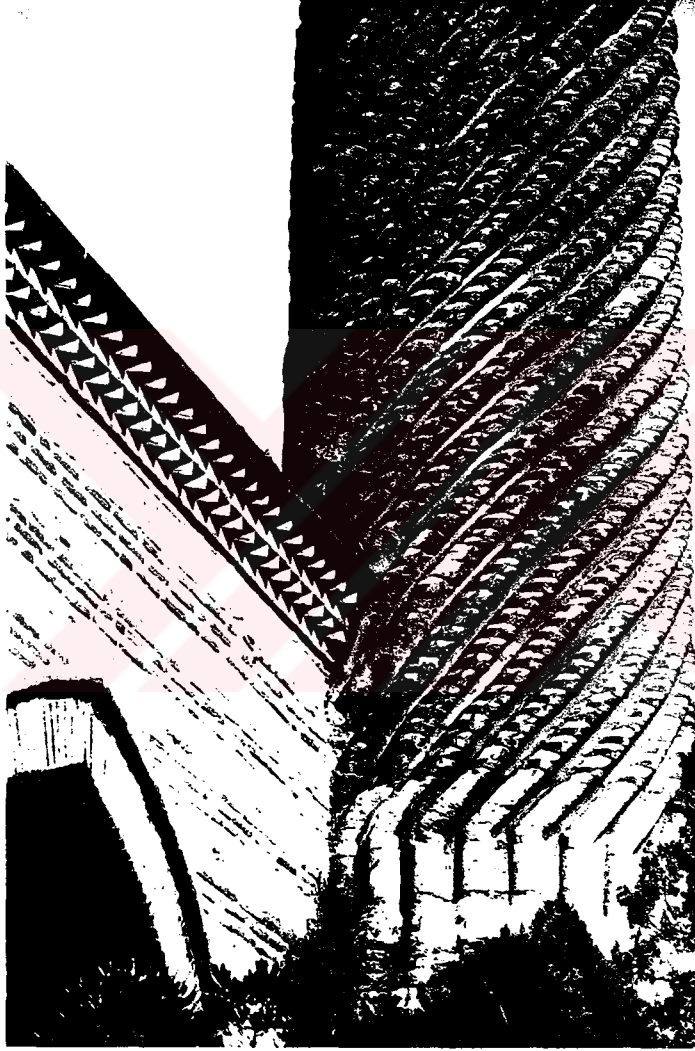
b. Zincirlikuyu Camii, minare-
den görünüş

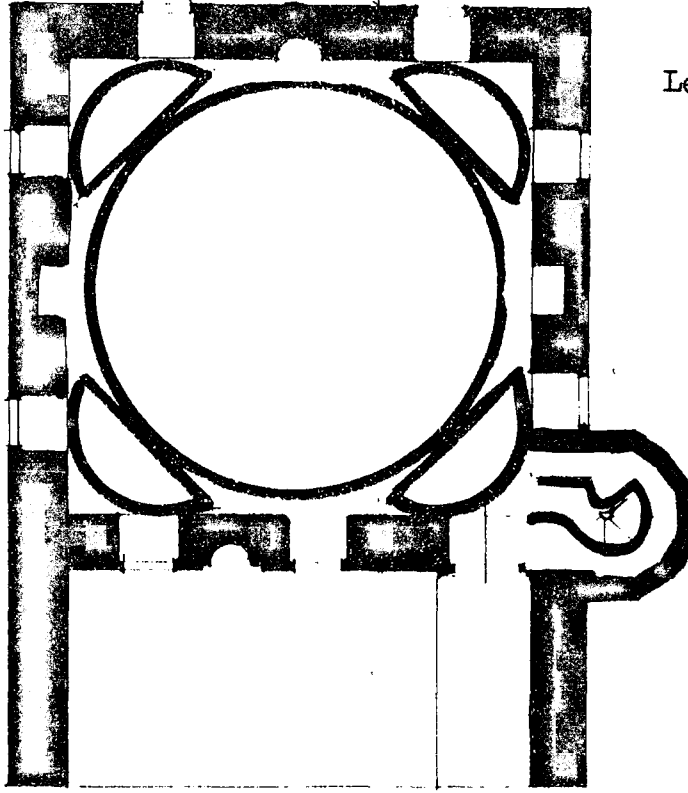
3.a. Burmalı Mescit , plan.

b. Burmalı Mescit Genel
görünüş

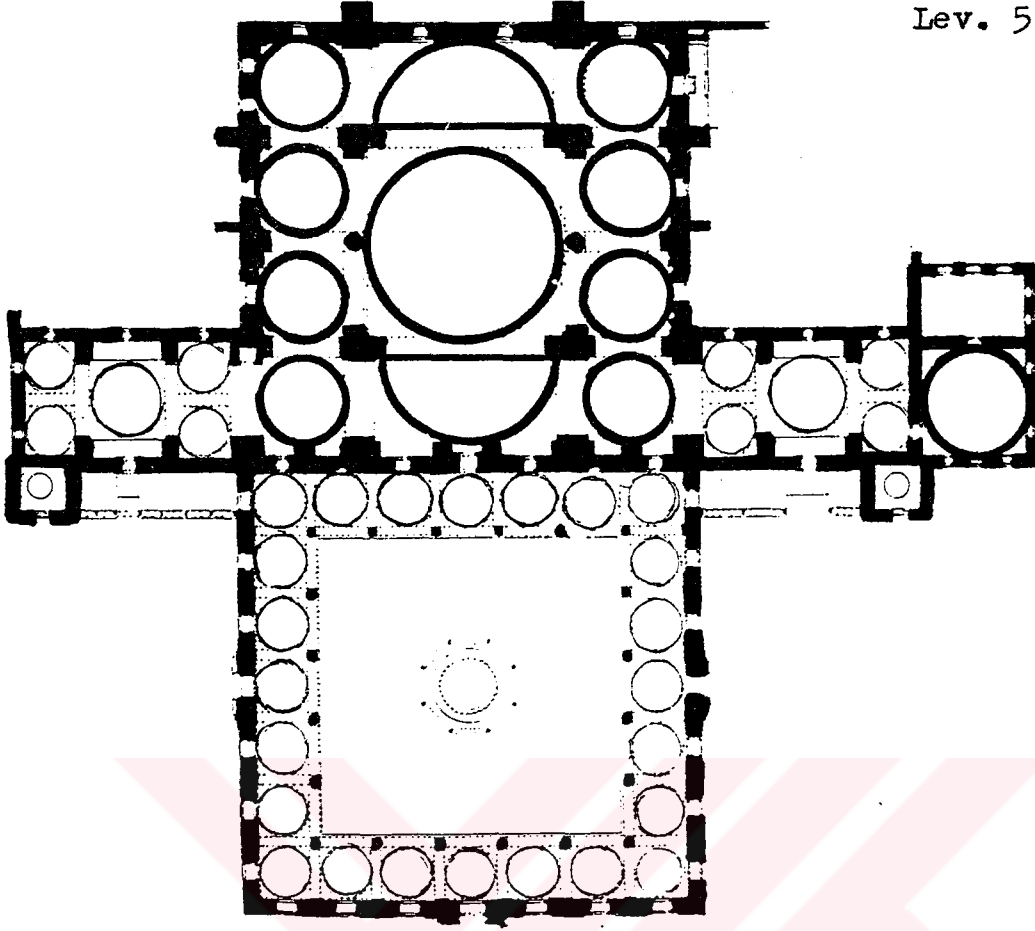
c. Burmalı Mescit minaresinin
ana kütleyle bağlantısı,
detay.

Lev. 4

4.a. Dizdariye Mescidi ,plan.

b. Dizdariye Mescidi Genel
Görünüş

5.a. Bayezit Camii, plan.

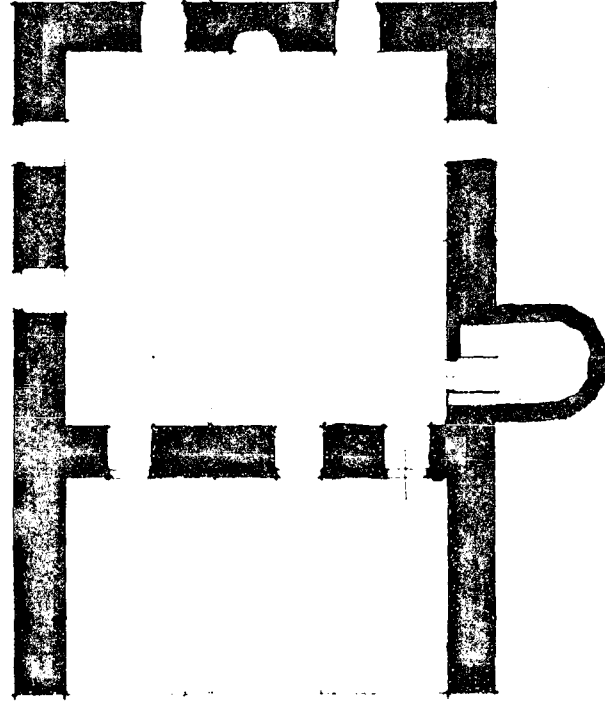
b. Bayezit Camii Genel Görünüş

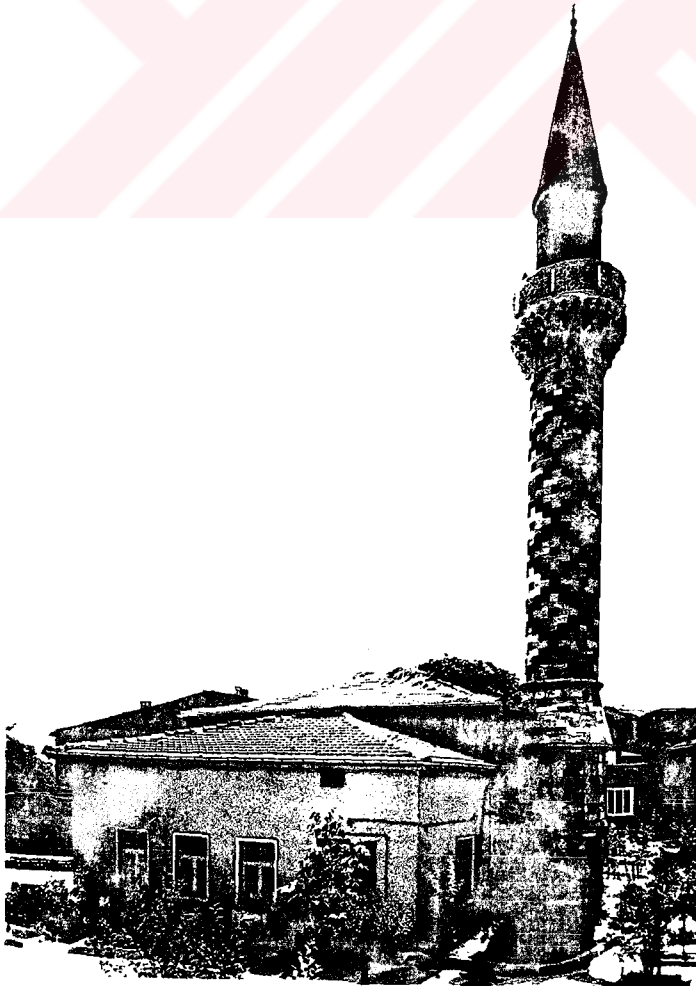
c. Bayezit Camii Minareden
Görünüş

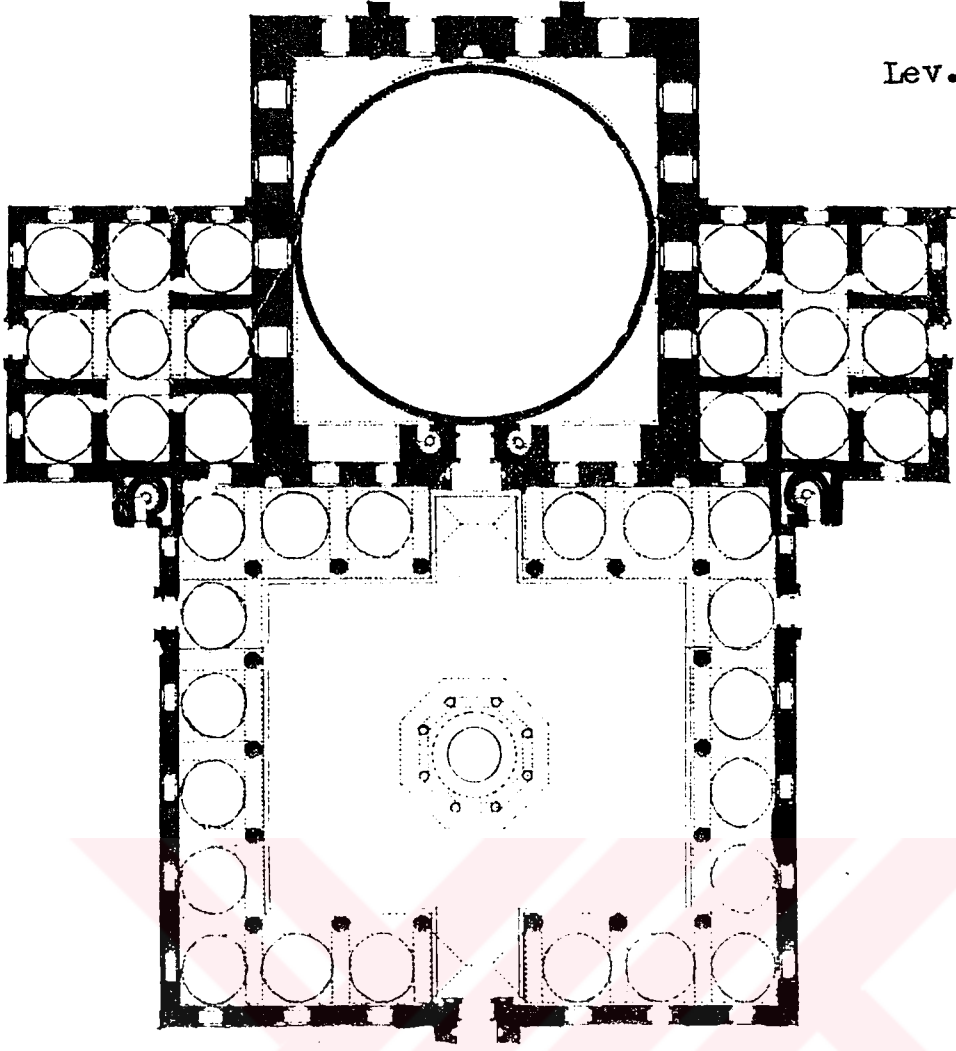
d. Bayezit Camii minare detayı

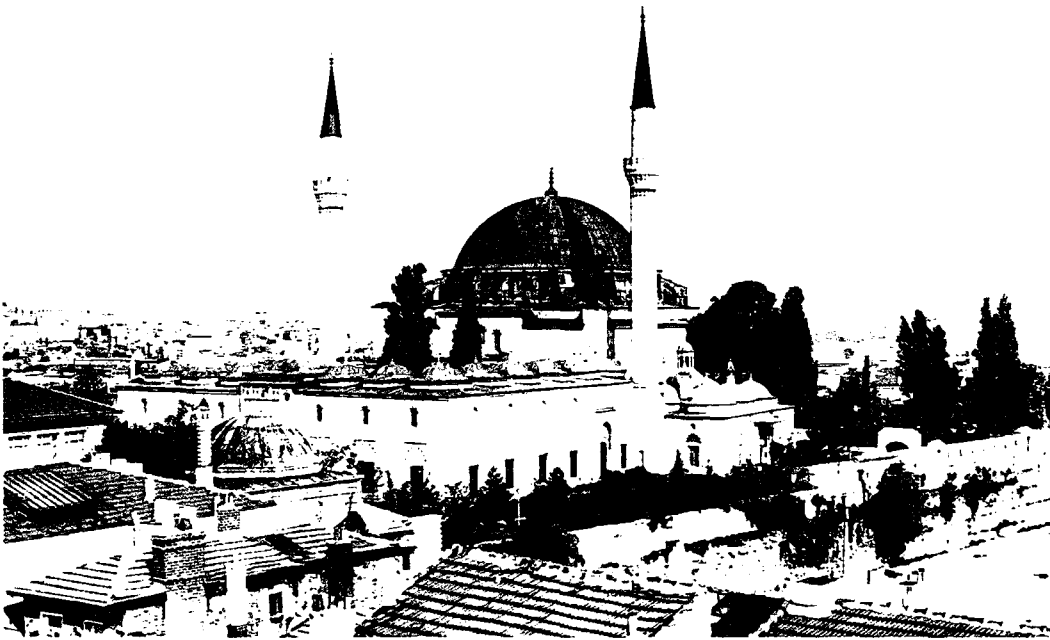
6.a. Hacı Hasanzâde Mescidi,
plan.

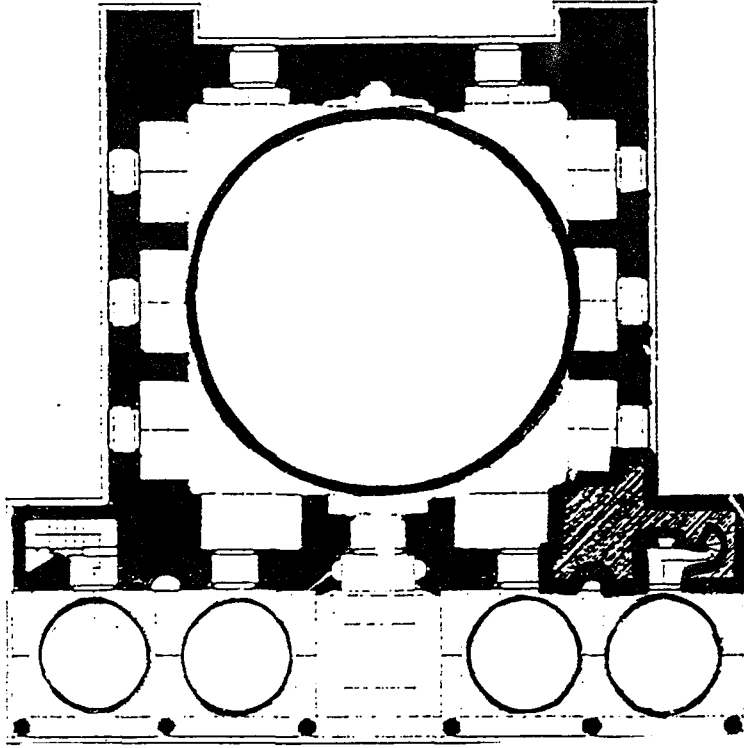
b. Hacı Hasanzâde Mescidi Genel
Görünüş

7. a. Sultan Selim Camii, plan.

b. Sultan Selim Camii Genel
Görünüş.

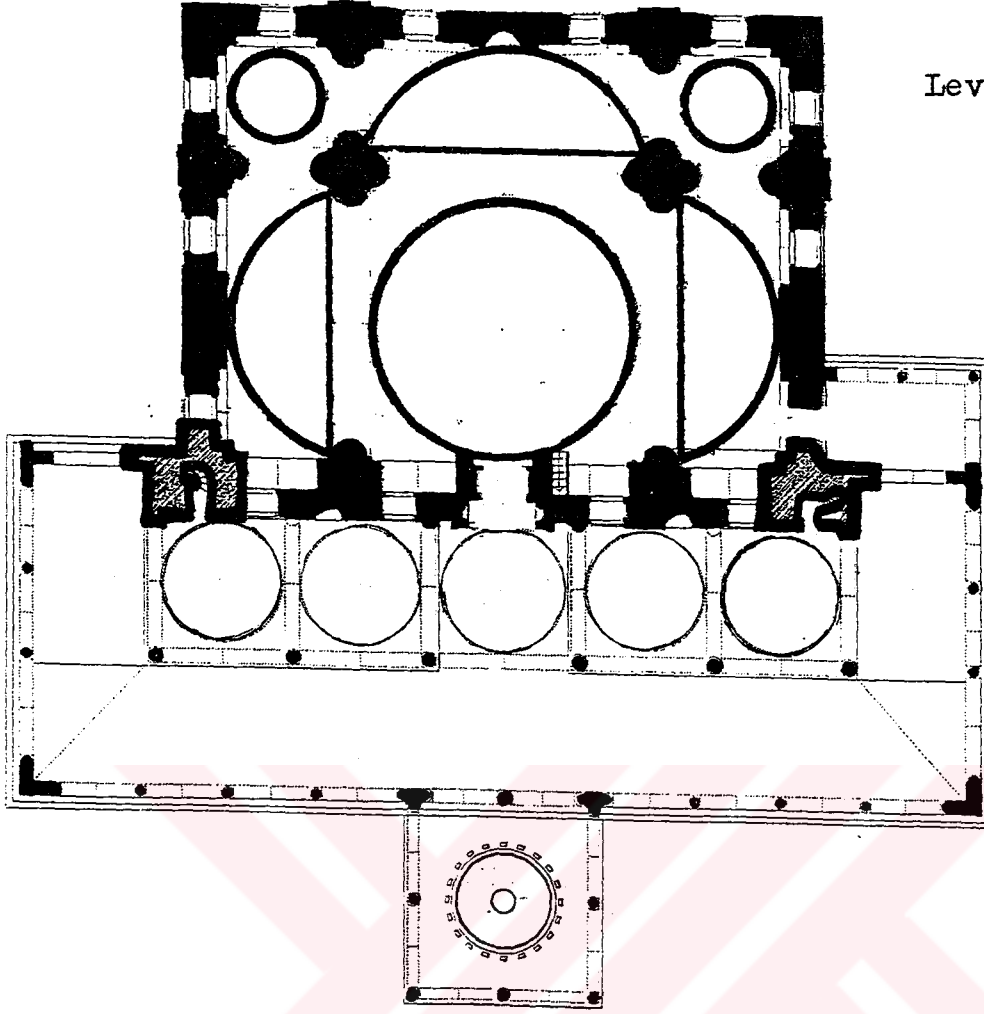
8.a. Bâli Paşa Camii, plan.

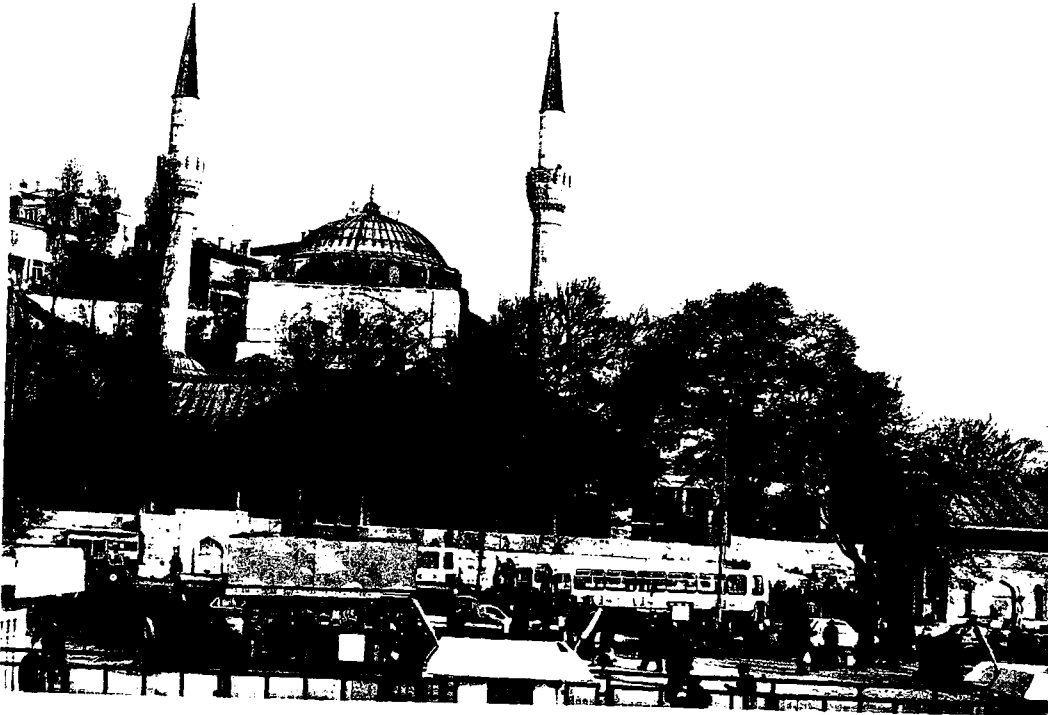
b. Bâli Paşa Camii'nin minaresi-
nin görünüşü.

c. Bâli Paşa Camii minare detay.

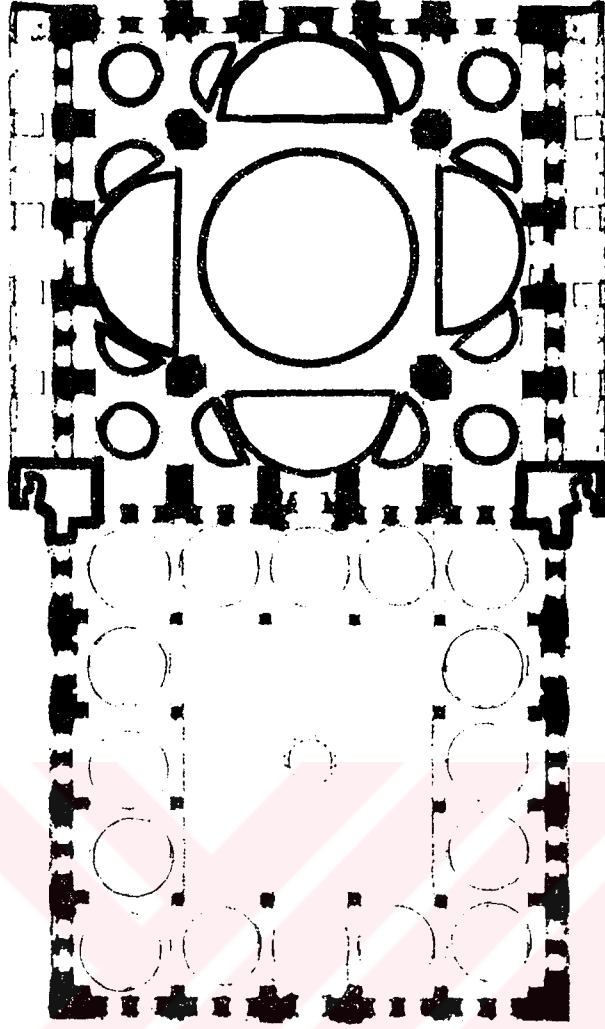
9.a. Üsküdar Mihrimah Sultan
Camii, plan.

b. Üsküdar Mihrimah Sultan
Camii, Genel Görünüş,

c. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii,
minaresinin görünüşü.

10.a. Şehzade Camii, plan.

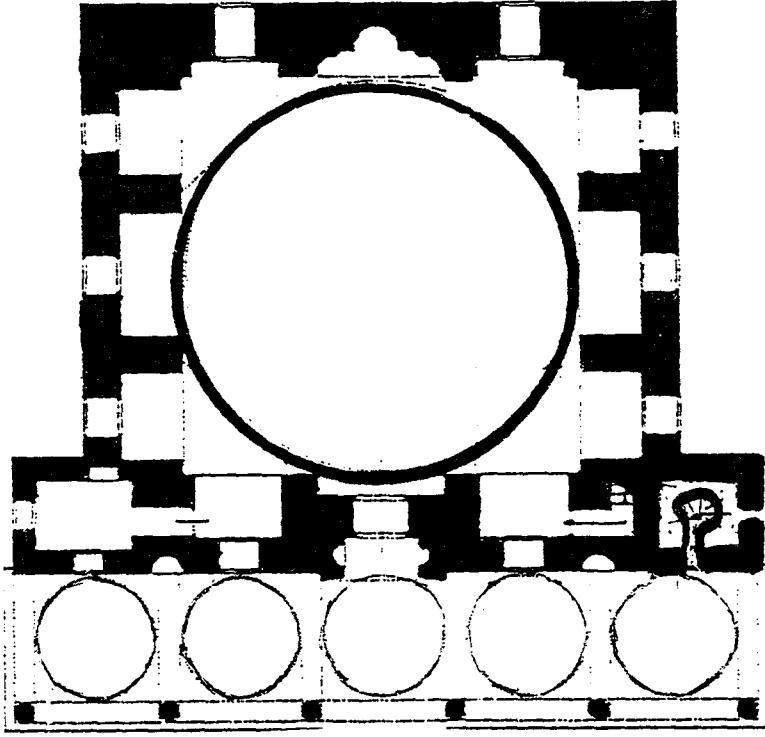
b. Şehzade Camii, Genel Görünüş.

c. Şehzade Camii , batı cephesi

d. Şehzade Camii minaresinin
görünüŖü.

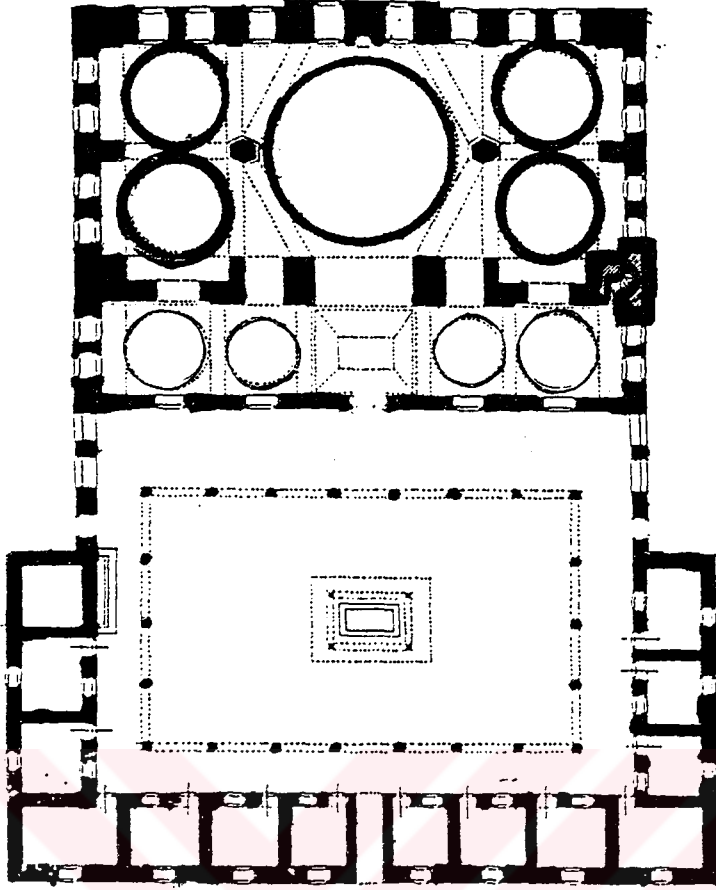
11. a. Silivrikapı Hadım İbrahim
Paşa Camii, plan.

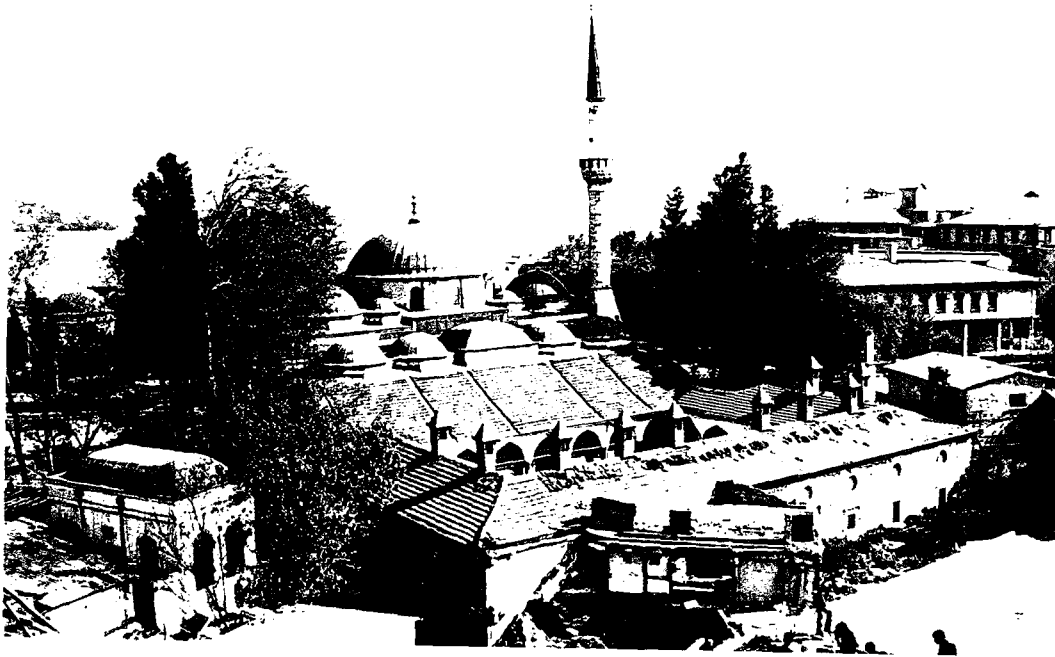
b. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa
Camii'nin minaresinin görünüşü.

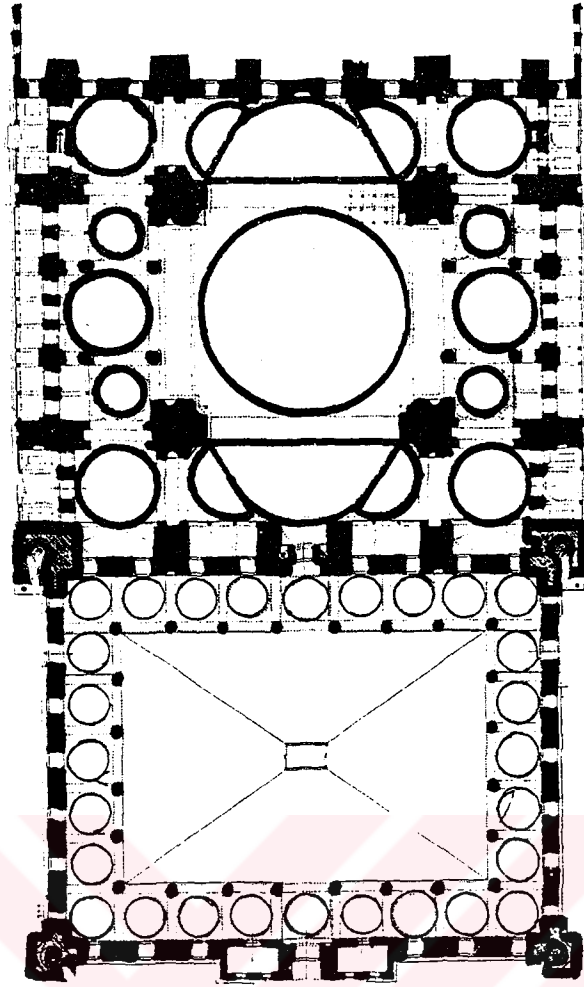
c. Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa
Camii, batı cephesi.

12.a. Beşiktaş Sinan Paşa Camii,
Plan.

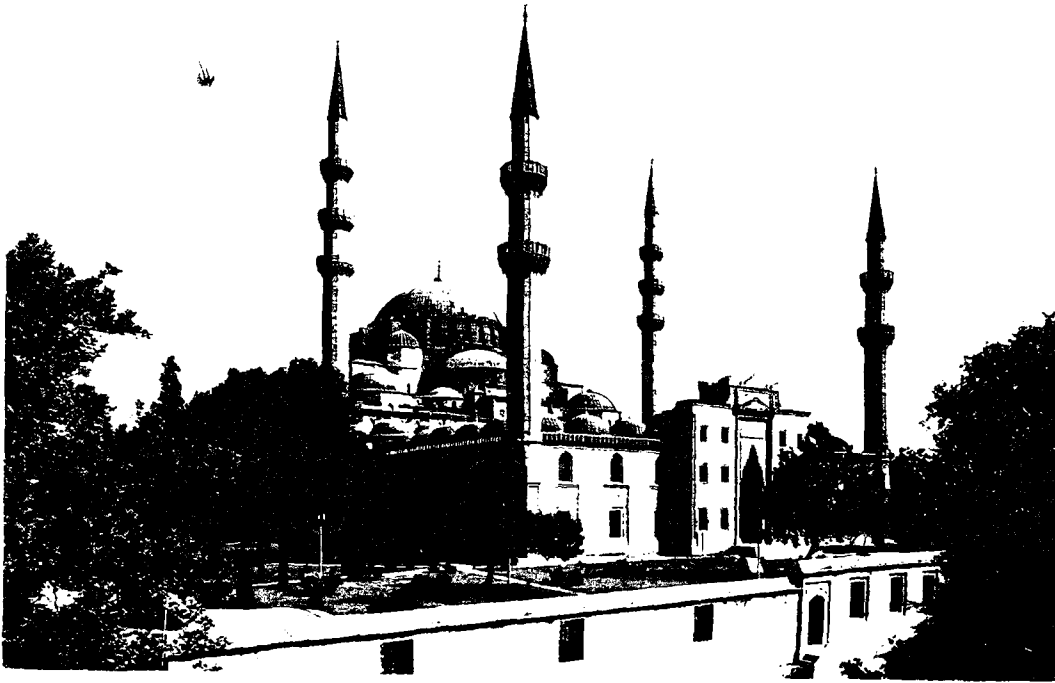

b. Beşiktaş Sinan Paşa Camii
Genel Görünüş.

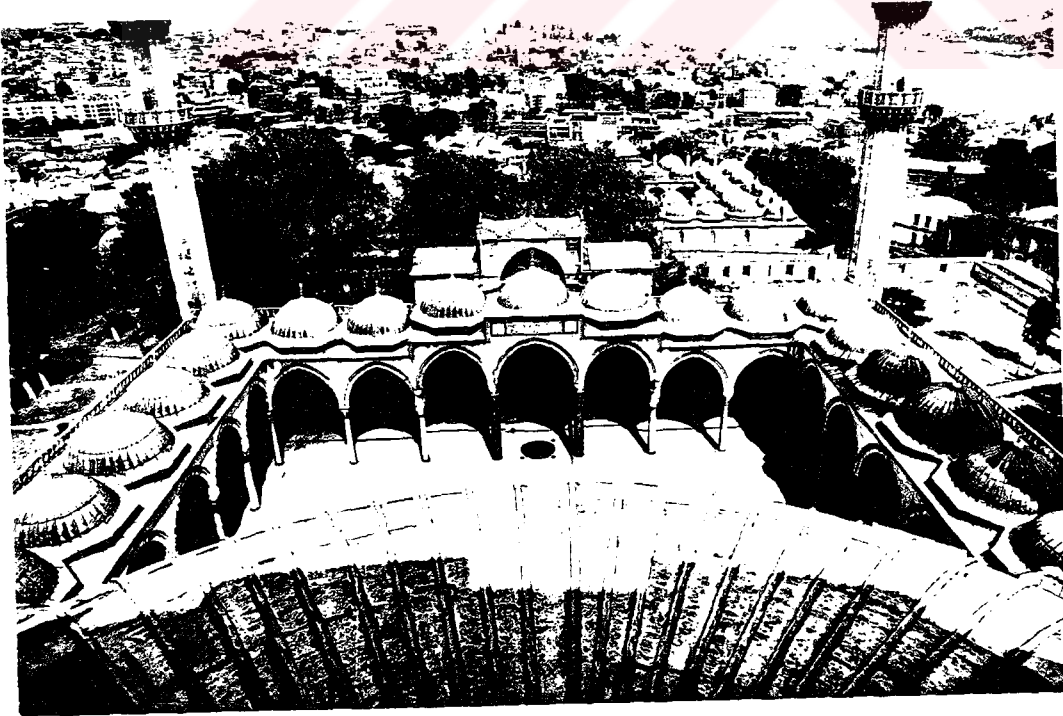
Lev. 13

13.a. Süleymaniye Camii, Plan.

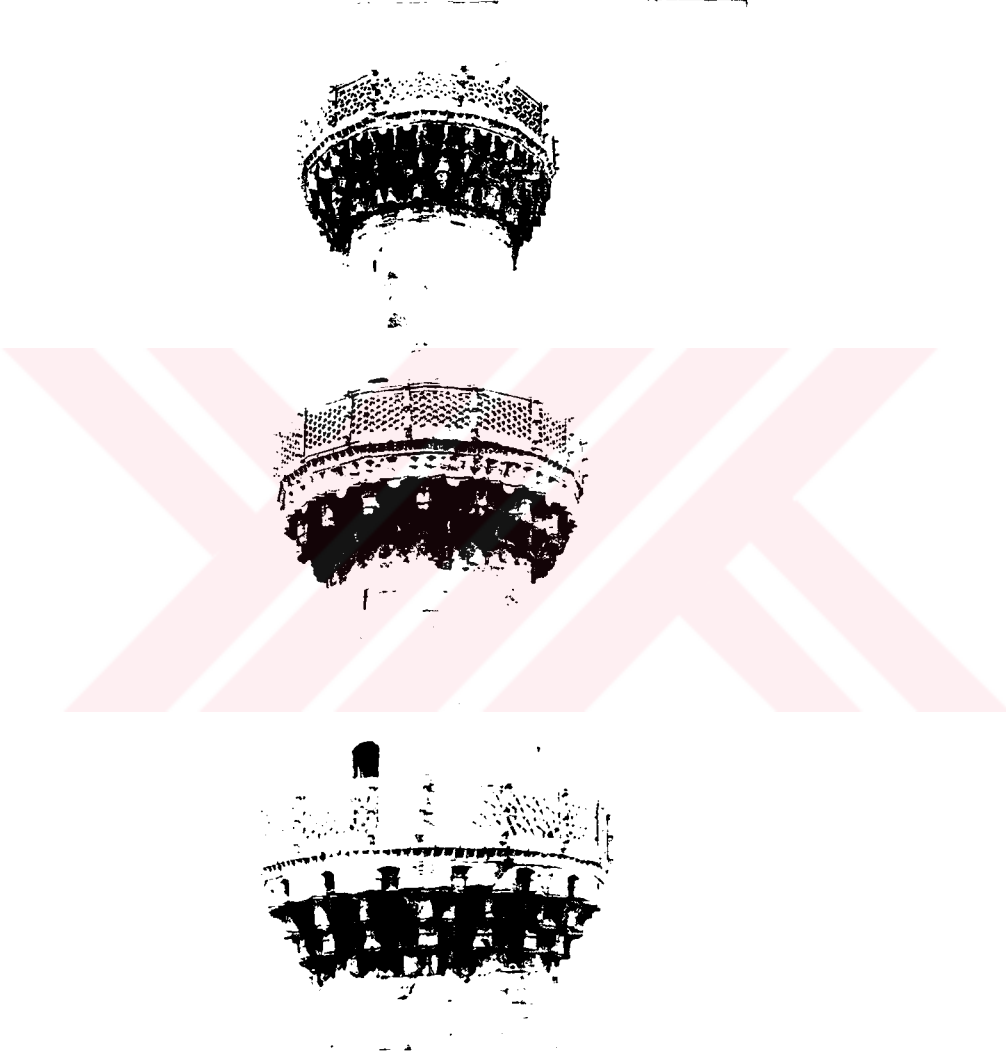
b. Süleymaniye Camii, Genel
Görünüş.

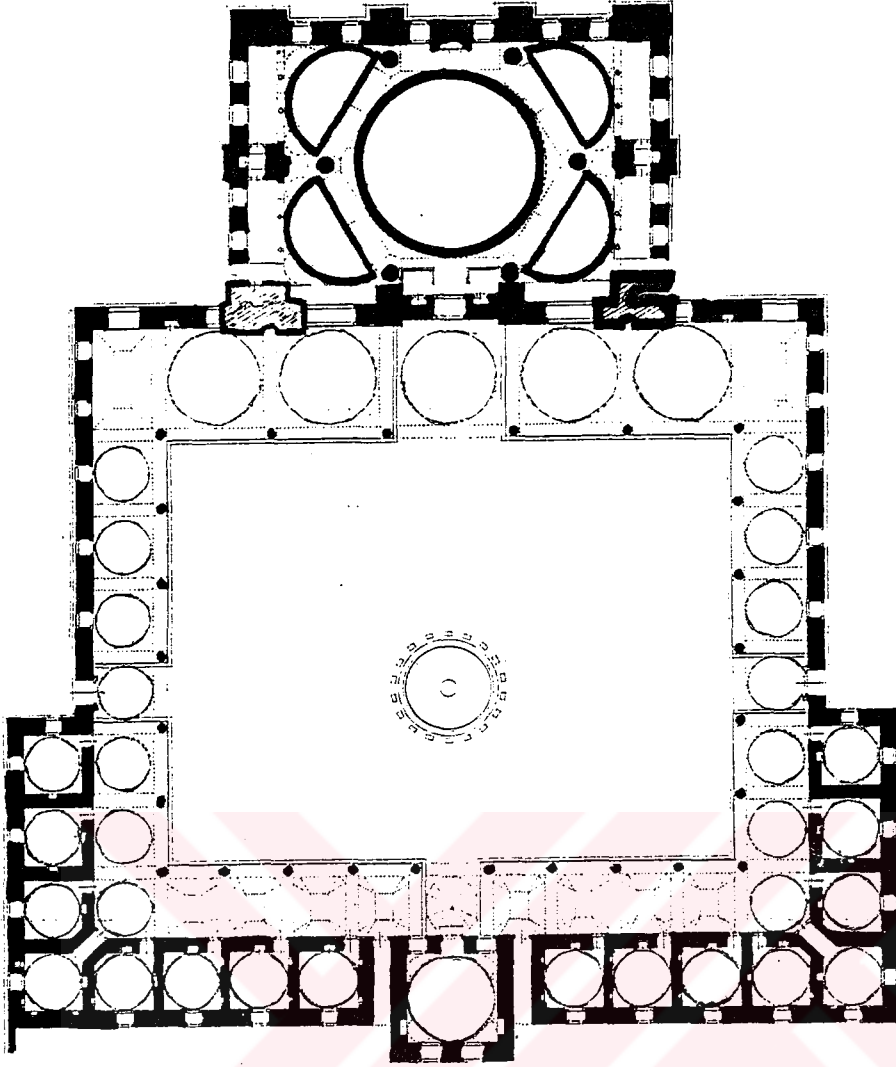
c. Süleymaniye Camii, güney-
doğu cepheden görünüş.

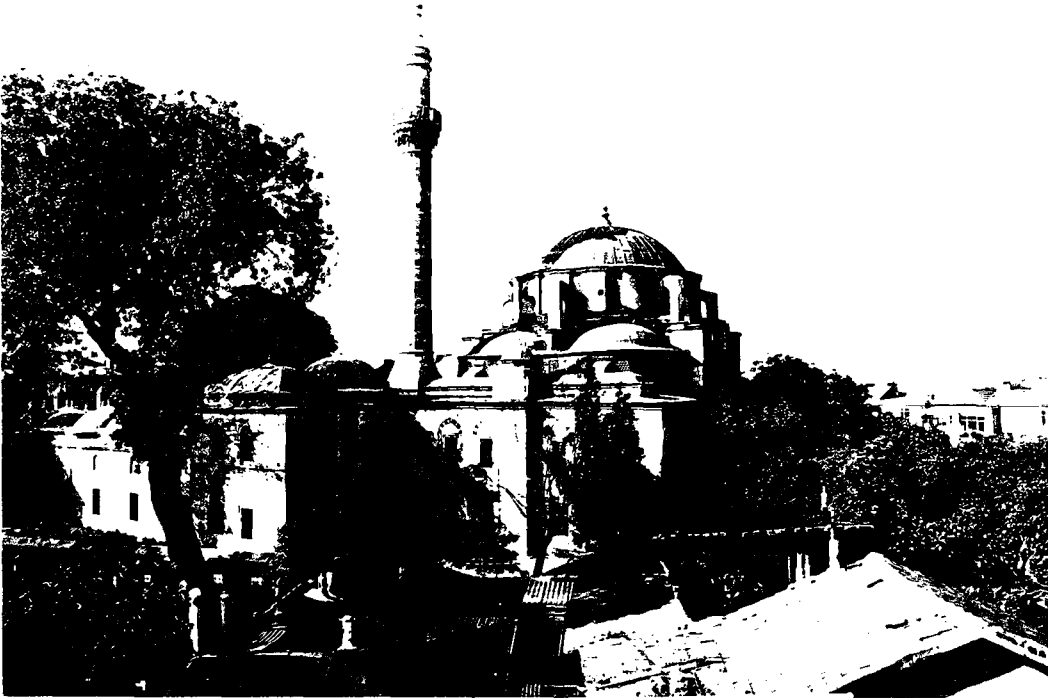
d. Süleymaniye Camii, avlu köşe
minareleri.

e. Süleymaniye Camii köşe minare-
si detayı.

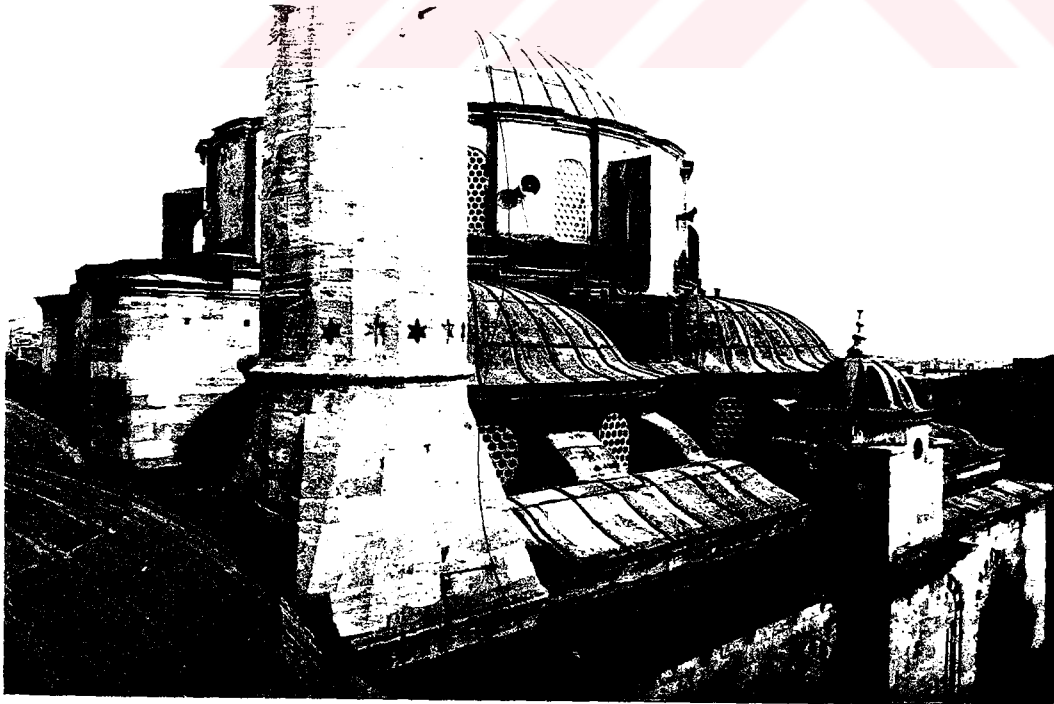
14. a. Topkapı, Kara Ahmet Paşa
Camii, Plan.

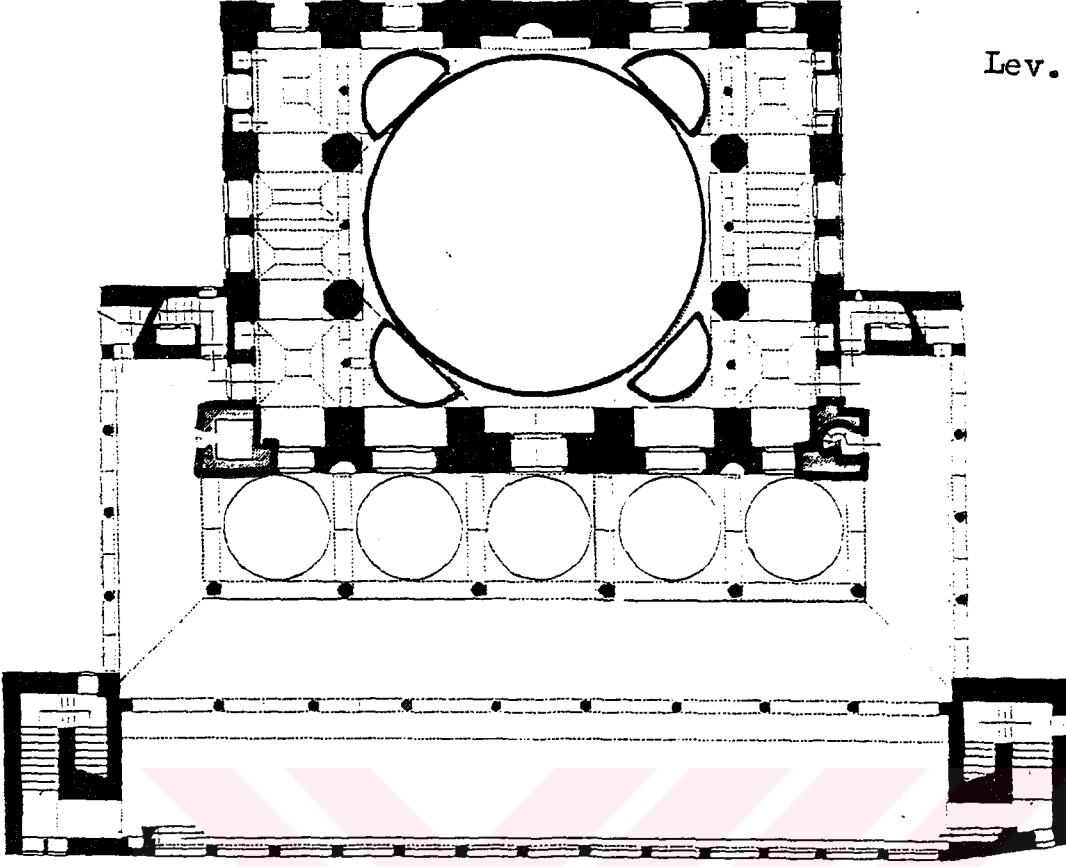
b. Topkapı Kara Ahmet Paşa
Camii, Genel Görünüş.

c. Topkapı Kara Ahmet Paşa
Camii minare detayı

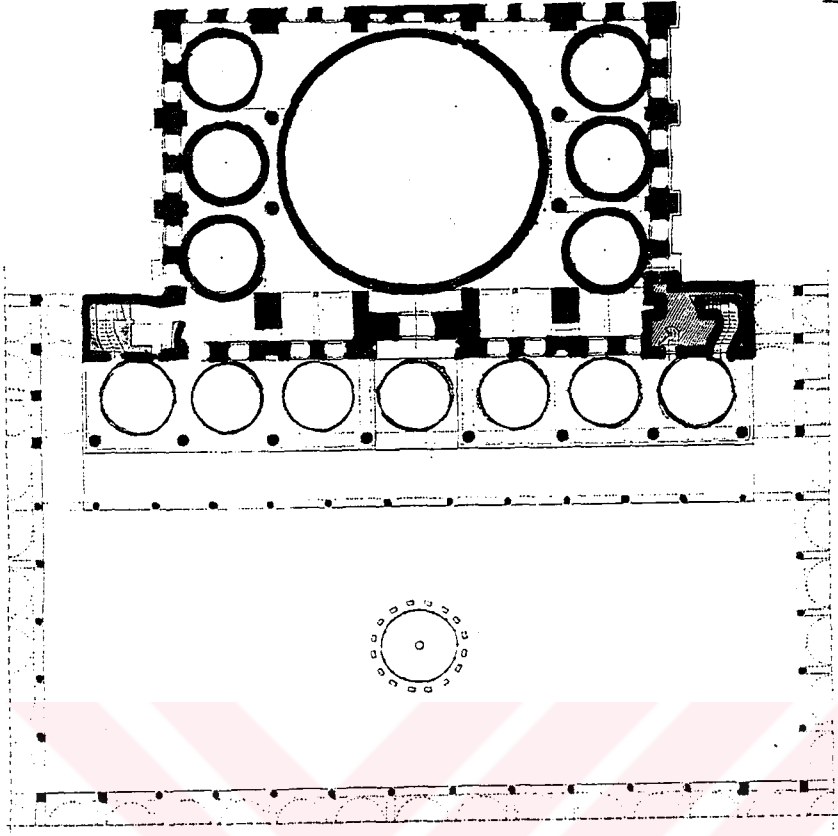
d. Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii
minare detayı

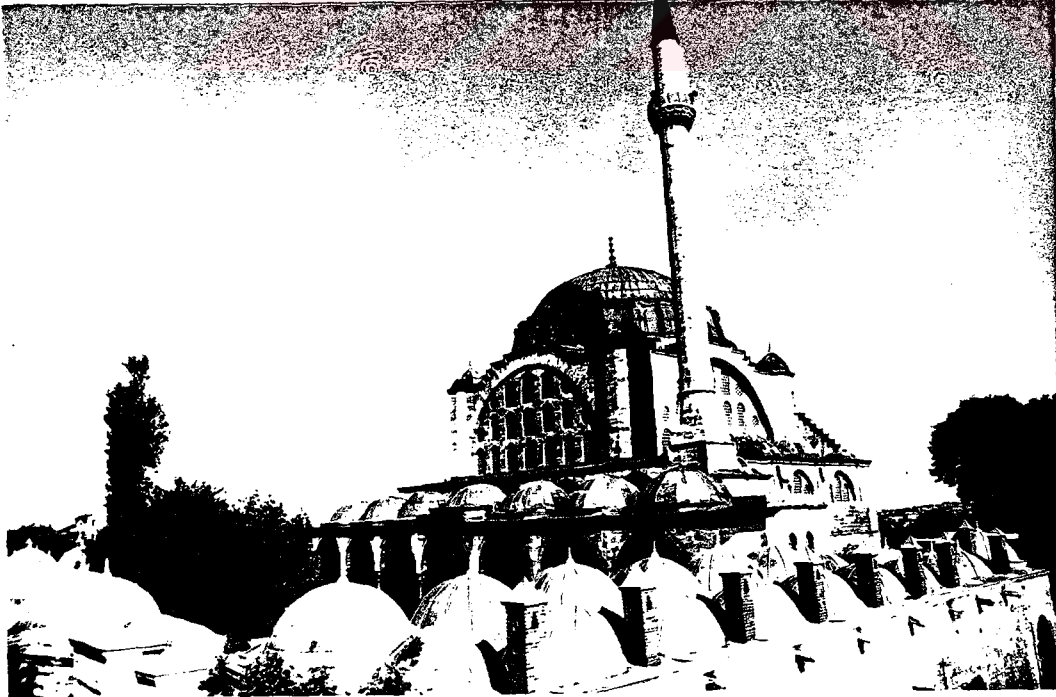
15. a. Eminönü, Rüstem Paşa Camii,
Plan.

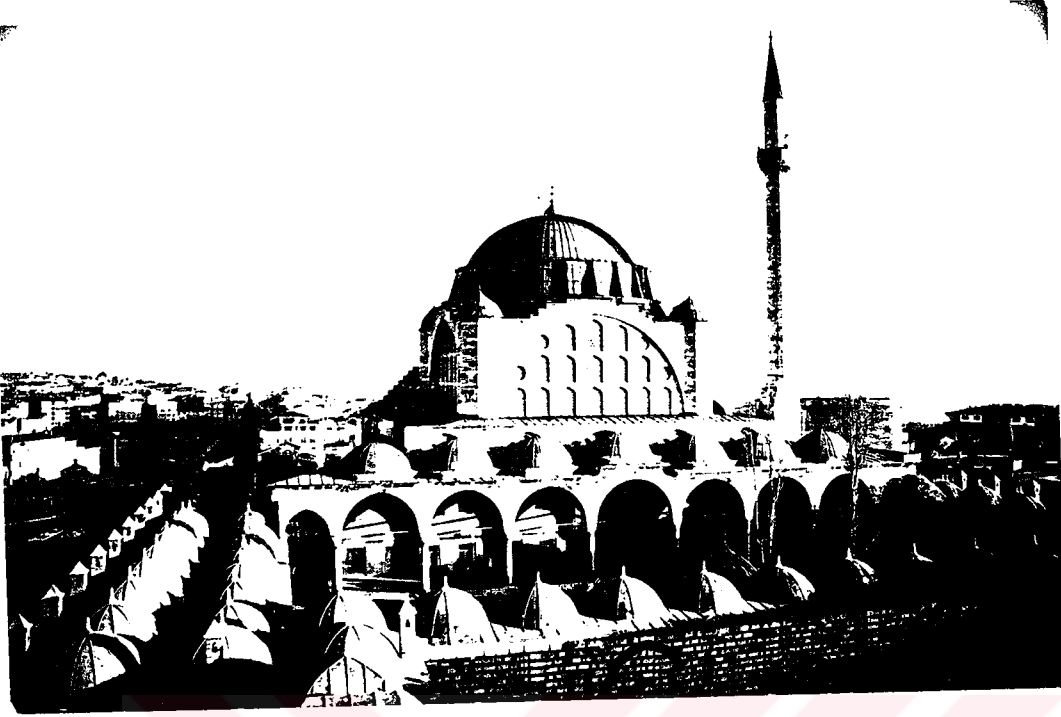
b. Rüstem Paşa Camii, Genel
Genel Görünüş.

16.a. Edirnekapı, Mihrimah Sultan
Camii, Plan.

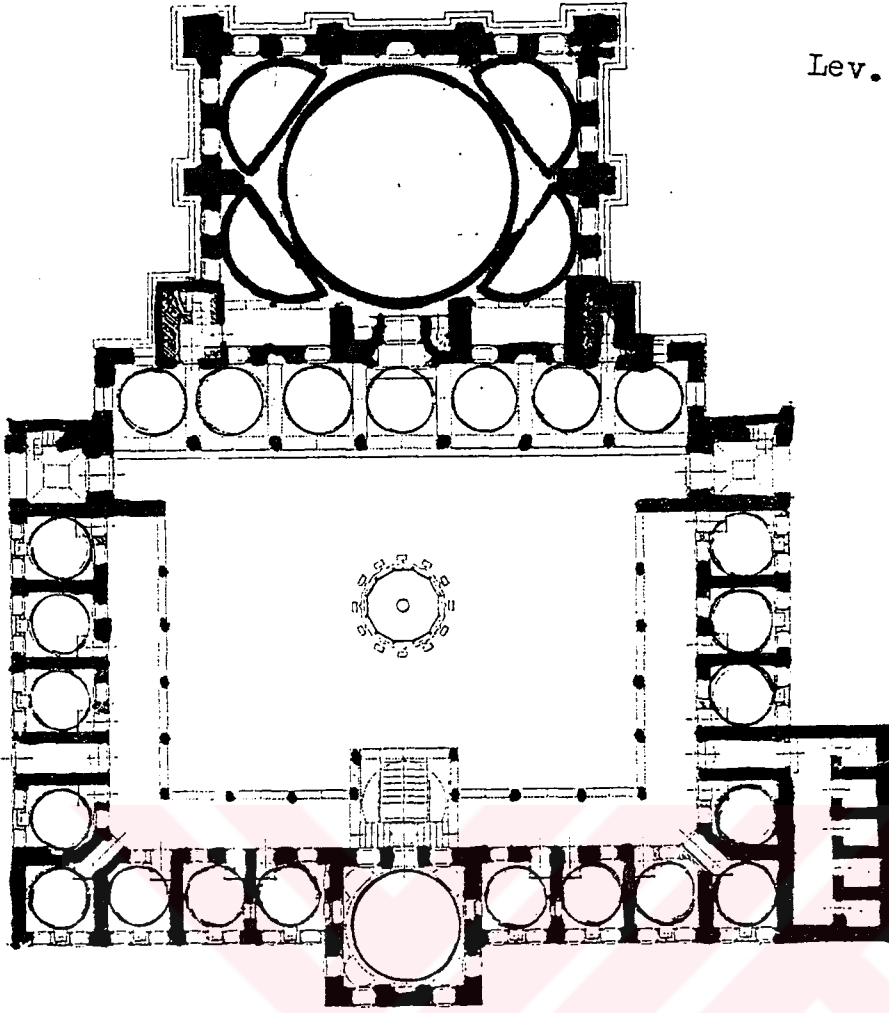
b. Edirnekapı Mihrimah Sultan
Camii, Genel Görünüş.

c. Edirnekapi Mihrimah Sultan
Camii, Genel Görünüş.

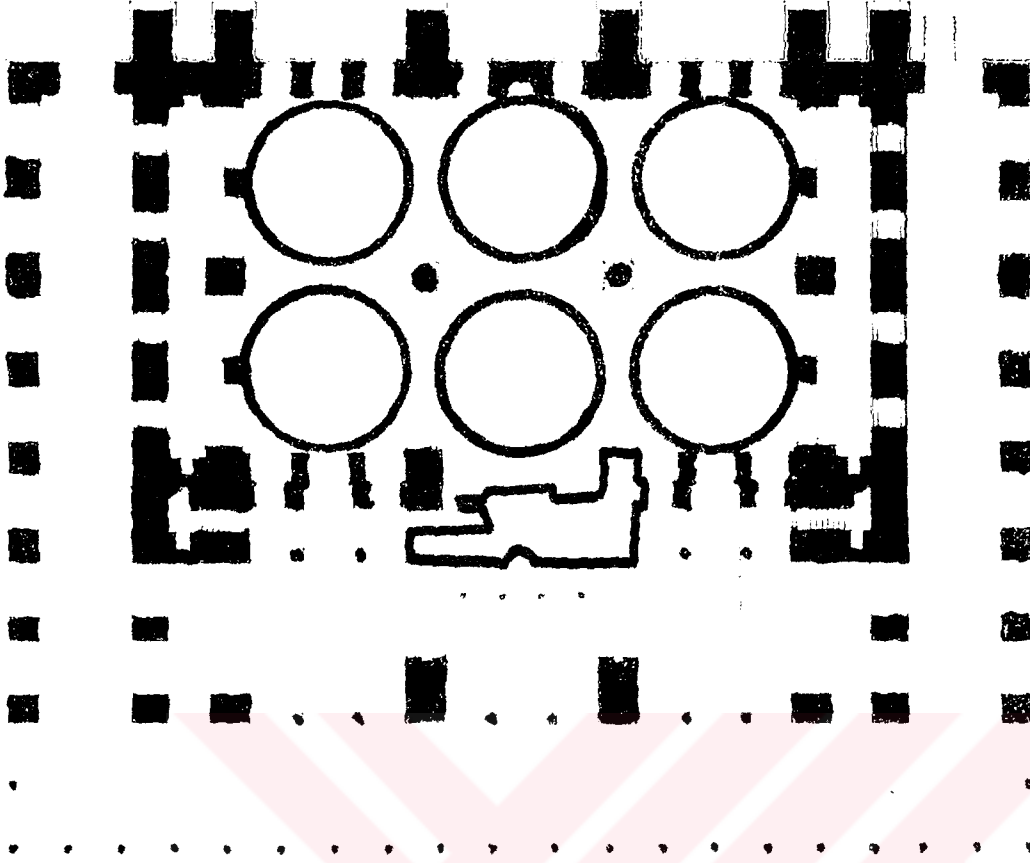
d. Edirnekapi Mihrimah Sultan
Camii, minare detayı.

17. a. Kadirga Sokullu Mehmet
Paşa Camii, Plan.

b. Kadirga Sokullu Mehmet
Paşa Camii, Genel Görünüş.

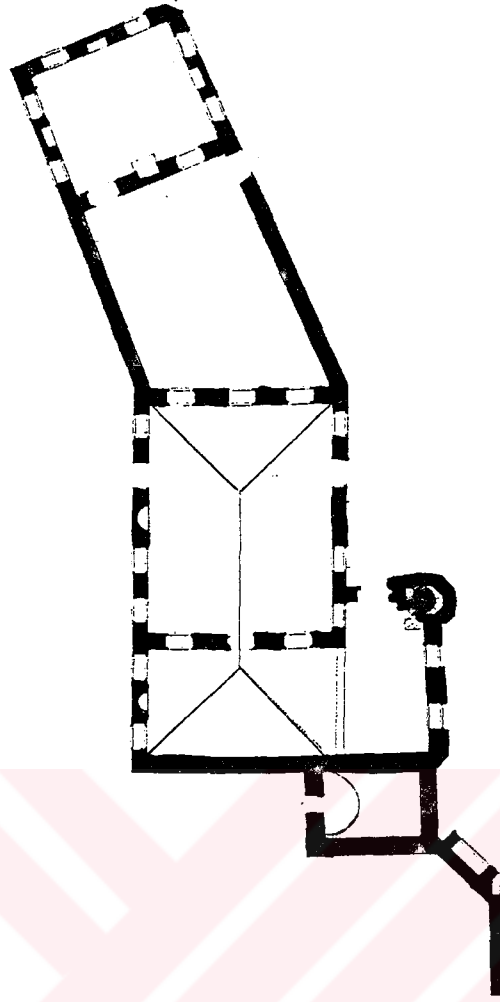
18.a. Kasımpaşa Piyale Paşa
Camii, Plan.

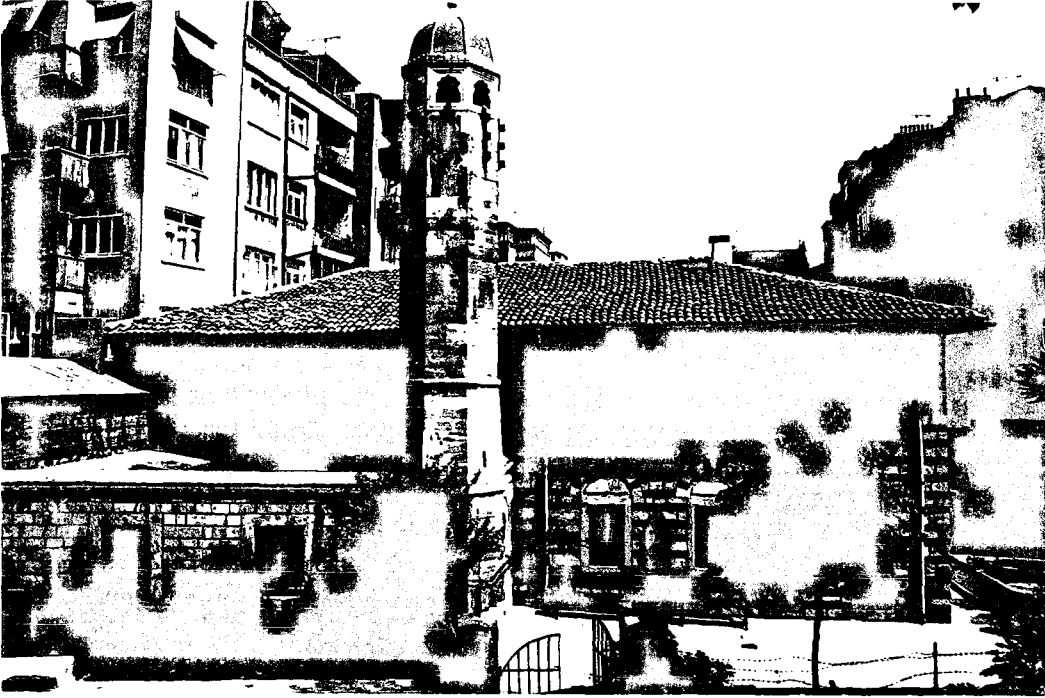
b. Kasımpaşa Piyale Paşa
Camii, Genel Görünüş.

c. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii,
minarenin görünüşü.

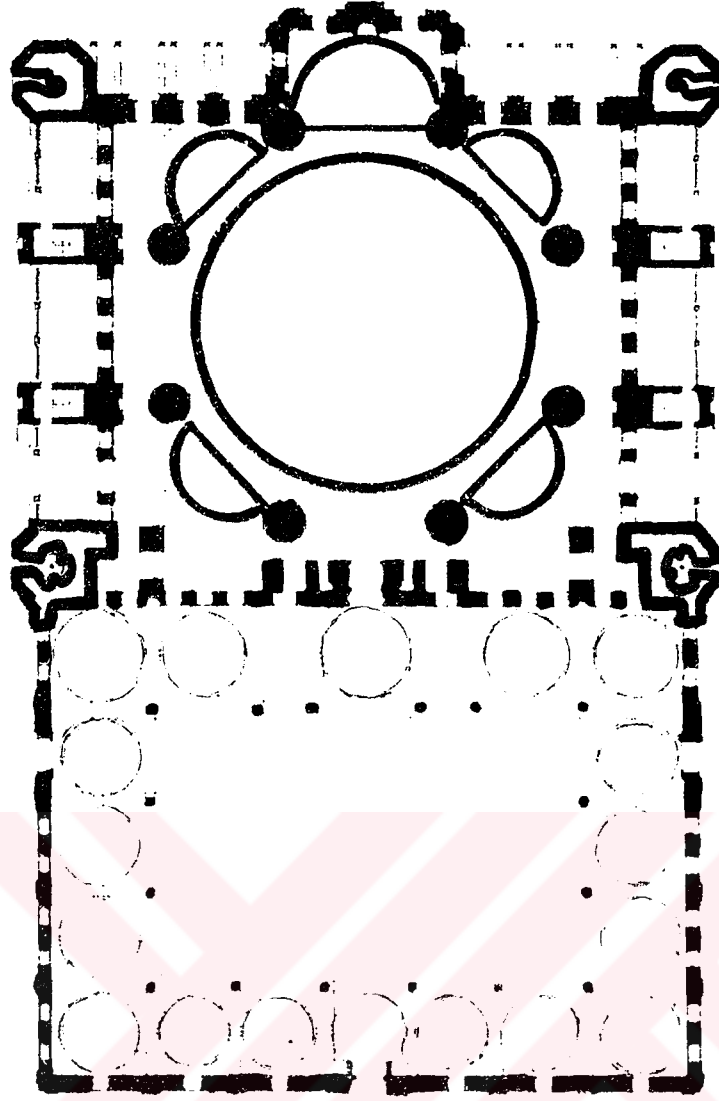
19. a. Mimar Sinan Mescidi
Plan.

b. Mimar Sinan Mescidi, Genel
Görünüş

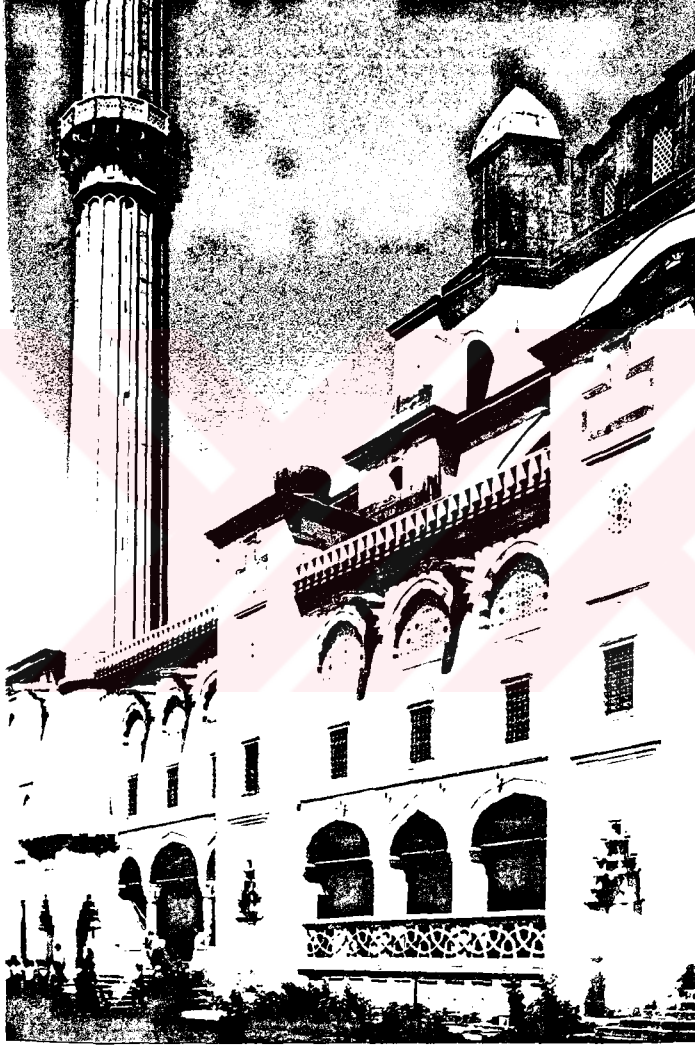
c. Mimar Sinan Mescidi minaresinin görünüşü.

20. a. Edirne Selimiye Camii,
Plan.

b. Edirne Selimiye Camii, Genel
Görünüş.

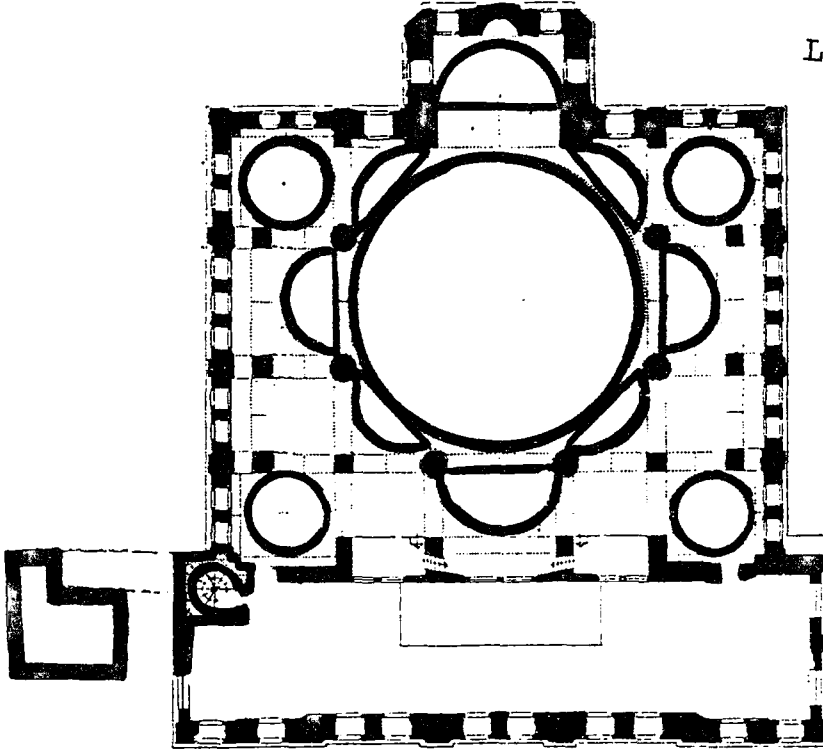
c. Edirne Selimiye Camii,minare-
nin görünüşü.

d. Edirne Selimiye Camii, minare
kaidesi.

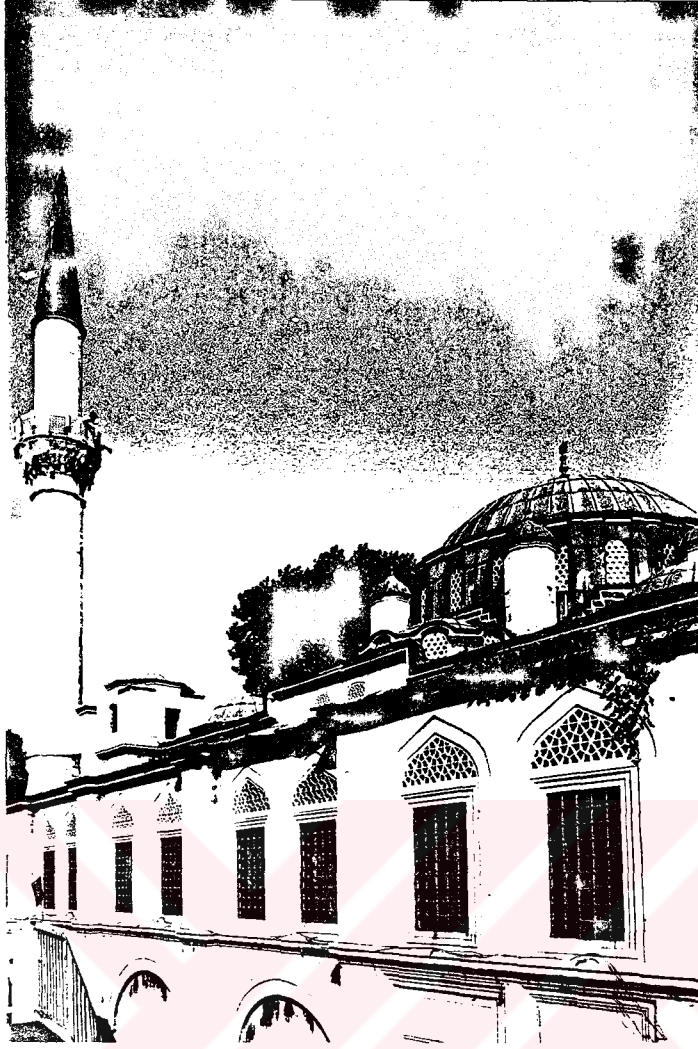
e. Edirne Selimiye Camii, minare
detayı

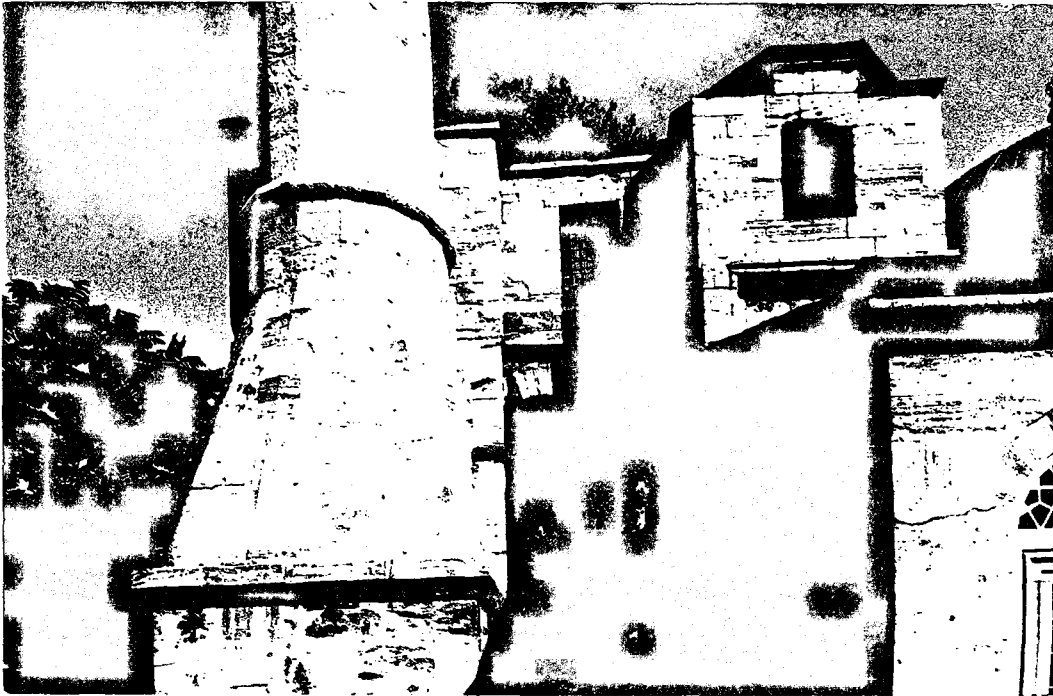
21. a. Azapkapı Sokullu
Camii , Plan.

b. Azapkapı Sokullu Camii
Genel Görünüş.

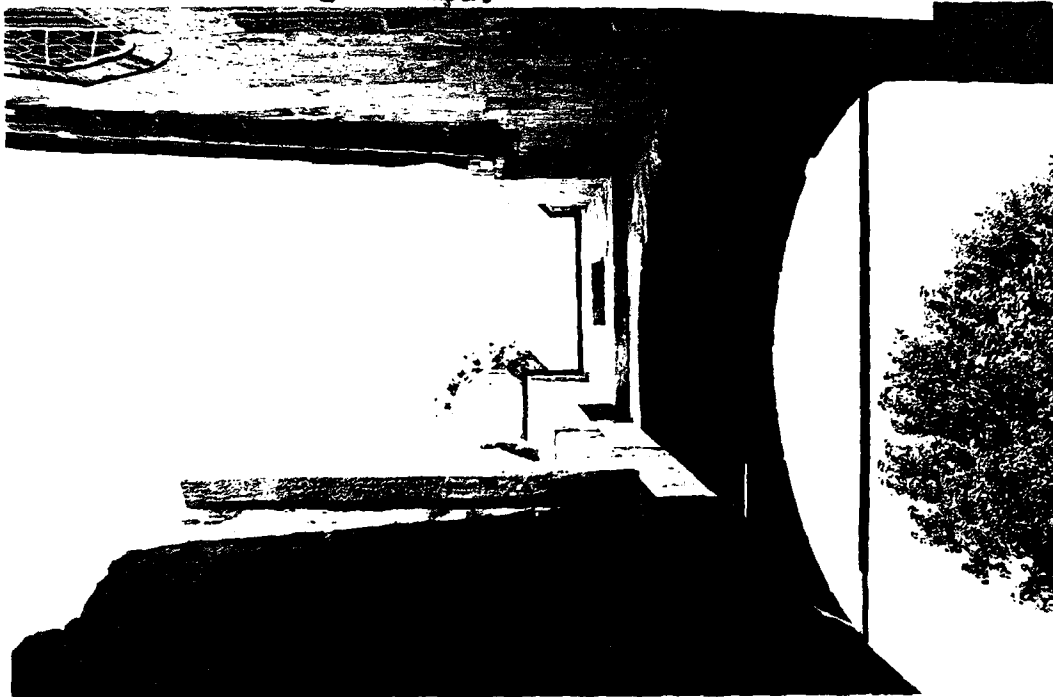
c. Azapkapı Sokullu Camii minare-
minaresinin görünüşü.

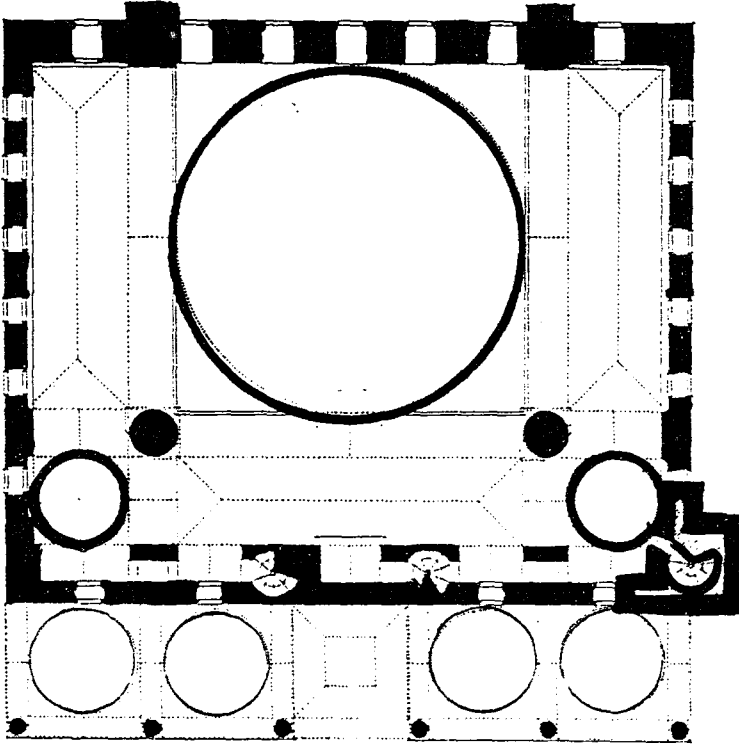
d. Azapkapı Sokullu Camii minare-
minaresi detayı

e. Azapkapı Sokullu Camii minaresini camiye bağlayan kemerin görünüşü.

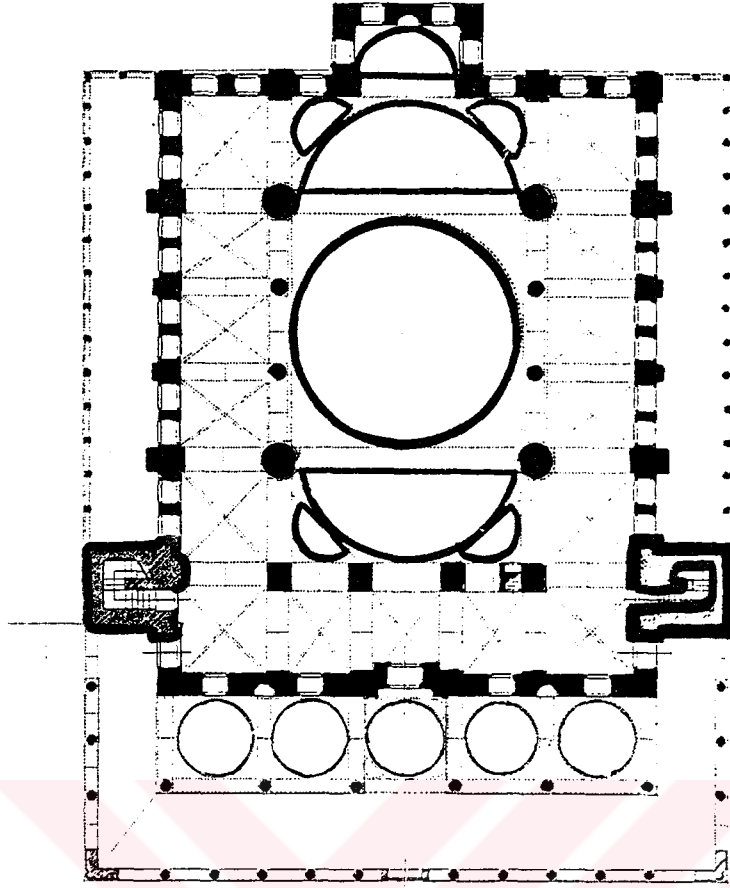
f. Azapkapı Sokullu Camii' minaresini camiye bağlayan kemerin alttan görünüşü.

22. a. Eyüp Zal Mahmut Paşa
Camii, Plan.

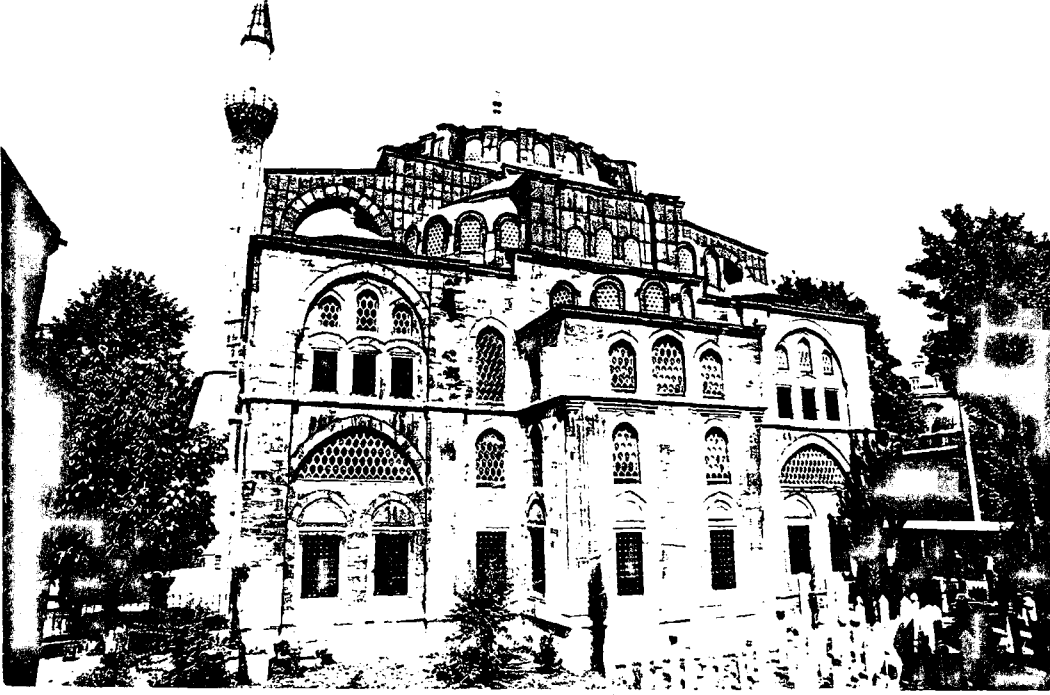
b. Eyüp Zal Mahmut Paşa Camii
Genel Görünüş.

23. a. Kılıç Ali Paşa Camii,
Plan.

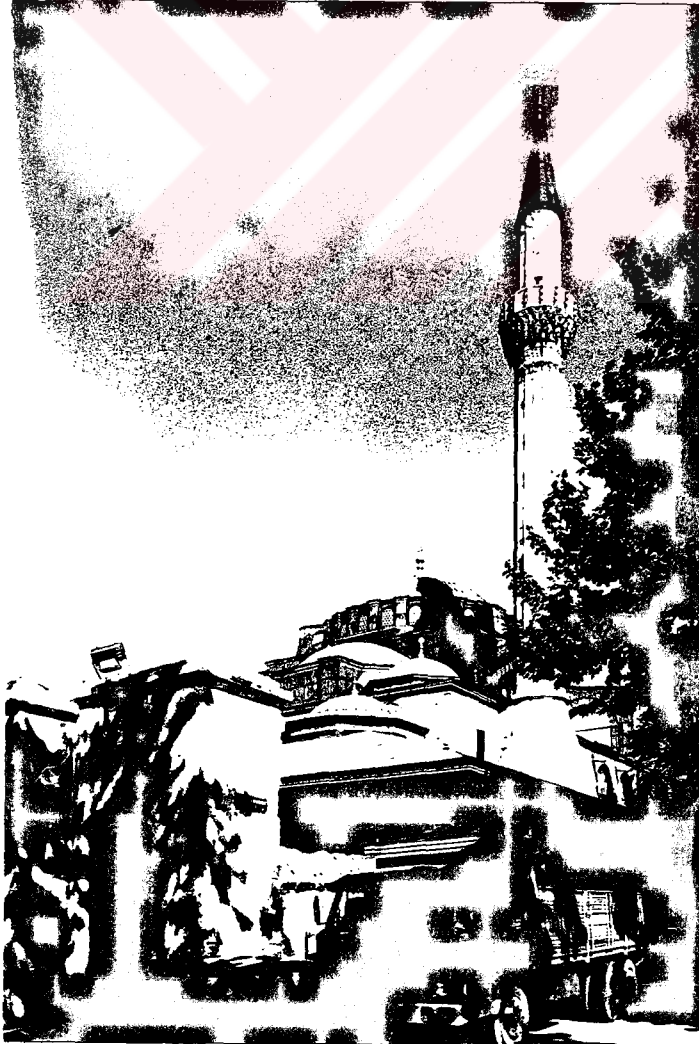

b. Kılıç Ali Paşa Camii Genel
Görünüş.

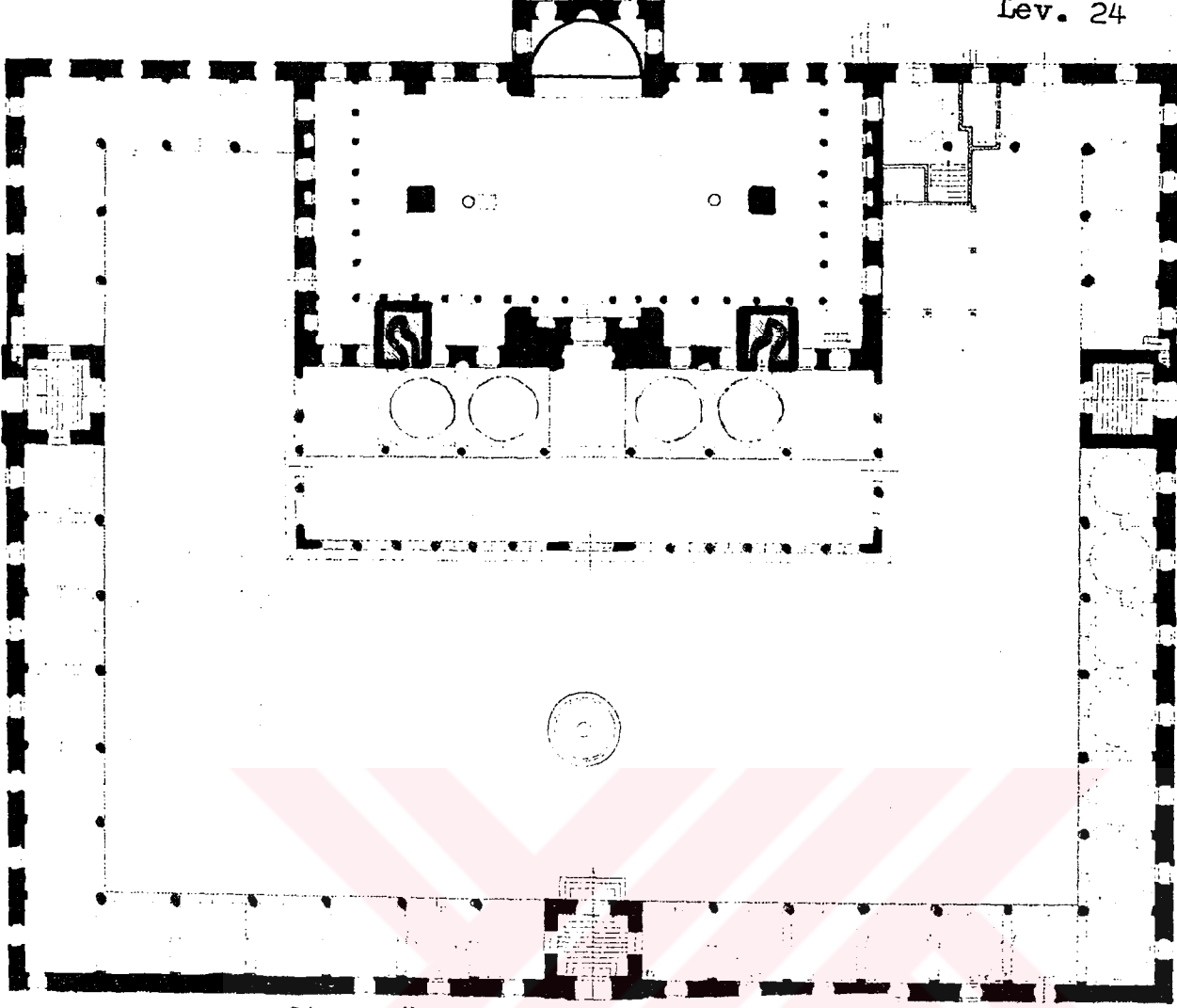

c. Kılıç Ali Paşa Camii

Dış Görünüş.

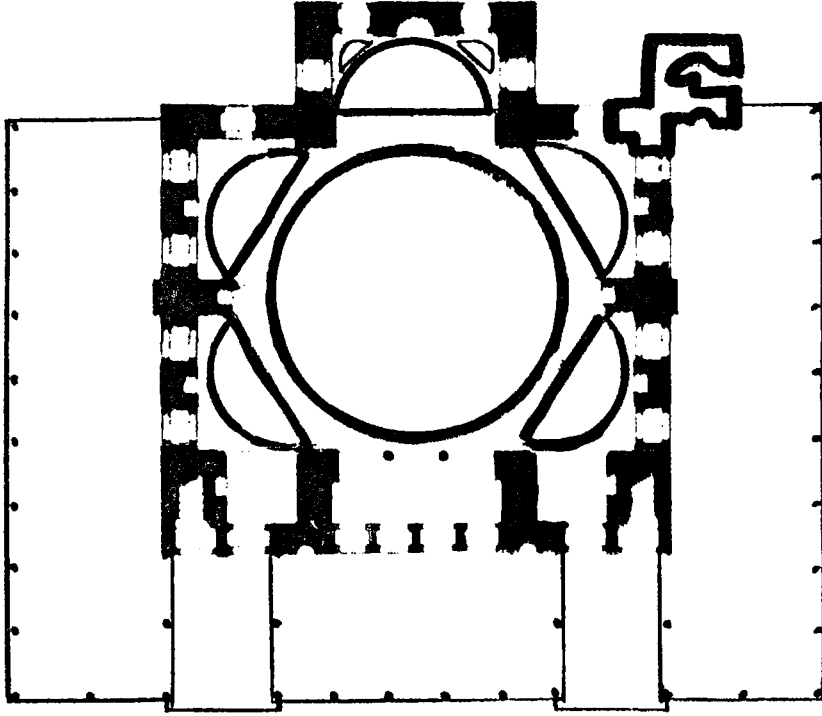
d. Kılıç Ali Paşa Camii minare-
sinin görünüşü.

24.a. Üsküdar Atik Valide Camii
Plan.

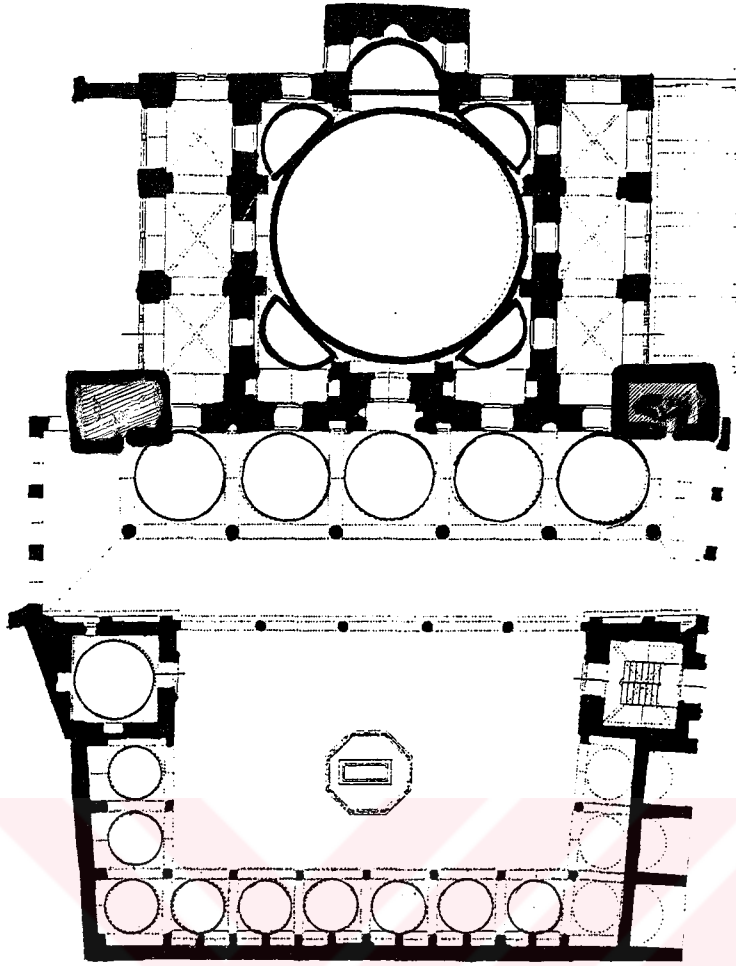
b. Üsküdar Atik Valide Camii
minaresi detayı.

25. a. İvaz Efendi Camii, Plan.

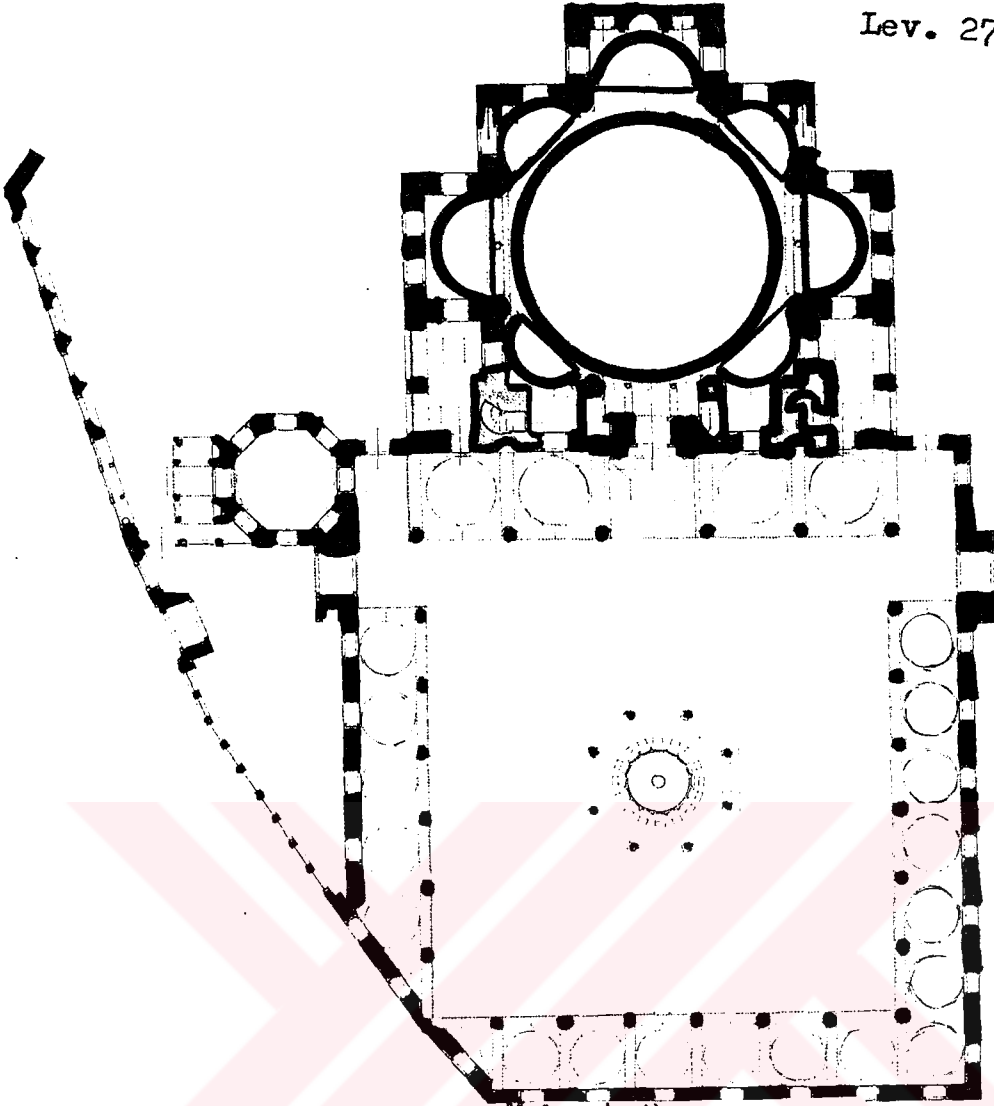
b. İvaz Efendi Camii,
Genel Görünüş.

26. a. Mesih Mehmet Paşa Camii
Plan.

b. Mesih Mehmet Paşa Camii
Genel Görünüş

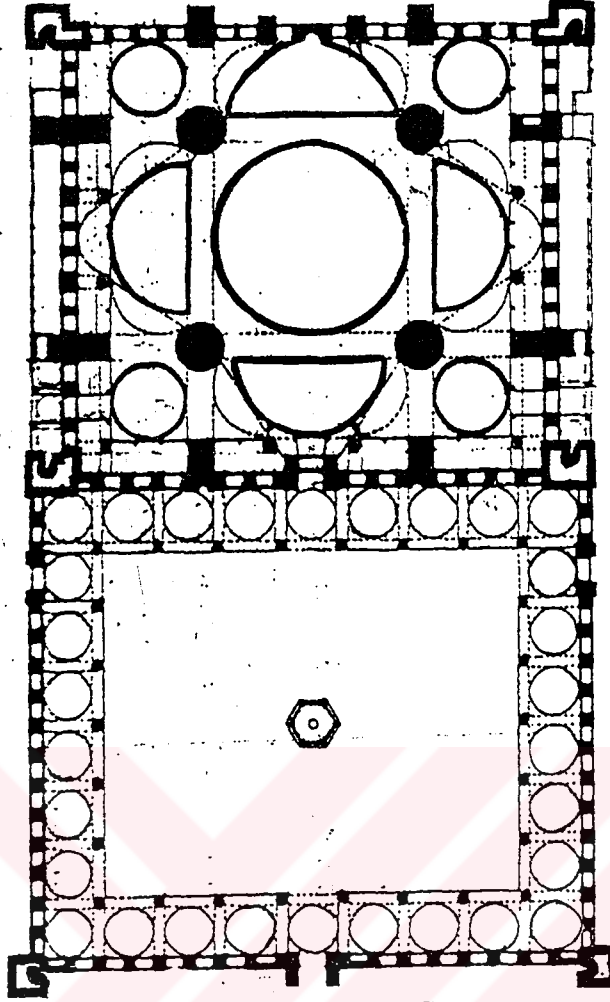
27. a. Nişancı Mehmet Paşa
Camii, Plan.

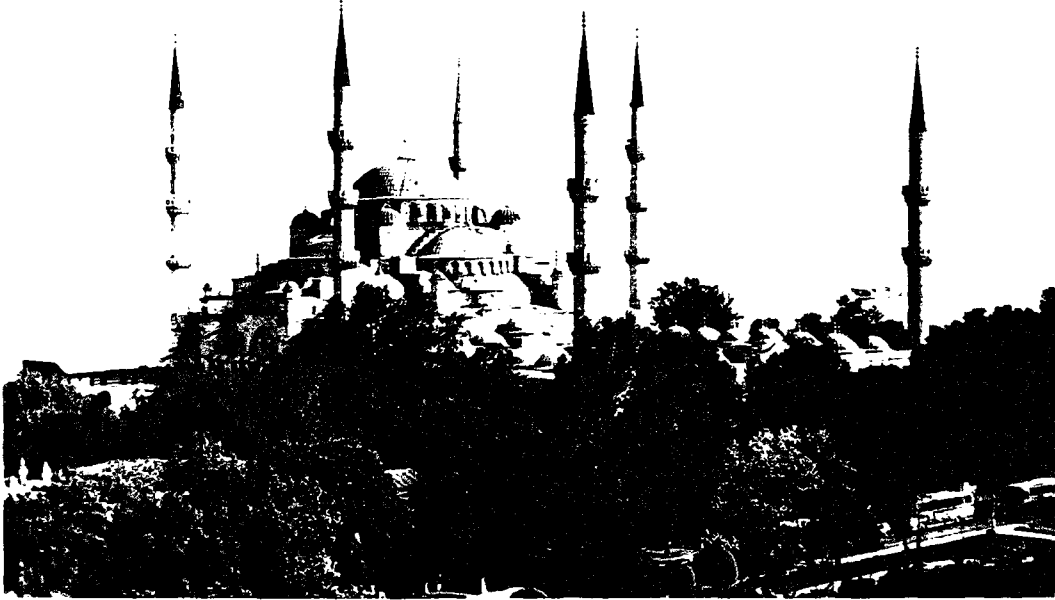
b. Nişancı Mehmet Paşa Camii
Genel Görünüş.

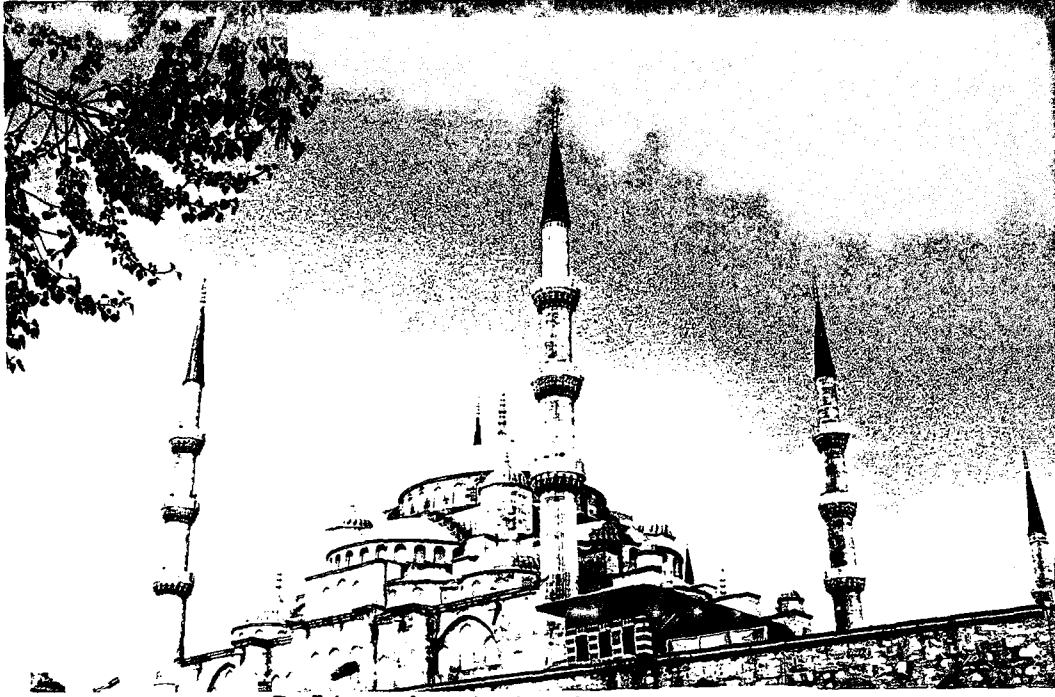
c. Nişancı Mehmet Paşa Camii
minaresinin görünüşü.

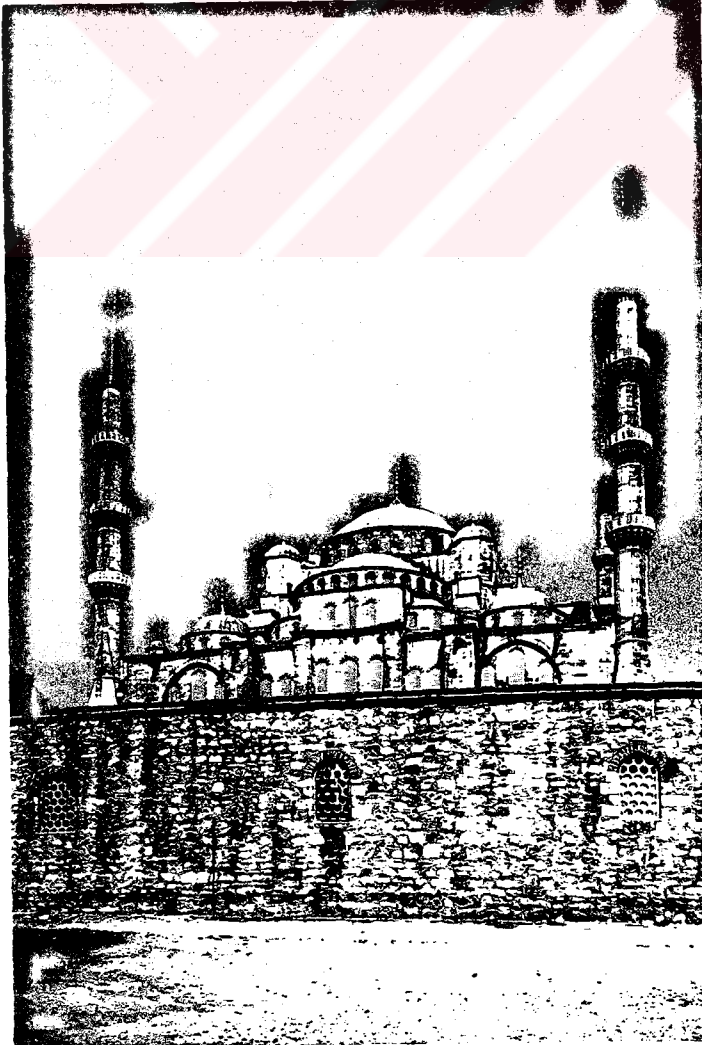
28. a. Sultanahmet Camii, Plan.

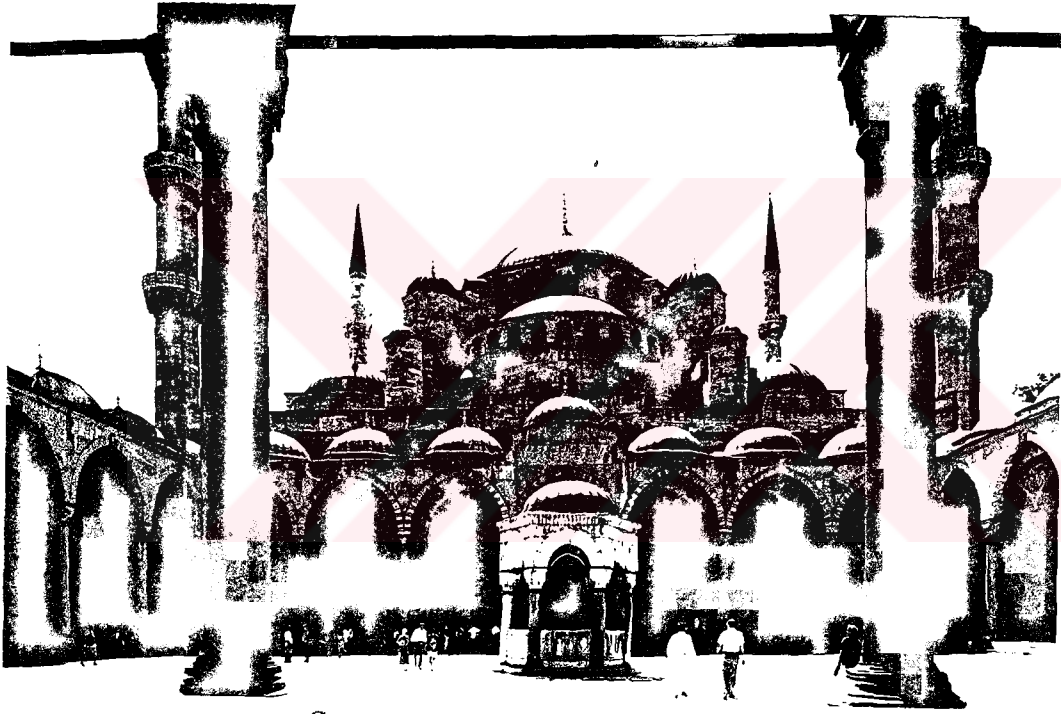
b. Sultanahmet Camii, Genel
Görünüşü.

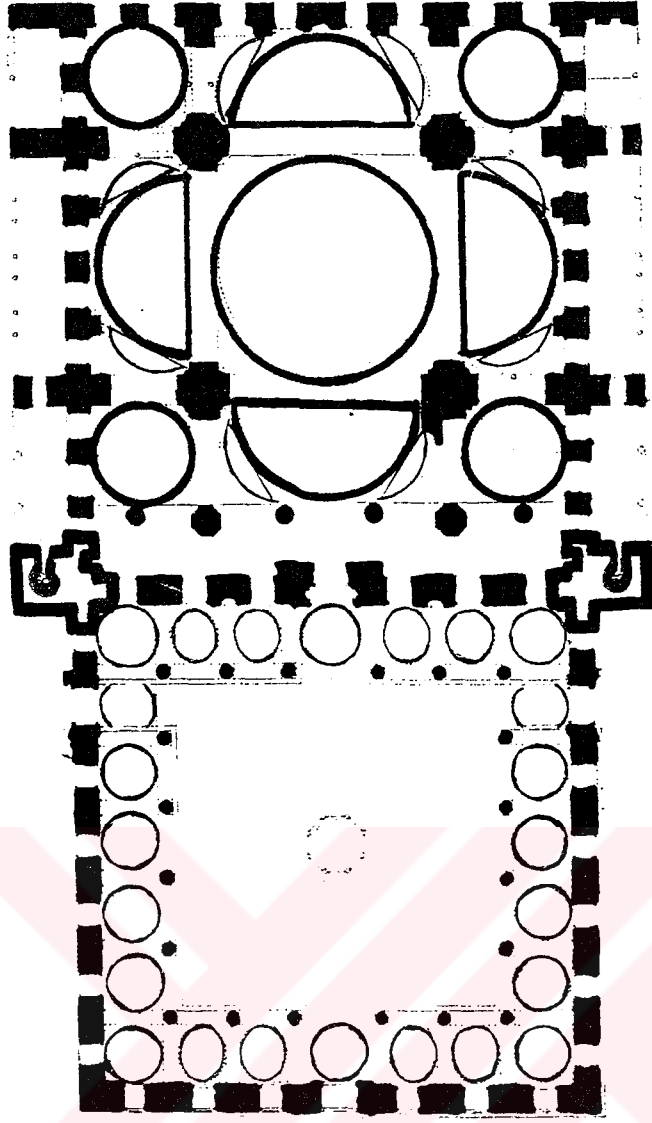
c. Sultanahmet Camii minareleri-
nin görünüşü.

d. Sultanahmet Camii minareleri-
nin görünüşü.

e. Sultanahmet Camii minareleri-
nin avludan görünüşü.

29. a. Yeni Camii, Plan.

b. Yeni Camii, Genel Görünüş.

c. Yeni Camii minarelerinin
görünüŧü

ÖZGEÇMİŞ

1957 yılında İzmir'de doğdum. İlk, orta ve lise tahsilimi İzmir'de tamamladım.

1975-76 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne girdim. 1980 yılında adı geçen bölümden "İzmir'deki Sivil Mimarlık Yapıları" konulu tezimi de tamamlayarak mezun oldum. Ayrıca aynı fakültenin Umumi Türk ve Asya Tarihi ile Yeniçağ Tarihi kürsülerinin derslerine devam ederek sertifika aldım.

Daha sonra Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde göreve başladım. Bir yandan da yüksek lisans programına kaydoldum. 1989 yılında "Tanzimat Döneminden Günümüze Kalan İstanbul Sarayları" konulu tezimle yüksek lisans çalışmamı tamamladım.

Halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak Sanat dersleri vermekteyim. "Klâsik Devir Osmanlı Camilerinde Minarenin Konumu" konulu doktora tezimi tamamlamış olup, savunma aşamasındayım. Evli ve bir çocuk annesiyim.

Aygün Ülgen

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ